ל. ברענער

ווידערשטאַנד
און אומקום
אין טשענסטאָכאָווער
געטאָ

יידישער היסטאָרישער אינסטיטוט אין פוילן

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

L. Brener

Martyrologia i walka w getcie częstochowskim

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

Składano i tłoczono w Państwowych Wrocławskich Zakładach Graficznych oddz. 04, ul. Antoniego 15

Zam. 1145-50 Nakład 1500+20 F-1.29181

PLAN
MIASTA
CZĘSTOCHOWY.
SKALA
1:20000
KIEDRZYN
KAWIE GÓRY
Z
PdZ
Pd
KULE
WYCZERPY
PARKITKA
KAMIEŃ
ZAWADY
LISIENIEC
JASNA GÓRA
ZŁOTA GÓRA
KAWODRZA
LEGENDA:
ZACISZE
WYRADÓW
BÓR
RAKÓW
BABINÓW
BLESZNO

די פּאָרגעלייגטע אַרבעט פון לידער ברענער „ווידערשטאַנד און אומקום אין טשענסטאָכאָווער געטאָ" – איז אַן אויסברייטערונג און באַאַרבעטונג פון אַ טאָג־בוך, וועלכן דער מחבר האָט געפירט אַ לאַנגע צייט אין געטאָ און אין לאַגער. נאָך דער באַפרייונג האָט ל. ברענער רעסטיטואירט די זכרונות און זיי קאָנטראָלירט און דערגענצט מיט אַ רייַ דייטשע, פוילישע און יידישע דאָקומענטן, און אויך מיט גבית־עדות פון אַנדערע לעבן־געבליבענע יידן פון טשענסטאָכאָווער געטאָ. דער סוביעקטיוויזער עלעמענט, דאָס אַליין דורכגעלעבטע און ממילא דער ספּעציפישער אופן פון זען געשעענישן – לייגן אַ חותם אויפן בוך און זענען גורם, אַז דער מחבר פּרעטענדירט נישט צו זיין אַלץ אויסשעפּנדיק און צו פאַרענטפערן אַלע פּראָבלעמען, וועלכע שווימען אַרויס אין צוזאַמענהאַנג מיט די געשעענישן אין גרויסן און קלייניעם טשענסטאָכאָווער געטאָ און אין „האַסאַג" לאַגער. ממילא פּרעטענדירט נישט דאָס פאָרגעלייגטע בוך צו זיין אַ פולשטענדיק שטרענג־וויסנשאַפטלעכע שטודיע. דערפאַר שטעלט ברענערס בוך מיט זיך פאָר אַ וויכטיקע און ווערטפולע מאַטעריאַלן־זאַמלונג, וועלכע וועט דעם קינפטיקן היסטאָריקער פון די גענאָס און וויידערשטאַנד־באַוועגונג דינען ווי אַ יסוד פאַר ווייַנע פאָרשונגען און וויסנשאַפטלעכע סינטעזן און ווי אַ מקור צו שאַפן מאַטעריאַלן פאַר באַלויכטן די יענע גרונטיקע פּראָבלעמען, אויף וועלכע דאָס דאָזיקע בוך גיט נאָך נישט קיין פולשטענדיקן קלאָרן ענטפער.

פאטאקאפיעס

ל״ב קושניר

די ערשטע פייניקונגען

טשענסטאָכאָוו איז געווען פון די ערשטע שטעט אין פוילן, וואָס די היטלעריש חיילות האָבן פאַרנומען. שוין דעם 3-טן סעפטעמבער 1939 האָט דאָס דייטשע מיליטער אַריינמאַרשירט אין שטאָט. דעם זעלבן טאָג נאָך 8 אַ זייגער אינדערפרי זענען שוין אין די גאַסן געווען אויספלאַקאַטירט פאַרשידענע מעלדונגען פון דער דייטשער מיליטערישער מאַכט. די באַפעלקערונג האָט זיך פאָרזיכטיק אָנגעהויבן באַווייזן אין די גאַסן און לייענען די אויפרופן. אויפצו־מאָרגנס זענען דייטשע זעלנער אַרומגעגאַנגען איבער די גאַסן און געטיילט צווישן דער באַפעלקערונג קיכלעך און שאָקאָלאַד. עולם האָט זיך אָנגעהויבן באַרואיקן און טראַכטן, אַז „דער טייוול איז נישט אַזוי שרעקלעך, ווי מען מאָלט אים". מען האָט זיך דעריבער דרייסטער און אָפטער אָנגעהויבן ווייזן אין די גאַסן. דעם זעלבן טאָג 11 אַ זייגער פאַרמיטאָג האָבן די דייטשן אָן שום „אויסרייד" אין אַלע גאַסן אייניצייטיק געפענט אַ שיסעריי אויף די מענטשן. אויך אַ סך הייזער זענען באַשאָסן געוואָרן. נאָך דער דאָזיקער „פאָרשפיל" האָבן די דייטשן אָנגעהויבן טרייבן די מענטשן פון די גאַסן און ווינונגען. טויזנטער מענטשן זענען מיט אויפגעהויבענע הענט געטריבן געוואָרן צו די פלעצער: פאַר דער קאַטעדראַלע־גאַס), פאַרן קלויסטער „שוויענטאָגאָ זיגמונטאַ" (נייער מאַרק, היינט דאַשינסקי־פלאַץ), פאַר דער פאַבריק פון בראַסען (סטראַשאַצקע גאַס) און צום גרויסן פלאַץ פאַרן מאָגיסטראַט. אַלע אויסגערעכנטע פלעצער זענען געווען אַרומגעשטעלט מיט מאַשינען־געווער און מיט באַוואָפנטע זעלנער. שפּהן־לאַנג האָבן די צונויפגעטריבענע מענטשן געמוזט ליגן אויף די בייכער אומבאַוועגלעך און זיי זענען אַזוי באַשאָסן געוואָרן פון מאַשינען־געווער, ביקסן און אויטאָמאַטן. שפּעטער איז געפאַלן אַ באַפעל: „אויפשטיין" און מען האָט די מחנות געזונדן יאָגן. צו די לויפנדיקע האָט מען אויפסניי געשאָסן. די מענטשן, וואָס האָבן זיך געפונען פאַר דער קאַטעדרע, זענען אַריינגעטריבן געוואָרן אין דער קאַטעדרע. די, וואָס האָבן זיך געפונען אויפן נייעם מאַרק, זענען אַריינגעטריבן געוואָרן אין קלויסטער „שוויענטאָגאָ זיגמונטאַ". די, וואָס

האָבן זיך געפונען אויף סטראַזשאַצקע גאַס, האָט מען אַרײַנגעטריבן אין בראַסס פאַבריק און די, וואָס האָבן זיך געפונען אויפן מאָגיסטראַט־פלאַץ, האָט מען אַרײַנגעיאָגט אין קלויסטער „שוויינטעגע יאָקובאַ". ענעוי וויפל עס זענען דאָ געפאַלן קרבנות איז נישט פעסטגעשטעלט געוואָרן. קלאָנגען זענען אַרומגעגאַנגען, אַז אויף דעם פלאַץ פאַר בראַסס פאַבריק זענען געפאַלן אַן ערך פון 120 מאַן, בײַ דער קאָטעדרע — העכער 100, בײַם מאָגיסטראַט — מער פון 50 און אַן ערך פון 30 מאַן זענען געפאַלן פאַרן קלויסטער „שוויינטעגע זיגמונטאַ". אויסער דעם זענען געווען אויף די גאַסן און אויף די הויפן הונדערטער קרבנות, וועלכע זענען דערשאָסן געוואָרן, בעת די דייטשן האָבן געיאָגט די מענטשן צו די באַשטימטע פלעצער. צווישן די הונדערטער דערשאָסענע און פאַרווונדעטע זענען געווען אַ סך יידישע קרבנות. אַ סך דערשאָסענע יידן זענען באַגראָבן געוואָרן אויפן הויף פון דער האָנטווערקער־שול אויף גארנצאַרסקע גאַס. אויפן דאָזיקן אָרט האָט מען אין איין גרויסער גרוב אַריינגעשלײַדערט דערמאָרדעטע מענטשן צוזאַמען מיט קי און פערד, וואָס זענען בעת די שיסע־רײַען צופעלליק אויך געטראָפן געוואָרן פון די דייטשע קויל.

דער דאָזיקער טאָג איז אַריין אין דער געשיכטע פון טשענסטאָכאָוו ווי „דער בלוטיקער מאָנטיק". וועג עמעץ האָט געוואָלט באַצייכענען דעם טערמין פון עפעס אַ געשעעניש, פלעגט ער זיך אַנדערש נישט אויסדריקן, ווי „דאָס איז געווען נאָך פאַרן בלוטיקן מאָנטיק", אָדער „דאָס איז געווען שוין נאָכן בלוטיקן מאָנטיק". אַ גרויסן חלק אין דעם „בלוטיקן מאָנטיק" האָט געהאַט דער דעמלטדיקער שטאָט־קאָמיסאַר, דראַהאַבערג, וואָס איז דורך רידיגערן (שעף פון דער ציוויל־פאַרוואַלטונג) דאַן באַשטימט געוואָרן אַלס שטאָט קאָמיסאַר איבער טשענסטאָכאָוו און אַלס קרייז־הויפטמאַן איבער דער געגנט פון טשענסטאָכאָוו.

דער בלוטיקער מאָנטיק איז אויף לאַנג געווען דער גרויל־טאָג פאַר דער גאַנצער טשענסטאָכאָווער באַפעלקערונג. עס איז אויך פיל געשריבן געוואָרן וועגן אַן אויפרוף פון גלח זימניאַק, וואָס האָט זיך, לויטן פאַרלאַנג פון די אָקופאַנטן, דעם זעלבן מאָנטיק באַווויזן אין שטאָט. דער אויפרוף האָט געלויטעט: „צו די איינווווינער פון דער שטאָט טשענסטאָכאָוו. איך אַפעליר צו אַלע איינווווינער פון טשענסטאָכאָוו מען זאָל נישט פאַרשפרייטן קיין פאַניק און אויסמיידן פראָוואָקאַציעס, וואָס קענען ברענגען אויף דער גאַנצער שטאָט די שטרענגסטע שטראָפן, וואָס לויט דער קריגס־רעכט קען עס ברענגען ביז צו טויט־שטראָף איינשליסלעך". אונטערשריפט: געניראַל־וויקאַריוש א. זימניאַק — ביסקופ־סופראַגאַן. טשענסטאָכאָוו, דעם 4־טן סעפטעמבער 1939.

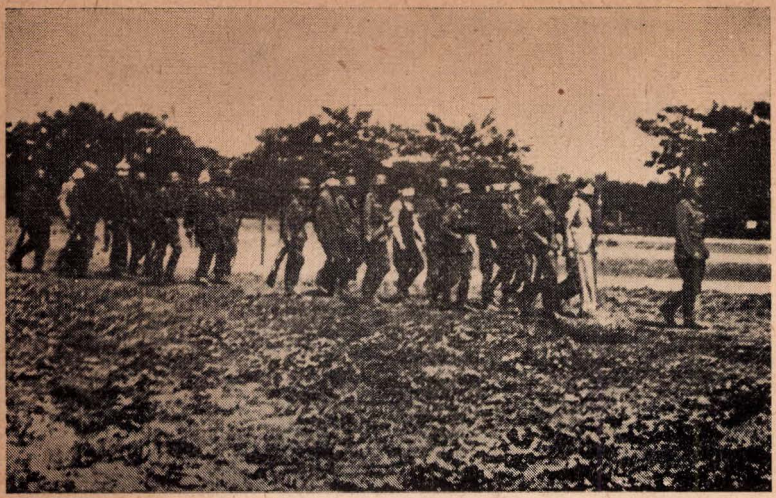
דינסטיק, דעם 5 סעפטעמבער 1939 אינדערפרי האָט מען די פאַרהאַלטענע אין עלטער פון 50 יאָר אָן און העכער באַפרייט. די איבעריקע זענען אי־בערגעפירט געוואָרן אין די מיליטערישע קאָשאַרן און אַ טייל איז אויך פאַר־שפאַרט געוואָרן אין תפיסה אויף „זאַוואָדזיע", וו־ אַ סך פון זיי זענען דורכ־געגאַנגען פיזישע און מאָראַלישע פיין.

די עקזעקוציע

נאָך דער עקזעקוציע

צו דער עקזעקוציע אין די אַלשטינער וועלדער

פֿאַר דער עקזעקוציע

ערשט מיטוואָך ביינאַכט האָבן די דייטשן אָנגעהויבן באַפרייען די פאַר-
האַלטענע און איבערגעלאָזט אַלס ערובניקעס עטלעכע צענדליק מאַן, וועלכע
האָבן געדאַרפט זיין פאַראַנטוואָרטלעך פאַר עוועניטועלע אַרויסטריטן פון דער
שטאָטישער באַפעלקערונג קעגן די דייטשן. אויך די ערובניקעס האָט יעדער
דייטשער שומר געגעבן אָפט צו פילן, אַז זייער לעבן איז הפקר.

נאָכן „בלוטיקן מאָנטיק" האָט זיך גלייך אָנגעהויבן דאָס פערמאַנענטע
פיניקן די יידן. טאָג-טעגלעך זענען מחנות יידן געטריבן געווארן צו אַרבעט,
וווּ זיי האָבן געהאַט אויסצושטיין פאַרשידענע צרות. אונטער קלעפ פון קאַל-
בעס און קאַנטשיקעס זענען פרויען און מענער, קינדער און יונגטלעכע גע-
צוווּנגען געווארן צו פאַרשיטן מיט הוילע הענט גריבער, צו טראָגן ציגל אָן
אַ ציל פון אָרט צו אָרט און אויך אויסצופירן אַנדערע שווערע סיזיף-אַרבעטן.
ביי דער אַרבעט האָבן אַלע געמוזט אַראָפציען פון זיך די אויבערשטע מאַנט-
לען אָדער רעקלעך און אָנווארפן אויף איין אָרט. אונטער רעגנס און שפעטער
אויך אונטער שנייען האָט מען געמוזט אַזוי אַרבעטן ביז שפעט אין דער נאַכט.
ווי נאָר מען איז באַפרייט געווארן פון דער אַרבעט, האָט יעדער אויף שנעל
געמוזט כאַפן אַ מאַנטל און אַנטלויפן. זעלטן האָט עמעץ געטראָפן צו זיין אייגן
מלבוש. מענער האָבן אָפט געכאַפט מאַנטלען פון פרויען און קינדער, פרויען האָבן
געכאַפט מאַנטלען פון מענער, און קינדער—שוועריקייטן פון דערוואַקסענע.
אַ סך האָבן בכלל נישט באַווייזן עפעס צו כאַפן אויף זיך און פלעגן אַנטלויפן פון
אַרבעט-אָרט אינגאַנצן אָן אַן אויבערשטן מאַנטל. מיטן פייניקן ביי דער אַרבעט
האָט זיך אַממערסטן אויסגעצייכנט דער דעמלטדיקער שעף פון געשטאַפּאָ אין
טשענסטאָכאָוו, קריגער. דער זעלבער פלעגט אָפט פאַראָרדנען, מען זאָל צום
רוימען אין געשטאַפּאָ און צו אים פערזענלעך שיקן פרויען, וואָס צייכענען זיך
אויס מיט מוזיקאַלישע פעיקייטן. זיי פלעגט ער צווינגען צו רייניקן ביי אים
די שויבן אויף די העכסטע שטאָקן און ער אַליין האָט דאַן זיי צוגעשפילט צו
דער אַרבעט אויף אַ פּאַרטעפיאַן. קריגער האָט אויך פאַראָרדנט, אַז דער יודע-
ראַט זאָל צוהיטן, אַז אויפן יידישן בית-עלמין זאָלן שטענדיק זיין צוגעגרייט 2
אָפענע קברים פאַר יידישע „פאַרברעכער". די קברים זענען טאַקע אָפט פאַרפולט
געווארן און עס האָבן געמוזט צוגעגרייט ווערן פרישע קברים. דאָס אַליין האָט
אָבער נישט באַפרידיקט די געשטאַפּאָ-לייט, און זיי פלעגן אָפט דורכפירן
אַרעסטן צווישן יידן, זיי איבערשיקן אין תפיסה און צוזאַמען מיט גרעסערע
גרופעס פאָליאַקן אַרויספירן אין די אָלשטינער וועלדער, וווּ מען האָט דורכ-
געפירט איבער זיי אַן עקזעקוציע און אויפן אָרט באַגראָבן. פון צווישן די גע-
שטאַפּאָוועס האָט זיך מיט אַ באַוונדערן סאַדיזם און אכזריות אויסגעצייכנט אַ
געוויסער שאַבעלסקי (אַ פּאָלקסדייטש, אַ געוועזענער פּאָליציאַנט בימי סאַנאַ-
ציע). דער דאָזיקער רוצח איז געווען די שרעק נישט בלויז פון די יידן אין
משך פון אַ לאַנגער צייט, נאָר אויך פון פאָליאַקן, וועלכע ער האָט געפיניקט
נישטווינציקער, ווי יידן.

* * *

כאָפּן צו אַרבעט איז געווען אַ טאָג-טעגלעכע דערשיינונג. דאָס באַווייזן זיך פון אַ ייד אין גאַס איז געווען פאַרבונדן מיט דער גרעסטער צוערן צו אַרבעט און אַהיימקומען שפּעט ביינאַכט אַ צעשלאָגענער. גייענדיק אין גאַס, האָט זיך יעדער געשאַרט בייַ די וועגן, כדי אין מאָמענט פון סכנה צו קענען זיך אַריינכאַפּן אין אַ טויער און פאַרשווונדן. אויך אין די ווינונגען איז קיינער נישט געווען זיכער, צי עס וועט זיך אים איינגעבן אויפצוקומען דעם טאָג אָן פּיין.

דעם 14-טן סעפּטעמבער 1939 (ערשטער טאָג ראש השנה) האָבן זיך מחנות היטלעריסטן באַווייזן אין דער געדיכט באַווינטער וידישער געגנט און פון אַלע הייזער אַרויסגעטריבן די יידן צו אַרבעט. דאָס טרייבן צו אַרבעט איז באַגלייט געווארן מיט פאַרשידענע זידלעריין. „פוילעס פאָלק, זיא האָבען קריג געוואָלט," פלעגן די פיניקער שרייען און דערבייַ שלאָגן מכות רצח. דאַנטאַישע סצענעס האָבן זיך אָפּגעשפּילט בייַ דער בריק, וואָס פאַרבינדט דעם צענטער שטאָט מיט דער פאָרשטאָט „זאָוואָדזיע". דאָ זענען געשטאַנען פון בייַדע זייטן טייך גרופּעס דייטשן מיט ביקסן גרייט צום שיסן. איין טייל דייטשן האָט מיט קלעפּ פון קאָלבעס געצוווּנגען די יידן אַרייַנצוקריכן אָנגעטונערהייט אין וואַסער און מיט די הויפּט הענט אַרויסקלויבן שטיינער פון גרונט. אויף אַ צווייט אָרט, בייַ דער „טשענסטאָכאָוויאַנקע" (טעקסטיל פאַבריק), האָבן די דייטשן אויף אַן ענלעכן אופן געצוווּנגען די יידן אַרויסצושלעפּן פון וואַסער שווערע לאַנגע בעלקעס פון דער צעשטערטער בריק און מיט די ציין אַרויסציען פון זיי די טשוועקעס. פאַר נישט וועלן אויספירן דעם באַפעל זייערן, האָבן זיי דערשאָסן דעם 24 יעריקן יודל גראַנעק[1]. דאָס איז געווצען דער ערשטער בלוט-טיקער קרבן בייַ דער אַרבעט, וואָס האָט געדאַרפט דינען אַלס וואָרנונג פאַר אַלע, אַז קיינער זאָל מער נישט וואַגן זיך אַרויסצודרייען פון אויספירן זייערע באַפעלן.

מען האָט געכאַפּט יידן אין די גאַסן, מען האָט געשלעפּט פון די ווינונגען און פון די באַהעלטענישן אויף בוידעמער און קעלערן. קיינער האָט נישט געוווסט ווהין מען יאָגט אים, ווען ער וועט צוריק קומען, ווי אזוי ער וועט קומען צוריק און בכלל צי ער וועט נאָך אמאָל אַ היים קומען. אָפט האָט מען די זעלבע, נאָך אַ גאַנצן טאָג אַרבעט און פיין, ביינאַכט אַרויסגעשלעפּט פון די בעטן און אויפסניי געטריבן צו אַרבעט. מערסטנטייל האָבן די מחנות געטריבענע צו אַרבעט געמוזט מאַרשירן אין רייען און זינגען. די, וואָס האָבן נישט געקענט זינגען האָבן אויך באַוועגט מיט די ליפּן, כדי די פיניקער זאָלן חלילה נישט באַמערקן, אַז עמעץ וואָגט נישט אויסצופירן זייערע פאַרלאַנגען.

אין אַ פראָסטיקן פרייטיקצונאַכטס פון יאַנואַר 1940 האָבן די זשאַנדאַרמען פון פאָליציי-באַטאַליאָן 72, וועלכער האָט סטאַציאָנירט אין דער נאַרוטאָוויטש-שול, אונטער דער אָנפירונג פונעם הויפּטמאַן אמבראס מיט זיינע נאָענטע מיטהעלפער, הויפּטוואַכמייסטער צאַנגערל און קאַבאַק, אַרומגערינגלט עטלעכע גאַסן מיט אַ גענויקן באַווינטער יידישער באַפעלקערונג און מיט געשרייען: „יודען ראַוס!" האָבן זיי זיך געלאָזט איבער די יידישע ווינונגען. טויזנטער

מענער, פרויען און דער עיקר יונגע מיידלעך האָבן זיי אַרויסגעצויגן פון די בעטן און האַלב נאַקעטע צוזאַמענגעטריבן אויפן גרויסן פלאַץ פון נייעם מאַרק. נאָכן אָפהאַלטן זיי שעהן לאַנג אויפן שניידיקן פראָסט, זענען די פאַרוווונדעטע, שווער צעשלאָגענע און געפרוירענע אָפגעלאָזט געוואָרן אַהיים. אַלע איבריקע, וועלכע האָבן נישט געהאַט דאָס „גליק" צו זיין צעשלאָגן, פאַרוווונדעט, אָדער צו האָבן אָפגעפרוירענע גלידער, זענען אַוועקגעפירט געוואָרן אין גרויסן בנין פון דער נאַרוטאָוויטש-שול. דאָ זענען אַלע געצוווונגען געוואָרן זיך אויסצוטאָן אינגאַנצן נאַקעט. די אָפיצירן און אויך די פשוטע זשאַנדאַרמען האָבן זיך אי־בער זיי אויף אַ סאַדיסטישן אופן איזדעקעוועט. איבער די פרויען האָבן זשאַנדאַרמען דורכגעפירט גינעקאָלאָגישע „אונטערזוכונגען". אינדערפרי ערשט זענען אַ טייל יידן פון דאָרט באַפרייט געוואָרן, און די איבעריקע זענען איינגעשפאַנט געוואָרן צו פאַרשידענע אַרבעטן. ערשט אויפצומאָרגנס פאַרנאַכט זענען זיי אָפגעלאָזט געוואָרן אַהיים. 5 מאַן האָבן זיך דאַן נישט אומגעקערט און עס איז פאַרשוווונדן נאָך זיי יעדער שפור.

* * *

דאָס אַרויסוואַרפן יידן פון ווינונגען האָט זיך אָנגעהויבן, ווי נאָר די דייטשן האָבן פאַרנומען טשענסטאָכאָוו. שפעטער האָבן זיך אָנגעהויבן אָפטע אויסזידלונגען פון איינציקע הייזער און אויך פון גאַנצע גאַסן, וועלכע מען האָט געמאַכט יידן־ריין. קיינער איז נישט געווען זיכער, צי ער וועט זיך נאָך מאַרגן געפונען דאָרט, ווו ער האָט ערשט נעכטן אויפסניי זיך איינגעאָרדנט. דאָס אַרויסוואַרפן יידן פון ווינונגען איז פאָרגעקומען אויף פאָלגנדיקן אופן: אַלע יידישע איינוווינער פון די דאָזיקע הייזער זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן אויף די הויפן און דאָרט געהאַלטן געוואָרן אַזוי לאַנג ביז די דייטשן האָבן אין די ווינונגען אויסגערויבט אַלץ, יואָס זיי איז געפעלן. נאָכדעם ערשט האָבן די יידן געקענט אַרויסנעמען פון זייערע ווינונגען דאָס, וואָס די דייטשן האָבן דערלויבט און דאַן די הייזער פאַרלאָזן, נישט האָבנדיק קיין באַשטימט אָרט, ווהין צו גיין ווינען. דאָס מעבל און אַנדערע שטוב־חפצים האָבן די אַרויסגעטריבענע יידן געמוזט איבערלאָזן אין די פאַרלאָזענע דירות.

אויסער דעם, וואָס עס איז געוויבט געוואָרן יידיש פאַרמעגן בעת די אויסזידלונגען, פלעגן נאָך אייניצלעג דייטשן אויף אייגענער האַנט „באַזונן" יידישע ווינונגען און צונעמען אַלץ, וואָס עס איז וועמען פון זיי געפעלן גע־וואָרן. די ערשטע צייט זענען נאָך גפֿוועון נאיווע יידן, וואָס האָבן געפרווט זוכן גערעכטיקייט ביי די דייטשע מאַכט־אָרגאַנען, פאַרוואָס אייניקע האָבן אַפילו באַצאָלט מיטן לעבן. אַזוי איז געשען מיט אַ געוויסן יידׁ, פעלטע פון אמסטוווֹ־און מיט אַ פרוי, געבוירן בארימהערציק, וועלכע האָט געבעטן מען זאָל איר אומקערן די שטוב־חפצים, וואָס זשאַנדאַרמען פון פאָליציי־באַטאַליאָן 72 האָבן דעם 28 טן דעצעמבער 1939 אַרויסגענומען פון איר ווינונג[2].

דעם 25־טן סעפטעמבער 1939, דעם ערשטן טאָג נאָך יום־כּפור, האָבן מונדירטע יונגע דייטשן אָנגעהויבן דעמאָלירן די אַלטע שול אויף מיראָווסקע־גאַס. פיל יונגע פאָלקס־דייטשן און אַנדערע אויסוווּרפן האָבן זיך אַקטיוו

באַטיילִיקט אינעם דעמאָלירן און רויבן אַלץ, וואָס האָט זיך געפונען אין שול. די דאָזיקע „הייליקע" מלאכה האָט געדויערט גאַנצע דריי טעג. אויפן פערטן טאָג זענען שוין פון דער שול געבליבן בלויז די וועגט. אַפילו די טירן, פענצטער און פאָדלאָגעס זענען ארויסגעריסן געווארן.

דעם 25-טן דעצעמבער 1939 („באַשע נאַראָדזעניע") איז אונטער דער רעזשי פון זשאַנדאַרמען פון פאָליציי-באַטאַליאָן 72 דורכגעפירט געווארן אַ פאָגראָם אויף יידן. ווי נאָר עס האָט אָנגעהויבן טונקלען, האָבן הונדערטער אויסוווּרפן, זיך אַ לאָז געטאָן אין דער יידישער געגנט און מיט ווילדע געשרייען זיך געווארפן אויף יידן, וואָס האָבן זיך געפונען אין גאַס, באַווארפן זיי מיט שטיינער צון געשלאָגן מיט גליטשערס און שטעקנס[3]. פיל פון די שלעגער האָבן אויך אָנגעהויבן רויבן די געוועלבער און ווינונגען. אין משך פון איין שעה זענען אויסגעקלאַפט געווארן ביי אַ 1000 שויבן, און 3 געוועלבער זענען אינגאַנצן אויסגערויבט געווארן[4]. עס איז גליכצייטיק אונטערגעצונדן געווארן די אייזיקע יידישע פאַבריקאָסן בודקע פון מלחמה-אינוואַליד קאוואן. צעווילדע-וועטע אויסווּרפן (וואַרשיינלעך איבערגעטוענע דייטשע זשאַנדאַרמען) האָבן אָנגעהויבן שרייען, אַז אין דער יידישער סינאַגאָגע (די אַזוי גערופענע „דייטשע שול") איז ווילסאָן-גאַס האָבן יידן אַ באַהאַלטענעם געווער-סקלאַד. אונטערן דאָזיקן אויסרייד האָבן די זשאַנדאַרמען אויפגעריסן די שול און אָנגעהויבן דעמאָלירן די אינערלעכע אייניריכטונג. אַרום 9 אַ זייגער אָוונט האָבן די יונגע אויסווּרפן אונטערגעצונדן די שול און די זשאַנדאַרמען האָבן אַזוי לאַנג געווארפן גראַנאַטן אין פייער אַריין, ביז דער גאַנצער בנין איז אַרומגעכאַפט געווארן מיט פלאַמען.

אין דער זעלבער צייט, וען די פייער-צונגען האָבן זיך געריסן צום הימל, האָבן די זעלבע זשאַנדאַרמען אַרעסטירט צוואַנציק מאַן, צווישן זיי צוויי יידן, אויף וועמען זיי האָבן אַרויפגעווארפן די שולד פאַר די געשעענישן. אויף מאָרגן פרי האָבן זיי 19 מאַן פון די אַרעסטירטע באַפרייט און דעם צוואַנציקסטן — אַ גרויסן סטאַניסלאַוו דערגאַווסקי, 16 יאָר אַלט — האָבן זיי איבערגעגעבן צום שטאַנד-גערייכט פאַר באַטיילִיקן זיך אין רויבן[5]. אַלס שטראָף איז אויך פאַר אָרדנט געווארן, אַז די פאָליציי-שעה ווערט געקירצט[6].

אויף מאָרגן דעם 26-טן האָט דער עס עס-הויפטשאַרפירער, דיטמאַן, איבערגעשיקט צו דער זיכערהייט פאָליציי פון ראַדאָמער דיסטריקט אַ באַריכט וועגן דאָזיקן פאָגראָם. דער באַריכט ווערט פאַרענדיקט מיט דער פעסטשטעלונג אַז „אַלס אויספירער פון די איבערשרייטונגען קומען צום גרעסטן טייל אַזעלכע פערזאָנען אין באַטראַכט, וועלכע זענען פאַררעכנט צום פעבל און זוכן אַזעלכע געלעגענהייטן צו רויבן און פלינדערן". ווייטער שרייבט דיטמאַן אין זיין באַריכט: „עס איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז אין דער סילוועסטער-נאַכט זאָלן זיך ענלעכע געשעענישן איבערחזרן"[7]. אַ גרעסערן באַריכט האָט אַרויסגעשיקט דער דעמלטדיקער הויפטמאַן פון פאָליציי-באַטאַליאָן 72 (די פאַקטישע אָנפירער מיטן פאָגראָם). צווישן אַנדערע ווערט אין דאָזיקן באַריכט געשריבן: „די יידן-פיינטלעכע שטימונג דערקלערט זיך מיט דעם, וואָס יידישע געשעפטסלייט נוצן

אויס דעם ערב ניי־יאָר־יום־טוב, כדי צו העכערן די פרייזן, ווי אויך צוליב דעם, וואָס די צאָל יידן אין טשענסטאָכאָוו האָלט זיך אין איין פאַרגרעסערן דורך שטענדיקע צוזאַנדערונג". אין זעלבן באַריכט ווערט ווייטער געשריבן: „דאָס פאַרשטאַרקן זיך פון דער שרפה אין דער סינאַגאָגע אין מערערע פונקטן צוגלייך מאַכט אוממעגלעך דורכצופירן דאָרט די אונטערזוכונג אויף אַמוניציע[8]". אין באַריכט ווידער פון דער שטאָט־הויפטמאַנשאַפט צום שעף פון ראַדאָמער דיסטריקט ווערט געשריבן, אַז דעם פאָגראָם האָבן דורכגעפירט געוועזענע סטודענטן און דאָס איז ווארשיינלעך געווען אַ רעזולטאַט פון דעם פרעדיקן אויף דער „יאַסנא גורא" בעת דער גאָט־דינסט, וואָס איז פאָרגעקומען דעם 25־טן דעצעמבער[9]. אַזוי האָבן אויסגעזען די אָפיציעלע אויפקלערונגען פון די דייטשן, וועלכע האָבן אַליין דעם פאָגראָם אָרגאַניזירט און מיט דער מיטהילף פון יונגע אויסווורפן אויסגעפירט. דער ציל פון די דייטשע פאָגראָם־פראָוואָקאַציעס איז געווען אַ דריפאַכיקער: ראשית – צו טעראָריזירן די יידישע באַפעלקערונג און איינצייטיק אָנווארפן אַ שרעק אויך אויף דער פוילישער; צווייטנס – באַשמוצן אין אויסלאַנד דעם נאָמען פון פוילישן פאָלק; דריטנס – דער אַלט באַקאַנטער מעטאָד פון „טייל און הערש".

דער יודענראַט און זיינע קאַמפעטענצן

דעם 16־טן סעפטעמבער 1939 האָט דער רעפערענט פאַר יידישע ענינים בייַ דער געשטאַפּאָ געפרופן צו זיך דעם זון פון רב נחום אַש, משה אַש, אים אויפגעפאָדערט ער זאָל אָנגעבן אַ רשימה פון געוועזענע יידישע עסקנים, וועלכע וועלן זיך אויך איצט דאַרפן פאַרנעמען מיט יידישע ענינים. משה אַש האָט אָנגעגעבן אייניקע נעמען פון געוועזענע בירגערלעכע כלל טוער. דעם זעלבן טאָג נאָך זענען די אָנגעוויזענע מענטשן אויפגעפאָדערט געווארן זיך צו מעלדן אין לאָקאַל פון דער האַנדלס־באַנק אויף פילסודסקי־גאַס נר. 3, ווו דער דאָזיקער רעפערענט האָט זיי אויפגענומען אין דער אָנוועזענהייט פון נאָך 2 געשטאַפּאָוועס. אין משך פון 3 שעה האָט ער געהאַלטן אין איין „איבערצייגן" די געוועזענע, אַז די יידן זענען אַ פאָלק פון בלויז פאַרבאָרגענע, אַז זיי באַהאַלטן אויס אַ גרויסע צאָל געווער, כדי צו מאָרדן דייטשן און אַז אין טשענסטאָכאָוו אַליין האָבן שוין די יידן אויף זייער געווייסן 2 דערמאָרדעטע דייטשע זעלנער. אין זיין לאַנגער „רעדע" האָט ער עטלעכע מאָל איבערגעחזרט, אַז די יידן האָבן נישט וואָס צו האָפן אויף קיין שום חסד פון די דייטשן. לויט זיין מיינונג וועט מען דאַרפן אָפרייניקן די גאַנצע לובלינער געגנט פון נישט־יידן און אַהין אַריבערזידלען די יידן פון אַלע אָקופירטע געביטן. דאָרט וועט געשאַפן ווערן – האַלט ער – אַ יידישע מלוכה. לסוף האָט ער דערקלערט די יידן, וואָס זענען פאַר אים געשטאַנען: „איר ווייסט דאָך, אַז דאָ עקזיסטירט אַ דייטשע מאַכט, וואָס פאַר אַ באַציונג מיר האָבן צו יידן איז אייך געווויס באַקאַנט, טאָ זייט וויסן, אַז פון היינט אָן און ווייטער מוזן די יידן זיך זעלבסט

אויסהאַלטן און באַווירטשאַפטן!" די יידן האָבן פרובירט אים באַמערקן, אַז זיי זענען נישט די מעגלעכקייטן אויף דעם, ווייל די מער פאַרמעגלעכע יידן זענען אַוועק פון טשענסטאָכאָוו, ווי נאָר עס האָבן זיך אָנגעהויבן די קריג־אָפּערא־ציעס; האָט ער אָנגעהויבן זיי צו זידלען און שרייען: „איר וועט ווייניקער האָבן ווען איר ווינציקער פרעסן!" אויפן אָרט האָט ער באַשטימט א ראַט פון 6 מאַן: משה אַש, לייב בראָמבערג, נתן־דוד בערלינער, אהרן־יוסף קרויזע, לייב קאָפּינסקי און דוד קאָניעצפּאָלער[10]. 5 מינוט צייט האָט ער זיי געגעבן אויף אויסצודריקן זייער הספּם און איינצוטיילן צווישן זיך די פונקציעס פון פּרעזעס, וויצע־פּרעזעס, סעקרעטאַר און קאַסירער. דער דאָזיקער ראַט פון 6 האָט אויפן באַפּעל פון זעלבן געשטאָפּוויעץ געדאַרפט צו יעדער צייט צו־שטעלן די צאָל יידישע ארבעטער אין פאַבלייט, וואָס ווען געפּאָדערט ווערן דורך די דייטשע מאַכט־אָרגאַנען. דער ראַט וועט אויך מוזן דעקן אַלע הוצאות, וואָס וועלן זיין פאַרבונדן מיטן אויספירן ארבעטן, וואָס די דייטשע און שטאָ־טישע מאַכט־אָרגאַנען וועלן באַשטימען.

דעם 1־טן אָקטאָבער 1939 איז קאפּינסקי, דער פּאָרזיצער פון דעם ראַט פון די זעקס, געווען געוואָרן צום שטאָט־הויפּטמאַן. דאָ איז אים גצמאָלדן גע־ווָארן, אַז אַלע יידן פון בערלין, פון גאַנץ דייטשלאַנד און פון אַלע שטעט און שטעטלעך ארום טשענסטאָכאָוו, וועלכע ווערן פאַראייניקט צום רייך, וועלן איבערגעפירט ווערן קיין טשענסטאָכאָוו, און דער יודענראַט וועט זיי דאַרפן איינקוואַרטירן אין די גאַסן, וואָס ציען זיך פון דער באַן־בריק (טוף ערשטער אַלייע), ביז דער בריק פון דעם טייך וואַרטע (אין 41 טן יאָר זענען די דאָזיקע גאַסן באַשטימט געוואָרן אַלס יידישער געטאָ). קאפּינסקי באַקומט דעריבער א באַפּעל, אַז נאָך דעם זעלבן טאָג דאַרף ער צוזאַמענשטעלן א יו־דענראַט פון 24 פערזאָן, וועלכער וועט זיך דאַרפן פאַרנעמען מיט אַלע יידי־שע ענינים און אויך מיט אייגקוואַרטירן אַלע איבערגעזידלטע יידן קיין טשענ־סטאָכאָוו. דער ראַט פון זעקס האָט דעם זעלבן טאָג טאַקע, פון די קנאַפּע 25 טויזנט יידן, וואָס האָבן נאָך דעמלט געווינט אין טשענסטאָכאָוו, צוזויפגעפּרופן א פאַרזאַמלונג פון אַן ערך 100 יידן, וועלכע האָבן אויסגעוויילט א יודענראַט פון פאָלגנדיקע 24 מאַן: לייב קאפּינסקי (א פאַבריקאַנט, א ציוניסטישער עסקן, א געוועזענער פאַרוואַלטונג־מיטגליד פון דער קולטור־גזעלשאַפט „לירא" און א פאַרוואַלטונג־מיטגליד פון דער העברעאיש־פוילישער גימנאַזיע), משה אַש (ראַבינאַט־באַאַמטער), נתן־דוד בערלינער (מיטשותף פון אַן אויסטויש־באַנק), מרדכי בעסערגליק (סוחר), זיסקינד בראַנדליעוויטש (לערער), יחיאל געריכטער (ציוניסט), וואָלף איצעק (ציוניסט), נחמן גרינפעלד און יוסף קליינפלאַץ (רא־בינאַט־מיטגלידער), יוסף בראניאטאָווסקי (אַדוואָקאַט), לייב בראָמבערג (פאַבריי־קאַנט, מזרחי), דוד קאָניעצפּאָלער (א ציוניסט, א האַנטווערקער־טוער), אהרן יוסף קרויזע (סוחר), יאָקוב לעוויט (פאַבריקאַנט, וויצע־פּאָרזיצער פון מזרחי אין טשענסטאָכאָוו), שמואל לעווקאָוויטש (אינזשיניער, הויז־אייגנטימער), מאָוריצי נויפעלד (וויצע־פּאָרזיצער פון סוחרים און פאַבריקאַנטן־פאַריין), שמואל ניעמע־ראָווסקי (פּאָרזיצער פון קליינהענדלער־פאַריין), נאַטאַן ראָדאַל (אַדוואָקאַט), זע־

ליג ראָטבאַרד (סוחר, ציוניסט), יאַקוב ראָזינע (בוכהאַלטער, דעמאָקראַט), מי־כאל רוזשעוויטש (סוחר), אַדאַם סלאָנימסקי (גימנאַזיע־לערקטאָר, אַסימילאַטאָר), גרשון שאַפיר (ציוניסט, קהלה־ראַטמאַן, גימנאַזיע־לערקטאָר) און ווילהעלם זשע־ריקער (פאַבריקאַנט).

דאָס פרעזידיום פון יודענראַט איז באַשטאַנען פון פאָלגנדיקע 5 מיטגלי־דער: ל. קאפינסקי – פאָרזיצער, ל. בראָמבערג – וויצע־פאָרזיצער, נ. ד. בער־לינער – קאַסירער און פרעזידיום־מיטגלידער אָן אַמטן – נויפעלד און געריכ־טער[11]. די מיטגלידער פון יודענראַט האָבן איינגעטיילט צווישן זיך פאַרשידע־נע פונקציעס און זענען צוגעטרעטן צום אָרגאַניזירן זייער אַרבעט.

אין דער צווייטער העלפט פון חודש נאָוועמבער 1939 האָט דער דעמלט־דיקער שטאָט־הויפטמאַן, ד"ר ווענדלער, אויפגעפאַדערט אַלע מיטגלידער פון יודענראַט, זיי זאָלן זיך גלייך מעלדן ביי אים. ווי נאָר זיי זענען אַריינגעקו־מען אין בנין פון דער שטאָט־הויפטמאַנשאַפט, זענען זיי אַרומגערינגלט געוואָרן פון זשאַנדאַרמען און געשטאַפּאָוצעס און אויסגעשטעלט געוואָרן אין 2 רייען. נאָכדעם האָט זיך באַוויזן ווענדלער און זיי גענאָלדן, אַז די יידישע באַפעל־קערונג מוז אין משך פון 10 טעג איינצאָלן אַ מיליאָן זלאָטע קאָנטריבוציע. אין פאַל אויב דאָס וועט צום באַשטימטן טערמין נישט ווערן אויסגעפירט, וועלן 100 יידן דערשאָסן ווערן. איין טייל מיטגלידער איז באַפרייט געוואָרן כדי צונויפצוזאַמלען די באַשטימטע סומע, און די צווייטע איז אַלס ערובניקעס איבערגעפירט געוואָרן אין דער שטאָטישער תפיסה. אין משך פון די 10 באַ־שטימטע טעג האָבן די באַפרייטע מיטגלידער פון יודענראַט באַשטייערט די יידן אויף דעם דאָזיקן צוועק און גלייכצייטיק געפירט אונטערהאַנדלונגען מיט ווענדלערן, ער זאָל די סומע פון דער אַרויפגעלייגטער קאָנטריבוציע פאַרקלע־נערן. דעם יודענראַט האָט זיך נישט איינגעגעבן צונויפצושטעלן די באַשטימטע סומע און עס האָט זיך אים אויך נישט אינגעגעבן „ווייכער" צו מאַכן דאָס האַרץ פון ווענדלערן. אויפן צענטן טאָג זענען דעריבער אַלע פרויען פון די ערובניקעס אַרעסטירט געוואָרן און צוזאַמען מיט זייערע מענער האָט מען זיי איבערגעפירט פון תפיסה אין אַ ספעציעלן לאַגער אַריין, וואָס איז פאַר זייערט וועגן צוגעגרייט געוואָרן אין שטאָט גופא. אויפן 14־טן טאָג האָט זיך איינגע־געבן ווענדלערן איבערצוקויפן מיט געלט און מיט ווערטפולע חפצים. די קאָנ־טריבוציע איז רעדוצירט געוואָרן אויף 400 טויזנט זל., וואָס דער יודענראַט האָט געדאַרפט איינצאָלן ראַטעסווייז[12].

* * *

די קאָמפעטענצן און אויפגאַבן פון יודנראַט האָבן זיך געהאַלטן אין איין אויסבריטערן. דער יודנראַט האָט דעריבער וואָס ווייטער געשאַפן אַלץ מער אָפּטיילונגען. אין משך פון יאָר 1940 זענען שוין געווען טעטיק ביים יודנראַט פאָלגנדיקע אָפּטיילן: 1. אָפּטיילונג פאַר אַלגעמיינע ענינים (פרעזידיום). אָנהויב איז לייטער פון דער דאָזיקער אָפּטיילונג געווען פאָהאָרילע און שפעטער – אַדוו. גיטלער; 2. הויפּט־סעקרעטאַריאַט – אָנפירער איז געווען אַדוו. דר. לייב אַש, זיין פאַרטרעטער –אַברהם פאָגעל; 3. ביטע־ביורא, אָנפירער – אַדוו. לעאָן

גייזלער; 4. „אירו" (יידישע פאליציי), אנפירער –מ. גאלסטער; 5. קוואַרטיר-אמט, געאַרבעט האבן אין דאזיקן אמט 18 באאמטע אונטער דער אנפירונג פון בערנארד קאהלענברענער; 6. רעקוויזיציע-אמט, אונטער דער אנפירונג פון זעלבן קאהלענברענער; 7. האנדל-און מלאכה-אפטיילונג מיט 8 באאמטע. אנפירער: מ. פראפארט און אדוו. אסתר עפשטיין; 8. אפראויזאציע, לייטער – געוועזענער באנק דירעקטאר –פרושיצקי; 9. רעגיסטראציע און סטאטיסטיק. די דאזיקע אפטיילונג איז אנטשטאנען אין חודש יאנואר 1940. באשעפטיקט זענען דאָ געווען 11 באאמטע אונטער דער אנפירונג פון אדוו. מאריאן האספנפעלד און מאוריצי סאפירשטיין. סוף יאר 1940 איז שוין די דאזיקע אפטיילונג, אונטער דער זעלביקער אנפירונג, זיך צעוואקסן אין 8 סעקציעס, וואס האבן באשעפטיקט 63 באאמטע; 10. אפטיילונג פאר צוואנגס-ארבעט, וואס איז זיך צעפאלן אויף פארשידענע סעקציעס, אין וועלכע עס זענען געווען באשעפטיקט 102 באאמטע אונטער דער אנפירונג פון משה קאפינסקי; 11. שטראף-אפטיילונג, אונטער דער אנפירונג פון ד. קאסמאן און נאך 2 באאמטע: אדוו. מ. רעגענוועטער און י. ריפשטיין; 12. פינאנס-אפטיילונג, אנפירער מאוריצי קאצינעל; 13. סאציאלע הילף, וועלכע האט באשעפטיקט 178 באאמטע אונטער דער אנפירונג פון נ. ראדאל; 14. געריכטס-קאמיסיע. אויף דער אלגעמיינער פארזאמלונג פון אלע אדוואקאטן און אפליקאנטן, וואס איז פארגעקומען דעם 26-טן דעצעמבער 1939, איז באשלאסן געווארן צו שאפן אזא קאמיסיע, וואס זאל זיך פארנעמען מיט אויסגלייכן סיכסוכים צווישן יידן און אויך דינען מיט יורידישע עצות. אין יאנואר 1940 האט די דאזיקע קאמיסיע אנגעהויבן איר טעטיקייט. פארזיצער פון דער דאזיקער קאמיסיע איז געווען אדוואקאט מ. קאנארסקי, פארטרעטער – וו. רייכמאן און סעקרעטאר וו. קראקאוער און א. ראדאל. די ערשטע 3 חדשים פון 1940 האבן צו דער דאזיקער קאמיסיע געהערט 26 אדוואקאטן, סוף יאר 1940 איז די קאמיסיע באשטאנען פון 35 מיטגלידער. 21 אדוואקאטן מענער און 2 – פרויען, פון דעם זענען געווען טשענסטאכאווער 16 און פון אנדערע שטעט (פליטים) – 7. אפליקאנטן – 5 ארטיקע און 5 פליטים און 2 געריכטס אפליקאנטן. די דאזיקע אפטיילונג איז געווען זעלבסטשטענדיק און דער יודנראט האט דארט נישט געהאט קיין גרויסן איינפלוס. אויסער די אויסגע-רעכנטע אמטן האבן נאך עקזיסטירט ביים יודענראט: א טעכנישע אפטיילונג, א ווירטשאפטס-אפטיילונג, אן אפטיילונג פאר פאך-שולונג און אן אפטיילונג פאר רעליגיעזע ענינים[13]. אט די אלע אויסגערעכנטע אמטן פון יודענראט זענען געווען טעטיק אין משך פון דער גאנצער צייט ביזן גרויסן גירוש (סעפטעמבער 1942). אלס ארגאניזאציע-שעף, וואס האט געדארפט האבן די אויפזיכט איבער אלע אנטן איז, דורכן יודענראט, סוף יאר 1940 באשטימט געווארן פאהאריללע און אלס זיין פארטרעטער – גיטלער[14].

דער יודענראט האט זיך געמוזט פארנעמען נישט בלויז מיטן אינערלעכן לעבן פון געטא, נאר ער האט אויך אויסגעפירט אלע פאדערונגען און באשטע-לונגען פון די דייטשע אדמיניסטראטיוע ארגאנען, ווי אויך פון יעדן אנדערן דייטשן אמט, וואס האט זיך געפונען און שטאט. שטאטישע אינווועסטיציע-

אַרבעטן האָט דער יודנראַט געמוזט אויספירן אויף אייגענעם חשבון און דאָס בלויז מיט יידישע פאַך-ספעציאַליסטן און מיט יידישע אַרבעטער. אַלע דייטשן מיט זייערע פאַמיליעס, וואָס האָבן זיך שוין געפונען אין טשענסטאָכאָוו, ווי אויך די, וואָס האָבן געהאַלטן אין איין אָנקומען קיין טשענסטאָכאָוו, האָט דער יודענראַט געמוזט באַזאָרגן מיט אַלעם נויטיקן: מיט גוט אויסגערעמאָנטירטע און שיין אויסמעבלירטע ווינונגען, מיט ווּעש, בעטגעוואַנט, געשיר, באַשטעק און אַנדערע. אַפילו דאָס רעמאָנטירן, אויסמעבלירן און איינאָרדנען דאָס הויז פון דער געווען יידישער אקסער-גימנאַזיע אויף אַ „פוך-הויז" פאַר דייטשן (שאַנד-הויז), ווּהין עס זענען ספעציעל אַראָפגעבראַכט געוואָרן פרויען פון דייטשלאַנד, האָט אויך דער יודענראַט געמוזט דורכפירן אויפן חשבון פון דער יידישער באַפעלקערונג. כדי אויסצופירן דאָס, וואָס די דייטשן האָבן וואָס ווייטער אַלץ מער געפאָדערט, ווי אויך צו דעקן די דייטשן, נאָר פיל מער, כדי עוועטועל צו האָבן גרייט אויף צו דעקן וויטערדיקע באַשטעלונגען. אויפן פאַרשלאָג פון יודענראַט פלעגט דער שטאָט-הויפטמאַן באַפוילן צו נעמען אין אַרעסט די יידן, וואָס האָבן זיך אַרויס-געדרייט פון צאָלן די באַשטימטע שטייערן, און דאָרט פלעגן זיי געהאַלטן ווערן אזוי לאַנג, ביז זיי האָבן די געפאָדערטע שטייער-סומע איינגעצאָלט. דער פאַל מיט דער קאָנטריבוציע און די טעטיקייט פון יודענראַט בכלל, ווּעלכע די יידישע באַפעלקערונג האָט וואָס ווייטער אַלץ מער אָפגעפילט, האָט איבערצייגט א געוויסע צאָל מיטגלידער פון ראַט, אַז זיי דינען לגמרי נישט דער יידישער באַפעלקערונג, ווי זיי האָבן זיך אין אָנהויב פאָרגעשטעלט, נאָר, אַז זיי זענען אַ ווערקצייג אין די הענט פון די דייטשן אויפן חשבון פון די יידן. זיי האָבן דערביבער אָנגעהויבן זיך אַרויסצודרייען פון דער אַרבעט. אין משך פון אייניקע חדשים האָט דאָס פרעזידיום פון יודענראַט אויסגעשלאָסן פאַר סאַבאָטירן די אַרבעט פאָלגנדיקע מיטגלידער: אַש, ראזינע, בעסערגליק, בראַנדלעוויטש, בראַניאַטאָוו-סקי, גרינפעלד, קליינפלאַץ, ניעמיראָווסקי, רוזשעוויטש און שאַפיר און נאָך איינעם (י. לעוויט), וואָס איז אַרויסגעפאָרן קיין אויסלאַנד. אויף זייער אָרט זענען צוקאָמפּטירט געוואָרן: וואָלף אַניספעלד (ציוניסט), דוד באָזשיקאָווסקי (סוחר), מאַוריצי גאַלסטער (עקספּעדיטאָר), יערעמי גיטלער (אַדוואָקאַט, ציוניסט), שמואל כץ (שניידער-מייסטער), מאַוריצי קאַציענעל (אומפאַרטייאישער), משה קאַפינסקי (פאַבריקאַנט), בערנאַרד קורלאַנד (פּראָקורענט פון אַ גרויסער פירמע), שימאַן פאַהאַריללע (אַדוואָקאַט), מאַוריצי פראפארט (סוחר) און הילאַרי זאַנד-שטיין (גוט-באַזיצער). חוץ דעם איז אויך צוקאָמפּטירט געוואָרן שמואל ווייניריב (סוחר), וואָס איז געווען אַ מענטש פון געשטאַפּאָ און איז דעריבער געוואָרן דער פאַרבינדונג-מאַן צווישן יודענראַט און דער געשטאַפּאָ. אַזוי אַרום איז דער יודענראַט אין אָנהויב יאָר 1940 שוין באַשטאַנען פון 25 מיטגלידער[15]. אויך דער צוזאַמענשטעל פון פרעזידיום האָט זיך געענדערט. שוין אין ערשטן

קוואַרטאַל פון יאָר 1940 איז דאָס פּרעזידיום פון יודענראַט באַשטאַנען פון פּאָלגנדיקע 7 מיטגלידער: לייב קאָפינסקי, לייב ברעמבערג, ד"ר שימאַן פּאָהאָרילע, נתן-דוד בערלינער, יחיאל געריכטער, יערעמי גיטלער און זעליג ראָטבאַרט[16]. אין 41-טן יאָר איז ברעמבערג געשטאָרבן. דער איבעריקער גאַנצער צוזאַמענשטעל פון ראַט און פּרעזידיום איז געבליבן ביז דער גרויסער ליקווידאַציע פון דעם טשענסטאָכאָווער יידישן ישוב.

* * *

זייער אָפט האָבן זיך באַוויזן גזירות פון דייטשע מאַכט אָרגאַנען, איינע שטרענגער פון די אַנדערע און נאָך אָפטער האָבן זיך באַוויזן פאַרארדנונגען פון יודענראַט, וועלכע האָבן זיך פאַרופן אויף באַפעלן פון די דאָזיקע מאַכט-אָרגאַנען. דאָס אויפנעמען און רעאַגירן פון די יידן אויף פאַרשידענע גזירות איז נישט תמיד געווען אַלצייטנס. איינע פון די ערשטע אָפּיציעלע גזירות איז געווען דער באַפעל צו טראָגן אָרעם-בענדער. דעם 15-טן דעצעמבער 1939 איז אַרויס אַ פאַרארדנונג, אַז יידן אין עלטער פון 14 יאָר אָן מוזן טראָגן אויף דער רעכטער האַנט איבערן איילענבויגן ווייסע אָרעם-בענדער מיט אַ בלויען מגן-דוד-לאַטע פון 10 צענטימעטער. צוגעווינען זיך צו דער דאָזיקער נייער „מאָדע" איז געווען נישט אַזוי לייכט. עפּעס האָט מען זיך געשעמט, ווי מען וואָלט באַגאַנגען אַ פאַרברעכן בפרהסיה. דאָס בושה-גפּיל איז אָבער ביסלעכווייז פאַרשוווּנדן און מען האָט אָנגעהויבן טענהן: „וואָס דאַרפן מיר זיך שעמען, זאָלן זיך שעמען די, וואָס האָבן דאָס צוגעטראַכט". שפּעטער, וען מען האָט געטראָפן יידן פון די שטעטלעך אַרום טשענסטאָכאָוו מיט געלע מגן-דוד-לאַטעס אויף דער ברוסט און אויף די פלייצעס, האָט מען געהאַלטן, אַז מיר זענען עפּעס, ווי אויסדערוויילטע, ווייל מען האָט אונדז ווינציקער דערנידעריקט. עס איז דאָך נישט אָנגענעמען לייכט זיך צוגעווינען צו דעם. און מענטשן פלעגן אָפט פאַרגעסן אַרויפציען דעם באַאַנד אויף דער האַנט פאַרן אַרויסגיין אין גאַס און דאָס האָט זיי נישט וויניק פיין פאַרשאַפט. די דייטשן האָבן זיך געלאָזט אין געיעג נאָך אַזעלכע „וויצערשפּענקע", וועלכע פלעגן דאַן באַצאָלן פאַר זייער „חוצפּה" מיט געלט, מיט תפיסה, אָדער מיט ביידע שטראָפן צוזאַמען. כדי אויסצומיידן אַזעלכע „סיורפריזן", איז כמעט אין יעדער שטוב אויף דער אַרויסגאַנג-טיר געהאָנגען אַ צעטל מיטן אויפשריפט: אַכטונג, אָרעם-באַאַנדן! אויך אין די שוי-פענצטער פון יעדן יידישן געווען האָט געמוזט הענגען אַ גרויסער בלויער מגן-דוד, כדי די נישטיידישע קונים זאָלן זיך אָריענטירן, וועלכע געווען באַר עס געהערן צו יידן. די דאָזיקע פאַרארדנונג איז דורך יעדן אייגעם אויפגענומען געוואָרן גלייכגילטיק, וויל די נישטיידישע באַפעלקערונג, וואָס האָט תמיד געקויפט ביי יידן האָט זיך מיט דעם נישט געריכטן, און אַז די דייטשן זאָלן נישט קומען קויפן, זענען וויידער די יידן געווען געזונט.

דעם 8-טן אַפּריל אין י. 1940 האָט דער שטאָט-הויפטמאַן, שטיצנדיק זיך אויף אַ פאַרארדנונג פון 24-טן יאַנואַר 1940 וועגן דער פליכט צו מעלדן יידישע מאַיאָנטקעס, אויפגעפאָדערט די יידישע באַפעלקערונג צו רעגיסטרירן

זייערע באַוועגלעכע און אומבאַוועגלעכע גיטער. אַלס יידישע מאַניאַנטקעס, האָט געמאָלדן דער שטאָט הויפטמאַן, זענען אויך פאַררעכנט די פאַרמעגנס פון משו־מדים און פון נישט־יידן, וואָס האָבן יידישע מענער אָדער יידישע פרויען. דעם 7־טן מאַי 1940 איז דערשינען אַ צווייטע פאַראָרדנונג פון שטאָט־הויפטמאַן וועגן זעלבן ענין. אויף די יידן אין טשענסטאָכאָווי האָבן די דאָזיקע פאַראָרדנונגען נישט געמאַכט קיין גרויסן איינדרוק, ווייל נאָך אָנהויב מערץ 1940 זענען שוין כמעט אַלע יידישע פאַרמעגנס געווען קאַנפיסקירט, אַלע יידישע געוועלבער, אויסער די געוועלבער פון קאָלאָניאַל־סחורות, זענען שוין דאַן געווען געשלאָסן און די שליסלען האָבן זיך געפונען אין דער שטאָט־הויפטמאַנשאַפט. יידן האָבן נישט געטאָרט האָבן מער ווי 2000 זלאָטעס און שפּעטער בלויז 500[18]. דאָס איבעריקע, וואָס איינער האָט פאַרמאָגט האָט ער געמוזט איינצאָלן אין ק.ק.אָ. (קאָמונאַלע אָפשפּאָרונגס־קאַסע) אויף דער שפּער־קאָנטע, פון וועלכער ער האָט געהאַט רעכט, אָבער בלויז פאַרמעל, אָפּצונעמען וועכנטלעך צו 100 זל. אויף צו לעבן. מיט אַן ערך זעקס וואָכן שפּעטער, דעם 15־טן אַפּריל, האָט דער יודענראַט געשאַפן אַ רעקוויזיציע־אַמט, מיט וועלכן עס האָט אָנגעפּירט דער דעמלטדיקער לייטער פון קוואַרטיר־אַמט, בערנאַרד קאָהלענבערנער, וואָס האָט זיך נישט געריכטן מיט קיין שום סענטימענטן. בלויז פון 15־טן אַפּריל ביזן 5־טן אַוגוסט 1940 און נאָכדעם אין משך פון חודש סעפּטעמבער האָט די דאָזיקע אינסטיטוציע רעקווירירט ביי יידן 6964 שטיק מעבל און אַנדערע שטוב־חפצים[19]. דעם 14־טן יוני 1940 האָט דער שטאָט־הויפטמאַן פאַראָרדנט, אַז דער יודענראַט זאָל צונויפנעמען ביי יידן פאַרשידענע מעטאַלן צו 3 ק"ג פון אַ פאַמיליע, אָדער צין צו אַנדערהאַלבן קילאָ פון אַ פאַמיליע[20]. דער יודענראַט האָט אויפגעפאָדערט אַלע אַדמיניסטראַטאָרן, זיי זאָלן אין משך פון 48 שעה צונויפנעמען צווישן די לאָקאַטאָרן פון זייערע הייזער, מיט וועלכע זיי פאַרוואַלטן, די געפאָדערטע צאָל מעטאַל[21]. די יידן האָבן זיך נישט שטאַרק איבערגענומען מיט דער דאָזיקער פאַראָרדנונג און דער יודענראַט האָט דריי מאָל פאַרלענגערט דעם טערמין פון צושטעלן מעטאַל. לסוף האָט דער יודענראַט געמוזט אַ געוויסע צאָל מעטאַל דערלייגן פון זאַפאַסן, וואָס האָבן זיך געפונען אין זייערע מאַגאַזינען. די אַלע אויסגערעכנטע פאָדערונגען און פיל אַנדערע האָבן אָבער דערפירט דערצו, אַז די אָרעמקייט צווישן דער יידישער באַפעלקערונג האָט זיך וואָס ווייטער אַלץ שטאַרקער געלאָזט פילן. צו דעם איז כדאי צו באַמערקן, אַז די צוגעטיילטע, דורך דער דייטשער און שטאָטישער מאַכט, טעגלעכע־ברויט־ראַציע אויף אַ קאָפּ האָט אויסגעמאַכט אין דורכשניט צו 50 גראַם[22]. שפּעטער איז די ברויט־ראַציע פאַרגרעסערט געוואָרן ביז 100 גראַם אויף אַ פערזאָן, אָבער נישט אויף סטאַביל[23]. די לאַגע איז וואָס וויייטער געוואָרן אַלץ שווערער און שוידערלעכער. עס האָט געמאַטערט דער היינט און געשראָקן דער מאָרגן.

* * *

צוליב דעם, וואָס עס זענען פאָרגעקומען אָפּטע אויסזידלונגען פון ווינונ־גען, הייזער, ווי אויך פון גאַנצע גאַסן, האָט דער יודענראַט נאָך אין דער

ערשטער צייט פון זיין קאַדענץ געשאַפן אַ קוואַרטיר־אַמט, אין וועלכן עס זע־
נען געווען באַשעפטיקט 18 באַאַמטע. לייטער פון דאָזיקן אַמט איז געוואָרן
קאָהלענבערענער, וועלכער האָט מיט זיין עלעגאַנץ און שיינעם רעדן דייטש
שנעל גענונען חן אין די דייטשע אויגן און האָט דעריבער אויסגענוצט זיינע
איינפלוסן פאַר זיך פערזענלעך. דער קוואַרטיר־אַמט האָט די אָרעמע און פאַר־
אָרעמטע יידן, וועלכע זענען געצוווונגען געווארן צו זוכן אַ דאַך איבערן קאָפּ,
כמעט גאָרנישט געהאָלפן. די פּליטים האָבן זיך געוואָלגערט אין פּליטים־פונקטן
אין אַזוי גערופענע „אַזילן". די „אַזילן" האָבן זיך געפונען: אין בית־המדרש
אויף מיראָווסקע־גאַס 9-11, „הכנסת־אורחים" אויף גאַרנצאַרסקע־גאַס נומער 65,
האַנטווערקער־שול אויף גאַרנצאַרסקע נר. 6 8, אין אַ ווינונג אויפן אַלטן מאַרק
נר. 18, אין בית־התפילה אויף בערקאַ־יאָסעלעוויטשאַ גאַס נר. 1, אין דער גע־
ווענענער טעכטער־שול „בית־יעקב" אויף קאַטעדראַלנע־גאַס נר. 10, אויף פּיל־
סודסקי־גאַס נר. 17, אין געווענענעם לאָקאָל פון „בונד" און אין געווענענעם
לאָקאָל פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אויף אַלייע וואָלאָשטשי נר. 3-5.
אין אַ געווייסער צייט אַרום זענען אויך געווען „אַזילן" אין דער 1-טער אַלייע
נר. 12 אין געווענענעם לאָקאָל פון די האַנטווערקער און אין לאָקאָל פון
„מחזיקי־הדת" אויף נאַדזשעטשנע־גאַס[24].

* * *

טשענסטאָכאָוו איז אין דער צווייטער וועלט־מלחמה געווארן אַ וויכטיקער
פונקט, ווהין עס זענען אָנגעקומען פּליטים פון פאַרשידענע שטעט אין פוילן.
די צאָל יידן, וואָס האָט פאַר דער מלחמה אויסגעמאַכט 28486[25], האָט זיך
אין משך פון די יאָרן: 1940, 1941 און 1942 שטאַרק פאַרגרעסערט. ענווי וויפל
עס זענען געווען פּליטים אין טשענסטאָכאָוו איז נישט באַקאַנט. עס איז בלויז
באַקאַנט, וויפל פּליטים עס זענען צוגעקומען אין די ערשטע 10 חדשים פון
1940-טן יאָר, וויל ביז דאַן האָט דער יודענראַט נישט געמאַכט קיין שווערי־
קייטן די פּליטים ביים רעגיסטרירן און באַזעצן זיך אין טשענסטאָכאָוו. זעענדיק
אָבער, אַז וואָס ווייטער קומען אָן אַלץ מער אָרעמע פּליטים, האָט דער יודע־
ראַט, כדי אויסצומיידן אַן איבעריקן באַלאַסט, ביים פאַרעגיסטרירן די ניי־
צוגעקומענע דורכגעפירט געוויסע סעלעקציעס[26]. אויך דער מאַגיסטראַט האָט
אויפן סמך פון אַ פאַראָרדנונג פון שטאָט הויפטמאַן די ניי־צוגעקומענע יידן
נישט איינגעמאַלדן. אין סטאַטיסטישן יאָר־בוך („ראַטשניק סטאַטיסטישני") פון
יודענראַט פון 1940 צווייטער באַאַנד ווערט געשריבן: „שפּייז־צוטיילונג דערהאַלטן
בלויז די איינווינער, וועלכע זענען פאַרמאַלדן אין מאַגיסטראַט. ווי דער סטא־
טיסטישער אַמט ביים יודענראַט האָט אָנגעגעבן, זענען אין יאָר 1940 אָנגעקו־
מען קיין טשענסטאָכאָוו 3252 פּליטים. צווישן די פּליטים זענען געווען 1791
מענער און 1461 פרויען. פון זיי זענען געווען קינדער ביז 14 יאָר 676 און
זקנים איבער 66 יאָר — 154[27]. די גרעסטע צאָל פון די דאָזיקע פּליטים האָט
געשטאַמט פון לאָדזש, 1116 מאַן; פון קראָקע — 771; פון וואַרשע — 106; פון
ראַדאָמסק — 283 און די רעשט האָבן געשטאַמט פון אַנדערע שטעט אין פוילן
ווי: גדאָנסק, לובלין, קעלץ, ראַדאָם, פון שטעטלעך און דערפער אַרום טשענ־

סטאָקאָוו און פון פאַרשידענע אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין פוילן. נישט אַלע פליטים האָבן געשטאַמט פון די ערטער, פון וועלכע זיי זענען אָנגעקומען. פיל פון זיי האָבן שוין בעת דער מלחמה געהאַט עטלעכע מאָל געטוישט זייער ווינאָרט[28]. עס זענען אויך געקומען קיין טשענסטאָכאָוו געוועזענע שטענדיקע תושבים, וועלכע האָבן אָנהויב קריג פאַרלאָזט טשענסטאָכאָוו. בלויז אין משך פון 1-טן יאַנואַר 1940 ביזן 31-טן דעצעמבער 1940 האָבן זיך אומגעקערט 3000 געוועזענע תושבים[29]. געקומען זענען אַהער אויך אַזעלכע, וואָס האָבן דאָ געהאַט קרובים, אָדער גוטע באַקאַנטע, ביי וועלכע זיי האָבן זיך געריכט צו באַקומען אַ צייטווייליקן אָנשפאַר. עס האָבן זיך אויך אַריינגעשמוגלט אַ סך יידן, וואָס האָבן דאָ קיינעם נישט געהאַט און דאָך אויסגעקליבן טשענסטאָכאָוו אַלס עיר-מקלט.

זייער אַ סך פליטים זענען אָנגעקומען קיין טשענסטאָכאָוו אין משך פון די יאָרן 1940 און 1941, וועגן וואָס מען קען אויך דרינגען פון פאָלגנדיקע פאַקטן:

דעם 20-טן יאַנואַר ווערט דורך דער אינערן-פאַרוואַלטונג ביים דיסטריקט אין ראַדאָם אָנגעפרעגט ביים טשענסטאָכאָווער שטאָט-הויפטמאַן וועגן דער מעגלעכקייט פון טשענסטאָכאָוו אויפצונעמען אויסגעזידלטע פון רייכסגעביט. דעם 8-טן מערץ 1940 ענטפערט וועגנדלער, אַז טשענסטאָכאָוו האָט שוין אויפגענומען 5173 צוואַנגס-עוואַקויאירטע און חוץ דעם זענען נאָך פון פריער פאַראַן בערך 16000 פליטים. דעם 14-טן מאַי קומט אָן אַ מעלדונג, אַז אין דער נאָענטער צייט וועט דער ראַדאָמער דיסטריקט מוזן אויפנעמען ווייטערע 20.000 פאָליאַקן און יידן, ווי אויך 500 ציגיינער. דעם 18-טן יולי פאָדערט דער גענעראַל-גוווערנער אַ באַריכט פון שטאָט-הויפטמאַן וועגן דער צאָל אַריבערגעזידלטע קיין טשענסטאָכאָוו. דעם 25-טן יולי שיקט ווענדלער אָן ענטפער, אַז די שטאָט איז איבערבאַפעלקערט, ווייל עס זענען שוין פאַראַן ביז איצט 14.035 צוגעוואַנדערטע, וואָס זענען פאַרמאָלדן, אין דעם 6.224 פאָליאַקן און 7.811 יידן. חוץ דעם – מעלדעט ווענדלער – זענען פאַראַן נישט קיין פאַרמאָלדענע צוגעוואַנדערטע, וואָס מען קען שאַצן: פאָליאַקן פון 4 ביז 5 טויזנט און יידן פון 12 ביז 15 טויזנט. אין נאָוטיצן פון ווענדלערן בעת אַ „דינסט-בעשפרעכונג" איז געווען פאַרצייכנט, אַז דאָרט איז אַרומגערעדט געוואָרן, דאָס פון 1-טן פעברואַר 1941 ביזן 30-טן אַפריל פון זעלבן יאָר וועלן פון די איינגעזידלטערע טיילן אין רייך און פון אַנדערע טיילן פון רייכס-גענעביט עוואַקואירט ווערן 28.000 פערזאָן, צווישן וועלכע עס וועלן זיך געפינען 10.000 יידן פון ווין[30]. געניוי וויפל עס זענען טאַקע אָנגעקומען פון דעם אַלעם פליטים קיין טשענסטאָכאָוו און וויפל פון זיי עס זענען געווען יידן איז נישט באַקאַנט. עס איז אָבער פאַר יעדן טשענסטאָכאָווער איינווינער דעמלט געווען באַקאַנט, אַז עס האָבן געהאַלטן אין משך פון דער גאַנצער אָקופאַציע-צייט אין איין אָנקומען קיין טשענסטאָכאָוו יידישע פליטים הן אומלעגאַל און הן אויסגעזידלטע, וואָס די דייטשן האָבן אַריינגעשיקט פון שטעט און שטעטלעך, וועלכע זיי האָבן געמאַכט „יודענריין". פון פלאָצק און באָדזאַנאָוו זענען אין די חדשים פעברואַר

און מערץ פון 41־טן יאָר איבערגעזידלט געוואָרן קיין טשענסטאָכאָוו 2.330 יידן. 780 יידן פון פּלאָצק זענען סוף פעברואַר 1941 געהאַלטן געוואָרן אויף דער באַן־ליניע צווישן קאָניעצפּאָל און זלאָטי־פּאָטאָק, פון וואַנען זיי זענען אַנטלאָפן און אָנגעקומען קיין טשענסטאָכאָוו. 1020 יידן פון באָדזאַנאָוו און 500 יידן פון פּלאָצק האָבן די דייטשן געבראַכט צופּירן קיין טשענסטאָכאָוו, זיי געהאַלטן אויף דער ראַמפּע אין משך פון 7־טן און 8־טן מערץ און ספּוח אַריינגעלאָזט אין שטאָט ערשט דאַן, ווען דער שטאָט־הויפּטמאַן האָט אויף דעם געגעבן זיין הסכם[31]. וואָס מער אָבער די צאָל יידן האָט זיך פאַרגרעסערט, אַלץ מער האָבן די דייטשן פאַרקלענערט דעם יידישן ווויז־שטח אין שטאָט. שוין אָנהויב יאָר 1940 זענען די יידן, וואָס האָבן געווויינט פאַר דער מלחמה אין כמעט אַלע 400 גאַסן פון דער שטאָט אַריינגעשטויסן געוואָרן בלויז אין 84 גאַסן. אין משך פון דער ערשטער העלפט 1941 זענען שוין די יידן אַריינגעשטויסן געוואָרן בלויז אין 28 גאַסן, וועלכע זענען באַשטימט געוואָרן אלס געטא פאַר די יידן אין טשענסטאָכאָוו.

דאָס געטא

דעם 22־טן פעברואַר 1941 האָט דער דעמלטדיקער פאַרטרעטער פון שטאָט־הויפּטמאַן, קאדנער, איבערגעשיקט צום שעף פון ראַדאָמער דיסטריקט ד״ר לאש צווי פּלענער אויף איינצוואָרדנען אַ געטא פאַר יידן אין טשענסטאָכאָוו. דער ערשטער פּלאַן האָט פאָרגעזען אַ געמויערטע אַרומצוימונג מיט אייזן און שטעכל־דראָט. עס האָט זיך אויף דעם געפאָדערט 14.000 אַרבעט־טעג, דאָס איז געווען פאַרבונדן מיט 190.800 זלאָטעס קאָסטן. דער צווייטער פּלאַן האָט פאָרגעזען אַ הילצערנע אַרומצוימונג מיט אייזן און שטעכל־דראָט, אויף וואָס עס האָט זיך געפאָדערט 7.000 אַרבעט־טעג און דאָס איז פאַרבונדן געווען מיט 120.600 זלאָטעס קאָסטן. די דאָזיקע פּלענער האָט קאדנער געשטיצט אויף דעם ספּעציעל אויסגעארבעטן פּלאַן פון שטאָטישן בוי־אַמט פון 15־טן פעברואַר 1941[32].

דעם 29־טן מערץ 1941 איז ביים שעף פון ראַדאָמער דיסטריקט, ד״ר לאש פאָרגעקומען אַ „דינסטבעשפּרעכונג״ פון די שטאָטישע און קרייז־הויפּטמענער פון ראַדאָמער דיסטריקט, אויף וועלכער לאש האָט איבערגעגעבן וועגן די „גרינטלעכע און ענערגישע צוגרייטונגען צום אָנפאַל אויפן ראַטנרוסלאַנד״ און גלייכצייטיק געמאָלדן, אַז פון 5־טן אַפּריל 1941 דאַרף אין גאַנצן ראַדאָמער דיסטריקט דורכגעפירט ווערן אַ „יודענאַקציאָן״ פון איינפירן יידישע „ווויניפירטלען״[33]. דעם זעלבן טאָג נאָך האָט דער יודענראַט געמאָלדן, אַז אויפן סמך פון אַ פאַראַרדנונג פון דער מאַכט זענען פאַרווערט געוואָרן פאַר דער יידישער באַפעלקערונג פאָלגנדיקע גאַסן: אַלייע פון די הייזער נר. 26 אויף דער גראָדזייט און 27 אויף דער אום־זייט און העכער, קאָשטשושקאָ־גאַס, קילינסקי־גאַס, וואַשינגטאָן־גאַס, די גאַנצע גראָדע זייט אַלייע־וואָלנאָשטשי, פּילסודסקי־גאַס און

Bekanntmachung

I. Mit Wirkung vom 9. April 1941 bestimme ich die Bildung eines geschlossenen jüdischen Wohnbezirkes, welcher folgende Strassen umfasst:

1) Wilsonastrasse 14 – 22 und 34 – 54	15) Przesmyk 3 und 2 – 4
2) Kawia 1 – 17 und 21 – 43	16) Targowastrasse 8 – 14 und 1 – 25
3) Kiedrzyńska 1 – 13	17) Graniczna ganz
4) Warschauerstrasse 1 – 49 und 2 – 60	18) Nadrzeczna „
5) Jaskrowska 1 – 9 und 2 – 12	19) Mirowska 1 – 11 und 4 – 12
6) Krótka (mit Ausnahme der Nummer 16)	20) Garncarska (mit Ausnahme der Nummer 1)
7) [illegible] ganz	21) Stary Rynek
8) Berka Joselewicza ganz	22) Rynek Warszawski ganz
9) Marii Panny 2 – 12 und 1 – 11	23) Senatorska „
10) Plac Daszyńskiego (mit Ausnahme der Nummer 8)	24) Kozia „
11) Orlicz-Dreszera 2 – 12 und 1 – 13	25) Spadek „
12) Katedralna 4 – 18 und 3 – 17	26) Mostowa „
13) Narutowiczastrasse 2 – 14 und 3 – 11	27) Ptasia „
14) Strażacka 1 – 15 (mit Ausnahme der Nummer 3)	28) Przemysłowa „

II. [illegible]

III. [illegible]

IV. a) [illegible] bis zum 17. April 1941 [illegible] Dąbrowskistrasse 14 [illegible] 25 kg [illegible]

b) [illegible]

am 9. April — Marii Panny 2 – 12 und 1 – 11, Plac Daszyńskiego, Orlicz-Dreszera, Katedralna, Przesmyk, Senatorska, Kozia, Spadek, Mostowa, Ptasia.

am 10. „ — Kawia, Kiedrzyńska, Jaskrowska, B. Joselewicza, Strażacka.

am 11. „ — Narutowicza, Targowa, Graniczna, Mirowska, Stary Rynek.

am 15. „ — [illegible], Nadrzeczna, Rynek Warszawski.

am 16. „ — Warschauerstrasse, Krótka.

am 17. „ — Wilsonastrasse, Garncarska, Przemysłowa.

Die Juden haben ihre Wohnungen in nachstehender Reihenfolge zu räumen:

am 9. April — Piłsudskistrasse.

am 10. „ — Wieluńska, Kopernika, Aleja Wolności.

am 11. „ — Fabryczna, Marii Panny.

am 15. „ — Warschauerstrasse.

am 16. „ — Kiedrzyńska, Limanowskistrasse, Kościuszko Allee, Dąbrowskistrasse, Narutowicza.

am 17. „ — die übrigen Strassen.

V. [illegible] bis zum 17. April 1941 [illegible]

VI. [illegible]

VII. a) [illegible]

b) [illegible] ab 9. April [illegible]

VIII. [illegible] bis zum 1. Mai 1941 [illegible]

IX. [illegible]

X. [illegible]

XI. [illegible]

XII. [illegible]

1) Die Stadtverwaltung — Meldeamt — gegen eine dort festgesetzte Gebühr.

2) Ausnahmsweise stelle ich Passierscheine selbst aus.

XIII. [illegible] bis zu 10.000 Zl [illegible]

[illegible]

Tschenstochau, den 7. April 1941

Zarządzenie

I. Z dniem 9 kwietnia 1941 zarządzam utworzenie zamkniętej dzielnicy mieszkaniowej dla żydów, obejmującej następujące ulice:

1) Wilsona od Nr. 14 – 22 i 34 – 54	15) Przesmyk Nr. 3 i 2 – 4
2) Kawia od Nr. 1 – 17 i 21 – 43	16) Targowa od Nr. 8 – 14 i 1 – 25
3) Kiedrzyńska od Nr. 1 – 13	17) Graniczna (cała)
4) Warszawska od Nr. 1 – 49 i 2 – 60	18) Nadrzeczna (cała)
5) Jaskrowska od Nr. 1 – 9 i 2 – 12	19) Mirowska od Nr. 1 – 11 i 4 – 12
6) Krótka (za wyjątkiem Nr 16)	20) Garncarska (za wyjątkiem Nr 1)
7) Garibaldiego (cała)	21) Stary Rynek
8) Berka Joselewicza (cała)	22) Rynek Warszawski (cały)
9) Marii Panny od Nr. 2 – 12 i 1 – 11	23) Senatorska (cała)
10) Plac Daszyńskiego (za wyjątkiem Nr 8)	24) Kozia „
11) Orlicz-Dreszera od Nr. 2 – 12 i 1 – 13	25) Spadek „
12) Katedralna od Nr. 4 – 18 i 3 – 17	26) Mostowa „
13) Narutowicza od Nr. 2 – 14 i 3 – 11	27) Ptasia „
14) Strażacka od Nr. 1 – 15 (za wyjątkiem numeru 3)	28) Przemysłowa „

II. [illegible] są tym zarządzeniem nie objęte.

III. W dzielnicy tej mogą zamieszkiwać wszyscy, na terenie m. Częstochowy przebywający żydzi. Przebywanie żydów poza dzielnicą żydowską jest wzbronione.

IV. a) [illegible] do dnia 17 kwietnia 1941 r. [illegible] przy ul. Dąbrowskiego 14. [illegible] do dnia 17 kwietnia 1941 [illegible] 25 kg [illegible]

b) [illegible]

dnia 9 kwietnia: Marii Panny od Nr. 2 – 12 i 1 – 11, Plac Daszyńskiego, Orlicz-Dreszera, Katedralna, Przesmyk, Senatorska, Kozia, Spadek, Mostowa, Ptasia.

dnia 10 kwietnia: Kawia, Kiedrzyńska, Jaskrowska, B. Joselewicza, Strażacka.

dnia 11 kwietnia: Narutowicza, Targowa, Graniczna, Mirowska, Stary Rynek.

dnia 15 kwietnia: Garibaldiego, Nadrzeczna, Rynek Warszawski.

dnia 16 kwietnia: Warszawska, Krótka.

dnia 17 kwietnia: Wilsona, Garncarska, Przemysłowa.

Żydzi [illegible] w następującej kolejności:

dnia 9 kwietnia: Piłsudskiego.

dnia 10 kwietnia: Wieluńska, Kopernika, Aleja Wolności.

dnia 11 kwietnia: Fabryczna, Najśw. Marii Panny.

dnia 15 kwietnia: Warszawska.

dnia 16 kwietnia: Kiedrzyńska, Limanowskiego, Al. Kościuszki, Dąbrowskiego, Narutowicza.

dnia 17 kwietnia: z pozostałych ulic.

V. Żydzi, zamieszkali poza obrębem dzielnicy żydowskiej, muszą do dnia 17 kwietnia 1941 r. przenieść się do dzielnicy żydowskiej. [illegible]

VI. Żydzi, którzy do wyznaczonego terminu swoich mieszkań nie przeniosą do dzielnicy żydowskiej, zostaną przymusowo z miasta Częstochowy wysiedleni. [illegible] 15 kg [illegible]

VII. a) [illegible]

b) [illegible] z dniem 9 kwietnia [illegible]

VIII. [illegible] do dnia 1 maja 1941 r. [illegible] Starosty Miejskiego w Częstochowie.

IX. [illegible]

X. [illegible] Rada Starszych miasta Częstochowy. [illegible] Starosty Miejskiego.

XI. [illegible]

XII. [illegible]

1) Zarząd Miejski — Urząd Meldunkowy — za ustaloną przez niego opłatą.

2) wyjątkowo będę przepustki wystawiał osobiście.

XIII. Wykroczenia przeciw niniejszemu zarządzeniu karane będą karą pieniężną do 10.000 Zł oraz więzieniem, albo jedną z tych kar.

UWAGA: [illegible]

DER STADTHAUPTMANN
Dr. Wendler

סאָביעסקי-גאַס[34]. דעם 9-טן אַפּריל 1941 איז דערשינען אַ פּאַראָדנונג פון שטאָט-הויפטמאַן ד"ר וועגנלער וועגן אַ געשלאָסענעם ווינטבאַציק פּאַר יידן. די דאָזיקע פּאַראָדנונג איז געווען געדרוקט אויף גרויסע רויטע פּלאַקאַטן און האָט געלויטעט: „מיטן טאָג פון 9-טן אַפּריל 1941 פּאַראָדן איך דאָס שאַפן פון אַ פּאַרמאַכטן ווינטפירטל פּאַר יידן, וועלכער נעמט אַרום פּאָלגנדיקע גאַסן: ווילסאָן-גאַס פון נר. 14 ביז 22 און פון 34 ביז 54; קאוויע-גאַס פון נר. 1 ביז 17 און פון 21 ביז 43; קראַקאָווסקאַ – פון נר. 1 ביז 9 און פון 2 ביז 12, קרוטקע-גאַס אויסערן נר. 16; גאַריבאַלדי-גאַס, בערעק-יאָסעלעוויטש-גאַס; ערשטע אַלייע פון נר. 2 ביז 12 און פון 1 ביז 11; דאַשינסקי-פּלאַץ אויסערן נר. 8; אָרלייטש-דרעשער-גאַס פון נר. 2 ביז 12 און פון 1 ביז 13; קאַטעדראַלנאַ – פון נר. 4 ביז 18 און פון 3 ביז 17; נאַרוטאָוויטש-גאַס פון נר. 2 ביז 14 און פון 3 ביז 11; סטראַזשאַצקא –פון נר. 1 ביז 19 אויסערן נר. 3; פשעסמיק – פון נר. 2 ביז 4 און נר. 3; טאַראָנאָוו פון 8 ביז 14 און פון 1 ביז 25; די גאַנצע נאַדזשעטשנאַ-גאַס, מיראָווסקאַ – פון 1 ביז 11 און פון 4 ביז 12; גאַנץ גאַרנצאַרסקא-גאַס אויסערן נר. 1, אַלטער מאַרק, רינעק וואַרשאָווסקי, סענאַ-טאָרסקא, קאָזשאָספּאַדעק, מאָסטאָווא, פּטאַשאַ און פשעמיסלאָווא". ווייטער רעדט זיך אין דער פּאַראָדנונג, אַז דאָס איבערטראָגן זיך פון אַלע יידן אין די אויסגערעכנטע גאַסן אַריין און דאָס אַרויסציען זיך פון די פּאָליאַקן פון די דערמאָנטע גאַסן מוז דויערן ביזן 17-טן אַפּריל. די יידן, וואָס וועלן ביזן באַ-שטימטן טערמין נישט אויספירן די פּאַראָדנונג וועלן אַרויסגעשיקט ווערן פון שטאָט און וועלן נישט האָבן קיין רעכט מיטצונעמען מיט זיך מער, ווי צו 25 קילאָ באַגאַזש אויף אַ קאָפּ. די פּאָליאַקן, וואָס ווינען אין די באַשטימ-טע געטאָ-גאַסן און וועלן זיך פון דאָרט ביזן באַשטימטן טערמין נישט אַרויס-ציען, וועלן דערווייטערט ווערן מיט צוואַנג און וועלן נישט האָבן קיין רעכט מיטצונעמען מיט זיך מער, ווי צו 25 קילאָ אויף אַ קאָפּ[35]. די צאָל פּוילישע משפחות, וואָס האָבן געדאַרפט זיך אַרויסציען פון געטאָ האָט באַטראָפן 955, וואָס האָבן געציילט 3.309 נפשות[36].

דעם 17-טן אַפּריל 1941 האָבן שוין די יידישע פּאָליציאַנטן, וואָס זענען אַוועקגעשטעלט געווארן אויף אַלע גרענעץ פונקטן פון געטאָ, נישט אַרויסגע-לאָזט פון דאָרט קיין יידן אָן ספּעציעלע שריפטלעכע דערלויבנישן פון די דיי-טשע מאַכט-אָרגאַנען. אַפילו די מיטגלידער פון יודענראַט האָבן אַזעלכע דער-לויבנישן געמוזט באַווייזן בעתן אַריבערטרעטן די גרענעץ פונקטן פון געטאָ[37]. דאָס פולשטענדיקע שליסן דאָס געטאָ האָט זיך נאָך פונדעסטוועגן אָפּגעשלעפט ביזן 23-טן אַפּריל 1941.

דעם 23-טן אַפּריל 1941 זענען שוין אויף אייניקע גרענעץ-פונקטן פון געטאָ אויפגעשטעלט געווארן סלופּעס מיט גרויסע געלע טאָוולען מיט אויפ-שריפטן געווענדעט צום געטאָ אויף דייטש, פויליש און העברעאיש: „געשלאָסע-נער זויכן-געביט. פאַר אַרויסגיין פון געטאָ – טויט-שטראָף". געוני וויפל יידן עס זענען דעמלט געווען אין טשענסטאָכאָוו איז נישט באַקאַנט. לויט, ווי עס האָט אָנגעגעבן די אָפּטיילונג פון עווידענץ און סטאַטיסטיק ביים יודענראַט זע-

נען אָפּיציעל דאַן געווען 32.744 יידן[38]. לויט אַ בייגעלייגט צעטל צו דער פּאַראַדנונג פון וועגלערן (געשריבן מיט דער האַנט) האָבן זיך געדאַרפט אי־ בערציען אין געטאָ אַריין 2.100 יידישע פּאַמיליעס, וואָס האָבן געציילט 9.600 נפשות און 35 נישט־פּאַמיליע־מענטשן. לויטן זעלבן צעטל זענען דאַן געווען 35.591 פּאַרמאָגדענע יידן און 1500 נישט פּאַרמאָגדענע. אויך אין די קרייזן פון יודענראַט האָט מען דאַן געשמועסט, אַז בעתן שאַפן זיך פון געטאָ זענען געווען קנאַפּע 40.000 יידן. אָט די קנאַפּע פיר צענדליק טויזנט יידן זענען אַריינגעשטויסן געוואָרן אין דעם אָרעמסטן שטאָט־קוואַרטאַל.

* * *

דאָס באַווײַזן זיך איבער די געטאָ־גאַסן איז פּאַר די יידן געווען פּאַרבונדן מיט פּיין און באַלײדיקונגען. אַ סך דייטשן, דער עיקר מיליטער לייט, פּלעגן קומען אין געטאָ, כדי צו באַטראַכטן דאָס „בייז־וועגדער". יידן האָבן באַקומען געשלאָגן פּאַר דער „חוצפּה" צו גיין אויף די טראָטוּאָרן, פּאַר נישט ציען דאָס היטל פּאַר אַ דייטש, אָדער פּאַר דער „חוצפּה" יאָ צו ציען דאָס היטל פּאַר אַ דייטש. מען האָט קיינמאָל נישט געווּסט ווי עס איז בעסער צו האַנדלען, כדי אויסצומיידן קלעפּ.

דעם 25 אַפּריל 1941 האָט זיך דער שטאָט־הויפּטמאַן (וואַרשיינלעך אויף דער אינטערוועניע פון יודענראַט) געוועדעט צו דער מיליטעריישער קאָמענדאַטור, אַז „זעלנער מאַכן זיך אַ פּאַרגעניגן צו שפּאַצירן אין געטאָ."... „דאָס אַרום־ לויפן אויס רייניער נייגעריקייט אין געטאָ—שרייבט ער אין דער דאָזיקער וועגדונג — איז נישט נאָר אומווירדיק, נאָר אויך געפערלעך און דעריבער איז עס פּאַר באָטן"[39]. מיט 4 טעג שפּעטער, דעם 29־טן אַפּריל, מאַכט די קאָמענדאַטור אויפּמערקזאַם די זעלנער, אַז צוליב דער דראָענדיקער געפּאַר זיך אָנצושטעקן מיט פלעק־פיבער איז דערלויבט צו גיין בלויז דינסטלעך[40]. די פּלאָג פון „נייי־ געריקע" באַזוכער האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט.

דעם 4־טן מאַי 1941 האָט דער שטאָט־הויפּטמאַן באַקומען אַן אויפּפאָדע־ רונג פון ראַדאָם צוצושטעלן ביזן 10־טן מאַי אַ געוויסע באַריכט וועגן דעם געשאַפענעם געטאָ פּאַר יידן[41]. אויף דעם קומט דעם 8־טן מאַי אַ געוויער באַריכט פון וועגלערן, וואָס פּאַרנעמט זעקס זייטלעך מאַשין־שריפט, וועגן אופן, ווי אַזוי ער האָט איינגעפּירט דאָס געטאָ. צווישן אַנדערע רימט ער זיך: „...דער פלעק־פיבער, וואָס איז פּאַרשלעפּט געוואָרן אַהער מיט לעצטן יידן־טראַנספּאָרט (געמיינט די פלאָצקער און באָדזאַנאָווער — ל.ב.), איז צו ענד. איך גלויב, אַז קיין נייע פּאַלן וועלן שוין מער נישט זיין, אויב מען וועט מיר נישטווידער קיין טראַנספּאָרט עקלהאַפטיקע, טאָטאַל פּאַרלויזטע און שמוציקע יידן אין שטאָט צושיקן צוליב דעם, וואָס אַנדערע קרייז־און־שטאָט־הויפּטמענער ווילן זיי נישט אויפנעמען".[42]

אויך אין געשלאָסענעם געטאָ זענען צוגעקומען די יידן פון פּאַרשידענע שטעט. לויט אַ באַריכט פון שטאָט־הויפּטמאַן פון 5־טן אויגוסט 1941 קומט אויס, אַז שוין אויפן 1־טן יולי 1941 איז אויף דער אַלגעמיינער צאָל פון דער טשענסטאָכאָווער באַפעלקערונג, וואָס האָט דעמלט אויסגעמאַכט 164567 מאַן,

Zusammenstellung der ung. Materialienmassen und Baukosten.

L. N.	Vorgesehene Arbeit.	der Einer	Anzahl gem. d. Alt 1	Anzahl gem d. Alt 2	Alternative 1. Materialienbedarf Holz. m³	Eisen kg	Stachel-draht l. m.	Mauer m³	Alternative 2. Materialienbedarf Holz m³	Eisen kg	Stachel-draht l. m.	Mauer m³	Ung. Baukosten Alt. 1 zl.	Alt. 2 zl.
1.	Hölzener Zaun 3.0 m hoch mit den Pfosten ∅16cm und Brettern 2.5 cm stark	l. m.	2362	1772	500	—	750	—	400	—	5400	—	94 480	70 800
2.	Pfosten ∅ 16 cm je 2.5 m mit Stacheldrath	l. m.	550	550	40	—	1320	—	40	—	1320	—	ohne Stacheldraht	ohne Stacheldrath
3.	Vergitterung der Öffnungen auf dem Abschmitt A-B	l. m.	—	556	—	—	—	—	—	2 000	—	—	—	97 300
4	Vergitterung einzelner Öffnungen	m²	76	76	—	2500	—	—	—	2500	—	—	9 120	9 120
5.	Mauer 3 m hoch 30 cm stark	l. m.		4	—	—	—	122	—	—	—	216	5 500	10 000
	Zusammen				540	2500	2070	122	440	22500	18600	216	112 600	190 800
													120 000	200 000

Bemerkungen:

1) gemäss der Alternative 1 Abschnitt A-B ist mit der hölzerner Umzäunung vorgeschen gemäss der Alternative 2 Abschmitt A-B ist mit der Vergiterung aller Öffnungen und Vermauerung der Strassen vorgesehen
2) die in der Alternative 1 vorgesehene hölzerne Umzäunung des Abschnites A-B ist leichter und schneller zu erledigen.

Die Arbeitsdauer beträgt nach Alternative 1 ca 7000 Arbeiter-tage; nach Alt, 2 bis 14000.

Tschenstochau, den 15. 2. 1941 J.

St. Bauamt

OBWIESZCZENIE

Na skutek zarządzenia Władz zamknięte zostały dla ludności żydowskiej następujące ulice:

N. M. Panny od nr. 26—27 w górę,
Al. Kościuszki,
Kilińskiego,
Washingtona,
Al. Wolności strona parzysta,
Pułaskiego,
Sobieskiego.

Osoby, zamieszkałe na tych ulicach, lub mające tam swe sklepy, warsztaty, lub miejsca pracy, mogą zgłosić się po przepustki do Wydziału Rejestracji i Statystyki, ul. Katedralna 7, front II piętro, pokój Nr. 1, w dnie powszednie w godzinach 9—12 i 15—17. (W soboty tylko od 9 do 12) lub do Wydziału Administracyjnego Zarządu Miejskiego.

Koszt przepustki wynosi Zł. 10.—.

Przewodniczący Rady Starszych
(—) w. z. Dr. Sz. Pohorille

Częstochowa, dnia 29 marca 1941 roku.

23. 12. 1941

Dr. W./Gä. —

An
den Herrn Staatsanwalt beim Sondergericht
in Tschenstochau.

In der Anlage übermittle ich 4 Gnadengesuche des Altestenrates von Tschenstochau mit der Bitte um Weiterleitung an die für die Begnadigung zuständige Stelle, den Herrn Generalgouverneur in Krakau.

Meine persönliche Stellungnahme geht dahin, dass ja durch das Gericht die Einwendungen wohl vollkommen geprüft worden sind. Ich stelle jedoch amtlich fest, dass erst nach dem Straffälligwerden der Gesuchtsteller am Ausgang des Ghettos in deutsch, polnisch und hebräisch die Androhung der Todesstrafe angebracht werden konnte. Es war jedoch zweifellos vorher schon bekannt was dem Juden blüht, der widerrechtlich das Ghetto verlässt.

4 Anlagen.

26. Juni 1941

Dr. W/Br/447/41

Herrn
Gouverneur Dr. Lasch
Radom

Sehr geehrter Herr Gouverneur!

Ich habe eine Reihe von Berichten bekommen, dass gegenwärtig die jüdische Propaganda auf dem flachen Lande eine ganz intensive ist und dass die Juden, die ja nur in den grossen Städten in Wohnviertels zusammengeschlossen sind, während sie in den Landstädten ungeniert wie bisher hausen, durch das Flache Land ziehen und dabei nicht nur schieben und wuchern, sondern auch Propaganda machen. So wird den Polen Angst eingeflösst vor einer langen Dauer der kriegerischen Auseinandersetzung mit Russland. Es wird auch der Gedanke in die Masse geworfen, dass dieses grosse russische Reich mit seinen unerhörten Menschenmassen eben vielleicht doch siegen würde und wenn schon nichts anderes erreicht wird, so zumindest das eine, dass der Bauer mit seinen Produkten zurückhält, aus dem Zloty flüchtet und damit die Ernährungslage immer schwieriger gestaltet wird. Es müsste im gegenwärtigen Zeitpunkt, und das bitte ich Sie, Herr Gouverneur, zu erwägen, eine absolut strenge Zusammenfassung aller Juden erfolgen, die Einweisung in geschlossene Wohngebiete, gleichgültig ob das nun in irgendeinem Gebiet erfolgt, jedenfalls müsste in jeder Kreishauptmannschaft eine jüdische geschlossenes Wohnviertel bestehen, damit das Herumziehen der Juden radikal unterbunden wird.

Heil Hitler Herr Gouverneur!
Ihr ergebener

Polizei — Direktion
— Abt. V. Tgb. Nr. 5037/41
Tschenstochau, den 11. 8. 1941

An den Herrn Stadthauptmann
hier. **Betr.:** Absperrung des jüdischen Wohnbezirks.
Bezug: Ohne.

Die Erfahrung hat gezeigt, dass die Absperrung des jüdischen Wohnbezirks durch Ordnungsleute des jüdischen Ordnungsd enstes allein nicht genügt. Diese Ordnungsleute haben zwar bisher- im ganzen gesehen- gewährleistet, dass Juden den Wohnbezirk ohne Passierschein nich verlassen, es war jedoch nicht gewährle'stet, dass sich Nichtjuden im jüdischen Wohnviertel nicht unbefugt aufhalten.

Ich halte es daher für dringend erforderlich, dass die Grenzen des jüdischen Wohnbezirks auch nach aussen erkennbar werden und schlage deshalb vor, dies durch Aufstellung von Schildern nachzuholen.

Wortlaut der Schilder: (deutsch und polnisch)

Jüdischer Wohnbezirk
Nichtjuden ist der unbefugte Aufenthalt in diesem Wohnbezirk verboten.
Zuwiderhandlungen werden schwer bestraft.
Der Stadthauptmann

Grösse der Schilder: 60 mal 40 cm
Farbe: gelbe Grundfarbe, schwarze Schrift.

Insgesamt werden 30 Schilder benötigt. Bei der Berechnung dieser Zahl bin ich davon ausgegangen, dass die Haupteinfallstrassen recht **und links** beschildert werden.

Ich halte dies deshalb für erforderlich, um einmal mit Nachdruck auf den Sperrbezirk hinzuweisen und zum anderen sollen diese Schilder die Absperrung im Hinblick auf die Lage des Wohnbezirks z. Zt. nicht durchführbarer ist.

Schliesslich wäre noch zu erwägen, ob es nicht möglich ist, die verhältnismässig geringe Zahl der restl'chen jüdischen Wohnhäuser in der Kathedralnastrasse von den jüdischen Familien zu räumen, sodass diese Strasse aus dem jüdischen Wohnv'ertel herausgekommen werden könnte. Dies hätte den Vorteil, dass der gesamte Fahrverkehr in Richtung Olstyn und Rakow nicht mehr das jüdische Wohnviertel zu berühren brauchte. Diese Massnahme läge nicht zuletzt im Interesse der Schle'chhandelsbekämpfung.

Ich bitte, die Aufstellung der Schilder zu genehmigen und werde alsdann ihre Aufstellung von hier aus veranlassen.

Dr. W/Br
1) Schreibe

18. August 1941.

An die
Polizeidirektion
im H a u s e
Betr.: Absperrung des jüdischen Wohnbezirks.
Bezug: Ihr Schreiben vom 11. August 1941 Abt. V Tgb. Nr 5037/41.

Ich bin absolut damit einverstanden, dass Ihrem Vorschlag entsprechend Schilder angebrach werden. Ich ersuche nur unter der Aufschrift „Jüd'scher Wohnbezirk" noch anzubringen das Wort „Seuchengefahr". Sonst bin ich mit dem Wortlaut vollkommen einverstanden.

Was die Freimachung der Katedralna anlangt, so bitte ich um Ihre Unterlagen wiev'el Familien, bzw. Köpfe hier für die Umsiedlung in Frage kommen. Es ist Tatsache, das die Freimachung wenigstens h'er nicht durch das Ghetto leisten zu müssen. Wenn Sie die notwendigen Unterlagen haben, bitte ich um Rücksprache.

ÄLTESTENRAT in TSCHENSTOCHAU || **RADA STARSZYCH w CZĘSTOCHOWIE**
MARIENALLEE 11. ALEJA 11.
Tel. 13-47 Zentrale || Centrala
13-56 Technische Abt. || Wydz. Techniczny.
13-46 Arbeitseinsatz || Wydz Robót Przymus. (Marienallee 9)

Nr 4281/42 Tschenstochau, 17 Juni 1942
Częstochowa,

An den
Herrn Stadthauptmann
in Tschenstochau.

In Befolgung des Scheibens von 11, VI 1942 legt der Aeltestenrad nachstehende Unterlagen in zweifacher Ausfertigung vor:

1.— Eine Statistiche Übersicht über die Belegung des jüd. Wohnbezirkes in Tschenstochau

2.— Einen Lage-plan des jüd. Wohnbezirkes nach geschlossenen Häuserblocks geordnet als Ergänzung der Statistischen Übersicht. Die Häuserblocks sind durch entsprechende Farbennuancen abgezeichnet und besonders numeriert.—Die Numerationen des Lage planes und Statistischen Übersicht sind gleichlautend.—

3 — Einen Lage plan des jüd. Wohnbezirkes mit Häuserbezeichnungen schlechthin.

2 Beilagen.

Der Vorsitzande des Aeltestenrates.

DO ODCZYTANIA NA ODPRAWACH CODZIENNYCH!

OKÓLNIK

Zarządzam i przypominam, że obowiązkiem każdego funkcjonariusza Żydowskiej Służby porządkowej, pełniącego służbę na wylotowych punktach dzielnicy, jest żądanie okazywania przepustek lub innych dokumentów, upoważniających do opuszczenia dzielnicy.

Odnosi się to również do znanych osób oficjalnych — aż do p. Prezesa Rady Starszych włącznie.

Częstochowa, dnia 8. sierpnia 1941 .r

געווען פֿאַרמאָלדן 37667 יידן[43]. לויט דער פּעסטשטעלונג פון מאַגיסטראַט זענען סוף יאָר 1941 אַרויסגעגעבן געוואָרן 37371 שפּייז־קאַרטן פֿאַר יידן. אין דער זעלבער פּעסטשטעלונג ווערט אויך באַמערקט, אַז צוליב פֿאַרשידענע סיבות זענען ביז 20 פֿראָצענט יידן נישט געווען פֿאַרמאָלדן און קיין שפּייז נישט באַקומען[44]. לויט דעם קומט אויס, אַז צום סוף 1941 זענען שוין געווען אין טשענסטאָכאָוו העכער פּערצענט טויזנט יידן. די ענגשאַפט אין געטאָ האָט זיך דערייבער געפּילט נישט בלויז אין די ווינטערגעגן, נאָר אויך אין די גאַסן. אויפן באַפעל פון די דייטשן האָט זיך די יידישע פּאָליציי אָנגעהויבן פֿאַרנעמען מיט רעגולירן די באַוועגונג אין די געטאָ־געסלעך. זיי האָבן צעיאָגט די קלײנע העגדלער, וואָס זענען באַשטאַנען דערהויפּט פון יוגנטלעכע און קינדער, זיי האָבן נישט דערלויבט צו זאַמלען זיך אין די גאַסן, זיי האָבן נישט דערלאָזט צו זיצן אויף די בענק אין דעם טייל פון דער ערשטער אַלייע, וואָס האָט געהערט צום געטאָ, און אין די פֿאַרנאַכטן פֿאַנאַנדערגעיאָגט די שפּאַצירנדיקע. צו דעם איז נאָך צוגעקומען די פּאָליציי־שעה, וואָס איז פֿאַר די יידן תּמיד געווען אַ פּריערע, ווי פֿאַר דער נישט־יידישער באַפעלקערונג אין שטאָט. יעדן פֿאַרנאַכט, נאָך איידער עס איז אָנגעקומען די באַשטימטע פּאָליציי־שעה, האָט די יידישע פּאָליציי אָנגעהויבן יאָגן פון די גאַסן און נאָכדעם האָט זיך באַוויזן דאָס „קעטשל" פון דער שוץ־פּאָליציי. ווי הינטשלעגער האָבן זיך די זשאַנדאַר־מען געלאָזט איבער די געטאָ־גאַסן אין געיעג נאָך יידן. יעדער יד, וואָס האָט נישט באַוויזן צו זיין ביז דאן בײַ זיך אין שטוב, איז אַרײַנגעשלעפּט געוואָרן אין „קעטשל" און געפירט אויף דער וואַך אויף „נאַכטלעגער". אין דער פרי האָט דער געכאַפּטער געמוזט צאָלן אַ געלט־שטראָף און נאָכדעם איז ער ערשט געשיקט געוואָרן אויף אַרבעט.

דאָס געטאָ האָט זיך געפונען אין מזרח־זייט פון שטאָט, דער דאָזיקער ראַיאָן האָט פֿאַרבונדן די פֿאַרשטעט זאַוואָדזשיע און ראַקווו מיטן צענטער פון שטאָט. די פּוילישע באַפעלקערונג, וואָס האָט געווינט אין די דאָזיקע פֿאַר־שטעט האָט דעריבער געמוזט אַדורכגיין דורכן געטאָ און דאָס האָט דער־מעגלעכט, אַז יידן מיט פּאָליאַקן זאָלן קאָנען איינהאַלטן צווישן זיך אַ קאָנטאַקט, וועלכן עס האָט נישט געקענט פֿאַרטראָגן די דייטשע פּאָליציי־דירעקציע. דעם 11־טן אויגוסט 1941 וועגדעט זיך די דייטשע פּאָליציי־דירעקציע צום שטאָט־הויפּטמאַן מיטן פֿאַרשלאָג, אַז אויף אַלע אָן אויסנאַם גרענעץ־פונקטן פון געטאָ זאָלן אויפגעשטעלט ווערן טאָוולען מיט אויפשריפטן אויף דער דרויסנדיקער זייט אין דייטש און אין פּויליש: „יידישער ווויבאַצירק, נישט־יידן איז דאָס אויפהאַלטן זיך אין דאָזיקן ווויבאַצירק פֿאַרבאָטן. ווידערהאַנדלונגען וועלן שטרענג באַשטראָפט ווערן". דער שטאָט־הויפּטמאַן האָט, פֿאַרשטייט זיך, מסכים געווען מיט אַ באַדינג, עס זאָל נאָר צוקומען אויף די טאָוולען דאָס ווארט „זויכן־געפֿאַר"[45]. דעם 15־טן אויגוסט 1941 זענען 30 אַזעלכע טאָוולען אויפ־געשטעלט געוואָרן אויף אַלע גרענעץ פונקטן פון געטאָ און קיין שום פּאָליאַק האָט שוין דורכן געטאָ נישט געטאָרט אַדורכגיין אָן אַ ספּעציעלער דערלויבע־ניש. כדי אָבער די פּאָליאַקן, וואָס האָבן געווינט אין די פֿאַרשטעט זאָלן

און ראַקווו זאַלן דאָך קאָנען האָבן אַ פּאַרבינדונג מיטן שטאָט־צענטער איז אָפּגעשניטן געוואָרן פון געטאָ די סטראַשאַצקע־גאַס אין אַ טייל קאַטעדראַלנע, וואָס האָט פּאַרבונדן דעם שטאָט־צענטער מיט די גאַסן, וואָס גרענעצן זיך מיט די דערמאָנטע פּאָרשטעט. דער פּאַרקלענערטער געטאָ־שטח איז דעריבער גדיכטער באַפעלקערט געוואָרן מיט קנאַפּע 1500 יידן, וועלכע האָבן איצט אויפסניי פּאַרלוירן דעם דאָך איבערן קאָפּ[46].

דעם 24־טן דעצעמבער אָנהויב אָוונט זענען מונדירטע און דייטשן אין ציווילער קליידונג באַפאַלן די געטאָ גאַסן און אַן אַ פּאַרוואָס צעשלאָגן יעדן ייד, וואָס זיי האָבן געטראָפן. יידן, וואָס האָבן געטראָגן פוטערס, אָדער מאַנטלען מיט פוטערנע קעלנער, האָבן זיך געמוזט אויסטאָן אין גאַס און דאַנקען, וואָס מען לאָזט זיי אָפּ אַהיים. די געשיכטע מיט די פוטערס האָט זיך תיכף פּאַרשפרייט איבערן געטאָ, און דער עולם האָט זיך איינגעאָרדנט אַ „וואַך־נאַכט". מען איז אַ גאַנצע נאַכט געזעסן הינטער פעסט פּאַרמאַכטע טירן און פּאַרהאָנגענע פענצטער און געלאָזט מיטן רויך אַלטע בירושה־איבערגענומענע פוטערס, זילבער־פוקסן, טייערע ווידרע־קעלנער, ווי אויך נייַ מאָדערנע קאַראָקולענע און טכורין־פוטערס. נישט אַלע יידן האָבן באַוויזן אַלץ צו פּאַרברענען, נישט אַלע יידן האָבן גענוגלט די פוטערס פּאַרברענען, וויל זיי האָבן געגלויבט, אַז עפּעס וועט מען זיי פּאָרט איבערלאָזן. אויף מאָרגן פרי האָט דער יודענראַט געמאָלדן, אַז אויפן סמך פון אַ פּאַראָרדנונג פון דער מאַכט מוזן די יידן אָפּגעבן אַלע פוטערס און יעדעס שטיקל פוטער, וואָס עמעץ פּאַרמאָגט. דער יודענראַט האָט אויך באַקומען אַ באַפעל פון שטאָט־הויפטמאַן, אַז ער דאַרף דאָס פוטערוואָרג צונויפנעמען און אויף זיין אייגענעם חשבון אַנגאַשירן יידישע פּאַכלייט, וועלכע דאַרפן די פוטערס איבערמאַכן און צופּאַסן צו די באַדערפענישן פון דער דייטשער אַרמיי. פיל יידן האָבן זייערע פוטערס באַהאַלטן אויף בוידעמער, אין קעלערן און אַפילו באַגראָבן. אייניקע האָבן זיך געשטעלט אין פּאַרבינדונג מיט זייערע פוטערס פּאָליאַקן און די פוטערס אַרויסגעשמוגלט, אַנדערע האָבן זייערע פוטערס פּאַרקויפט פּאַר גראָשנס. געוויסע אויך אַוועלכע, וואָס האָבן זיך נישט שטאַרק איבערגענומען מיט דער דאָזיקער פּאַראָרדנונג און האָבן געהאַלטן, אַז די גזירה פון צונעמען פוטערס וועט אַריבער מען וועט מיט זיי זיך קענען ווייטער באַצאָלט. ביי די לעצטע פאַלן זענען געווען אייניקע דורכפאַלן, פּאַר וועלכע מען האָט באַצאָלט מיטן לעבן. מיט דער אַקציע פון צונעמען די פוטערס ביי די יידן האָט אָנגעפירט דער אָבערלויטענאַנט פון דער זשאַנדאַרמעריע, פראַנקאָווסקי, וואָס האָט געשטאַמט פון פוזנער געגנט. דריי גרויסע צימערן זענען פול געווען מיט די קאָנפיסקירטע פוטערס. די צימערן זענען געווען געשלאָסן און געהיט דורך יידישע פּאָליציאַנטן אַזוי לאַנג ביז די דייטשע גדולים האָבן נישט אויסגעקליבן די טייערסטע און שענסטע פוטערס פּאַר זיך, פּאַר זייערע געליבטע אין טשענסטאָכאָוו גופא און פּאַר זייערע ווייבער און קינדער ערגעץ אין דייטשלאַנד. דער יודענראַט האָט געמוזט אָרגאַניזירן יידישע קירזשנער, וועלכע האָבן די רעשט פוטערס איבערגעאַרבעט לויט אָנווייזונגען פון דעם שטאָט־הויפטמאַן.

AUFRUF
an die jüdische Bevölkerung.

Auf Grund des § 3 der zweiten Durchführungsvorschrift zur Verordnung vom 26. Oktober 1939 über die Einführung des Arbeitszwanges für die jüdische Bevölkerung des Generalgouvernements (Verordnungsblatt G. G. P. Seite 246) verfüge ich:

Die arbeitszwangspflichtigen männlichen Juden, wie auch die getauften Juden, in Tschenstochau der Geburtsjahrgänge 1914 bis inklusive 1923 melden sich beim Ältestenrat in Tschenstochau, Marienallee № 9, während der Amtsstunden 9-15 Uhr zwecks Eintragung in die Arbeitszwangskartei in der Reihenfolge:

am 9. März 1940 mit den Anfangsbuchstaben A-H

am 10. März 1940 mit den Anfangsbuchstaben I-R

am 11. März 1940 mit den Anfangsbuchstaben S-Z

Die Nichtbefolgung dieser Anordnung wird mit Zuchthaus bis zu 10 Jahren bestraft. Daneben kann auf Einziehung des gesamten Vermögens erkannt werden.

Tschenstochau, am 8. März 1940

Der Stadthauptmann
(-) Dr. WENDLER.

WEZWANIE
do ludności żydowskiej.

Na podstawie § 3 drugich przepisów wykonawczych do rozporządzenia Generalnego Gubernatorstwa z dnia 26. października 1939 r. w sprawie wprowadzenia przymusu pracy dla ludności żydowskiej (Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora Str. 246) zarządzam:

Podlegający obowiązkowi pracy przymusowej mężczyźni Żydzi w Częstochowie oraz Żydzi ochrzczeni roczników 1914 do 1923 r. włącznie winni się zameldować w Radzie Starszych w Częstochowie przy ul. N. P. Marii № 9, celem zarejestrowania się w kartotece pracy przymusowej w godzinach między 9 - 15 w następującym porządku:

w dn. 9. marca 1940 z nazwiskami rozpoczynającymi się od A-H

w dn. 10 marca 1940 z nazwiskami rozpoczynającymi się od I-R

w dn. 11 marca 1940 z nazwiskami rozpoczynającymi się od S-Z

Niewykonanie niniejszego zarządzenia podlega karze w domu pracy przymusowej do lat 10. Niezależnie od tego może być orzeczona konfiskata całego majątku.

Częstochowa, dnia 8 marca 1940 r.

Starosta Grodzki
(-) Dr. WENDLER.

אַזוי זענען אַלע מאָל געקומען נייע קלעפ, וואָס האָבן דערשיטערט און פֿאַרמיאוסט דאָס לעבן. די קלעפ זענען געווען אָפּטע און וואָס ווייטער אַלץ מער פּילבאַרע. מען האָט זיך אָבער דאָך צו יעדער צרה צוגעווויגט. פון יעדן פּילבאַרן קלאַפ האָט מען זיך אָפּגעטרייסלט און ווייטער געשלעפּט דעם שווערן גרויזאַמען לעבנס-וואָגן, וואַרטנדיק פון מיט אומרו אויף דעם, וואָס עס וועט ברענגען דער מאָרגן.

צוואנגס-ארבעט

דער יודענראַט האָט געמוזט צושטעלן טאָג-טעגלעך אַ געוויסע צאָל אַרבעטער און פאַכלייט אויף פאַרשידענע „פּלאַצווקעס". אויסער דעם זענען יידן געכאַפּט געוואָרן אין גאַס און אַוועקגעפירט געוואָרן צו פאַרשידענע אַרבעטן און עס פלעגן אויך אַרויסגענומען ווערן יידן פון די ווינונגען צום זעלבן צוועק. כדי צו קערעווען מיט דעם דאָזיקן ענין איז סוף יאָר 1939 געשאפן געוואָרן דער „אַרבעטס-אַמט ביים יודענראַט".

אויפן סמך פון דער פאַראָרדנונג פון גענעראַל-גוווערנער דעם 26-טן אָק-טאָבער 1939 וועגן צוואַנגס-אַרבעט פאַר יידן, האָט דער שטאָט-הויפטמאַן דעם 9-טן מערץ אויפגעפאָדערט אַלע יידן (אויך משומדים), וועלכע זענען געבוירן געוואָרן אין די יאָרן פון 1914 ביז 1923 איינשליסלעך, זיי זאָלן זיך רעגיס-טרירן אין יודענראַט[47]. דעם 2-טן אַפּריל 1940 איז געקומען אַ צווייטע אויפ-פאָדערונג אונטערגעשריבן פון וועדלערן, אַז עס מוזן זיך רעגיסטרירן אויך די יידן פון די יאָרגענג פון 1879 ביז 1925[48]. דעם 11-טן מאַי 1940 איז ווידער דערשינען אַ פאַראָרדנונג פון דער שטאָט-הויפטמאַנשאַפט אונטערגעשריבן פון קאָדנערן, אַז דעם 6-טן מאַי האָט זיך אָנגעהויבן דאָס רופן יידן צו צוואַנגס-אַרבעט[49]. יולי 1940 האָט דער דייטשער אַרבעט-אַמט, באַאונצנדיק זיך מיט צען יידישע באַאַמטע, איבערגענומען די אָרגאַניזאַציע פון צוואַנגס-אַרבעט פאַר יידן. דער דאָזיקער אַמט האָט שוין דעמלט געהאַט אין זיין באַזיץ די קאַרטאָ-טעקע פון אַלע יידן אין עלטער פון 12 ביז 60 יאָר[50]. דער אַרבעט-אַמט, וואָס האָט עקזיסטירט ביים יודענראַט איז געווען אונטערגעוואָרפן דעם דייטשן אַרבעט-אַמט. די אילוזיעס פון יודענראַט, אַז די יידישע אָפּטיילונג פאַר צוואַנגס-אַרבעט וועט באַהערשן די כאַאָטישע לאַגע פון כאַפּן מענטשן אין די גאַסן און מיט דעם לינדערן די סיטואַציע, זענען שנעל צעריסן געוואָרן, ווייל די דאָזיקע אָפּטיילונג איז בלויז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ווערקצייג בייַ יעדן דייטשן אַמט אין שטאָט, און פון צייט צו צייט האָט טאַקע דער יודענראַט און זיין אַרבעט-אַמט אַרויסגעשיקט די יידישע אַרבעטער, וואָס די דייטשן האָבן געפאָדערט.

אין משך פון ביידע רעגיסטראַציע-טערמינען האָבן זיך פאַררעגיסטרירט 8.330 מענער. צווישן די רעגיסטרירטע זענען געווען מענער, וואָס האָבן קיין

קינדער נישט געהאַט–38,3 פּראָצ.; טאַטעס פון איינציקע קינדער–32,7 פּראָצ.; טאַטעס, וואָס האָבן געהאַט צו 2 קינדער – 19,1 פּראָצ.; די איבעריקע האָבן געהאַט צו 3, 4, 5, 6, 7 און 8 קינדער. טאַטעס פון 7 קינדער זענען געווען זעקס און פון 8 קינדער איינער, וואָס איז אַלט געווען 39 יאָר[51]. די רעגיס־טרירטע זענען איינגעטיילט געווארן אין 6 גרופּן: צו דער ערשטער גרופּע זענען פאַררעכנט געווארן – סוחרים, העכלער, פאַבריקאַנטן, נישט קוואַליפיציר־טע אַרבעטער, שילער און פריוואַטע באַאַמטע; צו דער צווייטער גרופּע – האַנטווערקער; צו דער דריטער גרופּע – בויּ־אַרבעטער, וואַסער־אינסטאַלאַטאָרן, בעטאָן־אַרבעטער, מויערער, מאָלער, בלעכער, א.א. צו דער פערטער גרופּע – ערד־אַרבעטער און גערטנער, צו דער פינפטער – דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן און לערער, צו דער זעקסטער – – טעכניקער מיט העכערער בילדונג. דער אַל־געמיינער סך־הכל פון דער רעגיסטראַציע איז געווען פאָלגנדיקער: סוחרים – 50,4 פּראָצ.; האַנטווערקער – 40,96 פּראָצ.; פרייע פּראָפעסיעס – 3,97 פּראָצ.; בויּ־בעלי־מלאכות – 2,67 פּראָצ.; ערד־אַרבעטער – 1,07 פּראָצ. און טעכניקער 0,93 פּראָצ.[52]. אַלס פולקאָם פעאיק צו אַרבעט איז געווען 64,3 פּראָצ.; ווינציקער פעאיק – 22,5 פּראָצ.; מיטל־פעאיק – 9 פּראָצ. און אינגאַנצן נישט פעאיק צו קיין אַרבעט – 4,2 פּראָצ. די גרעסטע צאָל געזונטע האָט זיך געפונען אין דער צווייטער און פערטער גרופּע[53].

די ערשטע צייט זענען די אַרבעטער געשיקט געווארן צו צוואַנגס־אַרבעט אויף אָרטיקע „פלאַצווקעס". אַזעלכע אַרבעט־פלעצער זענען געווען 120. די גרעסטע „פלאַצווקעס" זענען געווען: דייטשע פאָליציי, שווים־באָד און ספּאָרט־פלאַץ, שטאָט־היפּטמאַנשאַפט, מיליטער, דויטשע שולע, באַן, מאַגיסטראַט, פוי־לישע פאָליציי, אַנטלויזונגס אַנשטאַלט, פלי־פלאַץ, לאַנדראַט־אַמט, איינוואַנדערי־צענטראַלע, שטאָט־טעאַטער און פאָסט־אַמט. אין אָנהויב האָט יעדער געמוזט אַרבעטן איין טאָג אין וואָך. די וואָס האָבן זיך געוואָלט באַפרייען פון דער אַרבעט האָבן פאַרן טאָג אַרבעט געמוזט אָפּצאָלן 4 גילדן. קיין פאַרטרעטער אויף אייגענער האַנט האָט קיינער נישט געטאָרט צושטעלן. פאַרטרעטער האָט באַשטימט דער אַרבעט־אַמט ביים יודענראַט פון צווישן די, וואָס האָבן זיך צו אַרבעט געמאָלדן צוליב פאַרדינסט־טעמים. אַזעלכע אַרבעטער האָבן פאַר 6 טעג אַרבעט אין דער וואָך באַקומען 24 זל., פון וואָס עס איז זיי אַראָפגערעכנט געווארן 4 זל. פאַר דעם טאָג אַרבעט אין דער וואָך, וואָס יעדער פון זיי האָט געדאַרפט געבן אַלס צוואַנג־אַרבעט. דער יודענראַט האָט די דאָזיקע האַנדלונג מאָטיווירט מיט דעם, אַז יעדער ייד מוז טראָגן אַלציינע פליכטן[54]. אויף דעם באַשטימטן טאָג אַרבעט האָט יעדער באַקומען א שריפטלעכע אויפפאָדערונג, אין וועלכער עס איז געווען אָנגעוויזן: ווען, ווו, וויפל אַ זייגער און מיט וועלכע אַרבעט־מכשירים די געגעבענע פערזאָן דארף זיך צושטעלן. צוליב דער גרויסער נויט, וואָס האָט וואָס ווייטער זיך אַלץ מער געלאָזט פילן, האָבן זיך צום אַרבעט־אַמט ביים יודענראַט געמאָלדן צו באַצאָלטער אַרבעט אויך מער יידן, ווי דער דייטשער אַרבעט־אַמט האָט געפאָדערט, דעריבער איז די, וואָס האָבן געוואָלט באַצאָלן פאַר זייער צוואַנגס־אַרבעט־טאָג, נישט געמאַכט געווארן קיין

שוועריקייטן[55]. אין דורכשניט זענען אין 40-טן יאָר טעגלעך געווען באַשעפטיקט 2.624 צוואַנגס-אַרבעטער, אין 1941-טן יאָר – 4.798 אַרבעטער און פון 15 טן דעצעמבער 1941 ביזן 22-טן סעפטעמבער 1942 זענען טעגלעך געווען באַשעפטיקט ביי צוואַנגס-אַרבעט אויף אָרטיקע פֿלאַצווקעס – 7.595 מאַן[56].

אויסערן צושטעלן אַרבעטער פֿאַר די „פֿלאַצווקעס" אין טשענסטאָכאָוו גופא, האָט דער יודענראַט געמוזט צושטעלן אַ געוויסע צאָל אַרבעטער אין די אַרבעט-לאַגערן פון פּשירווו (ביי טשענסטאָכאָוו), צעשאַנווו און ווערשין (ביי לובלין). קיין פּשירווו זענען אין יוני 1940 אַרויסגעשיקט געוואָרן 300 אַרבעטער, וועלכע האָבן דאָרטן געמוזט רעגולירן דעם טייך און טריקענען זומפֿן[56]. יעדער, וואָס איז דורכן יידישן אַרבעט-אַמט באַשטימט געווָארן אַרויסגעשיקט צו ווערן קיין פּשירווו, האָט דערהאַלטן אַן אויפפֿאָדערונג, וואָס האָט געלויטעט: „אויפפֿאָדערונג צו צוואַנגס אַרבעט אין דער פֿאַרוואַלטונג פון וואַסער-ווירטשאַפֿט. אויפן סמך פון דער פֿאַראָרדנונג פון 26-טן אָקטאָבער 1939, ווערט איר אויפגעפֿאָדערט זיך צו שטעלן אויפן זאַמל-פּונקט אויף פּילסודסקי-גאַס נר. 13-15, 5 אַזייגער מיט דרייסיק מינוט פרי. מען דאַרף מיטנעמען מיט זיך אַ קאָפּ, אַ קישעלע, אַ לעפּל, אַ טיפן טעלער און אַ טעפּעלע." אונטערגעשריבן איז געווען ייד. צוואַנגס אַרבעט-דינסט קאָמאַנדע. די גרופּע פון 300 מאַן איז באַשטאַנען פון מענער אין עלטער פון 18 ביז 35 יאָר. זיי האָבן דאָרט געווווינט אין בתי-מדרשים און באַראַקן, זיי האָבן געאַרבעט צו צען שעה אין מעת-לעת און באַקומען דריי מאָל אין טאָג עסן. אינדערפרי צו 30 דעקאָ ברויט און קאַווע, בייטאָג אַ ביסל געקאָכטס. דער ערשטער טראַנספּאָרט אַרבעטער איז געהאַלטן געווָארן אין פּשירווו צוויי חדשים, נאָך דעם דאָזיקן טערמין איז אַ טייל צוליב נויט פּרייווילעק געבליבן אויף ווייטער, און די צאָל, וואָס האָט אויסגעפּעלט ביז 300 מאַן, האָט דער יידישער ארבעט-אַמט אויפסניי מיט צוואַנג צוגעשטעלט[57]. די ערשטע צייט פֿלעגן זיך די ווערקשוצן שטאַרק איז-דעקעווען איבער די אַרבעטער. בעת דער אַרבעט פֿלעגן זיי שלאָגן יעדן, וואָס פֿלעגט אונטערקומען אונטער דער האַנט. די אַרבעטער זענען אויך געצווונגען געווָארן צו זינגען בעתן מאַרשירן צו און פון דער אַרבעט. ביסלעכווייז האָט זיך איינגעגעבן פאַר געלט „ווייכער" צו מאַכן די הערצער פון די היטער, און דאָס לעבן אין דאָרטיקן לאַגער איז געווָארן דערטרעגלעכער. אויך די יידישע איינווווינער אין פּשירווו האָבן אַלץ געטאָן, כדי צו פֿאַרלייכטערן דאָס לעבן פון די דאָזיקע צוואַנגס-אַרבעטער, העלפּנדיק זיי מיט עסן און מיט איינאָרדנען בעסערע ווויונג-באַדינגונגען.

אָנהויב אויגוסט 1940 איז דער יודענראַט אויפגעפֿאָדערט געווָארן צוצושטעלן טויזנט אַרבעטער אויף אַרויסצושיקן קיין ווערשין און צעשאַנווו (לובלינער געגנט) אין די דאָרטיקע אַרבעטס-לאַגערן. דער ערשטער טראַנספּאָרט איז באַשטאַנען פון 450 מאַן, דער צווייטער – פון 460. ביידע טראַנספּאָרטן זענען באַשטאַנען פון מענער אין עלטער ביז 30 יאָר[58]. די טראַנספּאָרטן זענען אין לאַסט-וואַגאָנען אין באַגלייטונג פון זשאַנדאַרמען אַווועקגעפירט געווָארן קיין לובלין. אין לובלין זענען זיי אַרומגערינגלט געווָארן פון עס-עס-לייט

וועלכע האָבן זיי באַלד ביים אַרויסשטייגן פון די וואַגאָנען מכבד געווען מיט קלעפ און אָפּגעפירט אין באַראַקן, אין וועלכע עס האָבן זיך שוין פון פריער געפונען טויזנטער יידן פון אַנדערע שטעט. בעתן מאַרשירן צו די באַראַקן האָבן די באַגלייטער זייערע אַרויסגענומען איינעם פון טראַנספאָרט, אים אַרויפּ־געזעצט אויפן קאָפּ אַ מעשן פייערלעשער־היטל, געגעבן גיס אַ טראָמפּייט און באַפוילן ער זאָל מאַרשירן פאָראויס און שפּילן. אַלע מאַרשירנדיקע נאָך אים האָבן געמוזט לויטן טאַקט פון זיין שפּילן זינגען. פון די באַראַקן האָט מען נאָכדעם דעם גאַנצן טראַנספּאָרט פון טשענסטאָכאָוו מיט די יידן, וואָס זענען שוין געווען פון פריער, איבערגעפירט אין באַראַקן אַריין קיין בעלזשעץ, וווּ עס זענען שוין געווען אַנדערע טראַנספּאָרטן יידן און ציגיינער. פון דאַנעןווירער האָט מען אַלץ געטריבן צופיס קיין צעשאַנוּוו. איינער פון די לעבנגע־בליבענע פון דעם דאָזיקן טראַנספּאָרט, מרדכי לעווקאָוויטש, דערציילט: „...באַרג אַרויף האָבן מיר געמוזט לויפן, באַרג אַראָפּ ווידער האָבן מיר געמוזט גיין פאַמעלעך. ווער עס איז אויפן וועג אָפּגעשטאַנען איז גלייך דערשאָסן גע־ווָארן. אין דעם דאָזיקן „רוסקיע פּיאַסקי" האָט מען אונדז אַריינגעפירט אין אַ חרובן בנין, וווּ עס זענען געלעגן צענדליקער געשאָסענע יידן. פון דאַנען האָט מען אונדז נאָכדעם געטריבן צופיס ביז צעשאַנוּוו, וווּ מיר זענען אַיינגע־שפּאַנט געוואָרן צו מערדערלעכער אַרבעט..." אויסערן שלאָגן בעת דער אַרבעט האָט מען זיך אויבער זיי דאָ איזדעקצווועט נאָך דער אַרבעט. די עס־עס־לייט האָבן לייב געהאַט זיך צו מאַכן בעת דער אַרבעט אַ „ספּעקטאַקל". זיי פלעגן אָפט אַרויסנעמען פון צווישן די אַרבעטער איינעם, אים געגעבן אַ שטעקן אין האַנט און געצווונגען אַרויפקריכן אויף אַ בוים. פון שפּיץ בוים האָט ער גע־דאַרפט דיריגירן מיטן שטעקן. אַלע אַרבעטער האָבן דעמלט געמוזט זיך אויס־שטעלן אַרום בוים, קוקן צום „דיריגענט" און זינגען, אָדער מעקען ווי קי. אַ געוויסער דייטשער מאַיאָר, דאָלף, פלעגט טאָג טעגלעך אַרומרייטן אויף אַ פערד צווישן דעם אַרבעטער־עולם, שמייסן מיט אַ קאַנטשיק, אָדער שיסן צו יעדן איינעם, וואָס האָט געוואָגט בעת דער אַרבעט זיך אויסצוגלייכן דעם רוקן, אָדער אויף אַ רגע זיך אָפּרוען. „בעת דער אַרבעט – דערציילט לעווי־קאָוויטש (היינט אַ פאַבריק־אַרבעטער, וואָס ווויינט אין טשענסטאָכאָוו. ער האָט דורכגעמאַכט דעם צעשאַנוּווער אַרבעטס־לאַגער) – האָבן מיר צייטנווייז געמוזט שטיין ביזן פּאַס אין וואַסער און מיט די הוילע הענט אַרויסגראָבן זאַמד פון גרונט. קומענדיק איינמאָל פון דער אַרבעט האָט איינער פון צווישן אונדז, קאָהן האָט ער געהייסן, זיך געווענדעט צום עסעסמאַן, וואָס האָט געהיטן אונ־דזער באַראַק, ער זאָל אים דערלויבן אַרויסגיין דערלייַדיקן זיינע נאַטירלעכע באַדערפענישן. יענער האָט אַ שמייכל געטון און דערלויבט. ווי נאָר קאָהן האָט איבערגעטרעטן די שוועל, האָט זיך דערהערט אַ שאָס פון אַ ביקס. קאָהן איז צוריק אַריינגעלאָפן מיט אַ דורכגעשאָסענער האַנט, פון וועלכער עס איז גערונען בלוט און האָט זיך באַהאַלטן. עס זענען תיכף אָנגעקומען עסעסמענער און געמומען זוכן דעם, וואָס טויג זיך שוין נישט צו קיין אַרבעט. מיר, האָבן געווויינט און געבעטן זיי זאָלן אים שענקען דאָס לעבן. עס האָט גאָרנישט גע־

האָלפן. קאָהן איז אַרויסגעקראָכן פון זיין באַהעלטעניש און אַלײן געווײנט און געבעטן מען זאָל אים לאָזן לעבן צוליב זיין אַלטער מאַמען. עס האָט גאָרנישט געהאָלפן, מען האָט אים אַרויסגעשלעפט פון באַראַק און דערשאָסן. די זעלבע נאַכט זענען דערשאָסן געוואָרן נאָך 3 יידן. אונדז האָט מען באַפוילן זיי צו באַגראָבן און אַוועקשטעלן אויף זייער קבר אַ האָלצערנעם צלם. אויף מאָרגן פרי, פירנדיק אונדז צו דער אַרבעט, האָט מען אויף אונדז געשאָסן. וויפל עס זענען געפאַלן וויסט איך נישט. נעבן מיר איז דאָן געפאַלן אַ יונגערמאַן פון ראַדאָם, וואָס האָט געהייסן לײפשיץ, וועלכן איך אַליין האָב נאָכדעם קובר גע־ווען. ערב סוכות האָט מען אונדז געבראַכט קיין ראַדאָם. פון הינטער ראַדאָם האָט מען אַ טייל פון אונדז צוריקגעשיקט אין אַ לאַגער אַריין קיין אָסטשווו נעבן הרוביעשווו. איך האָב זיך אויך געפונען צווישן די צוריקגעשיקטע און בין אַריינגעפאַלן אין נאָך אַן ערגערן אומגליק, ווי בין איצט. אויפן וועג איז איינער פון אונדז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד. אין אָסטשווו האָבן מיר געאַרבעט ביים טריקענען זומפן, אויסגלייכן די וועגן און בויען שאָסייען. איינמאָל האָט אונדז אַ וועקשוץ געצוווונגען צו פאַרשיטן לעבעדיקערהייט אַ יינגל פון טשענ־סטאָכאָוו, דעם זון פון מלחמה־אינוואַליד, קאוואן. אָפגעראַטעוועט האָט אים דער צופאַל, וואָס עס איז פונקט אָנגעקומען עפעס אַ דייטש אין דער באַגלײ־טונג פון פרעזעס פון הרובישאָווער יודענראַט און בערנאַרד קורלאַנד פון טשענסטאָכאָוו."

וועגן דער שרעקלעכער לאַגע פון די דאָזיקע אַרויסגעשיקטע איז מען שנעל געווויער געוואָרן אין טשענסטאָכאָוו פון טאָטעס און מאַמעס, וואָס זענען, איינשטעלנדיק זייער לעבן, נאָכגעפאָרן זייערע קינדער. עס האָט זיך געשאַפן אַן עלטערן־קאָמיטעט, וועלכער האָט דערווייל אָנגעהויבן באַזאָרגן שפייז־פעקלעך פאַר די אַרויסגעשיקטע. די שפייז־פעקלעך פלעגן אָפגעגעבן ווערן ביי דער יידישער פּאָליציי און זיי פלעגן די פעקלעך איבערשיקן אין לאַגער אַריין. מחנות עלטערן און קרובים פון די אַרויסגעשיקטע האָבן טאָג־טעגלעך באַלאַגערט דעם בנין פון יודענראַט, געווויינט, געבעטן, געשריגן און געפאָדערט רעטונג פאַר זייערע קינדער און עלטערן, די ביורָ פון יודענראַט איז פאַרוואָרפן געוואָרן מיט שריפטלעכע ביטעס פון עלטערן, וועלכע האָבן אויף אזא אופן אויסגעשריגן זייער וויטיק. אין אַ ביטע צום יודענראַט פון 14־טן נאָוועמבער 1940 שרייבט אַ געוויסער פאַנטאָפעל: „...איך בין פון פאַך אַ שניידער, איך בין אַלט 83 יאָר און מיין פרוי איז בלינד. אונדז האָבן אויס־געהאַלטן אונדזערע צוויי זין, דער 27 יעריקער אַברהם – אַ פריזיער און דער 20־יעריקער משה – אַ שלאָסער. מיטן ערשטן טאַנספּאָרט האָט מען זיי אַרויס־געשיקט. אַברהמען האָט מען געכאַפט אין גאַס, ווען ער איז געגאַנגען פון דער אַרבעט אַהיים. אונדזער לאַגע איז אַ קאַטאַסטראָפאַלע און אָן אַן אויסוועג. מיין זון משה איז דאָרט שווער קראַנק, און צו קיין דאָקטורים־קאָמי־סיע לאָזט מען אים נישט צו. ער איז נאָך געווען קראַנק נאָכן אומקערן זיך פון פשירווו. איך וועגד זיך דעריבער מיט דער הייסער בקשה, מען זאָל אונדז ראַטעווען און זיך באַמיען, אַז כאָטש דער קראַנקער אַברהם זאָל בא־

פרייט ווערן". די עלטערן פון די ארויסגעשיקטע האָבן נישט געוווּסט. זיי האָבן אויסגעווײלט פון צווישן זיך אַ דעלעגאַציע, וועלכע איז אויף אייגענער האַנט אַרויסגעפאָרן קיין צעשאַנווּ און ווערשין. כדי אויפן אָרט עפּעס אויפטאָן פאַר זייערע קינדער.

וואָס אַ טאָג איז די לאַגע פון די אַרויסגעשיקטע נעווּאָרן ערגער. מען איז דאָרט געפאַלן פון פּיין, מען איז געפאַלן פון דערשעפונג, מען איז געפאַלן, ווײל די ווערקשוצן און דעם לאַגער פירער דאָלף האָט זיך געגלוסט אַ „שפּיל" טאָן מיט די אַסורים. מען איז אויסגעאָנגען פון דיזינטעריע און בויך-טיפוס. אַ סך, נישט האָבנדיק וואָס אָנצוווערן, זענען פון דאָרט אַנטלאָפן. עלטערן און קרובים האָבן זיך נישט באַגנוגנט מיטן בעטן און מאַכן אַוואַנטורעס אין יודענראַט, זיי האָבן זיך אויך נישט באַגנוגנט מיט די קנאַפּע אויפטוען פון זייער דעלעגאַציע. פאַרקויפנדיק פון זיך דאָס לעצטע, וואָס עמעץ האָט נאָך פאַרמאָגט, האָבן פיל פון זיי, ריזיקירנדיק דאָס אייגענע לעבן, זיך אַוועקגעלאָזט אין די לאַגערן, כדי אויסצוקויפן ביי די דייטשן זייערע קינדער. קיין באַראַיקונג איז דאָך נישט געקומען און די אַוואַנטורעס פון די געלייטענע פון די טאַטעס אין מאַמעס אין יודענראַט האָבן זיך געהאַלטן אין איין איבערחזרן. אין אַ בריוו פון 22 טן נאָוועמבער 1940 שרייבט דוד באָזשיקאָווסקי (פּרעזידיום-מיט גליד פון יודענראַט) צום שליח פון יודענראַט – בערנאַרד קורלאַנד: „...שיקנדיק דיר אין א פּריערדיקן בריוו אַ רשימה פון פּערזאָנען, אין שייכות מיט וועלכע די עלטערן מאַכן פיל מאָל טעגלעך אַוואַנטורעס אין יודענראַט, האָב איך זיך אָפּגעגעבן אַ רעכענונג, אַז דאָס איז צוויקלאָ. דאָך כדי זיי צו באַראיקן און פאַרזיכערן, אַז איך האָב וועגן זייער ענין געשריבן, האָב איך געמוזט אַזאַ רשימה צוגרייטן. דאָס זעלבע מוז איך לײדער אויך איצט טאָן"...[59] פון דאָזיקן בריוו דרינגט, אַז הגם דער יודענראַט האָט זיך יאָ עפּעס באַמיט צו טאָן פאַר די אַרויסגעשיקטע, איז ער אַבער געווען קעגן אינדיווידועלע באַמיאונגען פון די עלטערן. אין זעלבן בריוו שרייבט ווייטער באזשיקאָווסקי: „...מיט ווייטיק מוז איך דיר מיטטיילן, אַז נעכטן האָט זיך ווידער אַרויסגעלאָזט אַ גרויסע גרופּע קיין הרובּיעשוּוו. מיר האָבן לײדער נישט געקענט האַמעווען דעם דאָזיקן דראַנג מיר וועלן אָננעמען אַלע נויטיקע שריט, אַז די דאָזיקע אומנאָרמאַלע סיטואַציע זאָל אויפהערן..." אין פּרט פון האַמעווען דעם דראַנג פון די עלטערן צו ראַטעווען זייערע קינדער איז דער יודענראַט טאַקי געווען שוואַך. עטלעכע צענדליק אַרבעטער האָבן טאַקי אויסגעלייזט און געברענגט אַ היים. די ווייט גרעסטע צאָל איז אָבער ווייטער געבליבן. נאָך צוויי חדשים פיין איז אין די דאָזיקע לאַגערן, וואָס האָבן שוין געהאַט איינגעשלינגען צענדליקער קרבנות, נאָך באַמיאונגען פון יודענראַט, נאָך איבערמענטשלעכע אָנשטרענגונגען פון עלטערן און קרובים, האָט זיך דאָך איינגעגעבן ארויסצורייסן פון די דאָזיקע לאַגערן די נאָך געבליבענע. אויפן צוריקוועג קיין טשענסטאָכאָוו האָט מען אָבער דריי וואָגאָן מיט אַרבעטער פאַרהאַלטן און זיי אַוועקגעפירט אין אַן אַנדערן לאַגער קיין אָסטשווּוער לאַגער מיט די דאָזיקע פאַרהאַלטענע אויס-

געפילט דעם בלויז, וואס זיי האבן געהאט נאכן באפרייען פון דארטיקן לאגער, פאר גרויס אויסקוק־געלט, יידן פון ראדאם. דאס איזדעקווען זיך איבער די ייקן אין אסטשווועזער לאגער איז געווען נאך פיל שרעקלעכער, ווי אין די לאגערן אין לובלינער געגנט. אייניקע זענען פון דארט אנטלאפן, ריזיקירנדיק מיטן לעבן סיי בעתן אנטלויפן אויפן וועג אז היים, סיי ביים ארויסבאקומען זיך קיין טשענסטאכאוו און אויך אפילו שוין זייענדיק אין טשענסטאכאוו. ווז זיי זענען שוין געזוכט געווארן אלס דעזערטערן פון דער ארבעט, נאך איידער זיי זענען אנגעקומען.

אברהם פאנטאפעל, אייניער פון די ארעמע יידישע ארבעטער, אויך וועמנס גורל עס איז אויסגעפאלן מיטצומאכן יעדן אומגליק, וואס די גזירה פון צוואנגס־ארבעט האט מיט זיך געברענגט, און איז אויך ארויסגעפירט געווארן אין די ארבעטס־לאגערן פון לובלינער געגנט, דערציילט: „אין אסטשווו האט מען אונדז געהאלטן צו 70 מאן אין א באראק. די ערשטע טעג פלעגן מיר זיך אויסטון צום שלאפן, אבער ווי עס האבן זיך אנגעהויבן די „פאבודקעס" און פאר פארשפעטיקן אויף א פאר מינוט איז מען געווארן שרעקלעך געקאטעט, האבן מיר אנגעהויבן שלאפן אינעם אנטוועכטס און אפילו אין די שטיוול. די „פאבודקעס" פלעגן פארקומען צווישן 2 און 3 א זייגער ביינאכט. מיר האבן תיכף, ווי נאר מיר האבן דערהערט דאס ריטשען פון אונדזערע תלינים, געמוזט ארויס אין דרויסן און זיך אויסשטעלן אין א רייע. ווי נאר אלע זענען שוין געשטאנען, האט מען אונדז אנגעהויבן יאגן. מיר האבן אזוי געמוזט לויפן ביז 5 א זייגער אינדערפרי. 5 א זייגער האט מען אונדז געגעבן ברויט מיט קאווע. די קאווע האט קיינער נישט געקאנט טרינקען, אבער זי האט אונדז געגעבן צום וואשן זיך. מיר זענען שרעקלעך פארלייזיקט געווארן. די אנטלויזונג פלעגט יעדער פון אונדז אדורכפירן אויפן אפענעם פעלד בעתן דערלויבעניש זיינע נאטירלעכע באדערפענישן; יעדער פלעגט דאן אוועקלייגן פאר זיך דאס העמד, די הויזן און מאריינארקע און אראפשארן פון זיי לייז. פון דער ארבעט זענען אונדזערע מלבושים אינגאנצן צעפליקט געווארן, און קיין אנדערע האבן מיר נישט געקראגן. מיר האבן דעריבער געמוזט ארבעטן נאקעטע און באלועסע. אייניקע זענען ארומגעגאנגען אינגאנצן נאקעט, צודעקנדיק מיט עפעס א שטיקל שמאטע בלויז דעם פאדערשטן טייל קערפער. אייניער א געווייסער ניעדזיעלא פון וויעלון, וואס האט קיין שטיקל שמאטע אויך נישט געהאט, איז ארומגעגאנגען אינגאנצן נאקעט. אונדזער פארארבעטער, דער אוקראינער טאראשענקא, פלעגט אונדז האלטן ביי דער ארבעט ביז שפעט ביינאכט און ביי יעדער געלעגנהייט האט ער געשלאגן. נאך דער ארבעט האט יעדער פון אונדז באקומען א טעלער זופ. אויב טאראשענקא האט געכאפט עמעצן ביי א צווייטער פארציע זופ, האט ער אים געצוונגען צו נעמען א קילאף אין האנט ארויין און שפרינגען מיט אים, ווי א זשאבע." און ווייטער, דערציילט פאנטאפעל, אז בלויז אין זיין באראק, ווו עס האבן זיך געפונען 70 מאן, זענען מער ווי 50 קראנק געווארן אויף טיפוס. (פאנטאפעל ווונט היינט אין טשענסטאכאוו און ארבעט אין פריזיער־קאפעראטיוו).

פֿאַר די בּאַדינגונגען אין דאָזיקן לאָגער איז כאַראַקטעריסטיש דער פֿאַקט, וואָס אפילו דער סטאַטיסטישער אָמט ביים יודענראַט האָט געגעבן אַן אָנדײַטונג אויף דעם אין „ראָטשניק סטאַטיסטישני". אין דאָזיקן בוך אויפן זײַטל 320 ווערט געשריבן צווישן אַנדערן:

„...אויפן נייעם אָרט אָסטשווו זענען די אַרבעט־באַדינגונגען געווען פֿיל שווערער, ווי פריער אין ציעשאַנווו. אין בלאָטעס האָט מען געלײגט אַ קלײנקאָווע שאָסיי. די לאַגע איז געווען נאָך ערגער מיט דעם, וואָס די אַרבעטער, זייענדיק אויסגעמאַטערט פון דער צווײַ חדשימדיקער אַרבעט, האָבן נישט געהאַט קיין כּוח צו ווייטערדיקער אַרבעט".

ערשט אין דער צווייטער העלפֿט דעצעמבער איז די לעצטע גרופּע אַרבעטער, פֿיזיש דערשעפּטע און קראַנקע, באפרייט געווארן און אין פינפֿטלעך אָפּגעשיקט געווארן קיין טשענסטאָכאָווו, וווּ זיי זענען אויפסניי אַרונטערגעפֿאַלן דער גזירה פון צוואַנגס־אַרבעט.

יום־כּפּור 1940 זענען דייטשן אונטער דער אָנפֿירונג פון שטאָט־אינספּעקטאָר איבערן שול־וועזן, ווויגונג־וועזן און ספּאָרט, פּריטץ גריסהאַמער, באַפֿאַלן די יידישע בתי־תּפילה און געטריבן די יידן אין די טלית־ים צום ספּאָרט־פּלאַץ אויף פוטבאָוסקע גאַס, וווּ זיי האָבן געמוזט אַרבעטן ביז שפּעט ביינאַכט ביים רייניקן דעם ספּאָרט־פּלאַץ.

יידן פֿלעגן אנטלויפן פון די זאמל־פונקטן

איין פֿאַל איז געווען, ווען פון 82 געכאַפּטע יידן זענען 76 אַנטלאָפֿן און געבליבן זענען בלויז 6 מאַן. דאָס איז געווען אין דער נאַכט פון 6 טן אויפן 7־טן יוני 1941. דער אַרבעט־אַמט ביים יודענראַט האָט באַקומען אַן אויפֿפֿאָדערונג אַר זאָל צושטעלן אַ גרעסערע צאָל יידן, וואָס וועט אַוועקגעשיקט ווערן קיין דעמבלין אויף אַרבעט. יידישע פֿאָליציי האָט געכאַפּט 82 מאַן און זיי געהיטן אין בית־המדרש אויף אַלייע נר. 1 די פֿאַרהאַלטענע האָבן אויסגעהאַקט אַ לאָך אין דער וואַנט פון דער ווייבערשער־שול אין דער הויך און מיט אַ שטריק זיך אַראָפּגעלאָזט. דער דאָזיקער פֿאַל האָט אַזוי אויפגערודערט דעם יודענראַט, אַז ער האָט באַשטימט אַ ספּעציעלע אויספֿאָרשונג, מיט וועלכער עס האָט אָנגעפירט פֿאָהאָריללע אַליין. נישט באַווײַזן צו אַנטלויפן האָבן דאַן בלויז 6 מאַן, וואָס האָבן מיט הארץ־וויטיק געהאָפּט אויף עפּעס אַ נס... און זיי זענען טאַקע יאָ אַוועקגעשיקט געווארן[60].

סוף אוגוסט 1941 זענען געכאַפּט געווארן 1400 מאַן און מען האָט זיי געהאַלטן פֿאַרשפֿאַרט אין דער פֿאַבריק „קויאַלען" אין שרעקלעכע באַדינגונגען. די פֿאַבריק־האַלעס זענען צו קליין פֿאַר אַזאַ גרויסער צאָל מענטשן. אַ סך האָבן דעריבער נישט געהאַט דאָס „גליק" צו ליגן אויף די פּאָדלאָגעס אונטער אַ דאַך און געמוזט ליגן אויף דער הוילער ערד אויפן פֿאַבריק פלאַץ. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ וויסטער „קי־האַנדל". עס האָבן געצויגן געלט פון

די פֿאַרהאַלטענע דייטשע אַמטן, דייטשע זשאַנדאַרמען, דער יידישער אַרבעט־אַמט, די לייטונג פון דער יידישער פּאָליציי און די יידישע מיט פוילישע פּאָליציאַנטן, וואָס האָבן דעם פּלאַץ געהיטן. אַ צווייטער טייל איז טאַקע באַפֿרייט געווָארן דורך די געלט־נעמער, אַ צווייטער טייל איז באַפֿרייט געווָארן, ווייל זייערע פֿאַמיליעס האָבן געשטעלט פֿאַרטרעטער. די פֿאַרטרעטער זענען געווען נויט־לייִדנדיקע יידן, וואָס זענען געווען גרייט פֿאַר אַ געוויסער סומע אַרויסגעשיקט צו ווערן, ווי זיי האָבן געגלויבט, אויף שווערער און געפֿערלעכער אַרבעט, כדי מיטן געלט, וואָס זיי האָבן באַקומען דערפֿאַר, צו קענען לינדערן די נויט און דעם הונגער פון זייערע פֿאַמיליעס און נאָענטע.

אין אַן ענלעכער לאַגע האָבן זיך געפונען 600 יידן, וואָס זענען אין דער זעלבער צייט געהאַלטן געווָארן אויף סרעברנע־גאַס אין 7 אַלטע געביידעס. ערשט אויף די פילמאָליקע אינטערוועניצן פון „טאָז" און דייטשן אַרבעט־אַמט ווערן דער דראָענדיקער געפאַר פון עפּידעמיעס צווישן די פֿאַרהאַלטענע אויף די דאָזיקע זאַמל־פונקטן און נאָך די כסדרדיקע שריפטלעכע מעלדונגען פון לייטער פון דער סאַניטאַר־אָפּטיילונג ביים „טאָז", ד"ר אַדאַם וואלבערג, ווערן זעלבן ענין, זענען די, וועלכע האָבן נישט געהאַט פֿאַר וואָס זיך אויסצוקויפן, באַפֿרייט געווָארן נאָך דעם, ווי זיי זענען דאָרט אָפּגעהאַלטן געווָארן דריי מיט אַ האַלבער וואָך.

אָנהויב יולי 1942, שבת אַרום 11 אַ זייגער פֿאַרמיטאָג, האָט די יידישע פּאָליציי צעטראָגן איבער אַלע געטא־גאַסן די וויסטע בשורה, אַז אַלע מענער אין עלטער פון 14 ביז 60 יאָר דאַרפן זיך אין משך פון אַ האַלבער שעה שטעלן אויפן פּלאַץ פון נייעם מאַרק און אין דער ערשטער אַלייע. דאָס געטא איז געוואָרן אויפגערודערט. מען געזעגנט זיך מיט פרויען און קינדער. דער־וואַקסענע קינדער געזעגענען זיך מיט אַלטע טאַטע־מאַמע און מיט יונגערע ברידער און שוועסטער. עס טראָגן זיך איבער די גאַסן געווייגענען: „מען זאָל זיך בקרוב צוריקזעען". טויזנטער יידן ציען צום אָנגעוויזענעם פּלאַץ. כמעט יעדער האַלט אין האַנט עפּעס אַ פּאַפּיר, וואָס דאַרף עדות זאָגן, אַז דער אינ־האַבער פון דעם איז באַשעפטיקט אויף אַ „פּלאַצווועק". קיינער שלעפט נישט מיט זיך קיין געפּעק. מען איז אומרואיק און דאָך גלויבט יעדער, אַז נישט אים מיינט מען, נישט אים וועט מען אַוועקשיקן. דער גרויסער פּלאַץ פון נייעם מאַרק, דער אַלטער מאַרק און די ערשטע אַלייע זענען באַשטעלט מיט שוץ־פּאָליציי, געשטאַפּאָוצעס, פוילישע גרענאַט־פּאָליציי און אויך מיטגלידער פון יודענראַט און יידישע פּאָליציאַנטן.

אַלע פֿאַרזאַמלטע יידן זענען געשטאַנען אין לאַנגע רייען, גרופּנווייז לויט די „פּלאַצווועס", צו וועלכע זיי זענען געווען פֿאַרראָכנט. העכערע פּאָליציי־און געשטאַפּאָ־לייט האָבן קאָנטראָלירט יעדע גרופּע, און די פֿאַרשטייער פון יודענראַט האָבן געגעבן די דייטשן פֿאַרשידענע אויפקלערונגען. אין אָנשטרענ־גונג און אין גרויסער דענערוירטקייט פּאָלגן נאָך די טויזנטער יידן מיט זייע־רע בלויקן יעדע באַווועגונג פון די אַרומשפּאַצירנדיקע פּאָליציי־ און געשטאַפּאָ־

אָפּיצירן מיטן דעמלטדיקן שטאָט־הויפטמאַן, ד"ר פּראַנקע, בראש. נאָך אַ דריי־שעהדיקער אָפּוואַרטונג ווערן אַלע באַפרייט און גרופּעסווייז אָפּגעשיקט אויף זייערע אַרבעט־פונקטן. דאָס געטאָ האָט לייכט אָפּגעאָטעמט. עס איז אָבער נאָך נישט אַריבער קיין גאַנצע שעה און די יידישע פּאָליציי האָט, אויף דעם פּאַרלאַנג פון דער שוץ פּאָליציי, אויפגעפּאָדערט אַ געוויסע צאָל אַרבעטער פון די „פּלאַצווקעס", זיי זאָלן זיך צושטעלן אויפן הויף פון יודענראַט, וואָס האָט זיך דאַן געפונען אויף אַלייע נר. 11. עס האָבן זיך צוגעשטעלט העכער 2000 מאַן, פון וועלכע אַ געוויסע טייל איז אָפּגעשיקט געוואָרן אַהיים און די אי־בעריקע זענען אָפּגעפירט געוואָרן אין דער געוועזענער מעטאַל־פאַבריק „מע־טאַלורגיע" אויף קרוטקע־גאַס. דריי טעג זענען די פּאַרהאַלטענע דאָרט געפּי־ניקט געוואָרן מיט דראָנונגען אַרויסגעשיקט צו ווערן קיין דייטשלאַנד אין לאַ־גערן אַריין; אַ סך זענען אָן שום סיבה שרעקלעך צעשלאָגן געוואָרן דורך דייטשן. אלע באַמיונגען געווויער צו ווערן וועגן ווייטערדיקן גורל פון די פּאַרהאַלטענע, האָבן נישט געגעבן קיין רעזולטאַטן. איבער דעכער און גלאַטע וועגט האָבן זיך אַ סך פון די פּאַרהאַלטענע אַרויסבאַקומען אויף קאוויע־גאַס און פון דאָרט צרשט אַנטלאָפן. נאָך 3 מעת־לעת זענען אַלע באַפרייט געוואָרן. די דאָזיקע כלומרשטע מאַביליזאַציע פון דער יידישער אַרבעט־קראַפט האָט נאָך מער פּאַרגרעסערט דעם אומרו, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן פּאַרשפּרייטן אין געטאָ נאָך פּרילינג 1942, וועו ס׳האָט זיך ווי אַ בליץ אַריינגעריסן די שרעק־לעכע ידיעה וועגן גירוש וואַרשע. ווי אַן עלעקטרישער שטראָם האָט אַלעמען אַרומגעבאַפּט דאָס געפּיל פון אומזיכערקייט מיטן מאָרגן. עס האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירן די פּראַגע פון אַרבעטן איין טאָג אין וואָך. עס האָט אויפגע־הערט דאָס אויסקויפן זיך פון אַרבעט פאַר געלט. יעדער האָט זיך באַמיט צו געהערן צו אַ „פּלאַצווקע", וווּ ער זאָל קענען כסדר אַרבעטן און זיין אויף אַזאַ אופן „גענדעקט" און נישט זיין באַדראָט אַרויסגעשיקט צו ווערן. ביז דעם דאָזיקן מאָמענט אָבער, ווען אַלע האָבן זיך שוין געריסן צו אַרבעטן אויף „פּלאַצווקעס", ד"ה ביז אַן ערך דעם 20־טן אויגוסט 1942, זענען אויסער די אויסגערעכנטע אַקציעס, דורכגעפירט געוואָרן דורך דער יידישער פּאָליציי „ספּעציעלע אַקציעס", מערסטנטייל ביינאַכט. מען האָט געכאַפּט מענטשן, כדי מיט זיי צו פּאַרפולן די בלויזן אויף פּאַרשידענע „פּלאַצווקעס". בלויז פון 18 יוני 1942 ביזן 19־טן אויגוסט 1942 האָט די יידישע פּאָליציי דורכגעפירט 15 אַזעלכע „אַקציעס"[61].

די לייטונג פון דער יידישער פּאָליציי שרייבט צווישן אַנדערע אין אַ בריוו פון 15־טן דעצעמבער 1941 נר. 8091 צום פּרעזידיום פון יודענראַט וועגן די רעזולטאַטן פון די „לאַפּאַנקעס": „צווישן די געכאַפּטע געפונען זיך זייער אָפט אָפּגעריסענע און פאַרלוירענע"[62]. דעריבער שלאָגט פּאָר די פּאָליציי, אַז דער יודענראַט זאָל איינאַרדנען אַ ספּעציעל־אייאַלירטן לאַקאַל, וווּ די גע־כאַפּטע זאָלן געהאַלטן ווערן. אָט די דאָזיקע באַמערקונג פון דער פּאָליציי כאַראַקטעריזירט, וועלכער שיכט פון דער באַפעלקערונג עס האָט פון די „לאַ־פּאַנקעס" צוממערסטן געליטן.

Do

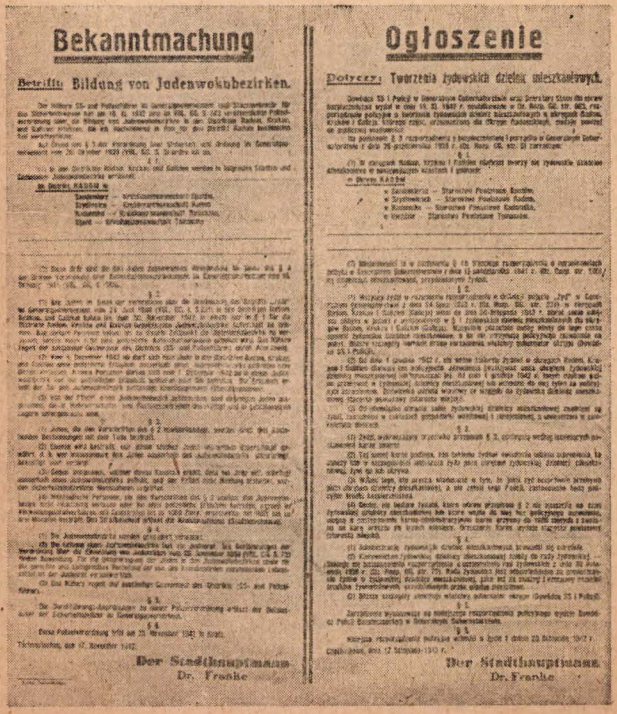
Kierownictwa Żydowskiej Służby Porządkowej

w miejscu

W związku z odnośnym rozporządzeniem Władz, Rada Starszych prosi Kierownictwo Żydowskiej Służby Porządkowej o wydanie polecenia podwładnym funkcjonariuszom, aby w czasie przetransportowywania jeńców rosyjskich przez miasto nie dopuszczali do gromadzenia się ludności żydowskiej na trotuarach i przed bramami, gapiów rozpędzać a opornych pociągnąć do surowej odpowiedzialności.

Wobec upomnienia Władz w tym kierunku uważamy sprawę tę za nader pilną, przeto prosimy o wydanie odnośnego polecenia natychmiast.

Przewodniczący Rady Starszych

Bekanntmachung

Betrifft: Bildung von Judenwohnbezirken.

Der Stadthauptmann
Dr. Franke

Ogłoszenie

Dotyczy: Tworzenia żydowskich dzielnic mieszkaniowych.

Der Stadthauptmann
Dr. Franke

21. Febrar 1941

Ka/Br
1) Schreibe
An den
Chef des Distrikt Radom,
Herrn Gouverneur Dr. L a s c h,
R a d o m,
Sehr geehrter Herr Gouverneur!

In der Anlage übermittle ich den gewünschten Plan 1 : 1000 mit der Einzeichnung des besprochenen Ghettoverlaufes. Die Zeichnung bringt zwei Möglichkeiten zum Ausdruck: den Abschluss des Viertels durch Vergitterung der nach der Strasse zu führenden Öffnungen (Fenster, Türen, u. s w.) mit Eisengittern, wobei der Bürgersteig n cht ins Ghetto fafllen würde. Ich habe diese Lösung einmal angeschnitten, weil die Aufstellung des Zaunes am Bordstein des Bürgersteiges immer den Nachteil mit sich bringt, dass, wie man es in Litzmannstadt sehen kann, die Juden auf den Bürgersteigen herumlümmeln, während die Arier in die Gosse treten müssen. Die zweite Lösung sieht die übliche Zaunführung am Rande des Bürgersteiges vor, mit eben dem obengeschilderten Nachteil. Die erste Lösung ist teurer und würde wohl auch af grösserte Materialschwierigkeiten stossen, da das Eisen unverhältnismässig schwierig zu beschaffen sein wird.

Bevor ich mich nun an die zuständigen Stellen um Beschaffung des Materials wenden kann, wobei ich mich auf den mir gewordenen Auftrag berufefn muss, darf ich Sie um schriftliche Übermittlung des Auftrages zur Einrichtung des Judenghettos bitten.

Heil Hitler!

2) Wvlg.

An
den Herrn Staatsanwalt beim Sondergericht
in Tschenstochau.

Beiliegend übermittle ich ein Gnadengesuch des jüdischen Altestenrates, Tschenstochau,mit der Bitte um Weiterleitung. Es ist mir bekannt, wann die Straftat begangen wurde, ob vor oder nach der Beschrifung de Tafeln am Ausgang des Ghettos. Sollte dies nachher schehen sein bin ich nicht der Me nung, dass man den Verurteilten begnadigen soll. Unbeschadet der Feststellugen des Gerichts im jeweiligen Einzelfall bin ich der Meinung, dass bei den Juden schwer unterscheidbar ist, ob nicht neue Tricks versucht werden. Wenn bekannt wird, dass mit armen Juden Ausnahmen gemacht werden, wird das Verbot wahrscheinlich noch öfters überschritten werden.

I. V.

3. Februar 40.

I. An das
Polizei-Batl. 72
in Tschenstochau.

In der Anlage erhalten Sie Abschriften von 2 Eingaben des Judenrates, die mir mit der Bitte übergeben wurden, zu gestatten, dass die Leichen der beiden Toten exhumiert und auf den jüdischen Friedhof beigesetzt werden dürfen. Da ich
erl. P. allein nur leider verpflichtet bin, dem Judenrate diese Frage zu entscheiden, bitte ich um Ihre Stellungnahme. Wenn auch die Schriftstücke nicht so abgefasst sind, so weiss doch nach meiner Überzeugung der Judenrat, dass es sich in beiden Fällen um die Erschiessungen in der Narutowicza-Schule handelt.

Der Stadthauptmann

II. Zum Akt.

עס האַנדלט זיך וועגן פעלטען פון אַמסטווו און גנענדל בּאַרעמהערציק

די ייִדישע פּאָליציי

דעם 1-טן מאַי 1940 איז, מיט דער ברכה פון דער דייטשער שוץ-פּאָליציי, געשאַפן געוואָרן ביים יודענראַט אַ קערפּערשאַפט א.נ. „א י ר ו" (אויף פּויליש– אינספּעקציאַ רוכו אוליטשנעגאָ). אין דער קאָמענדאַטור פון דער דאָזיקער קערפּערשאַפט זענען באַשטימט געוואָרן: הויפּט-קאָמענדאַנט – מ. גאַלַסטער, געהילפן–א. העלמאַן, באָזשיקאָווסקי, י. לאַנדע, מ. צעדערבוים, ז. יאַראַצינסקי און י. שטאַרקמאַן. פונקציאָנאַרן זענען אין אָנהויב געווען 45 און מיט אַ פּאָר וואָכן שפּעטער – 72[63]. לכתחילה האָט זיך די „אירו" פאַרנומען מיט רעגולירן די באַוועגונג פון די יידן אין די גאַסן: נישט געלאָזט שפּאַצירן אין די הויפּט-גאַסן פון שטאָט, נישט דערלויבט צו זיצן אויף די בענק אין די אַלייען, נישט דערלויבט זיך צו זאַמלען אין די גאַסן, נישט דערלויבט צו שטיין אין די גאַסן גרעסערע גרופּן א.א.וו. שפּעטער האָבן זיי אָנגעהויבן נאָרמאַל צו פּאַטראָלירן אויף 24 באַשטימטע פונקטן: אין 10 גאַסן פון דער געגנט מיט אַ געדיכטער יידישער באַפעלקערונג און אין 14 אָפּטיילונגען פון יודענראַט[64]. די פונקציאָנאַרן זענען אויך געווען באַשעפטיקט ביים עסקאַרטירן שפּייז-פּראָדוקטן פאַר יידן, ביים היטן די אַרדנונג בעתן פאַנאַנדערטיילן די דאָזיקע פּראָדוקטן, אויפּפאַסן אויפן סאַניטאַר צושטאַנד און אויף די פּרייזן אין די יידישע געוועלבער, אויפּפאַסן אויף דער אָרדנונג אין די זאַמל פונקטן פאַר פּליטים („אַזילן"), אַסיסטירן ביים עוואַקואירן און אויסזידלען יידן פון זייערע ווינונגען, אויפּפאַסן, אַז יידן זאָלן זיך נישט געפינען אין די געטא-גאַסן בעתן דורכפירן די רוסישע קריגס-געפאַנגענע, ווי אויך אויספירן אַלע טפּעציעלע פאַראָרדנונגען פון פּרעזידענט און פון יודענראט[65]. די באַציונג פון דער יידישער באַפעלקערונג צו דער „אירו" איז געווען אַן אינגאָרירנדיקע און צום לייטער פון „אירו", גאַלַסטער, איז די באַציונג געווען אַ באַזונדערס פאַראַכטנדיקע. יידן פלעגן זיך וויצלען: „נו, מיר האָבן שוין אויטאָנאָמיע" – און פלעגן צוגעבן – „וויי צו דער אויטאָנאָמיע, וואָס מען באַקומט פון די דייטשן!"

אַנדערש האָט אָנגעהויבן אויסזען די טעטיקייט פון „אירו" מיטן מאָמענט, ווען עס איז אַנטשטאַנען דאָס געטא און די „אירו" איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ יידישער „אָרדנונגס דינסט".

דעם 21-טן אַפּריל 1941 האָט דער שטאָט-הויפּטמאַן וועגדלער איבערגעשיקט אַ פאַראָרדנונג (צו דער שוץ-פּאָליציי, פּוילישער גראַנאַט-פּאָליציי, זיכער-הייט-פּאָליציי, צום באַטאַליאָן 310 און צו דער „אירו") אונטערן קעפּל: „דינסט אָנווייזונגען פאַר דער יידישער אָרדנונגס-דינסט אין יידישן וווינבאַצירק אין טשענסטאָכאָוו". די דאָזיקע פאראָרדנונג הויבט זיך אָן בזה הלשון: אין שייכות מיטן אייגריכטן אַ יידישן וווינבאַצירק אין דער שטאָט טשענסטאָכאָוו, דאַרפן די דאָזיקע יידן דאָרט אַליין זאָרגן פאַר דער רו און אָרדנונג; צו דעם צוועק איז געשאַפן געוואָרן אַ יידישע אָרדנונגס דינסט. פאַר דער אויסשטאַטונג און אויסהאַלטונג פון דער דאָזיקער קערפּערשאַפט איז פאַראַנטוואָרטלעך דער יודענראַט. נאָך דעם דאָזיקן אַרייגפּיר קומען 9 פונקטן, אין וועלכע ער רעכנט

אויס די קאַמפּעטענצן, אויפגאַבן און פּאַראַנטוואַרטלעכקייט פון דער „אָרדנונגס-דינסט", ווי אויך די מונדירונג און די ראַנגען. די ראַנגע פון יעדן אָרדנונגס-מאַן האָט מען געקענט דערקענען לויט די שטערנדלעך, אָדער קנעפּ, וואָס ער האָט געטראָגן אויפן היטל און געלן אָרעם-באַנד. דער לייטער האָט געטראָגן 4 זילבערנע שטערנדלעך, זיין פּאַרטרעטער — 3, אַ באַצירקס-לייטער — 2 און זיין שטעל-פּאַרטרעטער 1 זילבערן שטערנדל. אַ גרופּן-לייטער האָט געטראָגן 3 גלעטע מעטאַל-קנעפּ, אַ סעקציע לייטער — 2 גלעטע קנעפּ און אַ געווינלעכער אָרדנונגס-מאַן — 1 גלעלן קנאָפּ[66]. די ערשטע צייט האָבן זיך די פּאָליציאַנטן קרעמפּירט צו ווייזן זיך אין די גאַסן אין זייערע פּאָליצייאישע מונדירן און היטלען און די ווייט גרעסטע מערהייט פון זיי פלעג זיך באַמיען, וואָס ווייניקער זיך צו ווערפן אין די אויגן אין דעם דאָזיקן „סטראָי". ווי נאָר עמעץ פון זיי האָט זיך באַווייזן אין גאַס אין אַזאַ „סטראָי", זענען אים קינדער נאָכגעלאָפן, ווי מען וואָלט נאָכגעלאָפן אין די אַלטע גוטע צייטן פּורים-שפּילער. דערוואַקסענע ווידער פלעגן זיי מערסטנטייל באַגעגענען מיט חוזק-שמייכל. ביסלעכווייז איז די דאָזיקע באַציונג פאַרשוווּנדן. די אָרדנונגס-דינסט איז געוואָרן א נאַטירלעכע דערשיינונג. מען האָט שלום געמאַכט מיטן געדאַנק, אַז אויך זיי זענען אין אַ געוויסער מאָס אַ מאַכט, מיט וועלכער מען מוז זיך רעכענען... אויך די פּאָליציאַנטן אַליין האָבן זיך איינגעלעבט מיט זייער ראָל, זיי האָבן דערפילט, אַז זיי זענען עפּעס אַ שטיקל מאַכט און דאָס האָט אַ סך פון זיי שטאַרק אימפּאָנירט.

אויסער די קאַמפּעטענצן, וואָס די „אירו" האָט פריער געהאַט האָט די „אָרדנונגס-דינסט" געמוזט אויך האַלטן יואַך אויף די גרענעץ-פונקטן פון געטאָ און היטן, אַז יידן זאָלן נישט אַרויס פון געטאָ אָן ספּעציעלע דערלויבענישן; זיי האָבן זיך אויך פאַרנומען מיט אויפזוכן און צושטעלן די יעניקע, וואָס פלעגן זיך אַרויסדרייען פון צוואַנגס-אַרבעט, מיט צוווּנגען איינצוצאָלן די אַרויפגעלייגטע שטייערן דורכן יודענראַט, מיט אַסיסטירן בעתן רעקווירירן מעבל הן דורך דייטשן, הן דורכן יודענראַט, מיט אַסיסטירן ביי אויסזידלונגען און מיט דורכפירן ספּעציעלע אַקציעס צו כאַפּן אויף אַרבעט די מענטשן, וואָס האָבן נאָרמאַל נישט געאַרבעט אויף „פּלאַצווּוקעס". אַזעלכע „ספּעציעלע אַקציעס" האָבן זיך באַזונדערס גלאָזט פילן אין דער לעצטע חדשים פאַר דער גרויסער אויסזידלונג, וואָס איז פאָרגעקומען אין דער צווייטער העלפט 1942. די „ספּעציעלע אַקציעס" פלעג די פּאָליציי דורכפירן אויף אַ מעלדונג פון יידישן אַרבעט-אַמט, וואָס האָט אויף דער פאָדערונג פון דייטשן אַרבעט-אַמט, אָדער פון אַנדערע דייטשע מאַכט-אָרגאַנען געדאַרפט צושטעלן אַ געוויסע צאָל אַרבעטער אויף אָרטיקע „פּלאַצווּוקעס". אַזעלכע ספּעציעלע כאַפּ-אַקציעס פלעג די פּאָליציי דורכפירן מערסטנטייל ביינאַכט. נישט תמיד פלעג זיך אָבער דער פּאָליציי אַזעלכע אַקציעס איינגעבן, ווייל אַסך יידן האָבן שוין געהאַט זייערע באַהעלטענישן, וואוהין זיי פלעגן אין מאָמענטן פון אַזעלכע „ווּיזיטן" פאַרשווּנדן. רייך אין אַזעלכע אַקציעס איז געווען דאָס יאָר 1942. דעם 27-טן יוני 1942 האָבן זיך אין אַזאַ אַקציע באַטיילּיקט 79 פּאָליציאַנטן, וואָס האָבן צוגעשטעלט

107 יידן, דעם 2-טן יולי – 30 פאָליציאַנטן, וואָס האָבן צוגעשטעלט 31 מאַן, דעם 8-טן יולי – 16 פאָליציאַנטן, וואָס האָבן צוגעשטעלט 1 ארבעטער, דעם 10-טן יולי – 12 פאָליציאַנטן, וואָס האָבן צוגעשטעלט 16 מאַן, דעם 11-טן יולי 9 פאָליציאַנטן, וואָס האָבן צוגעשטעלט 9 מאַן, דעם 16-טן יולי – 12 פאָליציאַנטן, וואָס האָבן צוגעשטעלט 60 מאַן, דעם 17-טן יולי–10 פאָליציאַנטן, וואָס האָבן צוגעשטעלט 30 מאַן, דעם 22-טן יולי – 4 פאָליציאַנטן, וואָס האָבן צוגעשטעלט אַ געוויסע צאָל ערובניקעס אָן אונטערשיד פון געשלעכט פאַר די, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן, אַנטלויפנדיק פון פלאַצווקעס, דעם 30-טן יולי–15 פאָליציאַנטן, וואָס האָבן צוגעשטעלט 76 מאַן, דעם 1-טן אויגוסט – 30 פאָליציאַנטן, וואָס האָבן צוגעשטעלט 25 מאַן, דעם 4-טן אויגוסט – 24 פאָליציאַנטן, וואָס האָבן צוגעשטעלט 72 מאַן, דעם 12-טן אויגוסט – דער גאַנצער פאָליציי-רעזערוו, וואָס האָט צוגעשטעלט 51 מאַן, דעם 13-טן אויגוסט – דער זעלבער רעזערוו, וואָס האָט צוגעשטעלט 65 מאַן, דעם 14-טן אויגוסט – 28 פאָליציאַנטן, וואָס האָבן צוגעשטעלט 52 מאַן[67]. נאָכן 16-טן אויגוסט זענען שוין אַזעלכע אַקציעס נישט פאָרגעקומען, ווייל צוליב דער אומרואיקער שטימונג, וואָס האָט זיך פאַרשפרייט אין געטאָ, האָט זיך יעדער איינציקער אַליין געריסן צו זיין באַשעפטיקט אויף עפעס אַ פלאַצווקע, כדי פאַררעכנט צו ווערן צווישן די, וואָס זענען נויטיק אַלס אַרבעט-קראַפט.

אויף דער וועגדונג פון יודענראַט פלעג אויך די פאָליציי פאַרחתמענען ווינונגען פון יידן, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן פון אַרבעט, אָדער ווייל זיי האָבן נישט אָפגעצאָלט די אַרויפגעלייגטע אויף זיי שטייערן, אָדער געלט-שטראָפן. בלויז פון 18-טן יוני ביזן 16-טן אויגוסט 1942 זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן פאַראָרדענונגען צו פאַרחתמענען 76 ווינונגען[68]. אויף דער וועגדונג פון דער האַנדל- און האַנטווערקער-אָפטיילונג ביים יודענראַט פלעג אויך די יידישע פאָליציי פאַרחתמענען געוועלבער פון די יידן, וואָס האָבן צו דער צייט נישט אָפגעצאָלט קיין דירה-געלט, אָדער אַנדערע חובות, וואָס די דאָזיקע אָפ-טיילונג האָט פון זיי געפאָדערט. צוליב דער פאַרגרעסערטער צאָל קאָמפעטענצן איז די צאָל פאָליציי-פונקציאָנאַרן פאַרגרעסערט געוואָרן פון 72 אויף 150 און אין 42-טן יאָר – אויף 250[69].

ווי נאָר דאָס געטאָ איז אַנטשטאַנען זענען נישט געווען קיין סך בעלזנים אויף צו ווערן פאָליציאַנטן. ביסלעכווייז האָט זיך אָבער די לאַגע געענדערט אויף אַזוי ווייט, אַז כדי זיך אַרייננצובאַקומען אין דער פאָליציי, האָט מען גע-צאָלט וואָס ווייטער אַלץ גרעסערע סומען שוחד, ווייל זיין אַ פאָליציאַנט האָט באַדייט פטור ווערן פון צאָלן פאַרשידענע שטייערן, פריי זיין פון צוואַנג-אַר-בעט, פון טעראָר און פון פאַרשידענע אַנדערע עינוים און באַליידיקונגען. הגם נישט אַלע פאָליציאַנטן האָבן אויסגעפירט זייערע פליכטן מיט אייפער, האָט זיך דאָך די פריערדיקע גלייכגילטיקע און שפעטער חוזקדיקע באַציונג פון די יידן צו די פאָליציאַנטן פאַרוואַנדלט אין אַ באַציונג פון אָפענער שנאה און פאַראַכטונג. עס האָבן זיך געהאַלטן אין איין מערן פאַלן, ווי פאָליציאַנטן זע-נען געוואָרן עפנטלעך אָנגעגריפן און באַליידיקט.

סעפטעמבער 1942. ווי נאָר עס האָט זיך אָנגעהויבן די מערערלעכע ליק־ווידאַציע פון די יידן אין טשענסטאָכאָוו, זענען אַלע פאָליציאַנטן מיט זייערע פֿרויען און קינדער אַרײַנגעלאָזט געוואָרן אין דער קוואַראַנטענע אויף גאַרי־באַלדי גאַס 18, וווּ עס איז אויך דערלויבט געווען די יידישע דאָקטוירים מיט זייערע פרויען און קינדער (קיין אַנדערע משפחה־מיטגלידער איז קיינעם פון זיי נישט דערלויבט געווען מיטצונעמען). דאָ האָבן זיי געדאַרפט איבערווארטן אַלע „סעלעקציעס" און אַזוי אַרום אויסמיידן די אויסזידלונג. בלויז אַ קלײנער גרו־פּע פאָליציאַנטן איז דערלויבט געווען צוזאַמען מיט אײניקע מיטגלידער פון יודענראַט צו אַסיסטירן בעתן דורכפירן די „סעלעקציעס". נאָך דער ערשטער „סעלעקציע" האָט מען אַ טייל פאָליציאַנטן איבערגעשיקט אין דער אַמוניציע־פאַבריק „האַסאַג", וווּ זיי זענען געוואָרן אויס פאָליציאַנטן און האָבן פאַרנומען פונקציעס פון פאָראַרבעטער. אַ טייל איז אויך אַוועקגעשיקט געוואָרן צוזאַמען מיט טראַנספאָרטן קיין טרעבלינקע. געבליבן זענען בלויז 50 פאָליציאַנטן, וועלכע האָבן געהאַט ספעציעלע פּראָטעקציע ביי די דייטשן, אָדער ביי די אָפיצירן פון דער גראַנאַט־פאַליצייַ. די דאָזיקע 50 פאָליציאַנטן האָבן, אויפן באַ־פעל פון הויפטמאַן דעגענהאַרט, אָנטייל גענומען בעת די ווייטערדיקע „סעלעק־ציעס". זיי זענען אויך געגאַנגען איבער די הויפן פון געטאָ און אַרויסגעפונ־דן די בונקערס די אויסבאַהאַלטענע יידן. ביי דער דאָזיקער געלעגנהייט האָבן אייניקע פון זיי אויסגעפונען אין די בונקערס באַהאַלטענע יידישע פאַרמעגנס און דער עיקר ווערטפולע חפצים, צירונג און אויף אַזאַ אופן רייך געוואָרן. אָבער צווישן די פופציק פאָליציאַנטן האָבן זיך געפונען סך־הכל עטלעכע אויס־נאַמען, וואָס האָבן זיך נישט געיאָגט נאָך רייכטום און באַמיט בעת די „סע־לעקציעס" מיטצוהעלפן, אַז יידן זאָלן זיך קאָנען אַריבערבאַקומען אויף דער זייט, וואָס איז געווען באַשטימט נישט אַרויסגעשיקט צו ווערן, אָבער דאָס האָבן זיי געטון סרוב פאַר נאָענטע און גוטע באַקאַנטע.

דער גרעסטער טייל פון די 50 פאָליציאַנטן האָט זיך אַראָפּגעקויקלט אין תהום נאָך דער גאַנצער אויסזידלונג, ווען עס איז פאַר די איבערגעלאָזטע גע־שאָפן געווארן אַ נייער געטאָ, וואָס איז געווען געוואָרן „דאָס קלײנע געטאָ". פאַרשיפורטע פון דעם דראַנג און פון די מעגלעכקייטן רייך צו ווערן פון די איבערגעבליבענע באַהאַלטענע יידישע פאַרמעגנס, גלויבנדיק אַז זיי מיט זייערע פאַמיליעס וועלן זיכער בלייבן לעבן אויב נאָר זיי וועלן טריי דינען די דייטשן, זענען זיי געוואָרן אמתע קנעכט פון דער שוץ־פאָליצייַ אויפן חשבון פון די עטלעכע טויזנט נאָך לעבנגעבליבענע יידן. בעת די „אַקציעס" אויף עלטערע יידן און אויף מאַמעס מיט קינדער אין קלײנעם געטאָ האָבן זיי אייפעריק אויפגעזוכט, געשלעפּט און צוגעשטעלט די צאָל קרבנות, וואָס די שוץ־פאָליצייַ האָט פון זיי געפאָדערט.

סוף יוני 1943, נאָך דער ליקווידאַציע פון קלײנעם געטאָ, איז אַ טייל פון די 50 פאָליציאַנטן מיט זייערע פרויען און קינדער איבערגעשיקט געוואָרן, צו־זאַמען מיט אַנדערע לעבנגעלאָזטע יידן פון קלײנעם געטאָ, אין לאַגער פון „האַסאַג", וואָס איז אײנגעאָרדנט געוואָרן אין דער אַמוניציע־פאַבריק פון „פּעל־

Armeeoberkommando.
Der Chef der Zivilverwaltung.

Tschenstochau (Kreisbehörde), den 15. September 1939.

An
die Herren Landräte
und Oberbürgermeister
des Gebietes.

IV. Wirtschaft:

Behandlung der Juden.

Ziel der Behandlung der Juden im Wirtschaftsleben muß sein, sie für die Zukunft restlos auszuschalten und ihre Betriebe in arische Hand zu überführen.

a) Für jüdische Unternehmungen der Industrie und des Gro handels werden Treuhänder eingesetzt, gleichviel ob die Besitzer geflüchtet sind oder nicht" die Verordnung vom 9.9.1939 über die Beschlagnahme von Wirtschaftsgütern gi hierzu die Grundlage.

Ausgenommen von der Treuhändereinsetzung bleiben bis s weiteres Unternehmungen, deren Inhaber Angehörige eines mit Deutschland nicht im Kriege befindlichen Landes sind.

b) Die Einsetzung von Treuhändern unterbleibt grundsätzli für jüdische Handwerks- und Einzelhandelsbetriebe; soweit die Inhaber solcher Betriebe geflüchtet sind, bleibt der Betrieb geschlossen, es sei denn, daß dadurch die Versor gung der Bevölkerung unmöglich oder gefährdet wird. Wenn hiernach der Betrieb geschlossen bleibt, sind Waren und sonstige Vorräte sicherzustellen und zur Linderung beste hender Notstände der minderbemittelten Bevölkerung zugäng lich zu machen. Wird der Betrieb mit Rücksicht auf die Ve sorgung der Bevölkerung wiedereröffnet, so ist er einem geeigneten Arier zu übergeben, der die vorhandenen Waren und Vorräte nach Menge und Wert feststellt, und den Be trieb auf eigene Rechnung weiterführt.

Rüdiger

Verteiler: Abt. Im II, III einschl. Polizei je 3 Abdrucke
I 1 1 Abdruck,
I 1 a 1 "
Sondergerichte,
AOK,
Geh. Staatspolizei.

Tłum. L. KUSZNIR

צערע" און די איבעריקע זענען געבליבן צו דער דיספאָזיציע פון דער שוץ־פאָליציי, כדי צו אַרבעטן בײַם אויפרוימען די דערמאָרדעטע און אויך אויסצורוימען אין קליינעם געטאָ דאָס געבליבענע ביסל יידיש האָב און גוטס.

דעם 19־טן יולי 1943, בעת דער „סעלעקציע", וואָס איז דורכגעפירט געוואָרן איבער די יידן אין דעם „האַסאַג"־לאַגער אויף די „פעלצערע", זענען אַלע אָן אויסנאַם פאָליציאַנטן מיט זייערע פרויען און קינדער, צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע הונדערט יידן אַרײַנגעוואָרפן געוואָרן אין אַ בונקער. (אויסבאַהאַלטן האָט זיך בלויז איין פרוי פון אַ פאָליציאַנט, קאָהן, מיט איר אַנדערהאַלבן יאָריקן ייִנגעלע). צומאָרגנס זענען זיי צוזאַמען מיט אַן ערך נאָך 300 יידן אומגעבראַכט געוואָרן אויפן יידישן בית־עולם, וווּ עס איז שוין פון פריער געווען צוגעגרייט אַ גרויסער מאַסן־קבר.

די עקאָנאָמישע לאגע פון די יידן אין געטאָ

כדי צו האָבן אַ געניעם באַגריף וועגן דער עקאָנאָמישער לאַגע פון די יידן אין געטאָ, וואָלט נויטיק געווען זיך צו אַריינטירן אין דער דעמלטדיקער ווירטשאַפטלעכער סטרוקטור פון דער יידישער באַפעלקערונג אין טשענסטאָכאָוו. לײַדער האָט מען דאָס גענוי נישט געקענט פעסטשטעלן, ווײַל אין געטאָ איז פאָרגעקומען אַ כסדרדיקע איבערשיכטונג פון דער באַפעלקערונג, צו וואָס • עס האָט גורם געווען די ספּעציפישע לאַגע פון די יידן אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע. דאָך וועלן מיר זיך באַמיען איבערגעבן וועגן עקאָנאָמישן לעבן לויט דעם, וואָס יעדער איינער פון אונדז האָט געזען און געקענט אָבסערווירן.

אין די ערשטע וואָכן נאָכן קריג־אויסברוך איז די עקאָנאָמישע לאַגע פון די יידן אין טשענסטאָכאָוו געווען זייער אַ שווערע. הונדערטער פאַמיליעס האָבן געהונגערט און געוואַרט אויף עפעס אַ נס. ביסלעכווײַז האָט מען זיך אָנגעהויבן צופאַסן צו די נײַ־געשאַפענע באַדינגונגען און אָנגעהויבן זוכן פרנסה, נישט וואַרטנדיק אויף צדקה־הילף. דער פוילישער באַפעלקערונג איז געווען דערלויבט צוקומען אין דער יידישער געגנט. דאָס האָט געגעבן אַ מעגלעכקייט פיל יידן צו פירן האַנדל, האַנטווערקער אויסצופירן געוויסע אַרבעטן און פאַרקויפן זייערע ארטיקלען א.א.וו. דאָס זעלבע איז פאָרגעקומען שפּעטער אין גרויסן געטאָ. דער פוילישער באַפעלקערונג איז ווי געזאָגט דערלויבט געווען דורכצוגיין דורכן געטאָ. דאָס האָט דערמעגלעכט די יידן זיי זאָלן קענען אויך אין געטאָ פירן אַן אומלעגאַלן אויסטויש־האַנדל מיט דער פוילישער באַפעלקערונג. מען האָט אויספאַרקויפט צירונג, שטוב־חפצים, מלבושים, וועש, מעבל און אפילו בעטוועזאַנט און דערפון געלעבט. עס זענען אויך אַנטשטאַנען געהיימע שטוב־פאַבריקלעך, וואָס האָבן אויסגעאַרבעט: זייף, לייכט, שיך־פאַסטע, וואַש־סאָדע א.א. עס זענען אויך געווען אַזעלכע, וואָס האָבן קאָנסטרואירט „זשאַרנעס" (האַנט־מילעכלעך צו מאָלן קאָרן). דאָס האָט זיך דערקלערט דערמיט, וואָס קאָרן האָבן די פויערים לייכטער געקענט אַרײַנשמוגלען אין געטאָ

ווי מעל. יידן האָבן דאָס קאָרן אויפגעקויפט, געמאָלט אויף די האַנט-מילעכלעך, געגעבן צו בעקערס אויסצובאַקן און באַקומען צו קילאָ ברויט פאַר אַ קילאָ מעל. דעם עודף, וואָס קומט צו ביים אויסבאַקן, האָבן באַקומען די בעקער. די הויפט-פאַרקויפער פון די אויסגעאַרבעטע סחורות זענען געווען קינדער. דערמיט דערקלערט זיך, וואָס אויף דער מעלדונג פון יודענראַט וועגן רעגיסטרירן קינדער אין שול-עלטער (אויפן סמך פון דער פאַראַרדענונג פון 31 אויגוסט 1940 וועגן יידישן שולוועזן אין ג"ג), האָבן זיך פון 3800 יינגלעך אין שול-עלטער רעגיסטרירט בלויז 1194. דאָס הייסט אויסגעמאַכט בלויז $31,41^0/_0$. פון 3776 מיידלעך אין שול-עלטער האָבן זיך רעגיסטרירט בלויז 1249, וואָס הייסט אויסגעמאַכט $33,1^0/_0$. די גרעסטע צאָל רעגיסטרירטע קינדער איז אויסגעפאַלן אויף די, וואָס זענען געבוירן געווען אין די יאָרן 1933–1931, און דאָס הייסט אויסגעמאַכט $60,1^0/_0$ פון דער צאָל יינגלעך אין דאָזיקן עלטער און $59,2^0/_0$ פון דער צאָל מיידלעך[70]. וואָס עלטערע שול-יאָרן איז דער פראָצענט רעגיסטרירטע געווען אַ קלענערער, ווייל די וויט גרעסטע מערהייט פון זיי זענען געווארן די ברויט-גיבער פון זייערע משפחות.

אייניקע געוועזענע פאַבריקאַנטן ווידער האָבן געפירט געשעפטן מיט די דורך די דייטשן נאָמינירטע קאָמיסאַרן איבער זייערע געוועזענע פאַבריקן (יידישע פאַבריקן און גרעסערע אונטערנעמונגען זענען, אויפן סמך פון אַ פאַראַרדענונג פון רידיגערן, קאָנפיסקירט געווארן נאָך אין דער צווייטער העלפט סעפטעמבער 1939)[71]; געווען קאָמיסאַרן, וואָס האָבן זיך נישט געקענט קיין עצה געבן אָן די פריערדיקע בעלי-בתים און דאָס האָבן טאַקע די פאַבריקאַנטן אויסגענוצט, כדי צו ציען פון דאָרט חיונה און גלייכצייטיק צו האָבן דאָס אויג איבער זייער פאַרמעגן. קרעמער און סוחרים האָבן מיט נאָכגעמאַכטע שליסלען „ארויסגענבעט" ביסלעך סחורה פון זייערע קאָנפיסקירטע געשעפטן, אָדער אונטער-ן פרעטעקסט צו „לופטערן" די סחורות פון די פאַרחתמעטע געשעפטן, האָבן זיי בשותפות מיט די דייטשע „שומרים" אַ טייל סחורה אַרויסבאַקומען. דאָס אַלץ איז פאַרקויפט געווארן, אָדער אויסגעטוישט געווארן בייַ פויערים אויף שפייז און מען האָט דערווייל געלעבט. עס זענען אויך געווען יידן, וואָס האָבן געפירט לעגאַל האַנדל- און אינדוסטריע-אונטערנעמונגען אין קליינעם מאַסשטאַב און דערפון געצויגן חיונה. אַ טייל יידן, וואָס האָט געמוזט לעבן פון אַרבעט איז געווען באַשעפטיקט אויף פאַרשידענע „פלאַצווו-קעס" און באַקומען אויסגעצאָלט פון יודענראַט צו 4 גילדן פאַר אָפּגעאַר-בעטן טאָג[56] און פון דעם הונגער-לוין האָבן זיי געמוזט אויסהאַלטן זייערע פאַמיליעס.

דאָס, וואָס אַ געוויסע צאָל יידן האָט זיך געגעבן אָן עצה צו האָבן אויף חיונה, האָט דערמעגלעכט, אַז די אינסטיטוציעס פון סאָציאַלער הילף זאָלן קאָ-נען שאַפן מיטלען אויף צו העלפן פליטים, קראַנקע, זקנים, יתומים און בכלל אָרעמע. די דאָזיקע סיטואַציע האָט אָבער אויך געגעבן אַ מעגלעכקייט דעם יודענראַט און אַלע זיינע אָפּטיילונגען צו רייסן דירעקטע און אומדירעקטע שטייערן. די אומדירעקטע שטייערן זענען געווען באַשטימט אויף שפיטאָל,

זקנים און יתומים-הויז. דער יודענראַט איז אַרויסגעגאַנגען פון דעם אומישרדיקן שטאַנדפונקט, אַז אַלע יידן מוזן טראָגן אַלצייניג לאַסטן. דעריבער האָט מען דעם דאָויקן שטייער געצויגן אפילו פון די אָרעמסטע, וועלכע זענען געצוווּנגען גען געווארן צו צאָלן שטייערן צוגלייך מיט די רייכסטע. ביים אויסקויפן אַ שפייז-קאַרטע, ביים אָפּנעמען צוטיילונגען פון קוילן, אָדער זייף, האָט יעדער געמוזט אויסקויפן אַ מאַרקעלע פאַר 2 זלאָטעס, אויף וועלכן עס איז געווען געדרוקט: „אוטיליטאַטי עט סאַלוטי"[72] (דער אָרגאַניזאַציע-שעף פון יודענראַט, אַדוואָקאַט שימאָן פּאָהאָריללע, האָט שטאַרק ליב געהאַט זיך צו באַנוצן מיט לאַטיינישע אויסדרוקן). אין פאַרגלייך מיט אַנדערע שטעט אין ג"ג איז דאָ, אין אַלגעמיין געזונטן, די עקאָנאָמישע לאַגע געווען אַ דערטרעגלעכע. דאָס האָט פאַראורזאַכט, אַז טשענסטאָכאָווער יידן האָבן זיך באַמיט אַראָפּצובּרענגען צו זיך קרובים פון אַנדערע שטעט, און דער עיקר פון לאָדזשער געטאָ, פונוואַנען עס זענען דערהאַלטן געווארן גרויליקע ידיעות. אַזעלכע דערלויבענישן האָט מען געדארפט אַרויסבאַקומען ביים שטאָט-הויפטמאַן, וועלכער האָט יעדע ביטע פאַר-זען מיטן ענטפער, געשריבן אויף דער צווייטער זייט פון דער ביטע צום יו-דענראַט, אַז די ביטע פון „גלויבנסגענאָסע" דעם און דעם וועלכן אָפּגעווארפן. קיין דערלויבענישן אַרייַנצוקומען האָט טאַקע קיינער נישט באַקומען. די ידיעה אָבער וועגן טשענסטאָכאָווער „גן-עדן" האָט זיך פאַרשפרייט, דורכגעריסן זיך דורך די געטא-צוימען, און די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך, קעגן ווילן פון יודענראַט און דער עיקר קעגן ווילן פון שטאָט-הויפטמאַן, דאָך געהאַלטן אין איין פאַרגרעסערן מיט אומלעגאַלע און האַלב-לעגאַלע פּליטים פון שטעט און שטעטלעך.

זייער אַ קלייניע צאָל פּליטים האָט זיך נישט געגויטיקט אין מאַטעריעלער הילף. די ווייט גרעסטע מערהייט האָט צו אַזאַ הילף געמוזט אָנקומען. אָבער די טעטיקייט פון די הילף-אינסטיטוציעס אין טשענסטאָכאָוו איז געווען אום-שטאַנד צו לינדערן די נויט אין אַ מינימאַלער מאָס אין פאַרגלייך מיט די באַדער-פענישן. אויך די דאָויקע לאַגע האָט לאַנג נישט אָנגעהאַלטן און די הילף-מעגלעכ-קייטן זענען פאַרקלענערט געווארן. די ווירטשאַפט-אָפּטיילונג ביי דער שטאָט-הויפט-מאַנשאַפט, וואָס איז אָנגעפירט געווארן דורכן פאָלקסדייטש זאַוואַדאַ און פון עס-אַ-מאַן שלעעכט, האָבן אין שטאָט גופא געפונען זייערע משרתים, מיט וועלכע זיי האָבן שוין בשותפות „געזאַרגט", אַז די קאָנפיסקירטע יידישע גע-שעפטן זאָלן וואָס שנעלער לִיקווידירט ווערן. צו די פוילישע גרויס-סוחרישע פירמעס, וואָס האָבן מיט אַ ברייטער האַנט אויסגענוצט דאָס „גוט-האַרציקייט" פון דער דייטשער ווייַרטשאַפט-אָפּטיילונג, האָבן קודם-כל געהערט די פירמעס טראַווינסקי, מאַיעווסקי און מישקעוויטש. אַ געוועזענער אַדיוטאַנט פון וועג-דלערן, לאַקסי, האָט באַקומען דאָס רעכט אויסצורוימען אַלע יידישע שיך-גע-וועלבער, ווי אויך די געשעפטן פון לעדער און לעדער-גאַלאַנטעריע. די גע-לִיבטע פון וועגלערן, פרוי מאשעוויטש, האָט באַקומען די ברייטסטע רעכט אויסצורוימען אַלע יידישע געשעפטן, וואָס וועלן איר געפעלן און אפילו האַנט-ווערקער-וואַרשטאַטן. זי האָט זיך פון דער צוגערויבטער סחורה געעפנט

אַ פּריוואַט „וואַרען־הויז", פּאַר וועלכן יידישע האַנטווערקער האָבן געמוזט אויס־פּאַרטיקן אַלץ, וואָס זי האָט פּאַרלאַנגט. אויף אייניצואָרדנען זיך דאָס „וואַרען־הויז" האָט איר וועלדלער צוגעטיילט דעם גאַנצן בנין פון דער געוועזענער יידישער סוחרים־ און פּאַבריקאַנטן־באַנק אין דער צוויטער אַלייע נר. 22.

וועגן דער נויט, וואָס האָט געהערשט אין געטאָ, קען מען זיך שאַפן אַ באַגריף פון דעם, וואָס דער סטאַטיסטישער אַמט ביים יודענראַט האָט אָנ־געגעבן אין סטאַטיסטישן יאָרבוך („ראָשטניק סטאַטיסטיטשני" 3 באַנד, אַרויס־געגעבן אין 1941 יאָר) וועגן דער צאָל יידן, וואָס האָבן זיך געוועלדעט נאָך שטיצע צו דער סאָציאַלער הילף ביים יודענראַט. לויט דער אָנגעגעבענער דאָרט צאָל האָבן פיגורירט אין דער קאַרטאָטעקע 14.960 פּערזאָן, וואָס האָבן זיך געוועלדעט נאָך שטיצע. דאָס זענען געווען 4.058 פאַמיליעס. פון דעם זענען געווען 651 פאַמיליעס, וואָס האָבן נישט געשטאַמט פון טשענסטאָכאָוו און האָבן געציילט 2.169 נפשות. צוליב דעם, וואָס אין געטאָ זענען בלויז אַ פּאָר גאַסן געווען קאַנאַליזירט, צוליב דער ענגשאַפט אין די ווינונגען און צוליבן הונגער האָבן זיך אין געטאָ אָפּגעהויבן פּאַרשפרייטן אָנשטעקנדיקע קראַנקהייטן אין א שנעלן טעמפּאָ. פלעק־טיפוס, בויך־טיפוס און דיזענטעריע האָבן געהאַט זייער פּעטן שניט, דער עיקר צווישן דער פּליטים־מאַסע. די עפּידעמיע פון פלעק־טי־פוס איז צום ערשטן אויסגעבראָכן אין דעם „אַזיל" פּאַר פּליטים פון לאָדזש, וואָס האָט זיך געפונען אין דער האַנטווערקער־שול אויף גאַרנצאַרסקא־גאַס נר. 6. די נויט האָט דערפירט צו דעם, אַז די פלאָג פון גנבות איז וואָס וויטער גע־וואָרן אַלץ גרעסער. צוממערסטן זענען פּאָרגעקומען גנבות פון וועש און שפּייזן. אויך די מוסרים האָבן געהאַט אַ באַדייטנדיקן חלק אין דעם, וואָס די יידן זע־נען פאַראַרעמט געוואָרן. פון די מוסרים, וועלכע האָבן צוגעטראָגן צו די דיי־טשע מאַכט־אָרגאַנען, וואָס עמעץ פאַרמאָגט און מיט וואָס עמעץ באַשעפטיקט זיך, זענען געווען באַקאַנט: עליאַש שפּיטאַל, וועלכער האָט דערפאַר באַקומען א קאַנצעסיע צו פירן אַ קנייפּע, וואָס איז באַזוכט געוואָרן פון דייטשן און דער עיקר פון דייטשע פונקציאָנאַרן פון דער „דעוויזן־דינסטשטעלע", וועלכער האָט געדינט מיט אינפאָרמאַציעס וועגן יידיש פאַרמעגן, יהודה מאיר בע־סער פון זאַוויערציע און יאַקוב ראָזענבערג פון לאָדזש, וועלכע האָבן זיך אויך פארנומען מיט ענלעכע מסירות, ווי שפּיטאַל און דערפאַר געהאַט ספּעציעלע באַשיניקונגען פון דער זיכערהייט־פּאָליצייַ זיך פריי צו באַוועגן אויסערן געטאָ אָן די מגן־דוד בעגדער[73]. די דאָזיקע מוסרים האָבן געמאַכט אַ פאַרמעגן הן פון דעם חלק, וואָס זיי האָבן באַקומען פון די דייטשן נאָכן צונעמען, לויט זייערע אָנווייזונגען, ביי יידן, הן פון דעם, וואָס יידן פלעגן זיי געבן, כדי זיי זאָלן אַרויסרעטעווען פון די דייטשע הענט די, וועמען זיי האָבן פריער אַהין אויס־געליפערט.

פון טאָג צו טאָג האָט זיך די נויט געהאַלטן אין איין פאַרטיפערן, דער עלנט אין איין פאַרבריייטערן. דאָס האָט זיך שטאַרק אָפּגערופן אויפן אַלגעמיי־נעם צושטאַנד אין געטאָ בכלל און אויפן נאַטירלעכן צווזוק פון דער באַפּעל־קערונג בפרט.

סאציאלע הילף.

נאָך אין חודש יוני 1939, נאָכן באַווּסטן באַזוך פון געבעלסן אין גדאַנסק, ווען ס׳האָבן זיך געשטאַרקט די קלאַנגען וועגן דער נאָענטקייט פון קריג. האָט זיך דער האַנדל אין טשענסטאָכאָוו און דער יידישער האַנדל בפרט אָנגעהויבן צו וואַקלען. די ערשטע, וואָס האָבן דעם דאָזיקן צושטאַנד צוממערסטן אָנגעהויבן אָפּפילן זענען געווען די יידישע טראַנספּאָרט-אַרבעטער (פּורמאַנעס, טרעגער מיט האַנט-וועגעלעך און פּלייצע-טרעגער), וועלכע האָבן פאַרלוירן די מעגלעכקייט צו פאַרדינען אויף זייער אָרעמער טאָג-טעגלעכער אויסקומעניש. מיט צוויי חדשים שפּעטער האָט מען שוין געוווּסט, אַז אויך פאַבריק-ארבעטער און די אָרעמע בעלי-מלאכות, וועלכע האָבן נישט געהאַט קיין אָפּשפּאָרונגען און זענען שטענדיק געווען אויסגעשטעלט צו צייַן זייער חיונה פון טאָג-פאַרדינסט, זענען געבליבן אָן מיטלען צום לעבן. נאָך שטאַרקער האָט זיך אָנגעזוען די נויט צווישן די זעלבע שיכטן אין די ערשטע טעג נאָכן מלחמה-אויסברוך. סוף סעפּטעמבער 1939 האָט זיך אַדאַנק דער איניציאַטיוו פון יעקב ראָזינע (א לאַנג-יעריקער אָנפירער פון „טאָז") און מענדל אַש (זון פון געווועזענעם טשענסטאָכאָווער רב, נחום אַש), אייַנגעגעבן צו פאַרינטערעסירן מיטן דאָזיקן ענין אַ גרעסערע גרופּע געווועזענע געזעלשאַפטלעכע טוער, וואָס האָט זיך מיט אמתער איבערגעבנקייט פאַרנומען מיטן לינדערן די נויט פון דעם גרויסן טייל יידישע משפּחות, וועלכע עס האָט געדראָט הונגער-טויט. באַזונדערס האָט אַקטיוו מיטגעאַרבעט אויפן דאָזיקן געביט יצחק זשאַנשינסקי (פּסעוו. „דאָקטאָר"), וועלכער האָט דער ערשטער געגעבן די גרעסטע סומע געלט אויפן דאָזיקן צוועק. פיל ענערגיע בײַ דער הילף-אַרבעט האָבן אויך אַוועקגעגעבן: נאַטאַן ראדאל, צעשאַ קאַזאַק און שפּעטער אויך יאַקוב טעמפּל. אויפן ערשטן אפּעל וועגן העלפן די הונגעריקע און נשרפים, האָבן זיך אַ סך יידן אָפּגערופן און דאָס האָט דערמעגלעכט, אַז יעדע נויטליידנדיקע פאַמיליע זאָל באַקומען די ערשטע הילף אין דער פאָרם פון 10 גילדן און אַ מעטער קויל. וואָס וויטער האָט זיך די הילף-טעטיקייט פון דער דערמאָנטער גרופּע טוער אויסגעבריייטערט, וויל יעדער ערלעכער ייד, וואָס האָט נאָר געהאַט אַ מינימאַלסטע מעגלעכקייט, האָט זיך געהאַלפן באַשטייערט אויפן דאָזיקן צוועק. אָנהויב יאָר 1940 איז געשאַפן געוואָרן בײַם יודענראט אַ רעפּעראַט פאַר סאָציאַלער הילף, וועלכע האָט איבערגענומען די פאַקטישע אָנפירונג מיט דער הילף-אַרבעט. בראש פון דאָזיקן רעפּעראַט האָט זיך געפונען נאַטאַן ראדאל און זיינע מיטאַרבעטער צעשאַ קאַזאַק און יאַקוב טעמפּל.

אין געטאָ זענען דורכגעפירט געוואָרן יום-טוב-אַקציעס, ווינטער-הילף-אַקציעס און עס זענען אויך געשאַפן געוואָרן זעקס קיכן, וווּ עס זענען אַרויס-געגעבן געוואָרן מיטאָגן אומזיסט, אָדער פאַר אַ קליינעם אָפּצאָל. די ערשטע קיך איז געשאַפן געוואָרן דעם 31-טן יאַנואַר 1940 אין אַ בית-תפילה אויף נאַדזשעטשנע-גאַס 30. דאָ איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין דורכשניט צו 825 מיטאָגן טעגלעך פאַר אַן אָפּצאָל פון 10 גראָשן פאַר א מיטאָג. די צווייטע קיך איז געעפנט געוואָרן

דעם 19-טן מערץ 1940 אויף קאַטעדראַלנע-גאַס אין געוועזענעם לאָקאַל פון „מכבי". טעגלעך איז דאָ אַרויסגעגעבן געוואָרן ביז 1000 מיטאָגן אויך פאַר אַן אָפּצאָל פון 10 גראָשן. די דריטע קיך איז געעפנט געוואָרן דעם 5-טן אַפּריל 1940 אין מקוה-בנין אויף גאַריבאַלדי-גאַס נר. 18 און האָט אַרויסגעגעבן ביז 1025 מיטאָגן טעגלעך אינגאַנצן אומזיסט. די 4-טע קיך איז געעפנט געוואָרן דעם 7-טן אַפּריל 1940 אויף דער אַלייע נר. 12 אין געוועזענעם האַנטווערקער-לאָקאַל. דאָ זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן אומזיסטע מיטאָגן ביז 1030 טעגלעך. אין דער זעלבער צייט איז געעפנט געוואָרן אויף פּילסודסקי-גאַס נר. 11 די 5-טע קיך („אינטעליגענטן-קיך"). די דאָזיקע קיך האָט באַדינט דאָס באַאַמטנטום און די דיפּלאָמירטע אינטעליגענץ. דאָ פלעגן טעגלעך אַרויסגעגעבן ווערן ביז 450 מיטאָגן פאַר אַן אָפּצאָל פון 70 גראָשן ביז 1,10 גילדן פאַר אַ מיטאָג. די 6-טע קיך איז געעפנט געוואָרן אין מאי 1940 אויף פּילסודסקי-גאַס נר. 17 אין געוועזענעם לאָקאַל פון „בונד". דאָ פלעגן טעגלעך אַרויסגעגעבן ווערן ביז 1040 מיטאָגן טייוויז צו 10 גראָשן און טייוויז אומזיסט. אויסער דעם האָט דער אַרבעט-אַמט ביים יודענראַט געפירט אַ פעלד-קיך, וואָס פלעג אַלע אינדערפרי באַדינען מיט קאַווע און ברויט די אַרבעטער פון אייניקע פּלאַצווע-קעס, אויף וועלכע עס איז חל געווען די פליכט פון צוואַנגס-אַרבעט[74]. אויסער די קיכן נר. 5 און 6, וואָס האָבן באַדינט די אינטעליגענץ און די צוואַנגס-אַרבעטער, זענען די מיטאָגן אין די איבעריקע קיכן סרוב באַשטאַנען פון ריבן מיט וואַסער, אָבער אויך דאָס איז געווען אַ גליק פאַר די אויסגעהונגערטע איינווינער בכלל און פאַר די פליטים בפרט, ווייל חוץ די 50 גראַם ברויט, וואָס פלעגן טעגלעך צוגעטיילט ווערן אויף אַ מאָן, זענען די דאָזיקע מיטאָגן גע-ווען פאַר זיי די איינציקע צוגאַב-שפייז, וואָס האָט געדאַרפט שטיל זייער הונגער.

אין משך פון יאָר 1940 האָט דער רעפעראַט פון סאָציאַלער שוץ אַרויס-געגעבן העכער 90.000 גילדן געלט-שטיצע. צווישן דער יידישער באַפעלקערונג זענען אויך געזאַמלט געוואָרן מלבושים, וועש, שיך און בעטגעוואַנט, פון וועלכע אַ טייל איז איבערגעשיקט געוואָרן קיין ראַדאָמסק פאַרן דאָרטיקן יידישן שפּיטאָל און פאַר די נויטלײַדנדיקע יידן און די רעשט איז פאַרטיילט געוואָרן אין טשענסטאָכאָוו גופא[75].

פון צייט צו צייט פלעג דער רעפעראַט פאַר סאָציאַלער הילף אַרויסלאָזן אויפרופן צו דער יידישער באַפעלקערונג וועגן הילף פאַר די נויטלײַדנדיקע. דעם 28-טן נאָוועמבער 1940 האָט דער וינטער-הילף-קאָמיטעט צעשיקט צו אַלע יידן אויפרופן, אין וועלכע עס איז צווישן אַנדערע געווען די פאָלגנדיקע וועגנדונג: „...פאַר טויזנטער יידן שטייט דער מאנסטרום פון הונגער און קעלט, די יידישע געזעלשאַפט קען נישט בלייבן גלייכגילטיק צו דער אויסרגעווייני-לעכער נויט. עס איז נויטיק די אָנשטרענגונג פון דער גאַנצער געזעלשאַפט, כדי צו פאַרלייכטערן דעם גורל פון די גרויסע מאַסן, וואָס הונגערן און ליידן קעלט..." וויטער ווערן אין דאָזיקן אויפרוף אַרומגערעדט די ציל פון דעם אַנטשטאַנענעם ווינטער-הילף-קאָמיטעט. דער אויפרוף פאַרענדיקט זיך מיט די

ווערטער: „געדענקט, אַז שטענדיק איז דער, וואָס גיט די נדבה גליקלעכער פון דעם, וואָס איז געצוווּנגען צו גענישן פון דער נדבה!"

די ערשטע צייט האָט זיך אַ טייל פון דער בעסער סיטואירטער יידישער באַפעלקערונג באַצויגן צו דער סאָציאַלער הילף מיט סימפּאַטיע און זיך גערן באַשטייערט אויף אַלע נויטיקע צוועקן. אַסך האָבן זיך אַפילו פרייוויליק באַטייליקט אין די זאַמל-אַקציעס. סוף 1940 האָט זיך אָבער די שטימונג אוּן די באַציאונג צו אַלעם, וואָס האָט געהאַט אַ שייכות מיטן יודענראַט שטארק געענדערט און ממילא–אויך צום רעפעראַט פאַר סאָציאַלער הילף, וואָס איז געווען אַן אַגענדע פון יודענראַט. חוץ דעם האָט זיך די מאַטעריעלע לאַגע פון די יידן געענדערט צום ערגערן. דער עולם איז געוואָרן דערשלאָגן פון די כסדרדיקע רדיפות פון די דייטשן און די כסדרדיקע שטייערן, וואָס דער יודענראַט האָט געהאַלטן אין איין אַרויפלייגן אויף דער יידישער באַפעלקערונג, דאָס אַלץ האָט געווירקט, מען זאָל ווערן גלייכגילטיק צו דער נויט און ליידן פון אַנדערע. דער פרייוויליקער אָפּצאָל אויף הילף-צוועקן האָט געהאַלטן אין איין פאַל. דער יודענראַט האָט כסדר פאַרגרעסערט די דירעקטע און אומדירעקטע שטייערן, כדי צו דעקן די בלויזן, וואָס דער רעפעראַט פאַר סאָציאַלער הילף האָט געהאַט וואָס ווייטער אַלץ מער. די אומדירעקטע שטייערן זענען סרוב געפאַלן אויף די פּלייצעס פון די אָרעמסטע, ווייל ביים אויסקויפן צוטיילונגען פון ברויט, קאַרטאָפל און קויל, האָט יעדער געמוזט אויסקויפן ספּעציעלע מאַרקעלעך.

בייַ דער אָפּטיילונג פון סאָציאַלער הילף האָט אויך עקזיסטירט אַ קאָמיסיע פון לאָדזשער יידן („לאָדזשער סובקאָמיסיע")[76], וואָס האָט געפירט אַ ספּעציעלע הילף-טעטיקייט פאַר די אָרעמע פּליטים פון לאָדזש. בראש פון דער דאָזיקער קאָמיסיע זענען געשטאַנען די לאָדזשער פּליטים: יאַראָטשינסקי און באַביאַצקי, וועלכע האָבן אויף אַ באַשיידענעם אופן און מיט באַגרענעצטע מיטלען פיל אויפגעטאָן פאַר זייערע היים-לייט.

אַ הילף-אַרבעט האָט אויך געפירט די געזעלשאַפט „דאָברָאטשינאָשטש" בראש מיטן אַדוואָקאַט מ. האָסענפעלד. „דאָברָאטשינאָשטש" האָט געפירט אין די ערשטע אָקופּאַציע-יאָרן אַ זקנים-הויז פאַר 188 מאַן, אַ יתומים-הויז פאַר 150 קינדער און דאָס יידישע שפּיטאָל[77]. עס האָט אויך עקזיסטירט אַ פּליטים-הילף-קאָמיטעט, וועלכער האָט געדאַרפט זאָרגן צו פאַרלייכטערן די לאַגע פון די, וואָס האָבן צוממערסטן געליטן. די טעטיקייט פון דאָזיקן קאָמיטעט האָט זיך באַזירט אויף די פאָנדן, וואָס זענען געזאַמלט געוואָרן צווישן דער באַפעלקערונג אין געטאָ; אויף פאָנדן, וואָס זענען אייגנטפּלעכן פון ספּעציעלע מאַרקעלעך. און אויף דער הילף פון „דזשאָינט", וואָס פלעג פון צייט צו צייט אויפן דאָזיקן צוועק געשיקט ווערן. די הילף פון דעם קאָמיטעט פאַר די פּליטים איז אָבער געווען אַ מינימאַלע, עס האָט דאָרטן געהערשט הונגער און שמוץ. די אייניקע קאָנקרעטע הילף פון פּליטים-קאָמיטעט איז געווען די קיך, וואָס האָט טעגלעך פאַרויסגעגעבן 250 פאַרהעלט-נישמעסיק נאַרהאַפטע מיטאָגן פאַר פּליטים-קינדער אין עלטער ביז 3 יאָר[78].

מיט דער דאָזיקער קיך האָבן אָנגעפירט יאַקוב טעמפּעל און די פּרוי לִיפּינטקא.

אַ באַזונדער קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון סאָציאַלער הילף איז געווען די טעטיקייט פון „טאָז" אין טשענסטאָכאָוו. אויף דער איניציאַטיוו פון יאַקוב ראַזינע, געווען לייטער פון „טאָז" און פון דעם שרייבער פון די שורות אַלס זיין פאַרטרעטער, האָט דער „טאָז" שוין אין דער צווייטער העלפט סעפּטעמבער 1939 אויפסניי אָנגעהויבן זיין טעטיקייט. צו ערשט האָבן זיך צו דער אַרבעט געשטעלט פּריוויליק אָן שום באַלוינונג די צווי געווען קראַנק-שוועסטער פון „טאָז" האַנקא בירנבוים און געניאַ ווינדהיים, שפּעטער איז צוגעקומען די קראַנקנשוועסטער חנה יאנאָווסקא (פרוי פון באַקאַנטן העברעאישן לערער אין שטאָט). פון די דאָקטוירים האָבן זיך פּריוויליק געמאָלדן צו דער אַרבעט אין „טאָז": די פּעדיאַטרין האַלע־עמאַן און דער אינטערניסט דוד בלומענפעלד. אַלס באַאַמטע אָן שום אויסזיכטן אויף באַלוינונג האָבן זיך פּריוויליק געמאָלדן, אויסער די געווען „טאָז"-באַאַמטע, דזשוניע ראָזען (די טאָכטער פון דאָקטאָר ראָזען), מאָטעק קושניר און צעשע זשאַנשינסקא. מיט אַ פּאָר וואָכן שפּעטער האָבן זיך געמאָלדן צו דער „טאָז"-אַרבעט נאָך יונגע מענטשן און דער יונגער כירורג, לייזער גלאַטטער. אָנהויב זענען געווען טעטיק בלויז דריי דיספּאַנסערן: אינטערניסטישער, פּעדריאַטישער און כירורגישער. וואָס ווייטער איז אָבער דער „טאָז" געשטעלט געווען פּאָר שוועריקייטן אויפגאַבן. ספּעציעל האָט געמוזט געזאָרגט ווערן פאַרן געזונט פון די אַרבעטנדיקע, ווייל נאָר אַ קליינע צאָל פון זיי איז בכוח געווען איבערצוטראָגן די וויכטיקע אַרבעט, צו וועלכער זיי זענען געצוווּנגען געווארן. יעדער טאָג האָט געברענגט מיט זיך הונדערטער צעמיטטע, צעקאַליעטשעטע און מיט אָפּגעפרוי-רענע גלידער. דערצו זענען נאָך צוגעקומען די אָרעמעלייט אויפן אָרט און די גרויסע מאַסן פּליטים פון פאַרשידענע שטעט אין פוילן, וועלכע האָבן זיך געוויטיקט אין תּיכפדיקער און כסדרדיקער מעדיצינישער הילף. דער „טאָז" האָט דעריבער זיין טעטיקייט געמוזט שנעל און פילפאַכיק אויסברייטערן. אָנהויב 1940 זענען שוין געשטאַנען בייַ דער אַרבעט פון „טאָז" ביידע געווע-זענע וויצע פּאָרזיצערס: אַדוואָקאַט מענדל קאָנאַרסקי און דאָקטאָר אַדאַם וואַלבערג, 19 דאָקטוירים און 5 קראַנקנשוועסטער, ווי אויך צענדליקער יוגנטלעכע. עס זענען אַנטשטאַנען נייע דיספּאַנסערן, ווי: אַנטיטובערקולאָזער, לאַרינגאָלאָגישער, דענטיסטישער, אָקולִיסטישער, אַ לאַבאָראַטאָריע און א „טראָפּן-מילך פונקט" פאַר זויגלינגען און טובערקולאָזן-קראַנקע. פון סוף יאָר 1940 ביז דער גרויסער אויסזידלונג האָבן שוין געאַרבעט אין „טאָז" 31 דאָקטוירים און 8 קראַנקנשוועסטער. חוץ דעם זענען געווען אן ערך 200 סאַניטאַרן און סאַניטאַרינס, וועלכע זענען אויסגעשולט געוואָרן אויף די סאַניטאַר-קורסן, וואָס דער „טאָז" האָט איינגעאָרדנט בעת דער אָקופּאַציע, ווי אויך אַלע אָן אויסנאַם יידישע דאָקטוירים, וואָס האָבן זיך געפונען אין טשענסטאָכאָוו, זענען געווען טעטיק אויף די סאַניטאַר פונקטן פון „ט א ז". זיי האָבן געהאַט די אויפגאַבע צו באַקעמפן די פלאָג פון אָנשטעקנדיקע קראַנקייטן. מיט די דאָזיקע פונקטן האָט אָנגעפירט

ד"ר וואַלבערג. דער „טאָז" איז אויך אַ לענגערע צייט געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט די יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך, ווי: קלאָבוצק, קושעפיץ, טרוסקאַליאַס, פּאַנקי, פּשיסטאַן, פּאַיגענטשנא, קאמיק, מיעדזשנא, אמסטעוו, פּשירווו, יאַנאָווע, אָלשטין, שטשעקאַטשין, וולאָשטשאָווע, לעלעוו, בזשאָזשניצאַ, פּאָראי, זשאַרקי און מישקווו. אין יעדן שטעטל איז אָרגאַניזירט געווארן א „טאָז"-קאָמיטעט, וואָס האָט זיך דאָרט פאַרנומען מיט הילף-אַרבעט. אויסער מעדיצינישער הילף האָט יעדעס שטעטל באַקומען די ערשטע צייט פראָדוקטן, וועש, מלבושים און שיך פאַר קינדער. שפעטער זענען אויך איבערגעשיקט געווארן אין די דער-מאָנטע שטעטלעך געוויסע גאַלט סומעס פון דעם, וואָס דער „דזשאָינט" און די „טאָז"-צענטראַלע אין וואַרשע האָבן באַשטימט אויפן דאָזיקן צוועק. אויסער דעם איז גיפירט געווארן א „פּעקלעך-אַקציע" פאַר יידן אין לאָדזשער געטא. יידן אין טשענסטאָכאָוו פלעגן דורכן „טאָז" איבערשיקן געוויסע סומעס גאַלט צו די „טאָז"-אָפּטיילונגען אין קלאָבוצק און קושעפיץ, וועלכע האָבן דעמלט געהערט צום רייך, און יענע פלעגן פאַרן גאַלט אייגנקויפן שפּייז-פּראָדוקטן און איבערשיקן צו די יידן אין לאָדזש, וואָס זענען אָנגעגעבן געווארן דורך זייערע קרובים אין טשענסטאָכאָוו. דאָס אַלץ פלעג באַאָרגט ווערן מיט מסירת-נפש דורך יידישע און פוילישע שליחים, וועלכע זענען דעלעגירט געווארן פון די שטעטלעך. אין משך פון דער גאַנצער צייט, וואָס די הילף-אַקציע פאַר די שטעטלעך איז געפירט געווארן, איז געווען בלויז איין דורכפאַל מיטן פאַרוואַל-טונג-מיטגליד פון קלאָבוצקער „טאָז" א געוויסן כאדא, וואָס איז אויך פאַרן קריג דאָרט געווען טעטיק אויפן געביט פון „טאָז"-אַרבעט. דייטשן האָבן כאַדען געכאַפּט ביים שמוקלען זיך קיין טשענסטאָכאָוו און האָבן אים איבערגעגעבן אויפן „חסד" פון זייערע הינט. דער פאַל האָט זיך צופעליק נישט געענדיקט מיט טויט און כאדע איז אומגעקומען שפּעטער מיטן רוב יידן פון קלאָבוצק אין א טויטן-לאַגער. די דאָזיקע „טאָז" טעטיקייט אין די קלייניע שטעטלעך איז איבערגעריסן געווארן ערשט אין חודש אַפּריל 1941, ווען ס'איז געשאַפן גע-ווארן דאָס געטא טשענסטאָכאָוו און מיר זענען אַרומגעצוימט געווארן מיט א קייט פון דייטשע מערדער. אויפן הילף-פעלד פון דער „טאָז"-טעטיקייט האָט זיך בולט אַרויסגערוקט די אַרבעט אויפן געביט פון קינדער-פאַרזאָרגונג. פון די וויכטיקסטע אַרבעטן אויפן דאָזיקן געביט זענען געווען די באַשפּייזונג-פונקטן פאַר קינדער אין עלטער פון דריי ביז פופצן יאָר. די ערשטע צייט זענען אַרויסגעגעבן געווארן מיטאָגן בלויז פאַר 600 קינדער. צוליב דעם, וואָס די נויט האָט געהאַלטן אין איין וואַקסן, ווי אויך צוליב דעם, וואָס עס זענען כסדר צוגעקומען אַלץ נייע פליטים, האָט דער „טאָז"-געמוזט זאָרגן צו באַ-שפּייזן וואָס מער קינדער. אין יולי 1940 האָט שוין דער „טאָז" באַשפּייזט 2008 קינדער[79]. עס איז אויך געפירט געווארן א „באַראַטונג-שטעלע פאַר מוטער און קינד". אויסער דער נאַרמאַלער אַרבעט זענען אין דער באַראַטונג-שטעלע טעגלעך אַרויסגעגעבן געווארן צוגעגרייטע שפּייז-פּאָרציעס פאַר 351 זויגלינגען[80].

די אַמטן פון „טאָז" האָבן זיך געפונען אין עטלעכע גאַסן פון יידישן תחום. אויף בערעק-יאָסעלעוויטשאַ-גאַס זענען געווען: אינטערנישער קאַבינעט

פַאר דערוואַקסענע, אינטערנישטישער קאָביעט פַאר קינדער אין שול־עלטער, לַאַרינגאָלאָגישער קאָביעט, אַנטיטובערקולאָז־קאָביעט, דענטיסטישער, רענטגען און קוואַרץ־לאָמפּ־קאָביעט און אַ אינערלעכע אַפּטייק. אויף ערשטער אַלייע 6: אינטערנישטיק, דעמאַטאָלאָגיע און פַאר וועגעריש קראַנקהייטן, כירורגישער קאָביעט, קוואַרץ־לאָמפּ, באַראַטונג־שטעלע פַאר מוטער און קינד, באַראַטונג־שטעלע פַאר שוואַנגערע פרויען און הייל־פונקט פַאר טראַכאָמען־קראנקע. אויף קאָטעדראַלע־גאַס 6: פונקט פַאר קאָמף מיט עפּירעמישע קראַנקהייטן. אויף פשעמיסלאָווא 6: טאָג־היים און קיך פַאר קינדער אין שול־עלטער. פשעמיסלאָווע 11: טאָג־היים און קיך פַאר קינדער אין שול־עלטער, „טראָפּן מילך־פונקט" פַאר זויגלינגען און מילך פַאר טייל־נונ פַאר קינדער ביז 3 יאָר און פַאר קראַנקע.

די „טאָז"־טעטיקייט איז געווען פַאַרבונדן מיט קאָלאָסאַלע אויסגאַבן. דער ריבער איז דער „טאָז" געווען געצוווּנגען צו באָרגן אויף זיינע צוועקן געלט ביי טשענסטאָכאָווער יידן אָפּצוגעבן נאָכן קריג. דער טשענסטאָכאָווער „טאָז" האָט געבאָרגט אויף ענלעכע באַדינגונגען נישט בלויז אויף די אָרטיקע הצטרכותן, נאָר אויך פַאר דעם „דזשאָינט" און „טאָז"־צענטראַלע אין וואַרשע, וועלכע האָבן זיך וועגן דעם געווענדעט צו די טשענסטאָכאָווער „טאָז"־טוער. דער טשענסטאָכאָווער „טאָז" האָט אויך אָרגאַניזירט הויז קאָמיטעטן, וועלכע פלעגן זאַמלען וואָכן־אָפּצאָל צווישן די לאָקאַטאָרן פון געגעבענעם הויז. קלע־נערע סומעס געלט זענען אויך איינגעפלאָסן פונעם פאַרקויפן די עקספּאָנאַטן, וואָס די קינדער פלעגן אויספאַרטיקן אין די „שוויצלייצעס". אין די שוויצלי־צעס פלעגן די קינדער אויסאַרבעטן: קוישלעך, שטעק־שיך, טאַרבעס, ברויט־טע־לער און אַנד. זאַכן. דאָס אַלץ פלעג אויסגעשטעלט ווערן אין אַ געוועלב אויף וואַרשעווער־גאַס, וווּ פּאַרן קריג האָט זיך געפונען דער אַפּטייק־סקלאַד פון גרילייאַקן. דאָ פלעגן די עקספּאָנאַטן פאַרקויפט ווערן און דאָס געלט פלעג פאַרנוצט ווערן אויף די קלוב־צוועקן.

אַ באַדייטנדיקער צושטייער פלעג אָפּט איינפליסן פון די פאַרשטעלונגען פון דראַמאַטישן קרייז און כאָר, וואָס האָט עקזיסטירט ביים „טאָז", און פון די קינדער־אויפטריטן פון די דערציִונגלינגען אין די טאָג־היימען (שוויצלייצעס).

אין חודש מאַי 1941 איז אין טשענסטאָכאָוו אַנטשטאַנען אַן אָפּטיילונג פון „זשעט־עס־עס" (יידישע סאָציאַלע אַליינהילף), וועלכע האָט געזאָלט סובסידירן אַלע כאַריראַטיווע יידישע אינסטיטוציעס, וואָס האָבן געפירט אַ געוויסע טעטי־קייט. דער פּועל־יוצא פון דער דאָזיקער אינסטיטוציע איז געווען דער, אַז די הילף פון „דזשאָינט" האָט זיך אָפּגעשטעלט און די הילף פון „זשעט־עס־עס" איז געווען אַ מינימאַלע. די אָפּטיילונג פון „זשעט עס־עס" אין טשענסטאָכאָוו האָט איבערגענומען די אָנפירונג פון זקנים הויז, אין וועלכן עס האָבן זיך גע־פונען אַן ערך 150 יונגערע קינדער פון דער „טאָז"־שוויצלייצע. די טעטיקייט פון דער „זשעט־עס־עס" האָט דערפירט דערצו, אַז דעם 18־טן יולי 1941 זענען פון אַלע קיכן געבליבן: די קיך, וואָס האָט באַדינט די צוואַנג־אַרבעטער און האָט אַרויסגעגעבן מיטאָגן טעגלעך 1150. די קיך אין קוואַראַנטאַנע אויף גאַריבאַלדי־גאַס 18, וואָס האָט אַרויסגעגעבן ביז 600 מיטאָגן טעגלעך. די „אינ־

טילִיגענטן־קינד" און די קינד פֿאַר רעלִיגיעזע יידן האָבן זיך כּמעט אַלַיין אויס־געהאַלטן. פון די 2.008 קינדער אין די „טאָז"־שוויעטלִיצעס האָבן פון באַשפֿייזונג אָנגעהויבן געניסן בלויז 1.400 קינדער און פון אויגוסט 1941–בלויז 1.200 קינדער.

צווישן יודענראַט און „טאָז" איז אין משך פון דער גאַנצער אָקופּאַציע צייט ביז דער אויסזידלונג נישט געווען קיין שלום־בית. דער ערשטער אָפּענער סכסוך איז אַנטשטאַנען נאָך אין דעצעמבער 1939. מיטגלידער פון יודענראַט האָבן אינספּירירט, אַז די געשטאַפּאָ זאָל זיך „פֿאַרינטערעסירן" מיט דעם „טאָז". דעם 21־טן יאַנואַר 1941 האָט דער רעפּערענט פֿאַר יידישע ענינים ביי דער געשטאַפּאָ געפֿונען צו זיך פֿאַרשטייער פון „טאָז", אויסגעפֿרעגט וועגן דער „טאָז"־טעטיקייט און געוואָרנט פֿאַר נישט זיין געהאָרכזאַם צום יודענראַט. דעם זעלבן חודש איז אַ פֿאַרשטייער פון „טאָז" אַרויסגעפֿונען געוואָרן אין געשטאַפּאָ נאָך 2 מאָל, וווּ ער האָט אויסגעהערט די זעלבע וואָרנונג, ווי ביים ערשטן מאָל. די באַציונגען צווישן „טאָז" און יודענראַט האָבן זיך וואָס ווייטער אַלץ מער פֿאַרשאַרפט. פֿאַרשטייער פון „דזשאָינט" אין וואַרשע האָבן זיך באַמיט די געמיטער צו שטילן, אָבער אָן דערפֿאָלג.

סוף פעברואַר 1941 האָט דער פֿאַרטרעטער פון שטאָט־הויפּטמאַן, קאדנער, געפֿונען צו זיך 2 פֿאַרשטייער פון „טאָז", קאָנאַרסקין און וואַלבערג (וואַלבערג האָט דאַן אין וואַרטע־זאַל אַלס „אַן־אַ דרויף" געקראָגן פון קאדנערן אַ פּאַטש) און, אין דער אָנוועזנהייט פון יודענראַט־פֿאָרזיצער, קאפּינסקי, פֿאַראָרדנט, אַז דער „טאָז" זאָל פון ש ו י ן איבערריסן זיין זעלבסטשטענדיקע טעטיקייט און איבערגיין אַלס אן אַגענדע פון יודענראַט. דער „טאָז"־פֿאָרזיצער, קאָנאַרסקי, האָט זיך מיט דעם פאַל אַזוי איבערגענומען, אַז ער האָט דעם זעלבן טאָג נאָך באַקומען אַ שווערן נערוון־אַטאַק, נאָך וועלכן עס איז געקומען אַ פֿאַראַלִיזיס. אין חדשים אַרום האָט זיך קאָנאַרסקי צוריק אָנגעהויבן באַטייליקן אין דער „טאָז"־אַרבעט, אָבער בלויז פון צייט צו צייט, ווייל ער איז שוין פֿאַרבליבן אַ קרִיפּל אויף אַ האַנט מיט אַ פוס. קאָנאַרסקי האָט זיך שוין אַזוי געמאַטערט ביז דער אייזידלונג, וועלכע האָבן די יידן געפֿירט קיין טרעבלינקע. נאָך אין טשענסטאָכאָוו האָט קאָנאַרסקי, פֿאַר נישט קאָנען אַרײַנקריכן אין וואָגאָן, געקראָגן פון אַ דייטש מיט אַ שפּיצרוט איבערן קאָפּ, און אַ גוססן האָט מען אים אַרײַנגעוואָרפן אין וואָגאָן.

אויפן צווייטן טאָג נאָך קאַדנערס אויפֿפֿאָדערונג האָט דער „טאָז" אַרויס־געלאָזט אַ פלוג־בלעטל אין דער פּוילישער שפּראַך. דאָס פלוג־בלעטל איז געוועסן אָנגעשריבן אין דער פֿאָרם פון אַ נעקראָלאָג און איז אין אַ גרויסער צאָל עקזעמפּליאַרן פֿאַרשפּרייט געוואָרן צווישן דער יידישער באַפֿעלקערונג אין טשענסטאָכאָוו גופא און פֿאַנאַנדערגעשיקט געוואָרן צו יידישע געזעלשאַפֿטלעכע אינסטיטוציעס אין פּוילן. אויף דעם דאָזיקן אופן האָט דער „טאָז" באַקאַנט געמאַכט צווישן די יידן וועגן דער נבלה, וואָס דער יודענראַט איז באַגאַנגען קעגן אַן אינסטיטוציע, וואָס האָט געפירט אַ הילף־אַרבעט. דער אינהאַלט פון פלוג־בלעטל איז מער ווייניקער געווען אַזאַ:

טשענסטאָכאָוו, 28 טאָג אין שבט, יאָר 5701
סטאַציע פון שוץ איבער פאַריתומטע אין טשענסטאָכאָוו

„ווען גאָט וויל אונטערוואַרפן די מענטשן
דער גרויזאַמער פיין,
דאַן גיט ער זיי איבער אין זייערע
בערידערס הענט אַריין."

דעם הייליקן אַנדענק פון ד"ר טאָז

28 טאָג אין שבט, אין יאָר 5701, אַ זייגער 19 מיט 30 מינוט איז אויף סאָביעסקי-גאַס (זיין אָרט פון שטאָט-הויפטמאַן – ל.ב.) פלוצלינג געשטאָרבן אין בלייענדער עלטער דער באַקאַנטער ביי אונדז אין שטאָט, פון יעדן געאַכטער, געליבטער און געשעצטער פון אַלע ספערן פון דער געזעלשאַפט, ד"ר טאָז.

אין די לעצטע גסיסה-מאָמענטן האָט ער זיך געפונען ביים פולן באַוווסט-זיין, אָפגעבנדיק זיך אַ דין-וחשבון וועגן די סיבות פון זיין פריצייטיקן טויט. ביי דער גסיסה איז אָנווועזנדיק געווען דער פאָרזיצער פון „ראסטא" (פאָרזיצער פון יודענראַט – ל.ב.), וועלכער האָט געגעבן זיין לעצטן יודאַש-קוש אויף די ליפן פון גוסס, וואָס האָט נאָך באַווייזן אויסצושפעטשען זיין שטאַרקן לעבנס-דראַנג צום וויל פון די צענדליקער טויזנטער אָרעמע און קראַנקע יידן, פאַר וועלכע ער האָט אין זייערע ליידן-מאָמענטן תמיד געאיילט מיט הילף, ווי אויך פאַר די טויזנטער הונגעריקע קינדער, פאַר וועלכע ער האָט נישט געקאַרגט קיין וואַרעם לעפל געקעכטס.

ער איז דורכן לעבן געגאַנגען אַ שטילער, אַ רואיקער, אַן ערלעכער, אַן אָפנהערציקער און נישט וואַקלדיקער אין זיינע האַנדלונגען, אַ שטאָלצער מיט זיינע מעשים, תמיד מיטן געדאַנק פאַר אָרעמע, הונגעריקע און קראַנקע.

כאַראַקטעריסטיש פאַר זיין יונג לעבן איז געווען דאָס דינען אָן שום פער-זענלעכער פאַרינטערעסירונג אַלע נויטבאַדערפטיקע.

ער איז אַוועק אין אַ צייט, וועלן ער איז געווען אַמנויטיקסטן – וועלן טויזנטער קראַנקע האָבן געגאַרט זיך צו געפונען אונטער זיינע אפוטרופסישע פליגל, וועלן הונדערטער קינדער האָבן געשטרעקט זייערע בלאַסע הענטלעך נאָך אַ שטיקל ברויט.

די יידישע געזעלשאַפט פילט וויטיקלעך אָפּ דעם דאָזיקן פאַרלוסט!

די שטאָט, אין וועלכער ער איז געבוירן געווארן און באַליבט געווארן וועט זיין טעטיקייט אויף לאַנג באַהאַלטן אין איר דאַנקבאַר געדענקענישׂ!

אינפאָרמאַציעס וועגן אַרויספירן דעם בר-מינן און אים קובר זיין אין פאַנ-טאָן פון פאַרדינסטפולע, דערטיילט דער שעף פון „ראסטא", דער הער פאָכאַלערא (פאָהאָריללע –ל.ב.).

צבועקעס און כלומרשטע פריינט פון דאָקטאָר טאָז אין טשענסטאָכאָוו וועלן געבעטן נישט אויסצודריקן קיין מיטגעפיל.

כבוד דעם נישט באַפלעקטן אָנדענק פון ד"ר טאָז!

„די נאָענטסטע"[81]

דעם 22-טן מערץ 1941 האָט דאָס פּרעזידיום פון יודענראַט בּאַשלאָסן אי־בערצונעמען דעם „טאָז" אין זיינע הענט. אויפן צווייטן טאָג, דעם 23-טן, האָבן זיך געמאָלדן אין ביוראָ פון „טאָז" אויף קאַטעדראַלנע־גאַס 6 די מיטגלי־דער פון יודענראַט: באָזשיקאָווסקי, קורלאַנד און געריכטער און איבערגענומען אַלע אַגענדעס פון „טאָז". דעם 25-טן מערץ האָט זיך געמאָלדן דער געוועזע־נער לערער פון דער יידישער גימנאַזיע, ד"ר מערינג, און דערקלערט, אַז ער איז באַשטימט געווארן פון יודענראַט אַלס קאָמיסאַר פון „טאָז". די „טאָז"־פּאַר־וואַלטונג איז פאַנאַנדערגעלאָזט געווארן.

די טעטיקייט פון „טאָז" האָט זיך נאָך געצויגן שוין בלויז געציילטע חדשים און איז איבערגעריסן געווארן דעם 22-טן סעפּטעמבער 1942, דעמלט, וועלכע ס'איז איבערגעריסן געווארן דאָס לעבן פון דעם יידישן ישוב אין טשענ־סטאָכאָוו.

קולטור־טעטיקייט

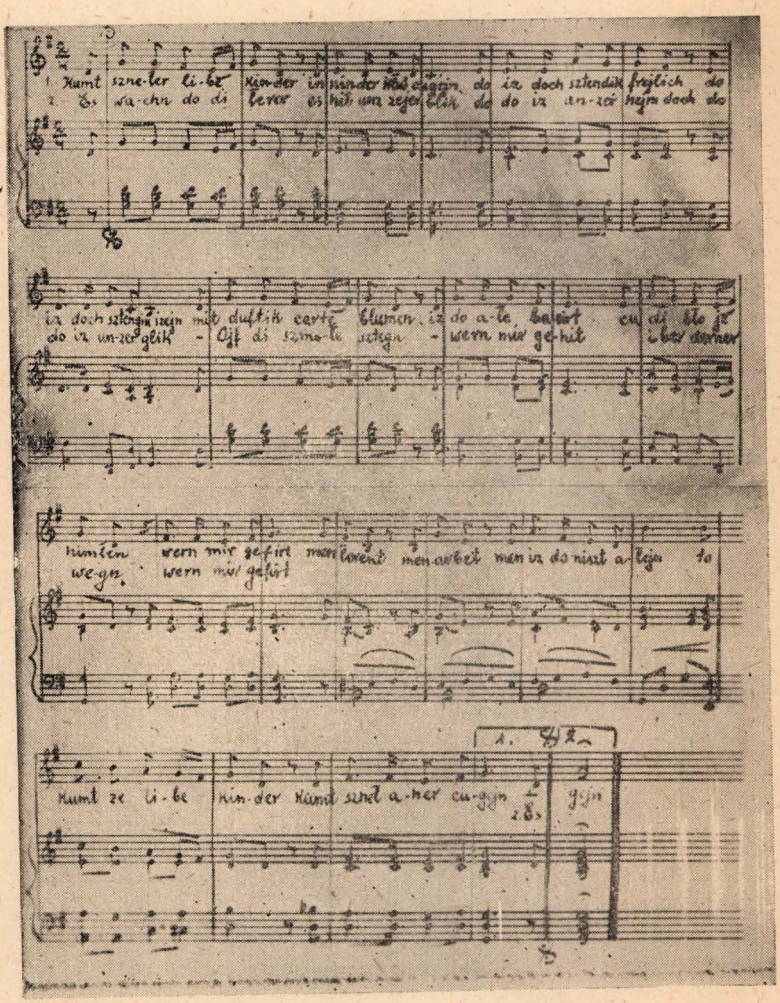
ווי נאָר טשענסטאָכאָוו איז ארונטערגעפאַלן אונטער דער דייטשער אָקו־פאַציע האָט זיך דאָס גאַנצע יידישע קולטורלעבן אין שטאָט איינגעבראָכן. עס זענען תיכף געשלאָסן געווארן אַלע ביבליאָטעקן, אַלע שולן און גימנאַזיעס. די רדיפות און גזירות, וואָס האָבן זיך געהאַלטן אין איין שיטן אויפן יידישן קיבוץ אונדזערן, האָבן אַזוי געווירקט, אַז יעדער האָט צום אַלעם ערשטן געוואָרגט וועגן ראַטעווען זיך גופא פון פיזישן אונטערגאַנג. כדי די דאָזיקע סיטואַציע צו ענדערן איז סוף יאָר 1939 פאָרגעקומען אַ באַראַטונג פון פּרא־גרעסיווע קולטור־טוער און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ קולטור־טעטיקייט, אַ האַלב־לעגאַלע און אומלעגאַלע. נאַטירלעך האָבן נישט אַלע ארבעטער־טוער געהאַט די מעגלעכקייט זיך צו אַנגאַזשירן תיכף ומיד אין דער קולטור־טעטיקייט. די ערגסטע לאַגע איז געווען בייַ די באַקאַנטע קאָמוניסטישע טוער, ווייל די געוועזענע אַגענטן פון דער פּוילישער געהיים־פּאָליציי איבערהויפּט וויעסאָלאָוו־סקי און פּיעטראָווסקי („פּיעטריק") האָבן שטאַרק געדרפט די קאָמוניסטן בכלל און באַזונדערס די באַקאַנטע קאָמוניסטישע אַקטיוויסטן. נישט געקוקט אויף דעם האָט זיך די קולטור־אַרבעט אין טשענסטאָכאָוו אָנגעהויבן שוין אין די ערשטע אָקופּאַציע־חדשים. אָנהויב 1940 האָט שוין די קולטור־אַרבעט אָנגענומען אויך אַנדערע פאָרמען. די שטודירנדיקע יוגנט, יונגערע קינדער און עלטערן האָבן אָנגעהויבן קלערן וועגן נישט פאַרלירן קיין צייט. עס זענען דעמלט געווען אין טשענסטאָכאָוו 208 לערער און 7576 קינדער און יוגנטלעכע אין שול־עלטער[82] עס זענען אַנטשטאַנען אומלעגאַלע קאָמפּלעטן פון יוגנטלעכע, וועלכע האָבן אונטער דער אָנפירונג פון זייערע געוועזענע גימנאַזיע־פּראָפעסאָרן דורכ־געמאַכט דעם וויטערדיקן לערן־קורס. עס זענען אויך געווען גרופּן פון קינדער, וועלכע האָבן דורכגעמאַכט דעם וויטערדיקן קורס פון עלעמענטאַרער שול. פון דעם אַלעם האָבן אָבער גענאָסן בלויז קינדער פון בעסער סיטואירטע עלטערן,

וועלכע האָבן זיך געקענט דערלויבן צו צאָלן די לערער. ערגער איז געווען מיטן לערנען קינדער פון דער אָרעמקייט.

די אונטערערדישע טוער האָבן דעריבער באַשלאָסן צו פֿאַרוואַנדלען די באַשפייזונג־פונקטן ביים „טאָז", פון וועלכע עס האָבן דאָן געגאָסן 600 קינדער (שפּעטער — 2008 קינדער) אין קינדער־קלובן, „שוויעטליצעס", וווּ די קינדער זאָלן, אויסער דריי מאָל אין טאָג עסן, אויך באַקומען דערציונג און לערע. דעם מחבר, ווי אַ געווועזענעם לערער פון די „ישא"־שולן, איז איבערגעגעבן געווארן די אויפגאַבע צו אָרגאַניזירן און אָנפירן מיט די דאָזיקע קלובן. צו דער אַרבעט אין די „שוויעטליצעס" האָבן זיך די ערשטע געשטעלט די פּרעב־לימטינס: לאה ווייסבערג, רוזשקע געלבער, סאַבע גינזבערג און רבקה וואַזשעכאַ. אויסער דעם האָבן זיך פּריוויליק געמאָלדן צו דער אַרבעט העכער 60 יוגנט־לעכע, מערסטנטייל מיידלעך, וועלכע האָבן זיך מיט התלהבות אויף מסירת־נפש געווארפן אין דער דאָזיקער וויכטיקער אַרבעט. בראש פון דער דאָזיקער גרופּע יוגנטלעכע זענען געשטאַנען: סאלא שיווצק, יאַדזיאַ מאַסס, אירא שטערנזיס, די צוויי שוועסטער: פּאָליאַ און דאשא שטשעקאַטש, אַביב ראַזינע, יצחק פיינער, לילי קרישטאַל, סטעפאַ האפטקע, רוזשע לאַנדוי, זאָשא אָפּאַטאָווסקאַ און די 16 יעריקע פּראשקעוויטש.

מיט זייער איבערגעגעבנקייט און טעמפּעראמענט האָבן די יוגנטלעכע פֿאַרוואַנדלט די שוויעטליצעס אין אַ וואַרעמער לימטיקער היים נישט בלויז פֿאַר די קינדער, וואָס זענען דאָרט באַשפייזט געווארן, נאָר פֿאַר אַלע אָן אויסנאַם יידישע קינדער, וואָס האָבן זיך געפונען אין טשענסטאָכאָוו.

די קינדער זענען דאָ איינגעטיילט געווארן אין גרופּן לויטן ניוואָ פון זייערע קענטענישן און לויט דער עלטער. אויף אַזאַ אופן האָבן זיי פאָרגע־זעצט זייער עלעמענטארע בילדונג. עס איז אויך געפירט געווארן אַ קורס פון האַנט־אַרבעט. מיטן דאָזיקן קורס האָט אָנגעפירט אַ קינסטלערין, וואָס האָט געשטאַמט פון טשענסטאָכאָוו, אַ געוויסע יונגע פרוי מענדלסאָן. כדי די נייע, יונגע, נאָך נישט דערפאַרענע דערציער זאָלן האָבן אַ געווינסן פאַכמענישן צוגאַנג צו די געזונמענע אויף זיך פליכטן, פלעגן יעדן שבת פאָרקומען קאָלעק־טיוות שמועסן וועגן פּראָבלעמען פון קינדער־דערציונג, וועלכע זענען געפירט געווארן דורכן שרייבער פון די שורות און דורך דער פּראָפעסאָרין לאָניא ראָזענצווייג. אויסער דעם פלעגן זיך די נייע דערציער אויף די קאָלעקטיוות שמועסן טיילן מיט זייערע איינדרוקן פון דער וואָך אַרבעט. עס זענען אויך געפירט געווארן מוסטער־לעקציעס, אין וועלכע אַלע מיטאַרבעטער פון די שוויעטליצעס האָבן זיך באַטיילט. ערשט אין יאָר 1941 האָבן איניקע פּרא־פעסאָרן פון דער יידישער גימנאַזיע אָנגעהויבן מיטהעלפן אין דער דערציונג־אַרבעט. פון זיי אַלע האָט זיך צוממערסטן אויסגעטיילט די מיטאַרבעט פון לאָניא ראָזענצווייג, וועלכע האָט זיך אַזוי איבערגענומען מיט אירע נייע אויפ־גאַבן, אַז זי האָט שנעל געווונען דעם צוטרוי און ליבע פון אַלע יוגנטלעכע קלוב־פירער און אַקטיוו מיטגעאַרבעט מיט זיי ביז דער ליקווידאַציע פון געטא.

1. Kumt szne-ler li-be kin-der in sunder kind eggin do iz doch sztendik freylich do
2. Es wa-chn do di bleter es hit un zejer klin do do iz un-zer
iz doch sztengin iezn mit duftik eartz blumen iz do a-le bafirt
do iz un-zer gelik - Oft di szma-le sztegn - wern mir gehit
kumlen wern mir zefirt mentsent men arbet men iz do nisht a-leja to
we-gn wern mir gefirt
1.
Kumt ze li-be kin-der kund szuel a-ner cu-gyn gyn
2.

דעמלט איז זי מיט דער גרעסטער צאל יונגע דערציער און כמעט אלע קינדער פון די „טאָג־היימען אומגעקומען אין טרעבלינקע.

צו די ליכטיקסטע שטראלן אינעם פינצטערן געטא־לעבן האָבן געהערט די קינדער־אויפטריטן, וועלכע פלעגן פאָרקומען אומלעגאל כמעט יעדע צוויי חדשים. די דאָזיקע קינדער־אויפטריטן האָבן אריינגעברענגט א שטיקל יום־טובדיקייט אינעם פאַראומערטן לעבן. די אויפטריטן פון די קינדער זענען פאָר־געקומען אין יידיש און אין פויליש. די לידער פון פרץ, רייזן, מאַניע לייב און פון אַנדערע יידישע שרייבער, וועלכע פלעגן געזונגען ווערן אין די קינדער־קלובן און אויף די קינדער־פאָרשטעלונגען, האָבן זיך אַריבערגעטראָגן אין אלע יידישע שטובן, ווו עס האָבן זיך נאָר געפונען קינדער. עס איז אויך געשאפן געוואָרן א קלוב־הימן.

קלוב־הימן

קומט שנעלער, לייבע קינדער,
עס וואַכן דאָ די לערער,
אין שוויעטלייצע אריין צו גיין;
עס היט אונדז זייער בלייק;
דאָ איז דאָך שטענדיק פרייליך,
דאָ איז אונדזער היים דאָך,
דאָ איז דאָך שטענדיק שיין.
דאָ איז אונדזער גליק.
מיט דופטיק צארטע בלומען
אויף די שמאָלע שטעגן
איז דאָ אלץ באַצירט;
ווערן מיר געהיט,
צו די בלויע הימלען
איבער דערנער־וועגן
ווערן מיר געפירט.
ווערן מיר געפירט.
מען לערנט, מען אַרבעט,
מען לערנט, מען אַרבעט,
מען איז דאָ נישט אליין,
מען איז נישט אליין;
טאָ קומט זשע, לייבע קינדער,
טאָ קומט זשע, לייבע קינדער,
קומט שנעל אַהער צוגיין.
קומט שנעל אַהער צוגיין.

די אונטערערדישע טוער האָבן זיך נישט באַגנוגנט בלויז מיט קולטור־אַרבעט פאַר קינדער, נאָר זיי האָבן זיך אויך פאַרנומען מיט קולטור־אַרבעט צווישן דערוואַקסענע. אונטער דער אָנפירונג פון יאקוב ראזינע, אסתר ראזינע, ברענער, פישל בלומענקראַנץ, לייב סרעבּרניק און ישעיה בּארנשטיין איז געווען טעטיק א דראַמאַטישער קרייז און כאָר פון דערוואַקסענע, וועלכע האָבן געפירט זייער אַר־בעט אונטערן מאַנטל פון „טאָג". רעזשיסירט האָט די פרוי ראזינא און דיריגענט איז געווען סרעבּרניק. אינעם כאָר און אין דראַמאַטישן קרייז האָבן זיך באַטיילִיקט אַן ערך פון 120 פרויען און מענער. די אויפטריטן זענען פאָרגעקומען אין געווענענעם קינא־זאל אַלייע נר. 12. מיט דער טעכנישער זייט פון די אלע אימפרעזעס האָבן זיך פאַרנומען: מאַכל בירנצווייג און נח קורלאנד. מיט דעם דעקאָראַטיוון טייל — לייבל קושניר. די אויפטריטן פון דראַמאַטישן קרייז און כאָר פלעגן פאָרקומען כמעט יעדן חודש, מערסטנטייל מיט באַזונדערע פראָגרא־מען און פון צייט צו צייט אויך געמיינזאַם. די אויפטריטן זייערע האָבן אין געטא געהערט צו די דערהויבנסטע געשעענישן אינעם אינערלעכן געטא־לעבן, ווייל די טעג, ווען די אויפטריטן זייערע פלעגן פאָרקומען האָט זיך אין געטא גע־

פילט אַן אויפגעהייטערטקייט און יום־טובדיקייט. אויסער ערנסטע זאַכן פון אונדזערע קלאַסיקער, פלעג דער קרייז אויך אויספירן אַקטואַלע בילדלעך פון יידישן לעבן אַמאָל און פון געטאָ־לעבן. די בילדלעך זענען אויפגעכאַפט און באַארבעט געוואָרן דורכן טראַגיש־אומגעקומענעם יונגן טשענסטאָכאָווער דיכטער פישל בלומענקראַנץ. פון די שטאַרקסטע זאַכן. וואָס בלומענקראַנץ האָט אָנגעשריבן און איז געשפילט געוואָרן דורכן דראַמאַטישן קרייז, איז געווען אַן איינאַקטער „זבאָנשין", אין וועלכן עס האָט זיך אָפּגעשפיגלט די טראַגעדיע פון אַ מאַמען, וואָס פאַרלירט איר אייניציק קינד בעת אַן אויסזידלונג. הגם די פאָר־שטעלונגן זענען געווען אומלעגאַל, איז דאָך דער גרויסער קינאָ־זאַל תמיד געווען איבערגעפולט. מיט גרויס בייפאַל פלעג דורכן עולם אויפגענומען ווערן ישעיהלע בארנשטיין („טשענסטאָכאָווער דזשיגאַן" – פלעג מען אויך אים רופן), וואָס האָט מיט זיינע אויפטריטן אַרויסגערופן ביי אַלעמען אַזויפיל געלעכטער, אַז מען האָט אויך אַ רגע פאַרגעסן אין דעם פינצטערן אָרום.

אונטער דער רעדאַקציע פון וואלבערגן און ביי דער מיטאַרבעט פון קאָ־נאַרסקין, ראָזינערן, ברענערן, ביידע ברידער פאָגעל און מענדל אַש האָבן די אונטערערדישע טוער אַרויסגעגעבן אַ פעריאָדישע אומלעגאַלע צייטונג א"נ „ראַסטאַ" (ראַדאַ סטאַרשיך). מיט דער טעכנישער זייט פון דער דאָזיקער אויס־גאַבע האָבן זיך פאַרנומען: שרה כליוונער (פון דער היים – אָקרענט), מאָטעק קושניר, דאַטנער (אַן איידעם פון דער פאַמיליע פאָגעל) און עוזר בלעכשטיין. מיט דער קינסטלערישער זייט פון די אילוסטרירטע אויסגאַבעס האָט זיך פאַר־נומען לייבל קושניר. אין דער „ראַסטאַ" האָט זיך אָפּגעשפיגלט דאָס לעבן פון די יידן אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע, די גרויזאַמע טעטיקייט פון געשטאַ־פּאָ, שוץ־פּאָליציי און שטאָט־הויפטמאַנשאַפט, ווי אויך די טרויעריקע ראָלע פון יודענראַט און פון דער יידישער פּאָליציי.

פון די אילוסטרירטע אויסגאַבן איז ווערט צו דערמאָנען די „קאָריקאַטורן־ראַסטאַ": 1) „האָלד זשידאָווסקי" מיטן פּאָרזיצער פין יודענראַט אויפן טראָן און אַלע יודענראַטלער מיט זייערע געטרייע באַאַמטע שווערן אים אונטערטעניקייט. אין פאָדערגרונט טראָגט איין באַאַמטער אַ פאָן מיטן אויפשריפט: „סאַלוס ראסטא סופרעמא לעקס עסט". (דאָס געזונט פון יודענראַט איז אויפן ערשטן אָרט). 2) פלעשער בראָנפן פאַרקאָרקעווט מיט פאָליציי־היטלען און פון יעדער פלאַש קוקט אַרויס אַן אַנדערער יודענראַטלער, וואָס פלעג זיך לאָזן ווילגיין אין די פרעס־לאָקאַלן. 3) „האָקוס־פאָקוס": דער קאָסירער פון יודענראַט וואַרפט פּא־פירלעך אין דער לופט, די פאַפּירלעך ווערן פאַרוואַנדלט אין געלט, וואָס פאַלט אַליין אַריין צו אים אין קעשענע. 4) „איך האָב נאָך אין מיין לעבן נישט גע־טאַנצט" – אַ קאַריקאָטור, ווי דער ד"ר זאנדשטיין טאַנצט פאַר די יידן פון יו־דענראַט (זאַנדשטיין האָט געשטאַמט פון טשענסטאָכאָוו, לאַנגע יאָרן שטודירט און פראַקטיצירט און דייטשלאַנד, שטאַרק געהאַלטן פון זיך און פון זיינע מע־דיצינישע קענטענישן, שטאַרק זיך געחנפעט צום יודענראַט און אים צוגעהאָלפן אין זיינע אַקציעס קעגן „טאָז"). 5) „קאַרטאָפל" – וואַגאָנען קאַרטאָפל אויף דער ראַמפּע, מאַסן אויסגעהונגערטע שטייען פון ווייטן מיט ליידיקע זעק און

קוקן מיט בעטנדיקע אויגן. אין דער ריכטונג פון די פּוליע וואָגאָנען מיט קאַר־טאָפּל, ביי וועלכע עס שטייט דער געוועזענער באַנק־דירעקטאָר פּרושיצקי, איצטיקער אַפּראָווויזאַציע־רעפּערענט ביים יודענראַט. ער שאַרט אונטנאָרום מיט אַ לאָפּעטע די זעק, וועלכע עס האַלטן יודענראַטלעך. פון זיין מויל זיצן זיך וועכטער. אין דער ריכטונג פון אויסגעהונגערטן עולם: „פּאַר אייך איז קיין קאָרטאָפּל איצט נישט פּאַראַן!“ 6) אַ הונט מיט אַ קאָפּ פון יודענראַט־קאַסי־רער. אַנטקעגן אים — וואלבערג מיט אַ „טאָז“־אָפּצייכענונג און אין דער האַנט אַ בריוו וועגן סובוועניץ. פון קאַסירערס מויל זיצן זיך וועכטער אין דער ריכ־טונג פון וואַלבערגן: „אַ יאָק ניע דאָם, טאָ נאָפּישעש דאָ ראַסטאַ?“ (אויב איך וועל נישט געבן, וועסטו באַשרייבן אין דער ראַסטאַ?). 7) „דעמאַטאָלאָגישער קאַבינעט ביים טאָז“ — וואלבערג זיצט אויף אַ דאָקטאָרישן פּאָטעל, אַנטקעגן אים שטייט אַלס פּאַציענט דער יודענראַטלער, אַדוואָקאַט יערעמי גיטלער מיט אויסגעשטרעקטע הענט פול געשווירן. פון וואלבערגס מויל זיצן זיך וועכטער אין דער ריכטונג פון גיטלערן: „די דאָזיקע הענט וועלן שוין קיינמאָל נישט זיין ריין!“ 8) „אָוונט־תּפילה“ — ד״ר קאַצינעל (דעמלטדיקער קאָמענדאַנט פון דער יידישער פּאָליציי, וועלכער האָט געשמט מיט זיין שלעכטער באַציונג צו דער יידישער באַפעלקערונג) שטייט אויף די קני און מיט אַ רחמנות־פּנים קוקט ער צום בילד פון אַ פּרוי, וואָס הענגט ביי אים אין שלאָף־שטוב. 9) „רוימי־שע רעכט“ — אַ קאָדעקס־בוך אַרומגענומען מיטן קערפּער פון אַ שלאָנג, וואָס האָט דעם קאָפּ פון אַרגאַניזאַציע־שעף ביים יודענראַט, פּאָהאָרילע. די פּראָ־יעקטן פון אַלע קאַריקאַטורן זענען אויסגעאַרבעט געוואָרן דורך דער רעדאַק־ציע, באַאַרבעט האָט זיי וואלבערג, געצייכנט און נאָכדעם פּאָטאָגראַפירט אין צענדליקער עקזעמפּליאַרן האָט לייב קושניר, וועלכער האָט אַרויסגעוויזן דער־ביי אַ סך פּאַרינטערעסירונג און טאַלאַנט. ביים פּאַרשפּרייטן די „ראַסטע“ האָבן מיטגעהאָלפן 2 פּאָליאַקן: אַ געוויסער קאָזלאָווסקי, וועלכער האָט די פּאַר־טיקע עקזעמפּליאַרן אויסבאַהאַלטן ביי זיך אויסערן געטאָ, און אַ געוויסער קרו־זעל, וואָס פלעג די פּאַרטיקע עקזעמפּליאַרן אָפּנעמען ביי קאָזלאָווסקין, אַוועק־פירן זיי קיין וואַרשע. און פון דאָרט אויף פּאָסט איבערשיקן. אין פּאָרם פון בריוו אויף די אַדרעסן, וואָס זענען אים אָנגעוויזן געוואָרן.

אַ שיינעם צושטייער אויפן געביט פון קולטור־אַרבעט האָט אויך געבראַכט דער „אַרבעטער־ראַט“, וועלכער האָט אַ געוויסע צייט געפירט אַ באַזונדערע קולטור־טעטיקייט צווישן זיינע מיטגלידער. דער ראַט האָט אָפּט איינגעאָרדנט פּאָרלעזונגען, רעפעראַטן און חברים־שמועסן. ביים אַרבעטער־ראַט איז אַ גרויס־סע צייט געווען טעטיק אַ דראַמאַטישער קרייז. אונטער דער פּאַכמענישער אָנ־פירונג פון מאַקס כראַפּארט און אָרבאַך (ביידע זענען אויך פּאַר דער מלחמה געווען טעטיק אויפן געביט פון דראַמאַטישע קרייזן אין טשענסטאָכאָוו), וועל־כע זענען גלייכצייטיק געווען טעטיק אין דראַמאַטישן קרייז ביים „טאָז“. דער דראַמאַטישער קרייז ביים אַרבעטער־ראַט איז אויפגעטרעטן מיט „דאָס גרויסע געווינס“ און זיך שפּעטער צוזאַמענגעגאָסן מיטן אַלגעמיינעם קרייז, כדי צו פּאַרשטאַרקן די אַלגעמיינע קולטור־אַרבעט.

אַ באַדייטנדיקע ווירקונג אויפן קולטור־לעבן אין גענט האָט געהאַט די ביבליאָטעק, וואָס איז געפירט געוואָרן בחדרי־חדרים. די ביבליאָטעק האָט געציילט אַן ערך פון 25.000 ביכער און איז אין חודש פעברואַר 1940 איבערגעשמוגלט געוואָרן פון דער צווייטער אַלייע נר. 20 אויף נאַדזשעטשנאַ־גאַס צו דער ביבליאָטעקאַרין רייזעלע בערקנשטאַט, וועלכע האָט זיך פאַרנומען מיטן אַרויסגעבן ביכער פאַר הונדערטער לייענער, גרופן און דראַמאַטישע קרייזן ביז דעם חודש יולי 1941, ווען זי איז אַרעסטירט געוואָרן דורך דער געשטאַפּאָ און די ביבליאָטעק איז צוגענומען געוואָרן.

די אויפטריטן פון די דראַמאַטישע קרייזן, פון די קינדער און פון כאָר האָבן געמאַכט אַ גרויסן רושם אין גענט. כדי צו האַמעווען די דאָזיקע קולטור־אַרבעט און עס זאָל נישט אַרויסרופן קיין נייע פאַרביטערונגען קעגן יודען, האָט דאָס פרעזידיום פון יודענראַט געפאָדערט, אַז פאַר יעדן אויפטריט הן פון די דערוואַקסענע, הן פון די קינדער זאָל אים ווערן צוגעשטעלט דאָס מאַטעריאַל צום צענזורירן. חוץ דעם האָט דאָס פרעזידיום באַשלאָסן צו לעגאַליזירן ביי דער דייטשער מאַכט אייגענע קולטור־אַרבעט צווישן די יידן אין גענט.

צום אַלעם ערשטן האָט זיך דער יודענראַט געוואָנדן צום שטאָט־הויפטמאַן וועגן אַ דערלויבעניש צו פירן שפראַך־קורסן פאַר יוגנטלעכע אין עלטער פון 14 ביז 18 יאָר. דער שטאָט־הויפטמאַן האָט דערלויבט און דער יודענראַט האָט דעם 9־טן דעצעמבער געעפנט אַ טישלער און שלאָסער־קורס פאַר מענער און אַ שניידער־קורס פאַר פרויען. די לימודים אויף טישלער און שלאָסער־קורס האָבן זיך אָנגעהויבן ערשט דעם 16־טן מערץ 1941 ביי אַ צאָל פון 46 צוהערער העלפט מאי 1941 ביי אַ צאָל פון 37 צוהערערינס. די דערמאָנטע קורסן האָבן זיך געפירט אונטער דער לייטונג פון פישיסוסקין. קיין אריכת־ימים האָבן די קורסן נישט געהאט, זיי האָבן זיך געפירט אַן ערך פון 4 חדשים, עס זענען דורכגעפירט געוואָרן אָפיציעלע עקזאַמינעס און די קורסן האָבן זיך געשלאָסן. די סיבות, וואָס האָבן דערפירט צו שליסן די קורסן, זענען געבליבן אַ סוד בלויז פון אַ טייל יודענראַטלער. דער יודענראַט האָט אויך פרובירט צו באַקומען אַ דערלויבעניש אויף צו פירן אַ יידיש טעאַטער. דעם 5־טן יולי 1941 וועגדעט זיך קאָפינסקי מיט אַ שריפטלעכער ביטע צום שטאָט־הויפטמאַן וועגן אַ דערלויבעניש אויף טעאַטער - פאָרשטעלונגען און קאָנצערטן. די ביטע איז מאָטיווירט מיט דעם, וואָס „אין טשענסטעכאָוו געפינט זיך זייט דעם קריג־אויסברוך אַ גרעסערע צאָל שוישפילער, מוזיקער און זינגער, וועלכע לעבן אין נויט און האָבן נישט קיין אַנדערע באַשעפטיקונגען. די פאָרשטעלונגען און קאָנצערטן וועלן דינען ווי אַ הכנסה־קוואַל פאַר די באַדערפענישן פון יודענראַט"[83]. אויף דעם קומט פון וועגדלערן דעם 22־טן יולי דער פאָלגנדיקער ענטפער: „די ביטע ווערט אָפגעוואָרפן. די שוישפילער, מוזיקער און זינגער זאָלן זוכן אַנדערע באַשעפטיקונגען, זייערע ביז איצטיקע באַשעפטיקוגגען קומען מער נישט אין באַטראכט!" דעם 9־טן יאַנואַר 1942 האָט דער יודענראַט נאָכאַמאָל געמאַכט אן ענלעכע וועגדונג, אָנווייזנדיק, אַז אַזעלכע אונטערנעמונגען

וועלן פֿאַרלייכטערן דעם יודענראַט צו שאַפֿן מיטלען פֿאַר אונטערשטיצן קינדער און אַנדערע נויטלײדנדיקע[84]. באַקומענדיק ווידער אַן אָפּזאָג, האָט דער יודענראַט רעזיגנירט פון דעם געדאַנק איינצוארדנען אימפּרעזעס.

אין דער זעלבע צייט, וען דער יודענראַט באַמיט זיך וועגן דערלויבעניש ביי די דייטשן און אַטאַקירט דעם „טאָז" אויף אַלע געביטן פון זיין טעטיקייט, עפנט דער „טאָז" דריי מאָל 3-חדשימדיקע סאַניטאַר-קורסן, מיט וועלכע עס פירט אָן דאָקטאָר וואלבערג. דעם ערשטן באַזוכן 50 צוהערער, דעם צווייטן קורס באַזוכן 54 צוהערער און דעם דריטן – 100. דער לעצטער קורס האָט זיך פאַרענדיקט אין חודש מערץ 1941. דער יודענראַט פרובירט צו קאָנקורירן און ווי עפענען אַ ציין-טעכניקער-קורס מיט דער מיטהילף פון „זשעט-עס-עס", אָבער ער בלייבט בלויז ביים פרוו.

די יוגנט און די אָנפירונג פון די „שוויעטלישע" פאַרשטאַרקן אויך זייער טעטיקייט. עס קומען פאָר אָפּטערע אינערלעכע קינדער-פאַרווייַלונגען אין די „שוויעטלישע" גופא און עפנטלעכע אויפטריטן מיט אַ סאָציאַלן אינהאַלט. צווישן אַנדערע איז אויפגעפירט געוואָרן אַ קינדער-אָפּערע „לייַלקעס", אין וועלכער עס ווערט איבערגעגעבן, ווי אַזוי לייַלקעס רעוואָלטירן קעגן די „שטריקל-ציער". די דאָזיקע פאָרשטעלונג, וואָס האָט געמאַכט אַ קאָלאָסאַלן רושם אין געטאָ, האָט אַרויסגערופן גרויס פאַרביטערונג אין די קרייזן פון „יודענראַט".

נישטאָ קיין איין עפנטלעכער קינדער-אויפטריט, וואָס זאָל זיך נישט אָנהויבן מיטן אַדורכמאַרשירן פון הונדערטער קינדער מיטן געזאַנג „מיר קומען אָן". די טעטיקייט ווידער פון דראַמאַטישן קרייז און כאָר ווערט אויך אינטענסיווער. יעדער, וואָס קען ברענגען עפעס אַ צושטייער, שטעלט זיך גערנוויליק אַליין צו דער דאָזיקער אַרבעט. עס מעלדט זיך צווישן אַנדערע אַ יונגער בחור יאַקובאָוויטש, אַ פּליט פון וואַרשע (זיין פאָטער איז ביזן אויסברוך פון קריג געווען אַ ביליעטער אין „קאַמינסקי"-טעאַטער), וועלכער ווייזט אַרויס טאַלאַנט און ווערט שנעל אייניר פון די וויכטיקסטע זיילן אין קרייז, (נאָך דער לייקווי-דאַציע פון גטאָ איז יאַקובאָוויטש געבליבן לעבן, אַריבער אין „קליינעם גטאָ" און געוואָרן אַ באַזונדער פון אונדזער גרויסער טראַגעדיע. ער האָט זיך אַליין אויסגעלערנט שרייבן יידיש, אַליין אַלץ באַשריבן, אַליין צוגעפאַסט מעלאָדיעס צו זיינע לידער און אויף אייגענער איניציאַטיוו דורכגעפירט לימעראַרישע-אָוונטן.)

עס טרעטן אַריין אין כאָר מיטגלידער פון דעם אַמאָל געוועזענעם כאָר ביי דעד „לירא", ווי: הענריק עדעלסיס מיט זיין יונגן זון, לודוויג; עס הילכט ווייטער דער שטאַרקער באַס פון גוט באַקאַנטן אַלטן זינגער גראבינער. עס טרעטן אויף יונגע סאָליסטן און סאָליסטינס, פון וועלכע עס טיילן זיך אויס מיט זייערע פעיקייטן: די טאָכטער פון שנייידער ברוך באָום, די 18 יעריקע גוטע, וועלכע ווערט דער לידינג פון עולם, ראָמאַ נאָדעלבערג פון לאָדזש, פּאָזנאַנסקאַ – אַן אייניקל פון רב נחום אַש, און סלאַווקא זיטענפעלד. אַ סך פון די יוגנטלעכע האָבן נישט געקענט קיין יידיש, זיי האָבן זיך אָבער אויס-

געלערנט און ווירדיק דערפילט די פליכטן, וואס זיי האבן געהאט אויף זיך געמוטן. אויך די באקאנטע פיאניסטין־לערערין אין טשענסטאכאוו, די אסימי־לירטע וואנדא קאפיצקא, האט זיך געשטעלט אין דינסט פון „טאז". זי איז אליין אויפגעטרעטן מיט קאנצערטן און צוגעגרייט אירע געוועזענע שילערינס צו עפנטלעכע ארויסטריטן. פון צווישן אירע געוועזענע יונגע שילערינס האט זיך צוממערסטן אויסגעצייכנט די טאלאנטפולע פיאניסטין, גלי־קסמאן (די פריילין גליקסמאן האט געהאט די מעגלעכקייט, אדאנק איר אויסערלעכן אויסזען, זיך אויפצוהאלטן נאך דעם גירוש אין וואלשע אויף דער „ארישער" זייט, נעמען אנטייל אין די מיליטעריש אונטערערדישע ארגאניזאציעס, און נאכן באפרייען טשענסטאכאוו, האט זי אלס אפיציר פון דער קאשטשושקא־דיוויזיע ארייגמאר־שירט קיין טשענסטאכאוו).

אויסער דער געמיינזאמער קולטור־ארבעט, האבן נאך הן די קאמוניסטן, הן די בונדיסטן און הן די לינקע ציוניסטישע גרופירונגען געפירט באזונדערע פאליטישע און קולטור־ארבעט צווישן זייערע חברים און סימפאטיקער. די דאזיקע אינטענסיווע קולטור־ארבעט אויף אלע געביטן האט ארומגעכאפט דעם רוב פון דער באפעלקערונג אין געטא וואס וויטער זיך געהאלטן אין איין אויסבאריטערן.

דעם 22־טן סעפטעמבער 1942 איז אנגעקומען דאס גרויסע אומגליק פון גירוש, אלץ איז איבערגעריסן געוואָרן און דער קולטור־בנין איז חרוב געוואָרן צוזאמען מיטן גאנצן יידישן לעבן אין טשענסטאכאוו.

די אונטערערדישע באוועגונג אין געטא

טשענסטאכאוו איז געווען פון די געציילטע שטעט אין פוילן, וווּ עס איז נאכן קריג־אויסברוך געבליבן א באדייטנדיקע צאל פאליטישע אקטי־ויסטן פון אלע ריכטונגען. עס האט לאנג נישט געדויערט און די ארבעטער־אקטיוויסטן זענען צוגעטרעטן צו ארגאניזירן אן אונטערערדישע טעטיקייט, וואס האט ארייngעצויגן נישט בלויז פארטיי־לייט, נאר אויך אסך אומפארטיי־אישע און דער עיקר — יוגנטלעכע.

אין ערשטן פעריאד האבן די פאליטישע פארטייען געפירט זייערע ארבעט סעפאראט. די טעטיקייט פון די קאמוניסטן איז געווען באזונדערס באשווערט צוליב דער נעץ, וואס אגענטן פון דער געוועזענער פוילישער געהיים־פאליציי האבן אנגעהויבן אויסשפרייטן איבער קאמוניסטישע טוער, וועלכע זענען דורך זיי געהאלטן געוואָרן אויפן אויג נאך אין די סאנאציע־צייטן. דער ערשטער קאמוניסטישער קרבן זייערער איז געווען לייזער סילמאן. אין די יידישע ער־בעטער־קרייזן איז סילמאן געווען באקאנט אונטערן נאמען „גאנדי". סילמאן איז יארן־לאנג פארשוואַרצט געוואָרן אין די סאנאציע־תפיסות און נאכדעם אין בערעזע־לאגער פאר קאמוניסטישער טעטיקייט. נאך דעם ווי ער איז ארויס פון קארטוז־בערעזע איז ער וויטער געווען אקטיוו. שוין אין די ערשטע טעג

פון סעפטעמבער 1939 איז ער אַרעסטירט און אַוועקגעשיקט געווָארן אין אַ דייטשן קָאנצענטראַציע־לַאגער.

פּיל קָאמוניסטישע טוער זענען, צוליב דער נעץ, ווָאס איז ארום זיי אויס־געשפרייט געווָארן, געווען געצוווּנגען זיך אַ געוויסע צייט אויסצובאַהאלטן און נאָכדעם פאַרלָאזן טשענסטאָכָוו. צווישן אַנדערע האָט דאָס זעלבע געמוזט טָאן דער באַקאַנטער קָאמוניסט אינזשיניער לייבוש פראַנק.

דָאך, נישט געקוקט אויפן שוידערלעכן טעראָר, האָבן זיך די קָאמוניסטן אָרגאַניזירט. די פּיאָנערן פון דער באַנייטער קָאמוניסטישער טעטיקייט אין אונ־טערערד זענען: דער אַלטער מיטגליד פון ס.ד.ק.פ.ל. מאַקס אָפּאַטָאווסקי, דער געווועזענער סעקרעטאַר פון טשענסטאָכָווער שנייידער־אַרבעטער־פאַריין, ווייטער —דער שניידער־אַרבעטער סרול דרעקסלער, דער מאָלער־אַרבעטער יאַנקל ווייג־ריב און א. שטיינבערגער — אַלע אַלטע קָאמוניסטן. צוזאַמען מיט זיי טרעטן צו נָאך אַ סך אַנדערע. אָנהויב 1942 באַקומען זיי דורך דעם פוילישן קָאמוניסט אימיאלעק אַ קָאנטָאקט מיט דער ניי־אַנטשטאַנענער פוילישער אַרבעטער־פאַרטיי (פ.פ.ר.) און טרעטן צו צו פאַרשפרייטן די פּפרישע אַבליגאַציעס „דאַר נאַרָא־דָאוויי", צו זאַמלען געלט אויפן צוועק פון פירן דעם אַקטיוון קאַמף קעגן אָקופאַנט.

די בונדיסטן זענען אויך פרי צוגעטרעטן צו אַ טעטיקייט. די ערשטע אויפגאַבע איז געווען צו פאַרבּרענען דעם אַרכיון. בעתן פאַרברענען איז אויס־געבראָכן אַ שרפה אין לָאָקאַל אויף פילסודסקי־גאַס 17. עס געדויערט נישט לאַנג און דער לָאָקאַל שטייט שוין אין פלאַמען. עס יאַוועז זיך פייערלעשער און דייטשן, וועלכע שטיין איין די פלאַמען, אָבער פון די אַרכיוון איז שוין נישט געבליבן קיין זכר.

אין חודש נאָוועמבער 1939 האָט אַ גרופּע בונדיסטן, צוקונפטיסטן און סקיפיסטן זיך פאַרזאַמלט אויפן יידישן בית־עלמין, זיך פונאַנדערגעטיילט אין קלענערע גרופּן און באַשטימט, אַז מיט דער קָאנספיראַטיווער אַרבעט זאָל אַנ־פירן אַ פאַרטיי־קאָמיטעט. בראש פון יעדער באַזונדערער גרופּע איז אַוועקגע־שטעלט געווָארן אַ מיטגליד פון פאַרטיי־קאָמיטעט. די צווייטע און שוין די לעצטע גרעסערע פאַרזאַמלונג פון בונדיסטן איז פאָרגעקומען אויפן זעלבן אָרט אין פעברואַר 1940 (די ערשטע פאַרזאַמלונג איז פאָרגעקומען נאָכן ברענגען צו קבורה דעם טראַגיש אומגעקומענעם צוקונפטיסט, מיכאל שימקָאוויטש און די צווייטע — בעתן ברענגען צו קבורה דעם אַלטן בונדיסט, דעם שניידער־אַרבע־טער, משה־לייב שימקָאוויטש, וועלכער איז געשטאָרבן מיט אַ נאַטירלעכן טויט). אויף דער צווייטער פאַרזאַמלונג איז צווישן אַנדערע באַשלָאסן געווָארן איבער־צושמוגלען די גרויסע ביבליאָטעק פון דער „קולטור־ליגע" פון אַלייע 20 אויף נאַדשטנאַ־גאַס 24 צו דער ביבליאָטעקאַרין רייזעלע בערקנשטאַט און דָארט אָנהויבן פירן די ביבליאָטעק אומלעגאַל. אין משך פון 2 טעג איז דער דאָזיקער פלאַן אויסגעפירט געווָארן און די ביבליאָטעק האָט אָנגעהויבן באַדינען הונ־דערטער לייענער און שפּעטער אויך די דראַמאַטישע קרייזן.

אין יוני 1940 האָט די געשטאַפּאָ פאַרשאַרפט אירע זוכענישן פון אַרבע־טער־טוער לויט אַ רשימה, ווָאס די געשטאַפּאָ האָט אויך אין אויפפאָדערונג

געקראָגן פון יודענראַט. דעם 30-טן אַפּריל 1941 ביינאַכט האָט זיך די געשטאַפּאָ און זשאַנדאַרמעריע אַרויסגעלאָזט איבער די גאַסן פון געטאָ מיט אַ גענויער רשימה פון קאָמוניסטישע טוער און דורכגעפירט גרויסע אַרעסטן. עס זענען דעמלט אַרעסטירט געוואָרן צענדליקער קאָמוניסטן צוזאַמען מיט זייערע פאַמיליע-מיטגלידער. דאָרט, ווו מען האָט די געזוכטע נישט געטראָפן, האָט מען צוגענומען זייערע משפחה-מיטגלידער. אויפצומאָרגנס זענען אַלע אַרעסטירטע אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין אָשוויענטשים, פון וואַנען קיינער האָט זיך שוין נישט צוריקגעקערט. צווישן אַנדערע זענען דאָן אומגעקומען: אייניקע פון דער באַקאַנטער פאַמיליע דזאַלאָווסקי, דער פאָטער פון מאיר טענענבוים (מאיר טענענבוים איז יאָרן געזעסן פאַר קאָמוניסטישער טעטיקייט. אין טשענסטאָכאָוו איז ער געווען באַקאַנט אונטערן נאָמען „מאיאָרעק". ער איז אומגעקומען אין וואַרשע, ווו ער האָט זיך אויסגעלאָזט אויף „אַרישע" פאַפּירן). די קאָמוניסטישע יוגנט-טוערין און אַקטיוויסטין מיטאַרבעטערין פון „מאָפּר" פאָליע טענענבוים (אויך איר פאָטער און שטיף-מוטער, וועלכע האָבן בעתן אַרעסט „געוואָגט" צו בעטן פאַר איר, זענען אין איינוועג מיטגענומען געוואָרן און שוין צוריק קיינמאָל נישט געקומען), דער דעמאָקראַטישער טוער יצחק זשאנשינסקי, גרונם פראַנק (אַ פעטער פון קאָמוניסטישן טוער לייבוש פראַנק), ביי וועמען לייבוש פראַנק האָט זיך אויפגעהאַלטן. דער אַרבעטער-טוער יצחק אָפּאַטשינסקי (פאַר דער מלחמה ערשט אַרויס פון תפיסה נאָכן אָפּזיצן אַ שטראָף פאַר קאָמוניסטישער טעטיקייט), נאָך אַ ריי קאָמוניסטן מיט זייערע נאָענטע פאַמיליע-מיטגלידער און אויך דעם געוועזענעם ראַטמאַן פון די ל. פּ. צ., זשאַרנאָווצקי.

כדי צו קאָרדינירן די אונטערערדישע טעטיקייט, זענען פון צייט צו צייט פאָרגעקומען צווישן-פאַרטייאישע קאָנפערענצן. צוויי אַזעלכע קאָנפערענצן זענען פאָרגעקומען אין יאָר 1940: איינע אין הויז פון „מחזיקי-הדת" אויף נאַדזשעטשנע-גאַס און די צווייטע אין לאָאַל פון „טאָז" אויף בערקא-יאָסעלע-וויטשא-גאַס 3. אין חודש אויגוסט 1941 איז אין גאָרטן פון דער געווע-זענער י. ל. פּרץ-שול אויף קרוטקע-גאַס נר. 22 ווידער פאָרגעקומען אַ צווישן-פאַרטייאישע קאָנפערענץ, אויף וועלכער עס איז שוין באַהאַנדלט געוואָרן די פראַגע וועגן שאַפן אַ געמיינזאמע אָרגאַניזאַציע, וואָס זאָל טראָגן אַ מילי-טעריש כאַראַקטער. צו קיין פאַרשטענדיקונג אויף דעם געביט איז נישט געקומען.

די טעטיקייט פון „בונד" איז אין חודש יולי 1941 איבערגעריסן געוואָרן אויף אַ געוויסער צייט צוליבן דורכפאַל פון דער קוריערין פון בונדישן צ. ק. אין וואַרשע, מאַריאַ שטשענסנא, וועלכע האָט באַזאָרגט מיט אינסטרוקציעס און לייטעראַטור די בונדישע אָרגאַניזאַציעס פון גאַנצן ראַדאָמער דיסטריקט. שטשענסנא איז אין דער ערשטער העלפט פון חודש יולי 1941 אַרעסטירט געוואָרן אויף דער פיאַטרקאָווער באַן-סטאַציע. אין שייכות דערמיט זענען פאָרגעקומען גרויסע אַרעסטן. צווישן די אַרעסטירטע איז געווען מאָטעק קושניר, וועלכער איז אָבער אַנטלאָפן. עס זענען אויפן אָרט אַרעסטירט געוואָרן 5 יונגע מענטשן אַלס ערובניקעס, ביז מאָטעק וועט זיך אַליין צושטעלן, אָדער ביז דער יודענראַט וועט אים צושטעלן.

רייזעלע בערקענשטאַט

יצחק זשאַנשינסקי

פאַליאַ טענענבוים

יצחק אָפּאַטשינסקי

צווישן די דאָזיקע אַרעסטירטע זענען געווען בײַקאַנטע „טאָז"־בײַאַמטע: אַביב ראזינע (דער זון פון יאַקוב ראַזינע, אַקטיוואָר מיטאַרבעטער אין די טאָג־היימען בײַם „טאָז" און אין „קלײנעם געטאָ", אַן אַקטיוואָר מיטגלידּ פון דער קאַמף גרופּע פון נאַדזשעטשנא 66), דזשוניע ראָזען (אַקטיוויסטקע מיטאַרבעטערין אין דער אָפּטיילונג פאַר קינדער־פאַרזאָרגונג בײַם „טאָז", אַ טאָכטער פון בײַקאַנטן דאָקטאָר ראָזען אין טשענסטאָכאָוו) און מאַריאַן קאנגרעסקי (אַ זון פון קינדער־וועגעלעך־פאַבריקאַנט, קאָנגרעסקי, אין טשענסטאָכאָוו). אַלס ערובניקעס זענען אויך אַרעסטירט געווארן: לייבל קושניר און חיה קושניר (דער ברודער און מוטער פון מאָטעקן).

מאָטעק האָט זיך נאָך דעם זעלבן טאָג געשטעלט צו דער דיספּאָזיציע פון פאַרטיי־קאָמיטעט, וועלכער האָט פאַראָרדנט, ער זאָל וואָס שנעלער פאַרלאָזן טשענסטאָכאָוו. אין דער זעלבע צייט טיילט מיט דער יודענראַט, אַז די געשטאַפּאָ פאַדערט פון אים, ער זאָל צושטעלן מאָטעקן, אויב נישט וועלן אַלע ערובניקעס דערשאָסן ווערן. עס קומט פאָר אַ צווייטע זיצונג פון בונדישן פאַרטיי־קאָמיטעט אין דער וווינונג פון דער פאַמיליע ראזינע אויף וואַרשעווער נר. 8. מאָטעק אַליין באַטייליקט זיך אויך אין דער דאָזיקער באַראַטונג. זיין פרוי רבקה וואַרט אָפּ אין דרויסן אויף דעם באַשלוס, וואָס דאַרף דעצידירן וועגן לעבן, אָדער טויט פון איר נאָענטסטן. אויף דער באַראַטונג ווערט דיסקוטירט צי מען דאַרף אַרויסגעבן אַן אקטיוון טוער, כדי צו ראַטעוון דאָס לעבן פון אַנדערע. עס שטייט אויך די פראַגע, צי דער קאָמיטעט האָט רעכט צו דיספּאָנירן מיטן לעבן פון אַ חבר, צי די געשטאַפּא וועט האַלטן וואָרט דאַן, ווען זי וועט שוין אפילו האָבן דעם פאַרלאַנגטן קרבן? אַלע זענען אָנגעשטרענגט אָון קיינער וואָגט נישט אַרויסצוזאָגן אַזוי שנעל זיין מיינונג, מען פילט זיך עפּעס שולדיק הן לגבי דעם, וואָס זיצט איצט דאָ, הן לגבי די, וועמענס לעבנס עס געפונען זיך איצט אין די הענט פון געשטאַפּא. מאָטעק דערקלערט, אַז ער איז גרייט זיך אַליין צוצושטעלן צו דער געשטאַפּא, כדי די ערובניקעס זאָלן בלייבן לעבן. אַלע, וואָס נעמען אָנטייל אין דער דאָזיקער באַראַטונג פאַרזיכערן אים, אַז מען וועט אַלץ טאָן, כדי אים אַרויסצוראַטוון פון די מערדערס הענט. מען פילט, אַז עס ווערט באַאַנגענען אַ שווערער פעלער, אַז דאָס איז אַ פאַלשער און שעדלעכער באַשלוס. מאָטעק שפּאַנט לאַנגזאַם, שטעלט זיך אָפּ אויף אַ סעקונדע, ווי ער וואָלט מיט זיך אַליין געהאַט עפּעס אַ ישוב־הדעת, קוקט זיך אַרום, מאַכט עטלעכע שנעלע טריט, ווי ער וואָלט אונטערגעלאָפן און הויבט ווייטער אָן צו גיין לאַנגזאַמער אין דער ריכטונג פון קיליסקי־גאַס. דאָ געפינט זיך די געשטאַפּא, פון דאַנען קומט זעלטן ווער אַרויס צוריק. דעם זעלבן טאָג נאָך האָט די געשטאַפּא מאָטעקן איבערגעפירט אין תפיסה אַריין אויף „זאַוואַדזיע" און אויפצומאַרגנס זענען די ערובניקעס אַרויס אויף דער פריי. מאָטעק ווערט צוזאַמען מיט דעם פּאַרפאָלק משה און רייזעלע בערקנשטאַט אַלע אינדערפרי געפירט מיט אַ געשטאַפּא־אויטאָ פון תפיסה אין געשטאַפּא אַריין אויף אַ „פאַרהער", וואָס דויערט אַ גאַנצן טאָג

און פֿאַרנאַכט ווערן זיי צוריק געפירט אין תּפיסה אַריין. דערווייל מעלדעט דער יודענראַט די נייע פֿאָדערונג פון געשטאַפּאָ, אַז עס מוז צוגעשטעלט ווערן דער אַלטער אַלעבאַרדי, אַ בונדיסט, זיידע פון אַ קאָמוניסטישן טוער. אין פֿאַל די פֿאָדערונג וועט נישט ווערן דערפילט, וועלן אַנדערע 10 יידן געשאָסן ווערן. אין אַ צימער פון „מחזיקי הדעת" קומט פֿאָר אַ באַראַטונג פון בונדישן פֿאַרטיי-קאָמיטעט. אַלבאַרדי אַליין באַטייליקט זיך אויך אין דער באַראַטונג. אַלע שווייגן, אַלבאַרדי שווייגט אויך. עס דריקט אַ שוועכץ לאַסט: וואָס טוט מען? ווער קען וויסן, ווי לאַנג די געשטאַפּאָ וועט מיט שאַנטאַזש ציען די קייט פון קרבנות? ווער ווייסט, ווי לאַנג די געשטאַפּאָ וועט שאַנטאַזשירן מיט קאָלעקטיווער פאַראַנטוואָרטלעכקייט? די באַראַטונג ציט זיך שוין גאַנצע, אַלע פאַרשטייען, אַז דאָס פריערדיקע מסכים זיין, אַז מאָטעק וואָלט זיך צושטעלן איז געווען אַ שווערער פעלער און עס וועט באַשלאָסן מער נישט איבערצוחזרן אַזאַ טראַגישן טעות. אַלעבאַרדי וועט אַוועקגעשיקט קיין ראַדאָמסק און פון דאָרט לאָזט ער זיך צופוס קיין פּיאָטרקאָוו, פון וואַנען חברים שיקן אים איבער קיין ווארשע, ווו ער וועט איינגעאָרדנט אלס אַרבעטער אין אַ פאַלקס-קיך. אויך פענסטערבלוי, וועמען די ראַדאָמער געשטאַפּאָ האָט געזוכט אין טשענסטאָכאָוו, האָט פאַרלאָזט זיין באַהעלטעניש אין טשענסטאָכאָוו אין אַנ-טלאָפן קיין ווארשע.

דאָס פּאָרפאָלק בערקנשטאַט און מאָטעק פלעגן אין געשטאַפּאָ אַלע טאָג ווערן געקאַטעוועט מיט שטעקענעס און קאַנטשעק אַזוי לאַנג ביז זיי זענען גע-פאַלן אין חלשות. דאַן פלעגט מען זיי באַגיסן מיט עמערס וואַסער און די „אויספּאָרשונג" אָנהויבן אויפסניי. ביי די מענער האָט זיך דער טאָג פיין פאַר-ענדיקט מיט דעם, וואָס מען פלעגט זיי געבונדענע אַרונטערלייגן מיט די קעפּ אונטער אַ קראַן פון דער וואַסערלייטונג אַזוי, אַז יעדע פּאָר סעקונדן זאָל אַטראָפּ וואַסער אַ טריף טאָן אויפן מיט פון קאָפּ. ביי רייזעלען ווידער פלעגן די פייני-קער פאַרענדיקן די „אויספּאָרשונג" מיט אייגקלעמען איר די ברוסטן מיט טירן פון אַ שאַנק. נאָך עטלעכע אַזעלכע „פאַרהערן" זענען שוין אַלע 3 גלעזער אין זייערע תּפיסה-צעלעס צעבראָכענע, קראַנקע און אָן באַוועגונג אַן ערך פון 2 וואָכן. אין משך פון די דאָזיקע צוויי וואָכן האָבן זיך מיט זיי פאַרנומען פּוילישע לערער, וועלכע האָבן נאָך פריער מיטגעמאַכט דאָס זעלבע און איצט געוואַרט אויף זייער ריי אַרויסגעשיקט צו ווערן קיין אָשוויענטשים. די דאָזיקע לערער האָבן אַלץ געטאָן, וואָס עס איז געלעגן אין זייער כוח אַלס אַרעסטאַנטן, כדי די 3 צע-קאַטעווועטע צוריק צוברענגען צו די כוחות. דערווייל האָט זיך איינגעזעבן איבערצוקויפן צוויי געשטאַפּאָוועצס פון דער פּאָליטישער אָפּטיילונג, אָטטאָ און זייער, וועלכע האָבן געזוכט הערשל פּראָזערן. יעדער פון זיי האָט באַקומען צו איין פּאָר נייע שטיוול, צו צוויי אַנצוגער און מלבושים פאַר זייערע קינדער. הערשל איז געגנומען געווארן אין געשטאַפּאָ אריין, ווו ער האָט באַקומען בלויז געשלאָגן און מען האָט אים נאָכדעם פון דאָרט אַרויסגעווארפן אַלס „דומער יודע". לייב קושניר האָט ווידער איבערגעקויפט אַ געשטאַפּאָוויעץ וויללי קרעבס, דורך וועלכן מען האָט אויף אַ געוויסן אופן (דורך אַריינשיקן שפּייז-פעקלעך)

אָנגעהאַלטן אַ קאָנטאַקט מיט די אַרעסטירטע און זיי געמוטיקט. נאָך 9 וואָכן האָט זיך אייגנגעגעבן איבערצוקויפן דעם דעמלטדיקן רעפערענט פאַר פאָליטישע ענינים ביי דער גשטאַפּאָ מיט 35 טויזנט גילדן אין געלט און מיט וועפּלע זאכן און מען האָט מאָטעקן ארויסבאַקומען פון תפיסה (ביים שאַפן די ערשטע סומע געלט האָבן מיטגעהאָלפן די ברידער בירנצווייג). אין געשטאַפּאָ האָט מאָטעק פיגורירט אלס דערשאָסענער לויט אירן אַן אורטייל און אין טשענטאָאוו האָט מאָטעק געלעבט אונטערן נאָמען – פולקאָווסקי. נאָכן דאָזיקן פאַל איז מען צוגעטרעטן ארויסצוראַטעווען אויפן זעלבן אופן די בערקנשטאַטס. עס האָט זיך אָבער אייגנגעגעבן ארויסצוראַטעוועט בלויז רייזעלען. משה בערקנשטאַט, וועלכער איז שוין געווען שרעקלעך פאַרפייניקט, איז אינגאַנצן אַ געשוואָלענער מיט אָפּגעהאַקטע נירן פאַרשיקט געוואָרן קיין אָשוויענטשים, פון וואַנען די קינדער האָבן דערהאַלטן אַ דעפעשע, אַז ער איז געשטאָרבן, און געשטאַפּאָ האָט זיי מיטגעטיילט, אַז זיי קענען פאָר אַ געוויסן אָפּצאָל באַקומען צוגעשיקט דאָס אַש פון זיין קערפער.

פון אָנהויב 1942 האָט זיך די אונטערערדישע אַרבעט פון אלע ריכטונגען אָנגעהויבן פירן מער גמיינזאַם. די לאַגע אין געטאָ האָט זיך אָבער געהאַלטן אין איין פאַרצווייפלטן. אלע מאָל זענען געקומען נייע גזירות, איינע שטרענגער פון דער אַנדערער. עס האָבן זיך אַרייַנגעשלייכט טרויעריקע ידיעות פון אַנדערע גטאָס, עס האָט זיך געפילט באַשיינפערלעך, אַז אויך טשענסטאָכאָוו וועט נישט אויסמיידן דאָס שרעקליכע אומגליק, וואָס האָט שוין געטראָפן אַסך יידישע ישובים. דער קאָנטאַקט מיט וואַרשע איז געווען זעלטענער. עס האָט זיך נאָך איינגעגעבן צו שטיין אין פאַרבינדונג מיט וואַרשע דורך אַ יונגן פאָליאַק פון דער וואַרשעווער פּוילישער אונטערערדישער באַוועגונג, וועלכע האָט באַשטעלט צינדערס צו גראַנאַטן. די צינדערס זענען באַשטעלט געוואָרן ביי די ברידער סלאָמניצקי, וועלכע האָבן געהאַט אייגנגעאָרדנט אַ גוט פאַרקאָנספּירירט מעכאַניש וואַרשטאַט אויף גאריבאַלדי-גאַס נר. 11. דער דאָזיקער שליח האָט בעת איינעם פון זיינע באַזוכן ביי אונדז מיטגעבראַכט בלויז אַ קליין בריוועלע געשריבן אין יידישן, אַז מען זאָל אים אויסהערן אויפמערקזאַם און זיך זעען צופאַסן צו זיינע אָנווייזונגען. ער האָט זיך מיט אונדז צוזאַמענגעטראָפן אין „טאָז"-לאָקאַל אויף נייעם מאַרק נר. 2. ער האָט אונדז געזוילדערט דעם חורבן פון וואַרשעווער געטאָ און פאַרענדיקט, אז דאָס געטאָ דאַרט זעט אויס ווי נאָך אַ שרעקליכער מגפה. ער האָט אויפמערקזאַם געמאַכט, אַז אויך טשענסטאָכאָוו וועט דאָס נישט אויסמיידן און געראַטן מען זאָל זיך גרייטן צי אַן אָפענעם קאַמף. דער זעלבער האָט אונדז אויך איבערגעגעבן אַדרעסן פון באַשטימטע ערטער אין וואַרשע, ווו מיר דאַרפן זיך מעלדן אויב מען וועט דאַרפן אַנטלויפן פון טשענסטאָכאָוו. דערווייל איז ארויס אַ פאַראָדנונג, אַז אלע יידן מוזן ביזן 16-טן סעפטעמבער אייגנצאָלן די פון יאָרן שוין פאַרלענגערטע שטייערן. יידן האָבן אָנגעהויבן אויסטייטשן, אז די דייטשן איילן זיך איינצונעמען די שטייערן איידער עס הויבט זיך אָן דער גירוש. די לעגענדע, אז טשענסטאָכאָוו וועט דאָס אומגליק אויסמיידן איז

פֿאַרשוווּנדן. פון די קלייניע שטעטלעך אַרום טשענסטאָכאָוו האָט מען אָנגעהויבן די דאָרטיקע יידן איבערשיקן קיין ראַדאָמסק און אויך קיין טשענסטאָכאָוו. דאָס איז פֿאַר יעדערן אַ קלאָרער באַווייז, אַז די דייטשן קאָנצענטרירן די יידן ספּעציעל אין אייניקע פונקטן. דער אומרו און די נערוועזיטעט האָט זיך וואָס ווייטער אַלץ מער פֿאַרשפּרייט, די אונטערערדישע טוער האָבן אָנגעשטרענגט די אויפֿמערקזאַמקייט און אָנגעהויבן זוכן מיטלען און וועגן, ווי אזוי זיך צו צוגרייטן אויף יעדער עווענטואַליטעט. אָנהויב סעפּטעמבער 1942 ווערן מיר געווויער, אַז דער שטאָט הויפּטמאַן האָט געפֿאָדערט פון יודענראַט אַ געלטיעם פֿאַלן פון געטאָ לויט די הייזער־בלאָקן. אין אייניקע טעג אַרום ווערן מיר ווי־דער געווויער וועגן עפּעס אַ געהיימער באַראַטונג פון גענעראַל בעטכער פון ראַדאָם מיט דייטשע גדולים אין טשענסטאָכאָוו, וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט יידי־שע ענינים. עס איז פֿאַר אונדז קלאָר, אַז דער פֿלאַן פון געטאָ איז געפֿאָדערט געווואָרן אין שייכות מיט בעטכערס ווייזט. עס איז שוין פֿאַר אונדז קלאָר, אַז בעטכער, בארנעמאן, אייניריך און בלומע, וועלכע האַלטן אָפּ די באַראַטונג, גרייטן שוין צו אַ גירוש־פֿלאַן לויט די אינסטרוקציעס, וואָס בעטכער גיט זיי. די פֿאַרבינדונג־מענער פון די אונטערערדישע גרופּן באַשליסן צו רופֿן אַ גע־מיינזאַמע קאָנפֿערענץ, כדי אויסצובילדן אַ קאָמף־אָרגאַניזאַציע. די דאָזיקע קאָנפֿערענץ איז באַשטימט געווארן אויף יום־כּפּור, דעם 21־טן סעפּטעמבער דאָס אָרט, ווו די קאָנפֿערענץ האָט געזאָלט פֿאָרקומען, איז געווען דער „טאָז"־לאָקאַל אויף נייעם מאַרק נר. 2. אין דער דאָזיקער קאָנפֿערענץ האָבן זיך געזאָלט באַטייליקן: סומעק אַבראַמאָוויטש מיט נאָך צוויי חברים (קאָמוניסטן), וועמענס נעמען עס זענען נישט אָנגעגעבן געווארן, ברענער און קושניר (בונדיסטן), ישראל שימאנאוויטש (לינקע פּ"צ), רבקה גלאַנץ (קיבוצים), יאקוב ראַזינע, דר. וואַלבערג, דאָקטאָר מערינג און עוזר־בעריש בלעכשטיין. מען האָט אויך דערוואַרט אַ פֿאַרשטייער פון וואַרשעווער „זשאָב". יום־כּפּור 10 אזייגער אינדערפרי זענען די ערשטע דעלעגאַטן, וואָס האָבן געדאַרפט עפענען דעם לאָקאַל: ברענער און ראַזינע פֿאַרהאַלטן געווארן אויפֿן הויף פֿאַרן לאָקאַל דורך שוץ־פּאָליציאַנטן. זיי זענען געשלאָגן געווארן. נאָך אַן ערך פון צוויי שעה זענען זיי, אַדאַנק דער אינטערווענץ פון יידישע פורמאַנעס, וועלכע האָבן געמאַכט געשעפטן מיט די דאָזיקע דייטשע פּאָליציאַנטן, באַפֿרייט געווארן. די שוין אַפּילו צו שפּעט באַשטימטע קאָנפֿערענץ איז ליידער נישט צושטאַנד געקומען און די גירוש־אקציע, וואָס האָט זיך נאָך אָנגעהויבן די זעלבע נאַכט פון 21־טן אויפֿן 22־טן סעפּטעמבער 1942, האָט זיך געצויגן גאַנצע 5 וואָכן און איז דורכגעפירט געווארן מיט אומבאַגרייפלעכער גרויזאַמקייט, נישט אָנטערפֿנדיק אויף קיין אָרגאַניזירטן ווידערשטאַנד. די אַזוי אינטענסיווע אונטערערדישע טעטי־קייט, וואָס האָט געהאַלטן ביים פֿאַרוואַנדלט ווערן אין אַקטיוועך ווידערשטאַנד־באַוועגונג, האָט נישט באַווירן אויפֿצושטעלן אירע קאַדרן. די וויט גרעסטע צאָל פון די. וואָס זענען געווען אריינגעצויגן אין דער דאָזיקער אַרבעט. איז אומגעקומען אין טרעבלינקע צוזאַמען מיטן רוב יידן פון גרויסן טשענסטאָכאָווער ישוב. בלויז געציילטע פון זיי האָבן געהאַט דאָס גליק אַנטייל צו נעמען אינעם

טרעבלינקער אויפשטאַנד, ווי: ווילינגער, לובלינג א. א. צווישן די וויכטיקסטע אָרגאַניזאַטאָרן פון טרעבלינקער אויפשטאַנד איז געווען משה לאַנגנער, וועלכן די דייטשע מערדער האָבן דאָרט אַלס שטראָף אויפגעהאָנגען מיטן קאָפּ אַראָפּ און ער – שוין העכנדיק – האָט נאָך אַלץ געדופן צו נעמען נקמה, און אַזוי ער אויסגעהויכט זיין נשמה.

בעתן גאַנג פון די גירוש-אַקציעס זענען געציילטע לעבנגעבליבענע אַקטיוויסטן און די טראַגיש קליינע צאָל לעבנגעבליבענע יוגנטלעכע צוגעטרעטן צו אָרגאַניזירן קאַמף-גרופּן, וועלכע זענען שפּעטער אין אַזוי גערופענעם „קליינעם געטאָ" אויסגעוואַקסן צו אַ כוח. די דאָזיקע גרופּן האָבן דאָרט גע-פירט אַ טעטיקייט ביז דער ליקווידאַציע פון „קליינעם געטאָ" און שפּעטער אויך אין די לאַגערן פון „האַסאַג".

דעמאָגראַפישע פאַרהעלטנישן

א. סטרוקטור:

די פאַקטישע צאָל יידן אין טשענסטאָכאָוו האָט תמיד אויסגעמאַכט עפּעס מער פון דער צאָל פאַרמאָלדענע יידן אין מאַגיסטראַט. דאָס האָט זיך געקענט דערקלערן מיט דעם, וואָס נישט אַלע יידן, באַזונדערס די ארעמע, האָבן אויס-געפילט דעם חוב אין דער געהעריקער צייט צו פאַרמעלדן זייערע נייגעבו-רענע קינדער. באַדייטנדיק מער פון די פארמאָלדענע האָט די פאַקטישע צאָל יידן אין טשענסטאָכאָוו אויסגעמאַכט אין די אָקופאַציע-יאָרן. דאָס האָט זיך דערקלערט דערמיט, וואָס פּליטים און אפילו שטענדיק תושבים, וועלכע האָבן זיך אומגעקערט פון זייערע וואַנדערונגען אין ערשטן מלחמה-פעריאָד, האָבן זיך אָפּגעהאַלטן פון פאַרמעלדן, וויל „לאָמיר נאָר זען, ווי עס וועט אויסקומען". דער עיקר האָט מען נישט געוואָלט פיגורירן אויף קיין רשימות, כדי אויסצו-מיידן, ווי לאַנג עס לאָזט זיך, די פילפאַקיקע שטייערן, וואָס דער יודענראַט האָט ביי יעדער געלעגנהייט ארויפגעוואָרפן אויף יעדן איינעם, ווי אויך כדי אויסצומיידן דאָס אויספירן די פליכט פון צוואַנגס-אַרבעט. שפּעטער איז נאָך צוגעקומען די פאַראָרדנונג פון שטאָט-הויפטמאַן, אַז אָן זיינער אַ דערלויבעניש טאָרן קיין יידן נישט פאַרמאָלדן ווערן. אויף בעטן ביים שטאָט-הויפטמאַן אַ דערלויבעניש פאַרמאָלדן צו ווערן האָבן זיך ווינציק יידן דעצידירט, מורא האָבנדיק פאַר קאָנסעקווענצן פאַרן אומלעגאַלן זיך אַרייננאַקומען אין שטאָט.

ביים צוטרעטן באַהאַנדלען די סטרוקטור פון דער יידישער באַפעלקערונג אין טשענסטאָכאָוו במשך פון די אָקופּאַציע-יאָרן שטיצן מיר זיך אויף צוויי קוועלן: 1) אויף אַ באַריכט פון סטאַטיסטישן אַמט ביים מאַגיסטראַט (בריוו נר. אַ-47/1/891 פון 18-טן פעברואר 1947) און 2) אויף דעם סטאַטיסטישן יאָר-בוך פון יודענראַט פאַרן יאָר 1940 (ראָטשניק סטאַטיסטיטשני באַנד 2). צו ביידע באַריכטן דאַרף מען זיך אָבער באַציען מיט גרויס פאָרבאַהאַלט. וועגן

דעם, אז מען דארף זיך באציען מיט פארבאהאלט, וועלן אונדז באשטעטיקן פאלגנדיקע פאקטן: דער סטאטיסטישער אמט ביים מאגיסטראט באמערקט אין אויבנדערמאנטן באריכט, אז די צאל נישט פארמאלדענע יידן אין די אקופאציע-יארן האט זיך געוואקלט צווישן 10 און 20 פראצענט. אין זעלבן באריכט ווערט אנגענעבן (זע ווייטערדיקע טאבעלן), אז אין יולי 1942 זענען געווען פארמאלדן 34920 יידן, דאן ווען שוין מיט אן יאר צוריק, ד. ה. אין יוני 1941 האט דער פאוויאנטירונג-אמט ביים מאגיסטראט ארויסגענעבן שפייז-צוטיילונגען פאר 37667 יידן. די שטאט-הויפטמאנשאפט ווידער האט דעם 5-טן אויגוסט 1941 אין אן ברייו נר. 3365/41 געמאלדן דעם שעף פון ראדאמער דיסטריקט, אז אין טשענסטאכאוו זענען פארן 164567 איינווינער, אין דעם 37667 יידן. דעם 16-טן יאנואר 1942 האט די שטאט-הויפטמאנשאפט ווידער מיטגעטיילט קיין ראדאם (ברייו נר. 6107), אז אין טשענסטאכאוו איז פארן ארך פון 40000 יידן.

דער סטאטיסטישער אמט ביים מאגיסטראט גיט אן אין אויבנדערמאנטן באריכט די צאל פארמאלדענע יידן אין טשענסטאכאוו לויט פאלגנדיקער טאבעלע:

יאר און חודש	צאל יידן	מעלנער	פרויען
1939 יאנואר	28,486	13,692	14,794
1940 „	31,758	14,727	17,031
1941 „	33,921	15,634	18,187
1942 יולי	34,920	16,122	18,808

דער פראוויאנטירונג-אמט ביים מאגיסטראט האט ארויסגענעבן שפייז-צוטיילונגען אין יאר 1941 לויט פאלגנדיקער טאבעלע:

חודש	פאר וויפל נפשות
פעברואר	34,193
מערץ	35,072
אפריל	37,309
מאי	37,518
יוני	37,667

פון יוני ביז סוף יאר 1941 וואקלט זיך שוין די צאל בלויז מיט אייניקע הונדערט.

סוף יאר 1940 האט דער סטאטיסטישער אמט ביים יודענראט געשלאסן די קארטאטעקע פון די יידן אין טשענסטאכאוו און דורכגעפירט אן אנאליז פון עלטער, געשלעכט, בילדונג און בארוף פון די 32744 יידן, וועלכע די קארטאטעקע האט דאן ארומגענומען. די דאזיקע פארשונג איז פארענדיקט געווארן אנהויב מערץ 1941 און האט געגעבן פאלגנדיקע רעזולטאטן:

עלטער	מענער	פרויען	צוזאמען	פראצענט
0 – 4	917	845	1762	5,39
5 – 9	1240	1200	2440	7,45
10 – 14	1474	1373	2847	8,69
15 – 19	1606	1663	3269	9,98
20 – 29	2497	3103	5599	17,10
30 – 39	2909	3275	6184	18,89
40 – 49	1879	2376	4255	13,00
50 – 59	1498	1701	3199	9,90
60 – 69	949	1057	2006	6,00
העכער פון 70	505	678	1183	3,60
	15474	17271	32744	100,00

אין דער אלגעמיינער צאל 32,744 זענען ארייגגערעכנט געווארן 41 נישט פוילישע בירגער און 20 משומדים.

צו די אנגעגעבענע צאלן פון די יארן 10—14 און 15–19, ווי אויך 50–59 און 60–69 דארף מען צוגיין מיט א געוויסן קריטעריום, ווייל צוליב ווצלן אויסמיידן די פליכט פון צוואנגס-ארבעט, האט זיך א געווישע צאל יונגטלעכע עלטער פון 14 יאר אנגעגעבן פאר יונגער און יידן יונגערע פון 60 – האבן אנגעגעבן עלטערע יארן. אין יאר 1942 איז געווען א פונקט קאפויערדיקע דערשיינונג, ווייל עס האט זיך דאן געשאפן דער פסיכאז פון זיין „געדעקט" אויף „פלאצווקעס" און יעדער האט געוואלט זיין פאררעכנט צו דער קאטע-גאריע פון ארבעט-פעיקע.

ביים דורכפירן דעם אנאליז ווערן בילדונג-צושטאנד פון די 32744 יידן, האט דער סטאטיסטישער אמט ביים יודענראט געזומען אין באטראכט, אז קינדער אין עלטער ביז 10 יאר האבן צוליב דער ספעציפישער לאגע קיין לערע נישט געקענט באקומען און דעריבער זענען זיי נישט צוגערעכנט געווארן צו קיין קאטעגאריע. אין באטראכט זענען געזומען געווארן יידן אין עלטער פון 10 יאר אן און העכער, דאס האט אויסגעמאכט 28542 פערזאן. פון דעם זענען 3782, ד"ה 13,29 פראצענט געווען אנאלפאבעטן, פון דעם מענער – 1454, פרויען – 2328; 14401, ד"ה 50,45 פראצענט, וואס האבן געקענט לייענען און שרייבן, פון דעם מענער – 7236, פרויען – 7165; געזעלדיקט עלעמענטארע שולן האבן 5858, ד"ה 20,51 פראצענט, פון דעם מענער – 2727, פרויען – 3131; מיט מיטעלער בילדונג זענען געווען 2653. ד"ה 9,28 פראצענט, פון דעם מענער – 1054, פרויען – 1599; מיט העכערער בילדונג זענען געווען 394, ד"ה 1,38 פראצענט, פון דעם מענער – 252, פרויען – 142; מיט היימישער בילדונג – 1454, ד"ה 5,09 פראצענט, פון דעם מענער – 594, פרויען – 860.

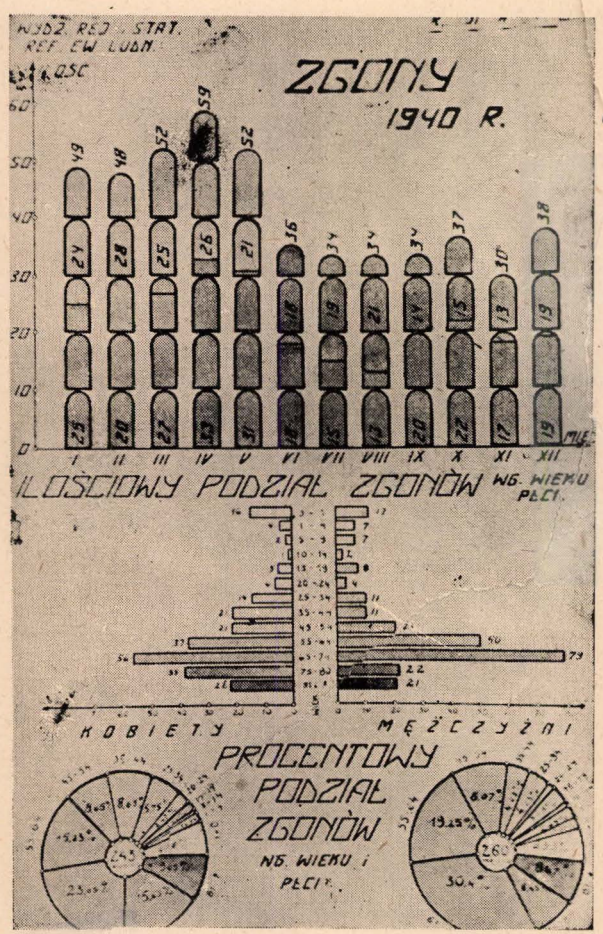
ביים צוואמענשטעלן די בארוף-סטאטיסטיק פון דער יידישער באפעלקערונג אין יאר 1940 האט דער סטאטיסטישער אמט ביים יודענראט עלימינירט קינדער אין עלטער ביז 10 יאר און געזומען אין באטראכט די צאל

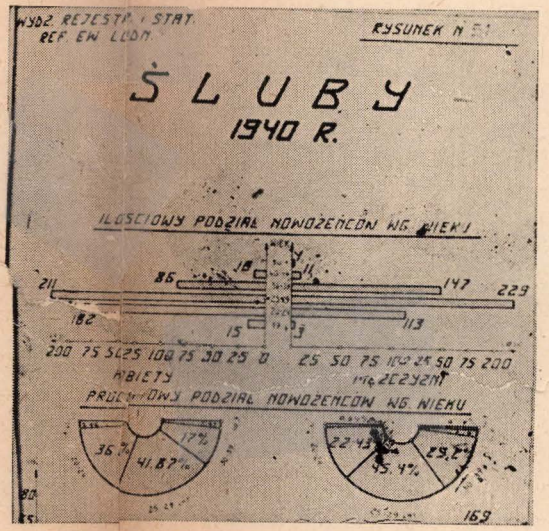
28542. פון דעם איז אַראָפגערעכנט געווָארן אַלס ווירטשאַפטלעך פּאַסיוועך עלע-מענט 9479 פרויען, וועלכע האָבן זיך ס׳רוב פאַרנומען מיט הויז-ווירטשאַפט און 5089 שילער מיט שילערינס. די אַלגעמיינע צאָל ווירטשאַפטלעך אַקטיווע, וואָס האָט געאַרבעט צוליב פאַרדינסט-טעמים האָט אויסגעמאַכט 13,974. אין דער דאָזיקער צאָל ווירטשאַפטלעך אַקטיווע זענען געווען 4765 האַנטווערקער, 3295 אַרבעטער, הענדלער און סוחרים 1959, פאַבריקאַנטן 662, אָן באַשטימטע פאַכן — 1531, באַאַמטע — 1088, פרייע פראָפעסיעס — 272, די רעשט איז באַשטאַנען פון ערד-אַרבעטער, מוזיקער א. א. אַנדערש האָט אויסגעזען די סטאַטיסטיק פון זעלבן אַמט אין יאָר 1941, וואָס עס וועט אילוסטרירן די אָנגעגעבענע דיאַגראַם נר. 58.

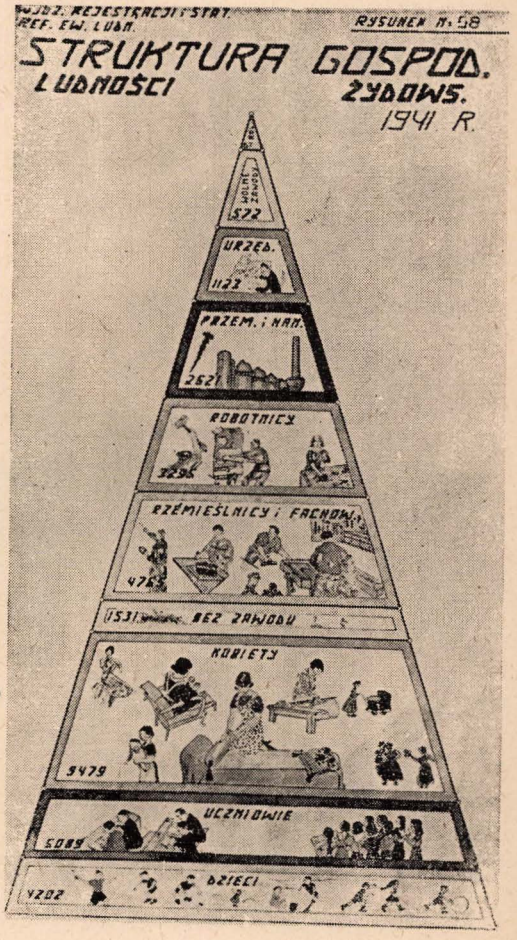
לויט אַלע וואַרשיינלעכקייטן האָט דער סטאַטיסטישער אַמט ביים יודע-רַאַט דאָ געמומען אין באַטראַכט די פאַרמלחמהדיקע פראָפעסיעס פון יעדן איינעם, ווייל אין יאָר 1940 האָבן יידן זיך מיט קיין ערד-אַרבעט נישט געקענט באַשעפטיקן, אָדער אין די פרייע פראָפעסיעס זענען אַרייַנגערעכנט 43 אַדוואָ-קאַטן און עס איז דאָך באַוווּסט, אַז אַדוואָקאַטן האָבן זיך בעת דער אָקופּאַציע מיט זייער באַרוף נישט געקענט פאַרנעמען. דאָס זעלבע קען מען זאָגן וועגן לערער, ווייל בלויז אַ קליינע צאָל גימנאַזיע-פראָפעסאָרן האָבן געפירט אום-לעגאַל שילער-קאָמפּלעטן און פון דעם געצויגן זייער חיונה. נאָך אַ באַווייז, אַז דער סטאַטיסטישער אַמט ביים יודענראַט האָט געמומען אין באַטראַכט די פאַרמלחמהדיקע באַשעפטיקונגען פון יעדן איינעם, וועט זיין דער פאַקט, וואָס דעם 9 טן מאי 1942 האָט די שטאָט-הויפּמאַנשאַפט באַקומען אַ טעלעגראַפישע אויפפאָדערונג פון שעף פון ראַאָמער דיסטריקט אָנצוגעבן די געזוכט צאָל האַנטווערקער אין טשענסטאָכאָוו. דער יודענראַט האָט דאָן צוגעשטעלט אַ רשי-מה פון האַנטווערקער, וועלכע זענען געווען באַשעפטיקט ביי זייערע פאַכן, וואָס האָט זיך פאָרגעשטעלט פאָלגנדיק:

	מענער	פרויען	צוזאַמען
טעקסטיל האַנטווערקער	255	322	577
מעטאַל „	505	12	517
לערער „	192	5	197
בוי „	100	1	101
האָלץ „	187	3	190
פרייזירער „	83	11	94
צוזאַמען	1322	354	1676

ווי מיר זעען פון דער אויבנגעבראַכטער טאַבעלע איז אין יאָר 1942, דאָן ווען אין די יודענראַט-קרייזן האָט מען געשאַצט, אַז אין טשענסטאָכאָוו זענען שוין פאַראַן אַן ערך פון 48.000 יידן, זענען 1676 האַנטווערקער געווען באַשעפטיקט ביי זייערע פאַכן. אמת, עס איז טאַקע פאָרגעקומען אַ כסדרדיקע איבערשיכטונג פון דער יידישער באַפעלקערונג, אָבער נישט אין אַזאַ גרויסער פראָפאָרץ, ווי צווישן 4765 האַנטווערקער אין יאָר 1940 און 1676 אין יאָר 1942, ווען די צאָל יידן איז געווען פיל גרעסער.

WYDZ. REJ. i STAT.
REF. EW. LUDN.
ZGONY
1940 R.
OSC
ILOŚCIOWY PODZIAŁ ZGONÓW WG. WIEKU PŁCI.
KOBIETY
MĘŻCZYŹNI
PROCENTOWY PODZIAŁ ZGONÓW WG. WIEKU i PŁCI.

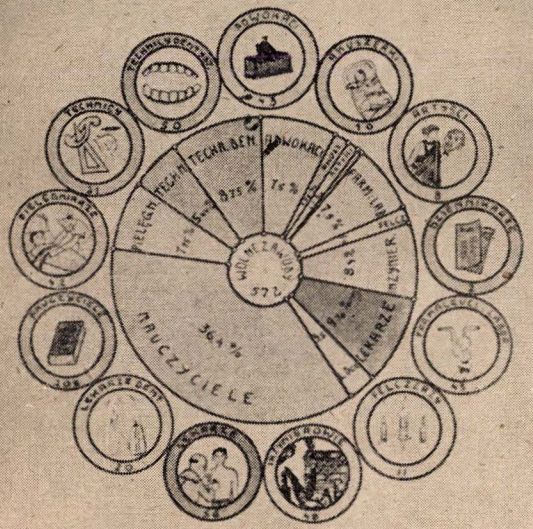

WYDZ. REJESTR. i STAT.
REF. EW. LUDN.
RYSUNEK N 51
ŚLUBY
1940 R.
ILOŚCIOWY PODZIAŁ NOWOŻEŃCÓW WG. WIEKU
KOBIETY
PROCENTOWY PODZIAŁ NOWOŻEŃCÓW WG. WIEKU
169

WYDZ. REJESTRACJI i STAT.
REF. EW. LUDN.
RYSUNEK N. 58
STRUKTURA GOSPOD. LUDNOŚCI ŻYDOWS.
1941 R.
URZĘD.
1123
PRZEM. i HAN.
2621
ROBOTNICY
3296
RZEMIEŚLNICY i FACHOWI
476
BEZ ZAWODU
KOBIETY
9479
UCZNIOWIE
5089
DZIECI
4202

WYDZ. REJ. I STAT.
REF. EW. LUDN.

RYSUNEK N: 58

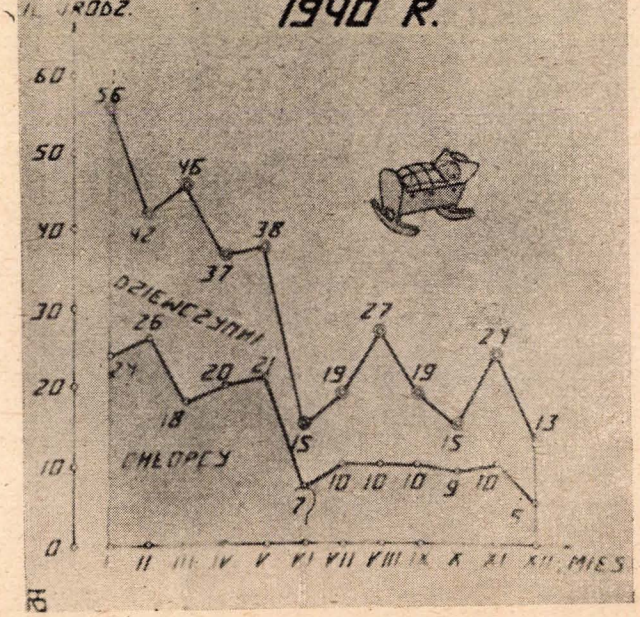
WOLNE ZAWODY,
PODZIAŁ PROCENT.
1941 R.

WYDZ. REJ. I ST.
REF. EW. LUDN.

RYS. N: 49

URODZENIA
1940 R.

די ווירטשאַפטלעכע סטרוקטור פון דער יידישער באַפעלקערונג פון אָנ־הויב קריג ביז דער גרויסער אויסזידלונג האָט זיך געהאַלטן אין איין ענדערן. דער טעמפּאָ פון דער ענדערונג איז געווען אָפהענגיק פון די דייטשע גזירות אויף דער יידישער באַפעלקערונג אין שטאָט גופא, און פון דעם פאַרגרעסערן זיך פון דער צאָל יידן אין שטאָט וואָס איז מערסטנטייל געווען אַ פועל יוצא פון די איבערזידלונגען, וואָס די דייטשן האָבן אַדורכגעפירט אין די אַרומיקע שטעטלעך, ווי אויך פון זייערע ספעציעלע אַקציעס צו מאַכן אייניקע שטעט־לעך „יודענריין" און אַ טייל פון די דאָרטיקע תושבים איבערגעפירט אין טשענסטאָכאָווער געטאָ.

ב. נאַטירלעכע באַוועגונג

לויט די אָנגאַבן פון סטאַטיסטישן אַמט ביים יודענראַט שטעלט זיך פאָר, אַז אין יאָר 1940 זענען פאָרגעקומען 504 התונות. פון דעם פאַלט אויס אויפן ערשטן האַלבן יאָר 98 התונות און אויפן צווייטן האַלבן יאָר 406. די גרעסטע צאָל התונות פאַלט אויס אויפן חודש דעצעמבער — 169. די דאָזיקע דער־שיינונג דערקלערט זיך מיט דעם, וואָס אין דער צווייטער העלפט 1940 האָט זיך פאַרשפרייט אַ קלאַנג, אַז דער ראַבינאַט וועט האָבן רעכט צו געבן חופה־וקידושין נאָר ביזן 31־טן דעצעמבער פון 1940, און נאָכן דאָזיקן טערמין וועט פאָרקומען אַן איבעררייס אין די רעכט פון ראַבינאַט אויף גאַנצע 2 יאָר[85].

עלטער בון די התונה געהאַט אין יאָר 1940

עלטער	פרויען	מענער
ביז 19־טן יאָר	15	3
24–20	182	113
29–25	211	229
39–30	86	147
40 און העכער	10	12
צוזאַמען	504	504

דאָס האָט אויסגעמאַכט אַן ערך פון 16 התונות אויף יעדער 1000 פון דער באַפעלקערונג. פאַר דער מלחמה, ווייזט אָן דער זעלבער אַמט, האָט אויף יעדער 1000 פון דער באַפעלקערונג אויסגעמאַכט 7,8 התונות[86].

לויט די אָנגאַבן פון סטאַטיסטישן אַמט ביים מאַגיסטראַט זענען אין יאָר 1939 פאָרגעקומען 260 התונות. אין יאָר 1940 — 500, אין יאָר 1941 — 284 און אין ערשטן קוואַרטל פון יאָר 1942 –78.

וועגן געבורטן גיט אָן דער סטאַטיסטישער אַמט ביים יודענראַט, אַז אין יאָר 1940 זענען געבוירן געוואָרן 351 קינדער, פון דעם 170 יונגלעך און 181 מיידלעך. אויף 1000 האָט דאָס אויסגעמאַכט 10,7. דער זעלבער אַמט ווייזט אָן, אַז אין די יאָרן 1936 — 1938 איז אויף יעדער 1000 פון דער יידישער באַפעלקערונג געווען 18,9 געבורטן[87].

דער סטאַטיסטישער אַמט ביים מאַגיסטראַט גיט אָן, אַז געבורטן ביי דער יידישער באַפעלקערונג זענען געווען: אין יאָר 1939 – 339. אין יאָר 1940 – 480, אין יאָר 1941 – 281 און אין די ערשטע 3 חדשים פון יאָר 1942 – 66[88].

אין באַריכט וועגן דער שטערבלעכקייט צווישן דער יידישער באַפעלקערונג גיט אָן דער סטאַטיסטישער אַמט ביים יודענראַט, אַז אין יאָר 1940 זענען געשטאָרבן 260 מענטשן און 243 פרויען. צוזאַמען זענען געשטאָרבן 503 פערזאָנען, וואָס האָט אויסגעמאַכט אַן ערך פון 16 טויט-פאַלן אויף יעדער 1000 פון דער באַפעלקערונג. דערביי ווערט באַמערקט, אַז אין פאַרגלייך מיט די יאָרן 1936 – 1938 האָט זיך די שטערבלעכקייט פאַרגרעסערט מיט 5,7 אויף יעדער 1000[89].

דער סטאַטיסטישער אַמט ביים מאַגיסטראַט ווידער גיט אָן פאָלגנדיקע טאַבעלע וועגן דער שטערבלעכקייט און נאַטירלעכן צוווּוקס צווישן דער יידישער באַפעלקערונג:

יאָר	שטערבלעכקייט	נאַט. צוווּוקס
1939	298	+ 41
1940	537	+ 57
1941	958	– 677
1942 ערשטער קוואַרטל	310	– 244[90]

די אָנגעגעבענע צאָל, הן ווען ס'רעדט זיך וועגן דער סטרוקטור. הן–וועגן דער נאַטירלעכער באַוועגונג, קען מען נישט אָננעמען פאַר אַבסאָלוטע, ווייל צוליב די ספּעציפישע באַדינגונגען, אין וועלכע די יידישע באַפעלקערונג האָט געלעבט איז אוממעגלעך געווען, אז די אויבנדערמאַנטע אַמטן זאָלן קענען אַלץ גענוי אויפנעמען און פאַרצייכנען. פון דעם, וואָס איז אָבער יאָ אָנגעגעבן זעט מען, אַז פון איין זייט האָבן זיך די געבורטן געהאַלטן אין איין פאַרקלענערן און די טויט-פאַלן – פאַרגרעסערן. דאָס וואַרפט שוין אַ געוויס ליכט אויף די באַדינגונגען פון יידישן לעבן אין טשענסטאָכאָוו אין די אָקופאַציע-יאָרן פון 1939 ביז דעם 22-טן סעפּטעמבער 1942, וועלן די דייטשע רוצחים האָבן אָנגעהויבן אויספירן זייער „אויסזידלונג"-גזר-דין איבער גאַנצן יידישן קיבוץ אין טשענסטאָכאָוו.

ערב ל'קוו'דאצ'יע

שווער איז געווען דאָס לעבן פון די יידן אין געטאָ. יעדע פאָר טעג האָט דער יודענראַט ארויסגעשיקט מעלדונגען, אויפפאָדערונגען און פאַראָרדנונגען, וועלכע האָבן זיך אָנגעהויבן מיטן פזמון: „אויפן באַפעל פון דער מאַכט..." אַזעלכע באַקאַנטמאַכונגען און פאַראָרדנונגען האָבן תמיד אַרייַנגעבראַכט אומרו. באַזונדערס פלעג זיך דער אומרו לאָזן פילן, ווען עס האָבן זיך באַווייזן דירעקטע גזירות פון דער אָקופאַנטישער מאַכט, וועלכע האָבן זיך שטענדיק אָנגעהויבן מיט דראָונגען פון פאַרפאָלגונגען, אָדער טויט-שטראָף. צו די אומרויקע שטי-

מונגען, וואָס האָבן זיך געהאַלטן אין איין שטאַרקן, איז מיטן אָנקום פון 42-טן יאָר צוגעקומען אַן אומזיכערקייט, פון וועלכער יעדער האָט געוואָלט זיך אָפּטרייסלען. עפּעס איז איבערגעגאַנגען פון אויער צו אויער אַ ידיעה, אַז ערגעץ פֿאַרגאַזוועט מען יידן, פירנדיק זיי אין אויטאָס, אַז אויף אַזאַ אופן ברענגען די דייטשן אום די יידן אין די קליינע שטעטלעך. מען האָט איבערגעגעבן, אַז אַ ייד, וואָס איז אַנטלאָפן קיין טשענסטאָכאָוו פון אַ קליין שטעטל הינטער לאָדזש, דערציילט בסוד־סודות, אַז ער אַליין האָט זיין פּרוי און קינד, וואָס זענען אויף אַזאַ אופן אומגעקומען, קובר געווען. אַ סך האָבן די אַלע ידיעות אי־בערגעחזרט און דאָך האָבן אַלע צוגעגעבן: „עפּעס גלויבט זיך נישט, אַז אַזעלכעס זאָל קאָנען געשען". מען האָט אויך געריידט וועגן דעם, אַז די טשענסטאָכאָווער יונגע דאָקטוירים, וועלכע זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן אין דער לובלינער געגנט, זענען ערגעץ איבערגעזידלט געוואָרן צוזאַמען מיט אַלע יידן פון יענע שטעטלעך און יעדער שפּור נאָך זיי איז פֿאַרשוווּנדן. די פאַמיליעס און קרובים פון די דאָזיקע דאָקטוירים האָט מען אָבער געטרייסט מיט דעם, אַז זיי זענען אוודאי איבערגעזידלט געוואָרן צוזאַמען מיט יענע יידן אין די חרובע שטעטלעך און דערפּער פון אוקראַינע, וווּ זיי ווערן געצוווּנגען בלויז צו שווערער אַרבעט. די שטימונג איז געוואָרן אַ דעדריקטערע און עס האָבן זיך אָנגעהויבן מערקן זעלבסמאָרד־אַקטן. אַ געוויסע אַוונער, אַ געוועזענע לערערין, איז ספּעציעל אַרויס פון געטאָ, כדי דערשאָסן צו ווערן, וואָס עס איז טאַקע געשען; אַ געוויסער נחום מיימון האָט זיך אויפגעהאָנגען אין דעם באָד אויף גאַריבאַלדי־גאַס 18[91].

פּריליג 1942 האָט זיך, ווי אַ בליץ, אַרייַנגעריסן די ידיעה וועגן גירוש לובלין. אין יעדן הויז האָט מען געריידט וועגן חורבן לובלין, וועגן וועלכן דייטשן אַליין האָבן דערציילט, און דאָס האָט געוויקט, אַז יידן זאָלן שוין אַנהויבן מער קלערן וועגן גורל פון טשענסטאָכאָווער געטאָ. דערווייל האָט די געשטאַפּאָ פֿאַרשטאַרקט איר טעראָר און אָפּטער געמאָרדעט. דעם 18-טן יוני 1942 האָט געשטאַפּאָ דערשאָסן 3 יידן[92], דעם 7-טן יולי 1942 זענען געשטאַפֿאָוועס אַריין אין געוועלב פון בצלאל וואָלבערג, וואָס האָט זיך געפּונען אויף אָרליטש־דרעשער־גאַס און דערשאָסן דעם אייגנטימער[93]. וועגן די דאָזיקע פאַלן איז מען נעווויער געוואָרן אין געטאָ. נאָך מער זענען פֿאַרגעקומען דערשיסונגען, פון וועלכע אין געטאָ איז מען נישט געווויער געוואָרן.

אָנהויב יולי 1942 זענען אַלע מענער אין עלטער פון 16 ביז 60 יאָר אַרויסגעטריבן געוואָרן פון זייערע ווינונגען, אויסגעשטעלט געוואָרן אין אַלטן מאַרק, נייעם מאַרק און ערשטער אַלייע, וווּ מען האָט זיי אָפּגעהאַלטן עטלעכע שעה. די יידן האָבן דאָס אויסגעטייטשט, אַז געווראַל בעטכער פון ראַדאָם מיטן שטאָט־הויפּטמאַן ד"ר פראַנקע האָבן אויף דעם אופן דורכגעפירט אַ מין „פּראָבירן־סעלעקציע". דער אומרו האָט זיך דעריבער געהאַלטן אין איין אויס־בריטערן. נאָך מער האָט זיך דער אומרו פֿאַרשטאַרקט, ווען עס האָבן אָנגעהויבן אָנקומען די ידיעות וועגן די גירושים אין וואַרשע. אין דער זעלבער צייט האָבן די דייטשע זאָנדער־גערידטן, וועלכע פלעגן פֿאַרמשפּטן יידן צו טויט־

שטראָף פֿאַר אַרויסגיין פון געטאָ, אָנגעהויבן פֿאַרמשפּטן פֿאַרן זעלבן חטא מיט תּפיסה און מיט אויסזידלונג. גלייכצייטיק זענען יידן, אָן שום געריכט-אור-טייל, געשאָסן געוואָרן פֿאַר אַרויסגיין פון געטאָ, אָדער פֿאַר עפּעס אַן אַנדערן „חטא". אַזוי זענען אויסערן געטאָ דעם 12-טן אויגוסט 1942 דערשאָסן געוואָרן דער 33-יאָריקער אַנשל רענקשאָווסקי און ישׂראל-מרדכי שיטאָווסקי[94]. דער טעראָר אין געטאָ גופא האָט זיך גוואַלטיק פֿאַרשטאַרקט. דעם 3-טן אויגוסט זענען זשאַנדאַרמען באַפֿאַלן דעם יידישן שפּיטאָל אויף פּשעמיסלאָוול, דעמאָלירט דאָס מעבל, צעשלאָגן דעם יידישן פֿאָליציאַנט, בירנהאָלץ, וואָס האָט דאָרט געהאַט דינסט און צוגעריבט פֿאַרשידענע ווערטפולע זאַכן. אין די געטאָ-גאַסן זענען זעלנער פון דער לופט-וואָפע באַפֿאַלן נישט בלויז ציווילע יידן, נאָר אפילו יידישע פֿאָליציאַנטן, וועלכע האָבן זיך געפונען אין דינסט[95]. אַלע האָבן דערבּיבער שוין געזען די דראָענדיקע געפֿאָר, וואָס לויערט אויפן טשענסטאָכאָווער יידישן ישוב. ווער עס האָט געהאַט א מעגלעכקייט אָנצוקניפּן אַ קאָנטאַקט מיט באַקאַנטע פֿאָליאַקן, האָט זיך באַמיט דאָס צו טאָן און צום אַלעם ערשטן באַזאָרגט אַ באַהעלטעניש פֿאַר זיינע קינדער. אייניקע האָבן אויף אַן ענלעכן אופן באַזאָרגט זיך מיט אַ באַהעלטעניש פֿאַר דער גאַנצער פֿאַמיליע. דערווייל האָט דער שטאָט-הויפּטמאַן געמאָלדן, אַז ער אָרדנט איין „מעטאַלורגיע" אויף קרוטקע-גאַס „שאָפּן", וווּ עס וועט געאַרבעט ווערן פֿאַרן אינערלעכן דייטשן געברויך און אויף די אַלע, וואָס וועלן דאָרט זיין באַשעפטיקט, וועלן קיין אויסזידלונגען נישט חל זיין. כּדי יידן זאָלן דאָרט קאָנען אַרבעטן האָט ער געפֿאָדערט פון יודענראַט מאַשינען און אַן אָפּצאָל פון אַנדערהאַלבן מיליאָן גילדן. פון 31-טן יולי ביזן 13-טן אויגוסט 1942 האָט דער יודענראַט דורך זיינע, ספּעציעל אויף דעם צוועק באַשטימטע, באַאַמטע מיט דער מיטהילף פון דער יידישער פֿאָליציי קאָנפיסקירט ביי יידן מאַשינען, וואָס זענען געווען נויטיק אויף אייגנצואָרדנען די וואַרשטאַטן און גלייכצייטיק זיך באַמיט „ווייך" צו מאַכן דאָס האַרץ פון שטאָט-הויפּטמאַן, וואָס שייך דעם געלט-אָפּצאָל. נאָך לענגערע אונטערהאַנדלונגען האָט דער שטאָט-הויפּטמאַן פּראָנקט מספּים געווען צו נעמען דעם אָפּצאָל אין 3 ראַטעס און די ערשטע ראַטע פון אַ האַלבן מיליאָן האָט ער גלייך איינקאַסירט. די קאָנפיסקירטע נייַ-מאַשינען, בערשטער-מאַשינען און קירזשנער-וואַרשטאַטן זענען איינגעאָרדנט געוואָרן אין דער „מעטאַלורגיע". עס זענען באַשטימט געוואָרן יידישע אָנפירער פון יעדן וואַרשטאַט באַזונדער און אַ באַזונדער פֿאַראַנטוואָרטלעכער לייטער פון אַלע וואַרשטאַטן.

די האָפּנונגען פון די, וואָס זענען נישט געווען באַשעפטיקט אויף די אַזוי גערופענע „זיכערע פּלאַצווקעס", זענען איצט געווען געוועזענדעט צו די „שאָפּן". יעדער אַרבעטער האָט זיך באַמיט אויף זיין „פּלאַצווקע" צו באַקומען דאָס רויטע ביכעלע און עס אָפּשטעמפּלען אין דייטשן אַרבעט-אַמט. אַזאַ ביכעלע האָט געדאַרפט באַשטעטיקן, אַז דער אינהאַבער דערפון איז אַ נוצלעכער מענטש. די רייען פֿאַרן דייטשן אַרבעט-אַמט זענען פון טאָג צו טאָג געוואָרן לענגער. אויף דעם הויף אויף אַלייע 12, וווּ דער יודענראַט האָט פֿאַרשריבן אַרבעטער אין די „שאָפּן" אַריין, איז טאָג טעגלעך געווען שווערץ פון די

טויזנטער מענטשן, וועלכע האָבן דאָ געווארט אויפן „גליק" אָנגענומען צו ווערן. דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן, לערער, פּראָפעסאָרן, סטודענטן, פּרעפעסטינס, מוזיקער און אַרטיסטן; דירעקטאָרן, סוחרים, פּאַבּריקאַנטן און סתם הענדלער, וועלכע האָבן זיך די גאַנצע צייט אויסגעקויפט פון אַרבעט, אָדער זיך באַמיט אַרויסצודרייען פון שווערער אַרבעט, האָבן זיך איצט פאַרוואַנדלט אין: שוסטער, שניידער, קירזשנער, שלאָסער און בערשטער-אַרבעטער (בלויז אַזעלכע „שאָפן" האָבן זיך דאָ אָרגאַניזירט). ריזיקע רייען זענען אויך געווען פאַר די לאָקאַלן פון יודענראַט. דאָ האָבן הונדערטער עלנטע שקלעטן אין שמאַטעס געהילט, מיט הענט צעפרעסענע פון צרעת, זיך געשטופט צו די פענצטערלעך פון די יודענראַט-בּאַמטע און אַלץ געטאָן, כדי צו איבערצייגן די יודענראַטלער און זייערע באַאַמטע, אַז אויך זיי—די אויסגעהונגערטע, אויסגעמאַטערטע, אַרויסגעטריבענע יידן פון שטעט און שטעטלעך — זענען שוין נישט אַזוי פאַראָרעמט, נויטיקן זיך נישט אין קיינעמס הילף, האָבן געוג כוח צו אַרבעטן און אַלס נוצלעכער עלעמענט האָבן זיי אויך פולע רעכט צו פאַרבלייבן אויף ווייטער אין שטאָט. די באַאַמטע ווידער, וואָס זענען געווען באַשעפטיקט אין דער אָפּטיילונג פאַר סאָציאַלער הילף ביים יודענראַט, האָבן אָנגעהויבן פאַרניכטן קאַרטן פון די קאַרטאָטעקן מיט נעמען פון די, וואָס זענען אָנגעקומען נאָך הילף. די אונטער-ערדישע פּאָליטישע פאַרטיין, האָבן איצט אין אָנבליק פון דער גרויסער גע-פאַר, אָנגעהויבן אונטערהאַנדלען וועגן אַ געמיינזאַמער אַקציע קעגן אָקופאַנט.

דערווייל האָבן די דייטשן געהאַלטן אין איין צוגרייטן זיך צום דורכפירן דעם גירוש. שוין דעם 10-טן יולי 1942 האָט די שוץ-פּאָליציי פאַראָרדנט, אַז ביים ראָג פון יעדער גאַס זאָלן די ראַנדן פון די טראָטוארן זיין געווייסט, אַז די הייזער אויף יעדער גאַס, וווּ דאָס געטאָ ענדיקט זיך, זאָלן זיין געווייסט ביז צוויי מעטער די הויך, אַז די אַריינגענג אין אַלע קעלער-שטובן אין געטאָ זאָלן זיין געווייסט א.א.וו. די יידן האָבן די דאָזיקע פאַראָרדנונג אויסגעטייטשט, אַז די דייטשן ווילן דאָס יעדער איינציקער פון זיי זאָל זיך לייכטער אָריענ-טירן אין געטאָ. כדי אָבער די דאָזיקע פאַראָרדנונג זאָל נישט אַרויסרופן קיין חשדים בייַ די יידן איז אויך פאַראָרדנט געווארן, אַז די סקווערן אין נייעם מאַרק (דאָ זענען שפּעטער פאָרגעקומען די סעלעקציעס), זאָלן זיין פאַרזייט מיט גראָז[96]. גלייכצייטיק איז געמאָלדן געווארן, אַז אין די יידישע ימים-טובים האָבן ייקע רעכט זיך צו זאַמלען אין די געבעט-הייזער און אַז די לייטערס און קאָמיסאַרן פון אַלע „פּלאַצווקעס" האָבן רעכט אין די דאָזיקע יום-טוב-טעג, לויט זייער אייגענעם איינזען, די יידישע אַרבעטער פון דער אַרבעט צו באַפריען[97]. די דאָזיקע פאַראָרדנונג, וואָס האָט וואַרשיינלעך געהאַט דעם ציל איינצושלעפערן די אויפמערקזאַמקייט פון די יידן, האָט געהאַט פונקט אַ פאַר-קערטע ווירקונג. דע־ אומצוטרוי צו די דייטשע פאַרזיכערונגען האָט געהאַלטן אין איין וואָקסן און צוזאַמען מיטן אומצוטרוי האָט זיך געשטאַרקט דער אומרו, וואָס זיין קולמיכאַציע-פונקט איז אָנגעקומען מיטן דערנענטערן זיך פון די ימים-נוראים, ווען די שטאָט-הויפטמאַנשאַפט האָט זיך אָנגעהויבן ווינציקער צו מישן אין די אינערלעכע ענינים פון געטאָ (דאָס איז געשען נאָכן וויזיט פון בעטכערן

אָנהויב סעפּטעמבער, וועָן ס׳איז פּאָרגעקומען די געהיימע באַראַטונג פון די דייטשע גדולים אין טשענסטאָכאָוו), דאַקעגן די שוץ־פּאָליציי האָט זיך אָנגעֿ־הויבן נאָך מער באַווייזן אין געטאָ. עס זענען איבערגעזידלט געוואָרן אַלע יידן, וואָס האָבן נאָך געווינט אויף קאַוויע־גאַס (דאָ איז בעת דער אַקציע געשאָפן געוואָרן דאָס גרויסע מאַסן־קבר פאַר די טויזנטער יידן, וואָס זענען דערשאָסן געוואָרן אין משך פון 5 וואָכן, וואָס עס האָט זיך געצויגן דער גירוש), די שוץ־פּאָליציי האָט אויך אַרויסגעוואָרפן די יידן, וואָס האָבן געווינט אויף גאַריבאַלדי־גאַס אין די הייזער 26 און 28 (דאָ האָבן זיי איינגעאָרדנט בעת דער אַקציע זייערע מאַגאַזינען פון אָנגערויבטן יידישן האָבֿ־און גוטס). געשטאַֿ־פּאָווצעס מיט שאָבעלסקען בראש (שאָבעלסקע איז געווען די שרעק פון געטאָ, זיין נאָמען בלויז האָט תמיד אַרויסגערופן שוידער) האָבן אָנגעהויבן דורכפירן אָפּטערע רעוויזיעס, געממיתט און גערויבט. (שאָבעלסקי איז נאָך דער באַפרייונג פאַרמשפט געוואָרן אין טשענסטאָכאָוו דורכן פוילישן געריכט צו טויט־שטראָף), עס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער אכזריות: פראַנקאָווסקי, דזשערזשאַ, וועלכער האָט תמיד געהאַט צו הילף אַ גרויסן הינט, לאַשינסקי, קעסטנער, האַנטקע („וויסער קאָפּ"), אַפּיץ („גאָרגל"), שאָט („ציגיינער"), וועלכער האָט, ווי מען האָט איבערגעגעבן, נאָך אין מערץ 1942 דערשאָסן דעם 26־יאָריקן יעשאַנאָוויטש פאַר איבערטרעטן די גרענעץ פון געטאָ בייַ דער קאַצאפּסקער בריק אויף וויליאָן־גאַס, שמידט („צירקאָוויעץ"), קירש („פּעפּעלע"), ווי אויך קליבש און שלאָסער, וועלכע זענען געווען די נאַציסטע פאַרטרויונג־מענער פון דעגענעראַטס פאַרטרעטער, לויטענאַנט ווערנער. אויך אָנקלאָגע, דעגענֿ־האַרטס שאָפער, האָט געמאַכט אָפּטע באַזוכן אין יידישע ווינונגען, געממיתט און גערויבט אַלץ, וואָס אים איז געפעלן געוואָרן.

ערב יום־כּפּור איז די שטימונג אין געטאָ שוין געווען אַ שרעקלעכע. פון מויל צו מויל וועָרט איבערגעגעבן, אַז אין שטאָט איז פאַראַן אַ „פאַרניכטונג־קאָמאַנדע". אין משך פון טאָג איז די אומרויקייט געשטיגן. פאַרנאַכט, עס הויבט זיך אָן דאָס צינדן יום־כּפּור־ליכט, און דאָס געטאָ וועָרט פאַרוואַנדלט אין איין גרויסן געיאָמער. יום־כּפּור אינדערפרי, פּאָרמעל האָבן יידן רעכט נישט צו אַרבעטן. ווייניק, זייער ווייניק יידן נוצן איצט אויס די דאָזיקע רעכט. עס פאַרשפּרייטן זיך קלאָנגען, אַז די יידישע „מקוריבים למלכות", ווי גנאָט, יאָזשאָמבעק, הערמאַן „קוליבייקע", בעסער, שעפּטעל, מעכטיגער און אַנדערע זענען אַרויס פון געטאָ און באַהאַלטן זיך אויס אויף דער אַרישער זייט. מען גיט איבער, אַז דער „חזן" פּאָפּאוו לאַנגע, דער דייטשער לייטער פון „מעבל־לאַגער", האָט שטילערהייט געראַטן די יידישע אַרבעטער אויף דער דאָזיקער פלאַצווקע זיי זאָלן נאָך פאַרענדיקן די אַרבעט נישט גיין אַהיים, נאָר בלייבן נעכטיקן אויף זייער אַרבעט־פלאַץ. די אַרבעטער פון „מעבל לאַגער", „בראַנד", ראווא" און אין דער פאַבריק „האָאָוויטש און שותפים" גרייטן שנעל צו בונקערס אויף זייערע אַרבעט־פלאַצווקעס און שמוגלען אַהין אַריין זייערע נאָענטסטע פאַמיליע־מיטגלידער. עס פאַרשפּרייט זיך אַ קלאַנג, אַז דער פּאָרזיצער פון יודענראַט איז אַרויסגערופן געוואָרן צום שטאָט־הויפּטמאַן

Bekanntmachung

Betrifft:

Aenderung der Sperrstunde.

Für die Zeit vom 20. 6. 1942 bis 31. 8. 1942 wird die Sperrstunde in der Stadt Tschenstochau

1. für Polen von 23-5 Uhr,

2. für Juden von 21-5 Uhr

festgesetzt.

Wer das Stadtgebiet während der Sperrstunden ohne Passierschein betritt, wird bestraft.

Gleichzeitig wird die Polizeistunde für die polnischen Gaststätten pp. auf 22.30 festgesetzt.

Tschenstochau, den 16. 6. 1942.

Der Stadthauptmann
Dr. Franke

OGŁOSZENIE

Dotyczy:

Zmiany godzin policyjnych.

Na okres od 20. 6. 1942 r., do 31. 8. 1942 r. ustala się w mieście Częstochowie godzinę policyjną

1. dla Polaków od godz. 23 do 5-ej,

2. dla żydów od godz. 21 do 5-ej.

Kto przebywać będzie na terenach publicznych miasta w czasie godzin policyjnych bez przepustki, zostanie ukarany.

Jednocześnie ustala się godzinę policyjną dla polskich restauracyj na 22.30.

Częstochowa, dnia 16. VI. 1942 r.

Starosta Miejski
Dr. Franke

שאַבעלסקי פאַרן פּוילישן פאָלקס־געריכט אין טשענסטאָכאָוו
פאַרן עדות־פּראָצעס די פרוי לאַנגנער

און שוין שעהן, ווי מען זעט אים נישט צוריק. יום־כפור פאַרנאַכט, אַ שטאַר־קע באַוועגונג פון יידן אין געטאָ. אַלע איילן זיך עפענס, מען לויפט, מען גאַרפט אומרויקע בלויקן אין אַלע זייטן, מען שטעלט זיך אָפּ אויף אַ רגע פרעגן ביים צווייטן, וואָס עס הערט זיך און מען לויפט ווייטער, נישט וואַר־טנדיק אויף קיין תשובה. דעגענהאַרט דראָט מיט די גרעסטע רעפּרעסיעס פאַר פאַרשפּרייטן „פאַלשע" קלאַנגען. דעגענהאַרט פאָדערט, אַז דער יודענראַט און די יידישע פּאָליציי זאָלן דעם עולם באַרויקן און אַ סוף מאַכן צו דער אומרו־יקער שטימונג אין געטאָ. יודענראַטלער און פּאָליציאַנטן באַמיען זיך דעם באַפעל פון פּאָליציי־שעף אויסצופירן. זיי גייען אַרום איבער די געטאָ גאַסן ביז שפּעט אין אָוונט און פרוון איינרעדן אַלעמען, אַז די קלאַנגען וועגן „אויסזידלונג" זענען אויסגעוויגן פון פינגער. זיי גיבן דערביי איבער, אַז דער שטאָט־הויפטמאַן און אַנדערע דייטשע דיגניטאַרן האָבן ערשט היינט געזומען גוט „באַצאָלט" אין געלט און אין ווערטפולע חפצים און דערפאַר האָט דער יודענראַט באַקומען אַ פאַרזיכערונג, אַז אין טשענסטאָכאָוו וועט די יידן קיין שלעכטס נישט געשען. אַלע באַרויקונג־פרוון ברענגען דאָך נישט אַריין קיין ענדערונגען אין דער אומרויקער שטימונג. עס ווערט שפּעט און די באַוועגונג אין די געטאָ־גאַסן ווערט גאָרנישט קלענער. מען היט נישט אָפּ פינקטלעך די פּאָליציי־שעה און קיינעם געשעט גאָרנישט. מען זעט עפּעס היינט נישט דאָס פּאָליציי־קעטשל, וואָס פלעגן זיך יעדן פאַרנאַכט אַזוי פינקטלעך באַווייזן אין געטאָ. די פריוולעגירטע הצנטווערקער, וועלכע ווינען אינעם אויסגעטיילטן הויז אַלייע 14, וואָס געפינט זיך אויף דער גרענעץ צווישן געטאָ און דער אַרישער זייט, נעמען אַהין איבער זייערע נאָענטסטע משפּחה־מיטגלידער. דער שניידער פּנחס איינהאָרן ראַט דעם געוועזענעם מיטאַרבעטער פון „היינט", זשיטניצקי, וואָס געפינט זיך איצט אין טשענסטאָכאָוו, ער זאָל איבערגיין צו אים אויף אַלייע 14, ווו ער וועט ווערן אַ „שניידער־אַרבעטער" און זיין געזיכערט פון גירוש. זשיטניצקי נעמט נישט אָן דעם חסד, ווייל ער ווייל טיילן דעם גורל פון אַלע יידן. ווער עס קען, שיקט כאָטש אַרויס זיינע קינדער צו באַקאַנטע פּאָליאַקן. אויסערן געטאָ אַרבעטן דערווייל די געשטאַפּאָווצעס און זשאַנדאַרמען מעשים און זוכן אַרום יידן, וואָס באַהאַלטן זיך דאָרטן אויס. עס פאַרשפּרייטן זיך קלאַנגען, אַז עס זענען שוין פאַראַן אַ סך קרבנות פון צווישן די, וואָס זענען געכאַפּט געווָארן אויסערן געטאָ. די געשטאַפּאָ האָט צווישן אַנדערע געכאַפּט דאָס יונגע טעכטערל פון באַקאַנטן יידישן אַרבעטער־טור אין טשענסטאָכאָוו, דודעק שלעזינגער, וואָס איז געווען באַהאַלטן ביי אַ פּוילישן אַרבעטער, עס געבראַנגט צו די עלטערן אַהיים אויף גאַריבאַלדי־גאַס און דאָרט צוזאַמען מיטן טאַטן דערשאָסן אין די אויגן פון דער מוטער. עס פאַלט צו די נאַכט. די גאַסן ווערן אָפּגעריימט, און עס הויבט אָן הערשן אין געטאָ אַן אימהדיקע שטילקייט, אַ שטילקייט פאַר אַ שטורם.

יום־כפור בייגאַכט, דעם 21־טן אויפן 22־טן סעפּטעמבער 1924, זענען אַלע געטאָ־גאַסן באַשטעלט געוואָרן מיט פאַשיסטיש־אוקראַיניש־ער און לעטי־שער הילף־פּאָליציי, אונטער דער אָנפירונג פון געשטאַפּאָווצעס און שוץ־פּאָלי־

ציאַנטן, און די „גירוש-אַקציע" האָט זיך אָנגעהויבן. עס האָט זיך אָנגעהויבן די שרעקלעכע טראַגעדיע פון גרויסן טשענסטאָכאָווער יידישן קיבוץ.

די גרויסע ליקווידאַציע

דעם 22-טן סעפּטעמבער 1942 פֿאַרטאָג האָט דאָס געטאָ אויפגעציטערט. יידישע פּאָליצאַנטן צעטראָגן צווישן זייערע באַקאַנטע די ווייסטע בשורה, אַז דאָס געטאָ איז פון אַלע זייטן באַשטעלט מיט פּאַשיסטיש-אוקראַאינישער הילף-פּאָליציי. טויזנטער מענטשן לויפן אַרום אין געטאָ פון שטוב צו שטוב, פון הויז צו הויז און פון גאַס צו גאַס. מען האַלדזט זיך. מען קושט זיך און מען געזעגנט זיך. דער טומעל איז אין לשער. מען ווייניט, מען שרייט, מען לויפט און מען שלעפּט מיט זיך פּעק. ווער עס שלעפּט מיט זיך אַ פּאַק בעטגעוואַנט, ווער אַ רוקזאַק, ווער אַ טלומעק און ווער אַ ביסל געשיר. מען לויפט, ווי מען וואָלט זיך געוואָלט ארויסרייסן פון אַ שרעקלעכער שרפה. אויך מיך יאָגט פון גאַס צו גאַס. אָט בין איך אין נייעם מאַרק, אָט אין אַלטן מאַרק, אָט בין איך אויף מיראָווסקע, אָט אויף גאַרנצאַרסקע און אָט בין איך אויף נאַדשעטשנע. דאָ לאָז איך זיך מיטן שטראָם ביזן „רינעק וואַרשאַווסקי". איך וויל גיין צוריק און קען נישט. עס שטערט דער מענטשן-שטראָם און דער עיקר — די פּאַשיס-טישע הילף-פּאָליציי, וועלכע געבן צו „פּאַרשטיין" מיט די קאָלבעס פון זייערע ביקסן, אַז קיין צוריק איז נישטאָ... וואַרשעווער גאַס, קרוטקע. די גאַסן זענען אָנגעפּראָפּט מיט מענטשן. צענדליקער זשאַנדאַרמען און געשטאַפּאָוצעס, צענדליקער גראַנאַט-פּאָליציאַנטן, הונדערטער באַנדיטן פון די הילפס-פּאָרמאַציעס. אונטער אַ האַגל פון קלעפ וועלן מחנות געטריבן צו „מעטאַלורגיע", וווּ עס זענען אייגנאַרדנט געוואָרן די „שאָפן". פרויען וועלן אַוועקגעריסן פון די מענער און קינדער פון טאַטע-מאַמע. מען ראַנגלט זיך מיט די מערדער, מען וויל גיין צוזאַמען. ווער עס שטעלט זיך אנטקעגן, פאַלט מיט אַ צעשמעטערטן שאַרבן. דאָס זעלבע געשעט אויך מיט די, וואָס לאָזן זיך נישט אָפּ-ריסן פון וויב און קינד, אָדער וואָגן זיך צו געזעגענען מיט וויב און קינד. די קרוטקע גאַס אין פול מיט מוראדיקן געלייַרעם. מאַמעס, משוגע פון פּאַר-צווייפלונג, רופן זייערע פאַרפאַלן געוואָרענע קינדער און פאַלן מיט צעשמע-טערטע שאַרבנס. דאָס געשריי און געוויין פון הונדערטער קינדער, וואָס רופן די מאַמעס זייערע, רייסט דורך די לופט. די רייען פאַר דער „מעטאַלורגיע" ווערן וואָס ווייטער אַלץ געדיכטער און לענגער. מענטשן-שאָטנס מיט אויסגע-שטרעקטע הענט. אין וועלכע עס שטעקן רויטע ביכעלעך, וואָס דאַרפן באַ-שטעטיקן די נוצלעכקייט פון זייער פערזאָן, שטייען פינצטערע אין ריזן-רייען אייגנער צום צווייטן געפּרעסט פאַר די טויערן פון דער געוועזענער מעטאַ-פּאַבריק. דער גרויזאַמער פּאָליציי-הונט, הויפּמאַן דעגענהאַרט, שפּאַצירט דאָ רואיק צווישן דער געדיכטער מאַסע און מיט זיין שפּיצרוט טייטלט ער אי-בער קעפּ אוז שטאַמלט ארויס: „דו רעכטס, דו לינקס!" ער שוינט נישט קיינעם.

מעטאַלורגיע „שאָפן"

טויזנטער רויטע ביכלעך וואָלגערן זיך צעריסענע צעטרעטענע און זייערע באַזיצער ווערן געטריבן לינקס. פון דער געוועזענער פרץ-שול, אין וועלכער עס איז איצט איינגעאָרדנט אַ שפּיטאָל פאַר אָנשטעקנדיקע קראַנקע, לאָזן זיך אריס אין בלויזער וועט צענדליקער קראַנקע, נאָך זיי קומען קראַנקנשוועסטער. איך דערקען פונווייטנס די קראַנקנשוועסטער, דזשוני ראָזען, דעם דאָקטאָר ראָזענס טאָכטער. זי לויפט צוזאמען מיט אַלע קראַנקע. אויך איצט, ווייזט אויס, וויל זי זיי נישט פאַרלאָזן. אַ געקנאַל פון רעוואָלווערן... טייל קראַנקע פאַלן בייַם טויער פון פרץ שול-בנין, און די רעשט ווערט געטריבן אויף לינקס. הונדערטער באַקאַנטע פנימער שוועבן אַדורך פאַר מיינע אויגן. איך באַמערק דעם שטענדיק פרייַלעכן, לעבנסלוסטיקן און ענערגישן ריווע סלאָמניצקי, וועלכער ווערט איצט דורך זשאַנדאַרמען געשטויסן אויף רעכטס. אונטער אַ האָגל פון קלעפ רייסט ער זיך אויף צוריק און באַקומט זיך אריבער אויף דער צווייטער זייט. דאָ כאַפט ער אויף די הענט אַ וויינענדיק מיידעלע און באַוועגט זיך לאַנגזאַם מיט דער מחנה אויף לינקס. נעבן מיר שטייט אַ יונג פּאַרפאָלק, נעבן זיי אַ קליין קינד. זיי רעדן צווישן זיך שטיל אויף פויליש: „דזיעצקו ניץ זלעגאָ ניע זראָביאָן" (קיין קינד וועט מען קיין שלעכטס נישט טאָן). זיי לאָזן דאָס קינד, וואָס ווערט גלייך געטריבן אויף לינקס, און זיי אליין שטופן זיך צום טויער פון דער „מעטאַלורגיע". איך זע, ווי לאָזן ראָזנשטיין, צעשויבערט און ווילד, ראַנגלט זיך מיט צוויי זשאַנדאַרמען. ער פאַלט אַנידער, שטעלט זיך אויף די קני און בעט זיך ביי זיי, די זשאַנדאַרמען שלעפן אים אַוועק און שטויסן אים אַריין אין „מעטאַלורגיע". דאָס זעלבע געשעט אויך מיט לייבל אַלטמאַן, וועלכער רייסט זיך מיטצוגיין מיט זיין פרוי און קינדער. אויך איך ווער איצט אַרייַנגעשטויסן אין „מעטאַלורגיע". מיין רויט ביכל „עדות געזאָגט" אַז איך בין אַ בערשטער-מייסטער, און די דייטשן, וואָס האָבן דאָס ביכעלע קאָנטראָלירט, האָבן ווייזט אויס געהאַלטן, אַז אַזאַ פאַכמאַן קאָן זיי נאָך צונוץ קומען...

* * *

דער פאַבריק-פלאַץ איז פול מיט מענטשן און דאָך איז אַזוי שטיל, ווי אויף אַ בית-הקברות. דאָ אַמטירן שוין אייניקע מיטגלידער פון יודענראַט, ווי: קאפינסקי, בערלינער, באָשישקאָווסקי און קורלאַנד. די דייטשן ברענגען אויך אַראָפּ דעם אַלטן חברה-קדושה-מאַן, מיסקי, וועלכער דאַרף, אונטער דער אויפּזיכט פון זשאַנדאַרם איבערשרן, אָנפירן מיטן אויפרוימען די טויטע און אַוועקפירן אויף דער קאַוויאַ-גאַס, וווּ עס זענען שוין צוגעגרייט 2 גרויסע גריבער אויף מאַסן-קברים. עס דריקט אַ שרעקלעכער טרויער און אומרו. מען באַוועגט זיך ווי שאַטנס, אָדער מען זיצט פאַרשטאַרט. איטלעכע פאָר סעקונדן הערט זיך פון אַנדער אָרט אַ הויכער קרעכץ, אָדער אַן אויסברוך פון געווויין. עס איז איבערגעריסן געוואָרן די אימהדיקע שטילקייט, וואָס האָט אָנגעהאַלטן אין די ערשטע מאָמענטן. לייב אַלטמאַן זיצט איינזאַם אויף אַ שטיין, קלאַפּט זיך מיט די פויסטן אין קאָפּ און שרייט: „מיין פרוי, מיינע קינדער! מיינע ליכטיקע קינדער!" ערגעץ אין אַווינקל זיצט העלאַ פראנק, די פרוי פון באַקאַנטן קאָ-

מוניסטישן טוער, אינשיניער לייבוש פראנק. זי האלט באהאלטן אונטערן קלײדל איר דריי-און-האלבּ-יאריק יונגעלע. זי דערציילט, ווי מאכל בירנצווייג האָט מיט דער הילף פון מיכאל וויסקאָפ (שפעטער געווארן אן אקטיוער מיט-גליד פון „זשאב"), שוין נאָך דער פאליציי-שעה זי אראפגעברענגט אין „מעבל-לאגער", כדי איר צוזאמען מיטן קינד דארט אויסצובאהאלטן אין א בונקער; זי איז אבער פון דארט פארטריבן געווארן. זי האָט גאנצע 3 יאָר געלעבט מיט דער האפענונג זיך צו טרעפן מיט איר מאן, וואָס איז אווען קיין ראטן-פארבאנד און איצט זענען אלע אירע האָפענונגען איבערגעריסן געווארן. עס זיצט לעאן ראזנשטיין אויף עפעס אן אלטן פארראסטן קעסל און מיט בריט צעפּפּנטע אויגן קוקט ער שטאר פאר זיך. אויף טריט און שריט אן אנדער פארחושכט פנים, אן אנדערער וואזניקער בליק. מען זיצט, מען דרייט זיך ארום, ווי איינער דעם צווייטן וואלט נישט געזען. מיטאג-צייט באוויזן זיך 2 זשאנדארמען, קוקן אין אלע זייטן, ווי זיי וואלטן עמעצן געזוכט. זיי שטעלן זיך אפּ נעבן ראזנשטיי-נען, פרעגן אים צי ער איז דער יודע, וואס האָט דווקא געוואלט מיטגיין מיט זיין פרוי און רופן אים צו גיין מיט זיי. אין א פאָר סעקונדן ארום דערהערט זיך א שאס און ראזנשטיין ליגט שוין אין א קאלושע מיט בלוט. דער דאזיקער שאס האָט אויפגערודערט דעם פארומערטן עולם, ווי אן אנזאג, אז אויך דאָ איז מען נישט זיכער מיטן לעבן. עס קומט אן דעגענהארט אין באגלייטונג פון זשאנדארמען. אלע יידן דאָ ווערן געיאָגט און אויפגעפאדערט זיך אויסצושטעלן אין א געדיכטער לאנגער ריי. יעדע שורה ווערט ענווי באטראכט. ווער עס זעט אויס צו יונג, אדער צו אלט, ווער עס זעט אויס שוואך, אדער האָט א מום, ווערט גלייך ארויסגענומען פון דער ריי און אוועקגעפירט. מיט א פאָר שורות פאר מיר שטייט א 15-14-יאריק יונגל. ער ווערט ארויסגענומען פון דער ריי דורך דעגענהארטן אליין, נאכדעם ווייזט דעגענהארט אן מיטן שפּיצרוט אויף א מיטל-יאריקן ייד און רופט אויס: „דו ביסט געווים זיין פאטער!". דער ייד ווערט זיך, אבער עס העלפט נישט. ער מוז גיין צוזאמען מיטן יינגל אלס זיין „פאטער"... עס צעריסן די אילוזיעס פון די, וואס האבן געגלויבט, אז אין די „שאפן" ווערט מען זיכער זיין מיטן לעבן און אויך דאָ הויבט מען אן זוכן מיטלען, ווי זיך צו ראטעווען. דער 22-טער סעפטעמבער, דער ערשטער טאָג נאָך יום-כיפור האָט זיך פארענדיקט פאר די יידן פון טשענסטאכּווער געטא מיט עטלעכע הונדערט דערמארדעטע אויפן ארט און 8.000 ארויסגעשיק-טע קיין טרעבלינקע.

ביי די ארויסגעשיקטע האָט מען פריער צוגענומען די פּעק, וואס זיי האבן געהאט מיט זיך, און אפילו געהייסן אויסטאן די שיך און נאכדעם ערשט זענען זיי אריינגעשטויסן געווארן אין די פון פריער צוגעגרייטע פי-וואגאנען. די גאסן: קאוויא, ווילסאן, קרוטקא, גאריבאלדי, רינעק, וואַרשאווסקי, א טייל פון גארנצארסקא און א טייל פון נאדזשעטשנא, וועלכע זענען אין משך פון דורות באווינט געווען פון יידן, זענען איצט אויסגעליידיקט געווארן אינגאנצן.

אויפצומארגנס — אלע געטא-גאסן שטרענג באוואכט, געדיכטע שיסעריין אין די גאסן, פון וואנען די יידן זענען שוין ארויסגעשיקט. דא ווערן געמאר-

דעט יידן, וואָס האָבן פרובירט זיך אויסצובאַהאַלטן און נישט אַרויסגעגאַנגען אויף דער „סעלעקציע". אויך אויף די נאָך־באַווויינטע גאַסן הילכן אַפּ אָפּטע שאָסן, וואָס רייסן איבער דאָס לעבן פון די, וועלכע וואַגן אַרויסצובליקן דורך אַ פענצטער, אָדער זיך באַוויזן אויף אַ באַלקאָן.

אין אַ פאָר טעג אַרום פאַרשפרייט זיך אַ קלאַנג, אַז פון דער צווייטער „סעלעקציע" האָט מען אַ געווויסע צאָל יידן שוין פון די וואַגאָנען צוריקגעשיקט אין געטאָ אַריין. עס ווערט אַ נערוועזע באַוועגונג. מען לויפט צו די יודענראַט־מיטגלידער, מען פרוווט געווויער צווערן עפעס געניערס ביי יידישע פּאָליציאַנטן, ביי פוילישע גראַנאַט־פּאָליציאַנטן, ביי זשאַנדאַרמען. יעדער ווילּ געווויער ווערן, צו עס געפינט זיך נישט אַמאָל צווישן די „גליקלעכע" עמעץ פון זיין משפּחה, פון זיינע נאָענטע און באַקאַנטע. פון יידישע פּאָליציאַנטן דערוווסט מען זיך, אַז מען האָט טאַקע צוריקגעשיקט יידן פון די וואַגאָנען אין געטאָ אַריין, אָבער זיי האָבן געהאַט רעכט זיך אומצוקערן בלויז אין די גאַסן, וווּ עס זענען נאָך געבליבן יידן. אַ שיין פון האָפנונג, וואָס איז פולּ מיט ציטער און אומרו פאַרן וויטערדיקן גורל, באַמערקט זיך בלויז ביי געציילטע, דער ווייט גרעסטער טייל איז רעזיגנירט און גלויבט נישט אין קיין ניסים.

אויפן דריטן טאָג ווער איך געוואָר צום פאַרטרעטער פון דעגענהאַרטן, צום שוץ־פּאָליציאַנט סאפּאַרט, וואָס אמטירט אין „מעטאַלורגיע", און אין דער אָנווועזנהייט פון קאַפּינסקין באַקום איך אַ באַפּעל, אַז אַלס געווועזענער אָנפּירער פון „טאָז"־אַנשטאַלטן זאָל איך איינאָרדנען אַ סאַניטאַר פונקט פאַר די איבערגעלאָזטע יידן. מען האָט געשטעלט צו מיין דיספּאָזיציע אַ פּלאַטפאָרם מיט פערד און אונטער דער אויפזיכט פון אַ זשאַנדאַרם, פון אַ פוילישן פּאָליציאַנט און פון אַ יידישן פּאָליציאַנט, האָב איך געדאַרפט צוויי מאָל אין טאָג אַרויספאָרן פון „מעטאַלורגיע" און ברענגען דאָס פאַרמעגן פון „טאָז" און פון סאַניטאַר־פונקט, וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן דורכן יודענראַט. איך שלעפּ אָן אָפּמאַך מיט מיינע „באַגלייטער" און פאָר הונדערט גילדן פון קאָפּ דערלויבן זיי מיר מיטצונעמען פון געטאָ יידן און אַריינצושמוגלען זיי אין „מעטאַלורגיע" אַלס אַרבעטער, וואָס העלפן מיר צו ביי דער אַרבעט, וועלכע איז מיר איבערגעגעבן געווואָרן. שפּעטער האָבן זיי געהאַט דעם אָפּצאָל אויף טויזנט גילדן פון אַ קאָפּ. אַלס דאָקטאָר אויפן סאַניטאַר־פונקט וועט באַשטימט ד"ר יצחק שפּערלינג, וועלכער וויזט אין זיין אַרבעט אַרויס איבערגעגעבנקייט ביים דערטיילן הילף צווישן די יידן אין „מעטאַלורגיע" און אויך ביים אַריבערשמוגלען יידן פון די גאַסן אין „מעטאַלורגיע" אַריין. (אין „האסאג" האָט דער זעלבער שפּערלינג נישט גוט געהאַנדלט). ביים דריטן מאָל פון מיין זיין אין גאַס האָב איך אָנגעטראָפן אויף אַ „סעלעקציע". פון וואַרשעווער גאַס, פון אַלטן מאַרק, פון נאַדזשעטשנע און גארנצארסקע טרייבט מען ווייטער יידן. אַלע ווערן געיאָגט אויפן גרויסן פּלאַץ פון נייעם מאַרק. טויזנטער יידן זענען דאָ אויסגעשטעלט אין צווייי געדיכטע לאַנגע רייען. צענדליקער זשאַנדאַרמען, צענדליקער געשטאַפּאָוצעס, גראַנאַט־פּאָליציאַנטן, הונדערטער פון די הילפס־פּאָרמאַציעס און גרופּעס זעלנער פון דער „לופט־וואפע" רינגלען אַרום דעם

דאָזיקן פּלאַץ. אַלע האַלטן גרייט די ביקסן, אָדער רעוואָלווערן מיט די לופּעס געוועגדעט צו די צוזאַמענגעטריבענע יידן. אין דער לינקער זייט אויף מערב פון דעם פּלאַץ נאָענט פון דער ערשטער אַלייע שטייט דער גענעראַל פון עס-עס, בעטכער, מיט אַ גרופּע עס עס-אָפיצירן. אויפן פּלאַץ געפונען זיך אויך אייניקע יידישע פּאָליציאַנטן און צוויי מיטגלידער פון יודענראַט, קאַפּינסקי און קורלאַנד, וועלכע אַסיסטירן בעת דער „סעלעקציע". עס הערשט אַ טויט-שטילקייט. עס הערט זיך בלויז די שטאַמלדיקע שטים פון דעגענהאַרטן: „וואָס ביסטו פון באַרוף?" און נישט וואַרטנדיק אויף קיין ענטפער טייטלט ער מיט זיין שפּיצרוט איבער די קעפּ: „רעכטס, לינקס, רעכטס, לינקס!" מיט דעם דאָזיקן כאַראַקטעריסטישן: „דו רעכטס, דו לינקס!" דעצידירט ער וועגן לעבן און טויט פון יעדן באַזונדער. כמעט אַ האַלבן טאָג דויערט די דאָזיקע „סעלעקציע". זעקס טויזנט יידן פון לינקס ווערן געטריבן צו די וואַגאָנען און געשיקט קיין טרעבלינקע און די עטלעכע הונדערט יידן פון רעכטס ווערן איבערגעשיקט אין „מעטאַלורגיע". די גאַסן זענען פאַרזייט מיט הרוגים און דער סעלעקציע-פּלאַץ איז חוץ דעם פאַרזייט מיט קינדער-וועגלעך, רוקזעק, טלומיקעס, בעטגעוואַנט און טעפּלעך. עס איז פוסט און שרעקלעך...

טאָג נאָך טאָג בין איך מיט מיינע „באַגלייטער" אין גאַס. פון די שטובן, ווו עס געפונען זיך נאָך יידן, טראָגן זיך צו אונדז רופן: „יידן, באַזאָרגט עפּעס עסן!" דורך די פענצטער דערקענן איך קינדער פון דער „טאָז-שוויעטליצע", וועלכע שרייען: „וואָס וועט זיין מיט אונדז? מיר זענען הונגעריק!". פון די וועגט שרייען אַראָפּ גרויסע פּלאַקאַטן, מיט מעלדונגען פון שטאָט-הויפּטמאַן, ד"ר פראַנקע, און וועלכע ער דראָט מיט טויט-שטראָף פאַר אויסבאַהאַלטן יידן, פאַר באַזאָרגן יידן מיט שפּייז און פאַר פאַרקויפן יידן שפּייז-אַרטיקלען[98].

פּלוצים – אַ שיין פון אַ נייער האָפענונג: זשאַנדאַרמען האָבן געבראַנגט צו פירן אין די „שאָפּן" אַריין אַ גרופּע יידן. זיי האָבן זיך אויסגעקויפט פאַר גרויסע סומעס געלט, פאַר צירונג און אַנדערע ווערטפולע חפצים. עס ווערט איבערגענומען אַז דעגענהאַרט אַליין האָט בייַ דער קאָלאָניאַל-פירמע גלאַטטער איבערגענומען אַ גרויסן טראַנספּאָרט טייערע קאָלאָניאַל-סחורות פון אַ בונקער און דערפאַר האָט ער די גלאַטערס פארזיכערט, אַז זיי וועלן אויסמיידן די „סעלעקציע". די יודענראַט-מיטגלידער, וואָס אַמטירן אין „מעטאַלורגיע", נעמען זיך אונטער די וויייטערדיקע „פאַרמיטלונג" און קאַסירן אייַן בייַ יידן אויסלייזגעלט פאַר דער שוץ-פּאָליצייַ. יידן גיבן איבער דאָס לעצטע, וואָס זיי פאַרמאָגן נאָך. מען גיט אָפּ פאַרבאָרגענע און פאַרמויערטע אוצרות און אַפילו דאָס טייערסטע צירונג, וואָס איז איבערגעגאַנגען פון דור צו דור, אַבי צו ראַטעווען זייערע נאָענטסטע. זעקלעך מיט גאָלד, צירונג און בריליאַנטן גייען אַרבער צו די יודענראַטלער און פון זיי טיילווייז צו די זשאַנדאַרמען, אָבער די אָפּגענארטע, צום טויט פאַרמשפּטע יידן וואַנדערן ווייטער צו די פי-וואַגאָנען, אין וועלכע זיי ווערן געפירט קיין טרעבלינקע.

מיר ווידער איז אין דער זעלבער צייט פאַרווערט געווארן אַרויסצופאָרן אין גאַס מיט מיינע שטענדיקע „באַגלייטער" אָן אַ מיטגליד פון יודענראַט. עס

האָט אָנגעהויבן מיט מיטאָרן דער יודענראַטלער, קורלאַנד, וואָס האָט וואַרשיינלעך הינטער מיינע פלייצעס געווירקט אויף מיינע „שומרים" זיי זאָלן נישט דערלויבן אַרײַנצושמוגלען יידן אין „מעטאַלורגיע", ווייל דאָס האָט זיך געקרייצט מיט די פלענער פון יודענראַט, וואָס האָט געזאָמלט „פדיון הנפש"-געלט. איך האָב זיך דעריבער געמוזט באַגנוגענען מיטן באַזאָרגן, בעת מיינע אַרויספאָרן, עסן פאַר יידן אין די אָפּגעשלאָסענע גאַסן, דורך וועלכע עס איז מיר אויסגעקומען אַדורכצופאָרן מיט שפּייז-אַרטיקלען, וואָס איך האָב אַרויסגע-נומען פון די „טאָז"-מאַגאַזינען אויף פּשעמיסלאָווא נר. 11 און אין „מחזיקי-הדעת" אויף נאַדזשעטשנאַ. אין דעם האָט מיר שוין קורלאַנד יאָ צוגעהאָלפן. דעם 29-טן סעפּטעמבער האָבן מיר אַרויסגענומען פון „טאָז"-מאַגאַזין אויף נאַדזשעטשנאַ 36 צענ זעקלעך מעל און געזאָלט פאַרטיילן צווישן יידן, וואָס האָבן זיך נאָך אויף דער דאָזיקער גאַס געפונען. אויף נאַדזשעטשנאַ 34 האָבן מיר אין אַן אָרעם פינצטער שטיבל אָנגעטראָפן אויף אַ געהאָנגענעם. דער יד הענגט אין מיטן שטוב אויף צונויפגעבונדענע האַנטוכער. מיר באַטראַכטן דעם זעלבסטמערדער און דערקענען אין אים אַ געוויסן יצחק-הערש רוג, וועלכער שטאַמט פון אַ קליין שטעטל וויזשוע, וואָס ליגט נאָענט פון קאָוולע אויף וואָלין. אויף נאַדזשעטשנע-גאַס, אין הויז פון זשוריקער רבי טרעפן מיר דעם געוועזענעם לייטער פון דער פעלד-קיך, יחיאל גאמולינסקי. ער איז מספּים איבערצונעמען איין זעקל מעל פאַר די יידן, וואָס געפינען זיך נאָך אין דאָ-זיקן הויז. די איבעריקע 9 זעקלעך מעל גיבן מיר אַריין אין דער בעקעריי פון זלמן ווינדמאַן, וואָס געפינט זיך אויף גאַרנצאַרסקע-גאַס, כדי דאָרט אויס-צובאַקן ברויט פאַר די יתומים, וועלכע געפינען זיך אויף פּשעמיסלאָווא נר. 6. דעם זעלבן טאָג נאָך באַזוכן מיר דאָס זקנים-הויז, וואָס געפינט זיך איצט אויף גאַרנצאַרסקע-גאַס אינעם געווועזענעם הכנסת-אורחים-הויז. דער גאַנצער הויף שטעלט דאָ פאָר מיט זיך איין שעכט הויז. אַלע וועגן באַשפריצט מיט בלוט און די דורכגעגנ פול מיט הרוגים. אין יעדן צימער צווישן די בעטן און אין די בעטן — הרוגים, אייניקע ליגן אין די בעטן און האַלבע קערפער הענגען אַראָפּ, אַנדערע ליגן מיט די קעפ אונטער קישנס, ווי זיי וואָלטן אויף אַזאַ אופן געווואָלט פאַרהיטן די קעפ זייערע פון די קויל. אין איין שטוב טרעפן מיר צווישן אַלע הרוגים אַן אַלטיטשקע, וואָס זיצט אין בעט מיט אַ דורכגעשאָ-סענער ברוסט, רייסט מיט די הענט דאָס איבערבעט און מורמלט עפּעס אום-פאַרשטענדלעכס. דער זשאַנדאַרם, וואָס היט אונדז כאַפּט ארויס דעם רעוואָל-ווער און לייגט אים צוריק אַריין אין רעוואָלווער-טעשל. אויף דער גראַנאַט-פאַליציאַנט האַלט נישט פון אַ סוף מאַכן צו די גסיסה-ליידן פון דער זקנה

דעם 2-טן אָקטאָבער בין איך ווידער אין גאַס, דאָס מאָל בין איך באַ-שטימט צו העלפן ביים פאַרטיילן ברויט צווישן די יידן, וואָס ווערן אַוועק-געשיקט. עס שווינדלט אין מוח — אַזויפיל באַקאַנטע און נאָענטע... אָט באַ-מערק איך דעם געווועזענעם באַאַמטן פון סאָציאַלער הילף ביים יודענראַט, שלמה פישמאַן. וואָס האָט פאַרניכטעט הונדערטער קאַרטן פון די געניסער, כדי אויפ-צווווייזן, אז אין טשענסטאָכאָוו זענען נישטאָ קיין סך אָרעמעלייט און דערמיט

פֿאַרהיטן זיי פון אויסזידלונג. איצט ווערט ער אַליין אויך אַוועקגעשיקט, אָט באַמערק איך דעם אַדוואָקאַט מענדל קאָנאַרסקי, וועלכער שלעפט זיך קוים אויף זיינע קרעַנקע פיס און ווערט אונטערגעהאַלטן פון זיין פרוי און שווע־גערין, אָט גייט דער אַקטיוויסט פון „אַרבעטער־רעַט", ווילינגער, נעבן אים — זיין פרוי און קינדער, וועלכע האָבן אַזוי אָפט פאַרשאַפט יעדן איינעם פיל פרייד מיט זייערע אַרויסגעווינטע פעיקייטן, חן און קינדעריישער צאַרטקייט בעת די עפנטלעכע אויפטריטן פון די „טאָג־שווייצליצעס. פון גרויסן עולם געטריבענע טיילן זיך אויס פלאַטפאָרמעס מיט קינדער אין ווייסע פאַרטוכלעך מיט בלויע פאַסן און צווישן זיי — זייערע דערציערינס. אויף איין פור זיצט צווישן די קינדער רבקה וואַזשעכאַ, די געווינענע פרעבליסטין פון דער „פרץ"־קינדערהיים און בעת דער מלחמה — לייטערין פון יתומים־הויז. נאָך דער דאָזיקער פור שלעפן זיך איר אַלטע מאַמע, איר מאַן שמולעוויטש מיט אַ פידל אונטערן אַרעם און דער גאָר אַלטיטשקער שטייער. אזוי פירט מען די 150 קינדער פון יתומים־הויז אויף זייער לעצטן וועג. דער „סעלעקציע"־פלאַץ ווערט אָפגערייניקט פון דער טרויעריקער פּראָצעסיע. עס בלייבן בלויז הרוגים: ווער פון זיי מיט אַ צעשמעטערטן שאַרבן און ווער מיט אַ דורכגעלעכערטער ברוסט. איינער זעט אויס, ווי ער וואָלט געשלאָפן און אַנדערע ליגן מיט אויס־געשפרייטע הענט און פיס, ווי זיי וואָלטן עפנטלעך געשענדעט געוואָרן. אויך פון דער דאָזיקער „סעלעקציע" האָט מען איבערגעלאָזט עטלעכע הונדערט מאַן, וועלכע זענען איבערגעשיקט געוואָרן אין די „שאָפן" און אויף אַנדערע פלאַצווקעס, וווּ עס האָבן זיי דערוואַרט נייע „סעלעקציעס".

אין דער זעלבער צייט, ווען עס זענען פאָרגעקומען די אויסזידלונגען, האָט זיך אין געטאָ אָנגעהויבן אַ ווילד געיאָג נאָך רויב: דייטשן נאַרן אויס באַהאַלטענע פאַרמעגנס ביי די לעבעדיקע, איבער די גאַסן ציען זיך וועגענער מיט האָב אוז גוטס פון יידישע ווינונגען צו די צוגעגרייטע מאַגאַ־זינען פון דער שוץ־פּאָליציי, וועלכע פאַרנעמען איצט די גאַנצע גאַריבאַלדי־גאַס. עס ציען זיך וועגענער מיט הרוגים צו דער קאַוויע־גאַס, וווּ די שוץ־פּא־ליציי האָט ביי די טויטע אַרויסגעריסן גאָלדענע ציין און אָפּגעשניטן פינגער מיט גאָלדענע רינגען, וועלכע ווערן געזאַמלט אין קוישן און אַוועקגעפירט. אַהער ווערן אויך געבּרענגט זקנים, קרעַנקע און קינדער, וועלכע ווערן גע־צוווּנגען זיך אויסצוטאָן און זיך לייגן אין אַ ריי נעבן גרוב מיט די פּנימער אַרויף. ערשט דאַן גייען זשאַנדאַרמען פון איין קרבן צום צווייטן, שיסן יעדן אריין אַ קויל אין קאָפּ. דאָס אָנטוענטס פון די הרוגים ווערט טיילווייז נאָכ־דעם אַוועקגעגעבן צו איינווינער אויף דער דאָזיקער גאַס, וועלכע זענען פריער געצווונגען געוואָרן אריינצווואַרפן די הרוגים אין מאַסן־קבר[99]

דעם 4־טן אָקטאָבער איז געקומען די ריי אויף די קרעַנקע פון יידישן שפּיטאָל, וואָס האָט זיך געפונען אויף פשעמיסלאָווא־גאַס. די דאָקטוירים און קרעַנקשוועסטער, וואָס האָבן דאָרט אַמטירט, האָבן באַקומען אַ באַפעל צו מאַכן די קרעַנקע טויט־איינשפריצונגען. בלויז אייניציקע פון זיי האָבן זיך אונ־טערגעוואָרפן דעם דאָזיקן באַפעל. די ווייט גרעסטע טייל האָט זיך באַמיט

די קראַנקע צו באַרויקן, געווען אויך קראַנקנשוועסטער, וואָס האָבן פרובירט שאַפן אַ בעסערע שטימונג צווישן די קראַנקע, פאַרטיילנדיק זייער פערזענ-לעכע וועש אַלס מתנות צווישן קראַנקע פרויען, וועלכע האָבן שוין פאַרענדיקט זייער קוראַציע און דאַרפן אויסגעשריבן ווערן פון שפיטאָל. דעם זעלבן טאָג נאָך איז דער גאַנצע שפיטאָל-פערסאָנאַל ארויסגעפירט געווארן צו דער „סע-לעקציע", פונוואַנען די גרעסטע טייל איז געשיקט געווארן צום טראַנספאָרט קיין טרעבלינקע. די קראַנקע, צווישן וועלכע עס זענען אויך געווען 13 געווי-נערינס מיט זייערע זויגלינגען, זענען אַוועקגעפירט געווארן אויף קאַוויע גאַס. דאָ האָבן די זשאַנדאַרמען פריער דערשאָסן די עלטערע, וועלכע האָבן נאָך געלעבט נאָך די איינשפריצונגען, לויט זייער איינגעשטעלטן „מנהג", אויס-לייגנדיק זיי אין אַ ריי פאַרן קבר. צו די זויגלינגען האָט זיך געמומען איבער-שער אַליין. דער דאָזיקער דייטשער מערדער האָט יעדעס זויגלינג אָנגעכאַפט ביי אַ פיסל, אָדער ביי אַ הענטל, געשאָסן צו דעם און אריינגעוואָרפן אין מאַסן-קבר[100]. אין דער זעלבער צייט זענען אויך אויסגעצונדיקט געווארן די רעשט קראַנקע און שפיטאָל אויף קרוטקע 22.

דער קליינער פאַבריק-פלאַץ, ווו עס געפינען זיך די „שאָפן", איז געדיכט באַלייגט מיט טויזנטער מענטשן. נישטאָ קיין פריי שטיקל פלאַץ, ווו מען זאָל זיך קענען באַוועגן. דאָרט ווו מען עסט, דאָרט ווו מען שלאָפט און דאָרט ווו מען זיצט און מען באַווייזט דעם גרויסן אומגליק – דאָרט מוז מען אויך דער-ליידיקן די נאָטירלעכע באַדערפענישן. אויף טריט און שריט זיצן מענטשן און ווייַנען. אויפן צווייטן הויף אין ווינקל, צווישן אָנגעווארפענע ברעטער ליגט אַ יונגע פרוי און קורטשעט זיך אין קראַמפן. אַ פאַרלאָזענע, אַ צוזאַמענגע-בראָכענע און אַן איינזאַמע ליגט זי מיט פאַרביסענע ליפן, קרעכצט איינגעהאַלטן און קנעט מיט די אייגענע פויסטן דעם בויך אירן. אַ גרופּע פרויען רינגלען זי געדיכט אַרום, כדי קיין „בייז אויג" זאָל דאָס נישט באַמערקן. די קינפע-טאָרן מוז אַליין די הייבאַם זיין...

אויפן צווייטן טאָג האָבן זשאַנדאַרמען געפונען די געווינערין מיטן נייַ-געבוירענעם קינד און אַוועקגעפירט צו דעגענהאַרטן. יעדער פון אונדז איז זי-כער, אַז דער גורל פון די צוויי נייַע „אַרעסטאַנטן" איז שוין אַ געהתמעטער. צו אַלעמענס שטוינונג האָט דעגענהאַרט פאַראַרדנט, אַז פאַר דער יונגער מאַ-מען זאָל אַלע פרימאָרגן צונעשטעלט ווערן אַ ליטער פרישע מילך. ער האָט אויך פאַראַרדנט, אַז עס זאָל איינגעאָרדנט ווערן אין „מעטאַלורגיע" אַ ספּעצ-יעלער זאַל, ווו זי מיטן קינד זאָלן זיך געפונען און דערביי דערקלערט אַן „אַמנעסטיע" פאַר די אַלע מאַמעס מיט קינדער, וועלכע עס האָט זיך איינגע-געבן אַריינצובאַקומען אין די „שאָפן" און אויסמיידן די „סעלעקציעס". עס איז אויף דעם צוועק אויסגערוימט געוואָרן אַ גרויסער פאַבריק-זאַל אויפן ערשטן שטאָק. פול מיט אומרו און אומצוטרוי האָבן מאַמעס מיט קינדער, דערשפּעטע פון הונגער און אויסגעמאַטערטקייט אין די באַהעלטענישן, זיך אַרויסגעשאַרט פון קעלערן, בוידעמער און לעכער, ווו זיי זענען לאַנגע טעג און נעכט גע-לעגן אין טויט-שרעק און פאַרנומען אַ פלאַץ אין צוגעגרייטן זאַל, ווו זיי האָבן

אויך באַקומען עסן פאַר זיך מיט די קינדער. זיבן טעג האָט זיך געצויגן דאָס „באַקוועמע" לעבן פון אַ פּאָר צענדליק מאַמעס מיט זייערע קינדער. אויפן אַכטן טאָג איז ווייטער דורכגעפירט געווארן אַ „סעלעקציע" אין „מעטאַלורגיע". אַלע מאַמעס מיט זייערע קינדער זענען אויך פארנומען געווארן און צוזאַמען מיט אַ נייעם טראַנספּאָרט יידן אַוועקגעשיקט געווארן קיין טרעבלינקע. צום דאָזיקן טראַנספּאָרט האָבן זיך פיל יידן פרייוויליק צוגעשטעלט, ווייל זיי האָבן שוין פארלוירן די האָפענונגען זיך אַמאָל נאָך צו טרעפן מיט זייערע נאָענטסטע, וועלכע זענען נאָך מיט פריערדיקע טראַנספּאָרטן אַוועקגעשיקט געווארן. צווישן די „פרייוויליקע" האָט זיך געפונען די רעושיסערין פון דראַמאַטישן קרייז ביים „טאָז", אסתר ראַזינע און אויך איר שוועסטער נאַטקע ראָזנצווייג, וועלכע האָבן נישט געקענט לאָזן זייער שוועסטער העלע פראַנק מיט איר יונגעלע, אשרל, אַליין אין דעם אומבאַקאַנטן לעצטן וועג זייערן. אויך אויף אַנדערע פלאַצווו־קעס, ווי: „גאָלגאָטא", „בראָלאַנד", פאַבריק „האָראָוויטש און שותפים" און „מעבל־לאַגער", זענען פאָרגעקומען „סעלעקציעס" צווישן די נאָך לעבנגעלאָזטע. די פלאַצווואָקע „מעבל־לאַגער" האָט געהערט צו דער שטאָל־הויפטמאַנשאַפט און האָט געהאַט אַ גרויסע רעכט אַרומצופאָרן איבערן אויסגעליידיקטן געטא און זאַמלען מעבל. די יידישע „גוואַרדיע" פון דער דאָזיקער פלאַצווואָקע, אונ־טער דער אָנפירונג פון דרייסטן און טיכטיקן מאַכל בירנצווייג, האָט אָנגעהויבן פירן פון יידישע ווינונגען שענק, טאַפטשאַנעס און קוילן־קאַסטנס, אין וועלכע זי האָט געהיימניספולט איבערגעשמוגלט פון קעלערס און בוידעמער אָפּגעראַ־טעוועטע מאַמעס מיט קינדער, פאַר וועלכע עס איז אונטער דער נאָז פון די דייטשן צוגעגרייט געווארן בונקערס אין „מעבל־לאַגער" גופא, וואָס האָט זיך געפונען אויף וויל־סאָנא־גאַס נר. 20־22. אין די דאָזיקע בונקערס זענען אויס־באַהאַלטן געווארן, בעתן גאַנג פון דער אויסזידלונג און אַ געוויסע צייט נאָך דער אויסזידלונג, 73 פערזאָן, צווישן וועלכע עס זענען געווען מאַמעס מיט קינדער און זקנים. פון דער קאַרגער פּאָרציע עסן, וואָס די אַרבעטער פון דער דאָזי־קער „פלאַצווואָקע" האָבן באַקומען, האָבן זיי צום אַלעם ערשטן אַראָפּגעגעבן פאַר די אויסבאַהאַלטענע און אַליין פלעגן זיי זיך באַגנוגענען מיטן רעשט פון די הונגער־פּאָרציעס.

אין די ערשטע טעג ווי די אויסזידלונג האָט זיך אָנגעהויבן האָט דעגע־האַרט געוואָלט, אַז די דאָזיקע פלאַצווואָקע זאָל ליקווידירט ווערן און די אַרבע־טער זאָלן אויסגעזידלט ווערן. די זשאַנדאַרמען האָבן דעריבער פארנומען פון דאָרט אַלע יידן און זיי געבראַנגט אין „מעטאַלורגיע". עס האָט דעריבער גע־דראָט די געפאַר, אַז נישט בלויז די דאָזיקע גרופע זאָל אויסגעזידלט ווערן, נאָר אויך, אַז די פאַרבאַהאַלטענע אין די דאָרטיקע בונקערס זאָלן אויסגיין פון הונגער, נישט האָבנדיק קיין מעגלעכקייט זיך אַרויסצובאַקומען פון דאָרט. דער שטאָט הויפטמאַן און זיין פאַרטרעטער, לינדערמאַן, וועלכע זענען צוליב פערזע־לעכער זיכערקייט (לינדערמאַן האָט זיך דאָ „געדעקט" ער זאָל נישט געשיקט ווערן אויפן פראָנט) אָן נוצן געווען פאַרינטערעסירט די פלאַצווואָקע זאָל נישט ליקווידירט ווערן, האָבן אָבער געהאַלטן אין איין אינטערוועניר, נישט

אָפשטעלונדיק זיך אפילו פאַר אַן עפנטלעכער מחלוקת אין דער אָנוועזנהייט פון די צוגויפגעטריבענע יידן אין „מעטאַלורגיע". נאָך אַ האַלבן טאָג אינטערוועגן האָט דעגענהאַרט זיי ערשט צוליב געטאָן און אָפגעלאָזט די יידן צוריק אין „מעבל־לאַגער" אַריין מיטן באַדינג, אַז ער אַליין וועט נאָך דעצידירן, אין וויפל אַרבעטער די דאָזיקע פלאַצווועק נויטיקט זיך. די לאַגע פון די „בונקראָווצעס" איז צייטווייליק גערָאטעוועט געוואָרן. עס האָט אָבער געדראָט די געפאַר, אַז בעת די „סעלעקציעס", וואָס וועלן דאָרט דורכגעפירט ווערן, קאָנען די זשאַנדאַרן פאַלן אויף די שפּורן פון די בונקערס. די קליינע קינדער אין די בונקערס פלעגן אָפט טומלען און ווייגען. פאַוול לאַגע, דער פאַרטרעטער פון לינדעמאַנען, האָט גאַנצע טעג אַמטירט אין „מעבל־לאַגער", אָנגעגנומען באַשטעלונגען פון פאַרשידענע דייטשע אַמטן און צוגעהיט, אַז די יידישע ארבעטער זאָלן די באַשטעלונגען אויספירן צו דער באַשטימטער צייט. ער, הגם אַ דייטש, האָט, ווייזט אויס, געווּסט פון די בונקערס און זיך געמאַכט נישט וויסנדיק. אַלע האָבן דאָס אַזוי פאַרשטאַנען און פאַר אים זיך ספּעציעל נישט גענהיט. עס האָט אָבער געדראָט די געפאַר, אַז בעת „סעלעקציעס" קאָנען אַמאָל די זשאַנדאַרמען דערהערן אַ טומל, אָדער אַ געוויין און דעמלט וועלן אומקומען נישט בלויז די „בונקראָווצעס". עס איז דעריבער באַזאָרגט געוואָרן אין די בונקערס אַריין לומינאַל, וואָס פלעג דינען אויף אייגנצושלעפן די קינדער אין די טעג, ווען די סעלעקציעס זענען פאָרגעקומען. די אויפזיכט בעתן איינגעבן די קינדער דעם לומינאַל האָט געהאַט אַ געווּזענע קראַנקנשוועסטער פון יידישן שפּיטאָל, מאַניע אַלטמאַן (פון דער היים־מלכה קאַלין). דאָך פלעגן זיך טרעפן פאַלן, וועו די מאָס איז איבערגעכאַפּט געוואָרן און די קינדער האָבן באַקומען גרעסערע דאָזעס לומינאַל ווי זייערע אָרגאַניזמען האָבן געקענט פאָרנעמען. אין אַ זעלכע פאַלן פלעגן די קינדער אָפשלאָפן אַ גאַנצן מעת־לעת און צייטנווייז אפילו מער. געווען קינדער, וואָס נאָכן אויפכאַפן זיך האָבן זיי געמאַכט דעם איינדרוק פון שיכורע און נישט נאָרמאַלע. אויך אין די טעג, וועו קיין סעלעקציעס זענען נישט פאָרגעקומען, האָט מען געמוזט היטן, אַז די קינדער אין די בונקערס זאָלן נישט טומלען. אין אַזעלכע טעג פלעגן די געווּזענע לערערינס טעני ווייגמאַן און יאַדזיאַ ברענער אויסגראָבן אין די קעלערן רעגן־וועדים און מיט זייערע באַוועגונגען די קינדער פאַרשפילן. דער עיקר אָבער פלעגן די דערמאָנטע לערערינס די קינדער באַרויקן מיט מעשהלעך. דאָס דערציילן מעשהלעך האָט זיך טאָג טעגלעך געצויגן שעהן לאַנג, און וועו די צונג האָט זיך שוין געקלעפט צום גימען און האָט נישט מער געקענט אַרויסברענגען קיין קלאַנג, איז געווּן געווען, אַז די דערציילערינס זאָלן בלויז באַווּזען מיט די ליפּן, וואָס האָט אין געווּיסע מאָמענטן אויך געווירקט אויף די קינדער באַרויקנדיק. אויך נאָך די אויסזידלונגען זענען נאָך אַ געווּיסע צייט די קינדער געהאַלטן געווּארן אין די בונקערס פון „מעבל־לאַגער". דאַן זענען דאָרט געווּען פאַלן פון דעזינטעריע אין דיפטעריט. אָבער אויך דאָס איז שנעל באַהערשט געוואָרן, אַ דאַנק דער אומדערמידלעכער אַרבעט פון דער דערמאָנטער קראַנקנשוועסטער, וועמען עס האָט מיטגעהאָלפן דער פעדיאַטער, ד"ר זייף

פון קאַליש, וועלכן די אָקופּאַציע האָט פאַריאָגט קיין טשענסטאָכאָוו. ד"ר זייף פלעג זיך אַרויסבאַקומען פון קליינעם געטא, כדי צו העלפן די קראַנק געווא־רענע קינדער אין די בונקערס פון „מעבל־לאַגער". ער איז געווען אויסגעשטעלט אויף געפאַרן בעתן אַרויסשמוגלען זיך פון געטאָ און אויך בעתן צוריק אַרייני־באַקומען זיך אַהין. די בונקערס אין „מעבל־לאַגער" זענען טאַקע נישט אַנטדעקט געווארן, יעדע סעלעקציע אָבער, וואָס איז פאָרגעקומען, האָט פון דאָרטן אַרויסגעריסן אַ גרויסע צאָל יידן, וואָס זענען צוזאַמען מיט אַנדערע געשיקט געווארן קיין טרעבלינקע.

אויך אויף אַנדערע פלאַצווקעס, וווּ יידן זענען געווען קאָנצאַרירט, זענען דורכגעפירט געווארן סעלעקציעס, און אויך אויף אַנדערע פלאַצווקעס, וווּ ס׳האָבן זיך געפונען בונקערס. פון די סעלעקציעס, וואָס די דייטשן פלעגן דורכפירן אויף פאַרשידענע פלאַצווקעס צווישן די יידן, וואָס זיי האָבן פרשט צוריק מיט אייניקע טעג איבערגעלאָזט, האָבן צוממערסטן גלייטן די יידן פון דער פלאַצווקע „גאלגאטא".

אויף דער דאָזיקער פלאַצווקע האָבן די דייטשן געמאַכט דעם גרעסטן חורבן. פון 750 יידן, וואָס זענען דאָ געווען קאָנצאַרירט, האָבן זיי איבערגע־לאָזט אַן ערך פון 300 מאַן. אפילו די פלאַצווקע „אַלייע 14" האָט דעגענהאַרט נישט געשונט. פון זינט ס׳איז געשאַפן געווארן דאָס גרויסע געטאָ האָבן די דייטשן אין הויז אַלייע נר. 14 איינגעאָרדנט די בעסטע פאַכלייט פון צווישן די יידישע האַנטווערקער. דאָס דאָזיקע הויז האָט זיך געפונען אויפן גרענעץ פונקט צווישן געטאָ און דער אַרישער זייט. דאָס דאָזיקע הויז האָט צום געטאָ נישט געהערט. קיין אַנדערע יידן, אויסער די באַשטימטע דורך די דייטשן האַנטווער־קער, וואָס האָבן געארבעט בלויז דייטשע באַשטעלונגען, האָבן זיך דאָרט נישט געטאָרט געפונען. בעת דער גאַנצער אויסזידלונג־אַקציע זענען די איינווינער פון דאָזיקן הויז נישט געירט געווארן. יידן האָבן געגלויבט, אַז די איינווינער פון אַלייע 14 וועט קיין שלעכטס נישט געשען, וויל די דייטשן דאַרפן דאָך די דאָזיקע פאַכלייט פאַר זייערע פערזענלעכע נוצן. אויך די איינווינער פון אַלייע 14 האָבן אַזוי געגלויבט. זיי האָבן דאַריבער איבערגעקויפט זשאַנדאַרמען, געשטאַפֿוצעס און אויך אַנדערע דייטשן, אַוועקגעבנדיק זיי דאָס שענסטע און טייערסטע צירונג, וואָס עמעץ האָט פאַרמאָגט, כדי אַריינצובאַקומען אַהין זייע־רע נאַענטסטע קרובים און פריינט. דייטשן האָבן זיך גערן גלאָזט איבערקויפן און דעגענהאַרט האָט אויך „גערן" דערלאָזט, אַז די יידן פון אַלייע 14 זאָלן זיך טרייסטן מיט א האָפנונג. נאָך דעם, ווי אַלע סעלעקציעס זענען שוין געווען פאַרענדיקט, האָבן זיך ערשט די דייטשן געזומען צו די יידן פון אַלייע 14, דורכגעפירט דאָ אַ סעלעקציע לויט אַלע „כללים". און די אַרויסגענומענע גע־שיקט קיין טרעבלינקע.

* * *

פינף וואָכן זיך געצויגן דער מערדערלעכער אַקציע־„טאַנץ". הונגער און טויט האָבן אַן אויפהער געבושעוועט. די צאָל יידן, וואָס איז געשיקט געווארן קיין טרעבלינקע, אַדער אומגעקומען אויפן אָרט, האָט דערגרייכט ביז

אַן ערך פון 41000. פון די אומגעקומענע אויפן אָרט זענען העכער 2.000 בּאַ-
גראָבן געוואָרן אין די מאַסן-קברים אויף קאַוויע גאַס, אויף אַ גרויס פעלד,
וואָס ליגט איבערן וועג אַנטקעגן הויז נר. 19. בלויז די עגלות, וואָס די שוץ-
פּאָליציי האָט געשטעלט צו דער דיספּאָזיציע פון אַלטן חברה קדושה-מאַן, מיסקי,
האָבן אַרויסגעפירט אַהין 1600 הרוגים[101]. מיסקין האָט דעגענהאַרט אָפּגעטיילט
אַ באַזונדערע שטוב אין „מעטאַלורגיע". אַהער האָט דעגענהאַרט אַראָפּגעברענגט
מיסקים נאָענטסטע פאַמיליע-מיטגלידער, איבערגעגעבן מיסקין די „מיסיע" פון
זאַמלען די הרוגים און איבערפירן אויף קאַוויע-גאַס. דערפאַר האָט דעגענהאַרט
פאַרזיכערט מיסקין, אַז ער מיט זיין פאַמיליע וועלן נישט אַרויסגעשיקט ווערן.
נאָך אַלע סעלעקציעס האָט דעגענהאַרט מיסקין מיט זיין פאַמיליע אויך אַרויס-
געשיקט קיין טרעבלינקע. וועגן מיסקי האָט דערמאָנט דעגענהאַרטן אין דעם
צוזאָג זיינעם, האָט דעגענהאַרט געענטפערט, אַז לגבי יידן גילט נישט קיין
ערן-וואָרט. לעגאַל זענען איבערגעלאָזט געוואָרן אין טשענסטאָכאָוו 5185 יידן,
העכער 1000 יידן זענען געבליבן אויסבאַהאַלטן אין פאַרשידענע בונקערס. די
לעגאַל לעבנגעלאָזטע זענען, בעת די אַקציעס און אַ געוויסע צייט נאָך די
אַקציעס, קאָנצאַרירט געווען אויף פאָלגנדיקע פלאַצווקעס: „מעטאַלורגיע",
פירמע „בראָנאָנד", פירמע „האָראָוויטש און שותפים", „האַסאַג-אַפּאַראַטענבוי",
„האַסאַג-אייזנהוטע", „אָסט-באַן", „מעבל לאַגער", „הערעסבאַו", „גאָלאָגאַ",
„מעטאַאָס", „אַלייע 14", מאַגאַזינען פון דער שוץ-פּאָליציי און אויף גאַריבאַלדי-
גאַס נר. 18, וווּ עס זענען קאָנצאַרירט געוואָרן די יידישע פּאָליציאַנטן און די
יידישע דאָקטוירים מיט זייערע פרויען און קינדער.

דאָס געטאָ איז אויסגערוימט, עס הערשט אַ טויט-שטילקייט. וווּ נישט וווּ
באַמערקט מען אויף אַ באַלקאָן גרויסע בילדער פון זיידעס און באָבעס. דורך
די אויפגעפראַלטע טירן און פענצטער טראָגט זיך די אומקלאַנגיקע, שרעקלעכע
מעלאָדיע פון אומקום, פון טויט און אונטergאַנג. עס ווייגען די פאַריתומטע
וועגט פון דער „טאָז"-שוויעטליצע, עס ווייגט דאָס יתומים-הויז, וואָס האָט אין
משך פון לאַנגע חדשים אַרומגענומען 150 יתומימלעך און איצט איז עס אַליין
פאַריתומט...

* * *

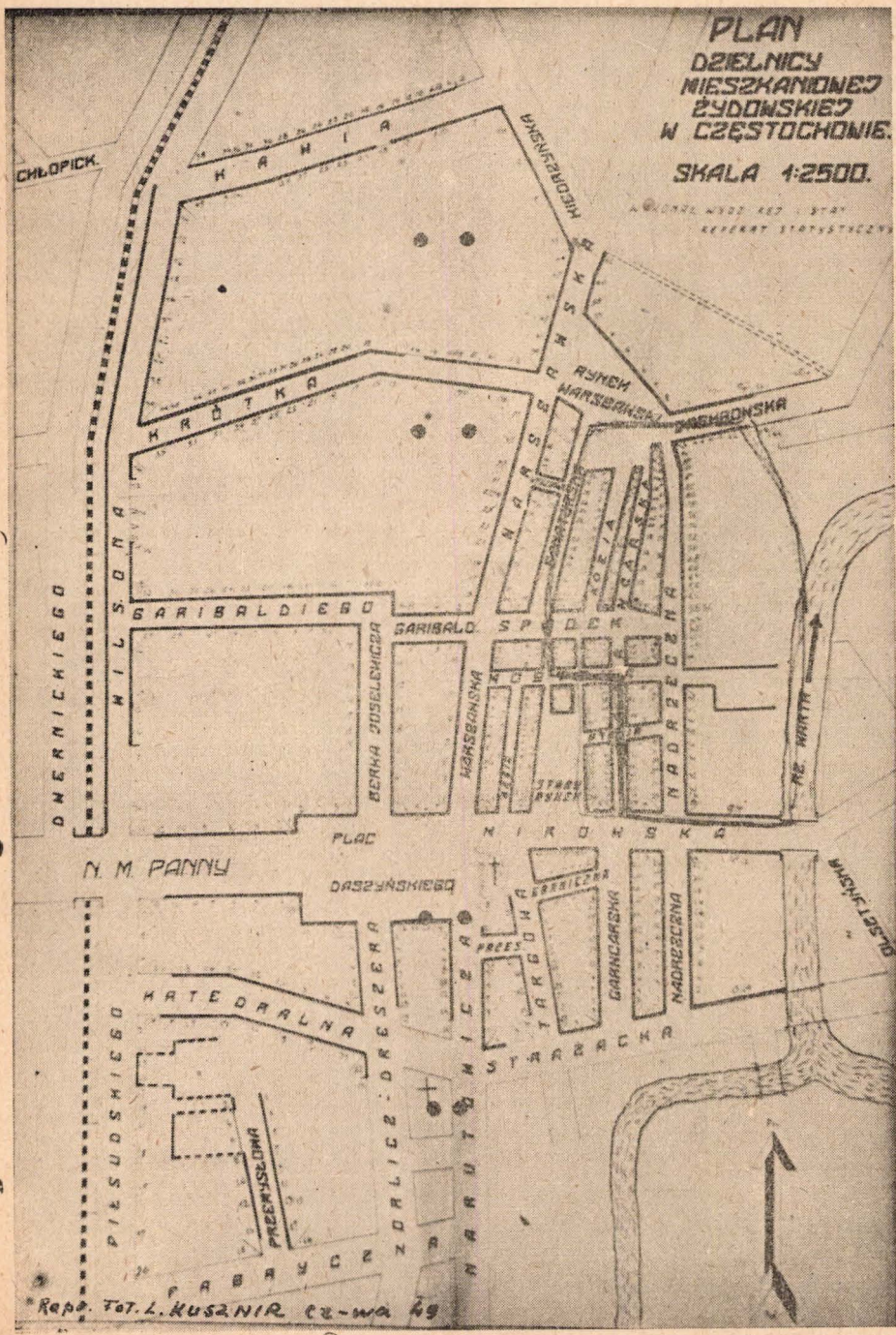
גרויזאַם איז געווען די לאַגע פון די לעבנגעלאָזטע. אַמשרעקלעכסטן איז
געווען די לאַגע פון די 856 מענער און 73 פרויען[102], וועלכע זענען קאָנצאַ-
רירט געוואָרן אין דער אַמוניציע-פאַבריק „האַסאַג". הונדערטער מענטשן, מע-
נער און פרויען, זענען דאָ אַלע ביינאַכט אַרײַנגעטריבן געוואָרן אין איין
גרויסן פאַבריק-זאַל, וווּ זיי זענען געהיטן געוואָרן פון באַוואָפנטע ווערקשוצן.
אויף די דעכער פון די אַנטקעגנדיקע פאַבריק-בנינים זענען געווען אויסגע-
שטעלט מאַשינען-געווער מיט די לופעס צו דעם זאַל, וווּ די יידן האָבן זיך
געפונען. שלאָפן האָט מען געמוזט אויף דער הוילער צעמענטענער פאָדלאָגע.
אויף צו גיין דערלויבט די נאַטירלעכע באַדערפענישן האָט מען, ליגנדיק, גע-
מוזט פריער בעטן אַ דערלויבענים בייַ די ווערקשוצן. פיין, הונגער און שמוץ
איז דאָ געווען דאָס טאָג טעגלעכע ברויט. אָפּוואַשן אַביסל דאָס פנים האָט

געקאָנט בלויז דער, וואָס האָט געפונען בײַ זיך גענוג כּוח אָפּצושפּאָרן אויף דעם צוועק אַ בּיסל קאָוועט פון זײַן טעגלעכער האַלב־ליטערדיקער פּאָרציע, וואָס ער האָט באַקומען צום טרינקען.

נישט פּיל אַנדערש האָט אויסגעזען די לאַגע פון די קאָשארירטע אויף גאַריבאַלדי, אין די מאַגאַזינען פון דער שוץ־פּאָליציי. פּאַר יעדן קלײנעם „חטא" איז מען דאָ גלײַך דערשאָסן געוואָרן. דער ערשטער קרבן איז דאָ געווען דער יונגער בחור, טשאַרנעלײַאַס, וואָס איז געכאַפּט געוואָרן בײַם רויכערן אַ פּאַפּיראָס. אַ לײַכטערער רעזשים איז געווען דאָרט, וווּ עס זענען געווען קאָשארירט די דאָקטוירים און פּאָליציאַנטן. אויך אין „מעבל־לאַגער", וווּ, אַדאַנק מאַכל בירנצווייג און זיינע נאָענטסטע מיטהעלפער, וועלכע האָבן געשטעלט זייער לעבן אין געפאַר און איינגעאָרדנט בונקערס פאַר עלטערע פרויען און מאַמעס מיט קינדער, איז דער רעזשים נישט געווען אַזא שרעקלעכער, ווי אויף אַנדערע פּלאַצוווקעס. אָבער אויך דאָ האָט לינדערמאַן אי־בערגעשיקט צו דער שוץ־פּאָליציי זעקס מאַן צום דערשיסן. צווישן די דאָזיקע זעקס דערשאָסענע האָט זיך געפונען דער באַקאַנטער קאָמוניסטישער טויער, דער שניידער פּלאַמענבוים.

* * *

מיטן לויקווידירן די יידן אין טשענסטאָכאָוו האָט אָנגעפירט דער הויפּטמאַן פון דער שוץ־פּאָליציי, דעגענהארט. דיריגירט מיט דער גאַנצער „אַקציע" האָט דער „עס־עס" און פּאָליציי־פירער פון גאַנצן ראַדאָמער דיסטריקט — גענעראַל דר. בעטכער, וועלכער האָט אָנגעפירט מיט דער יידן־אויסראָטונג אין גאַנצן ראַדאָמער ראַיאָן. דעם 1־טן נאָוועמבער האָט זיך די אויסזידלונג־אַקציע אין טשענסטאָכאָוו אָפּיציעל פאַרענדיקט און די דייטשן האָבן אָנגעהויבן אי־בערשיקן די קאָשארירטע לעבנגעלאָזטע יידן פון די פּלאַצווקעס אויף אַ באַשטימטן קלײנעם שטח, וואָס האָט זיך געפונען אין דער אָרעמסטער, שמוציקסטער און ענגסטער טייל פון גטוועזענעם געטאָ. צום ערשט איז איבערגעשיקט געוואָרן די גרופּע, וואָס איז קאָשארירט געוואָרן אין „מעטאַלורגיע" און נאָכדעם, לויט אַ פון פריער־באַשטימטן פּלאַן, פון די איבעריקע פּלאַצווקעס. די לעצטע זענען איבערגעפירט געוואָרן די יידן, וואָס זענען קאָשארירט אין „האַסאַ־אַפּאַראַטנבוי". די דאָזיקע גרופּע איז אין דעם ערגסטן און קלאָגעדיקסטן צושטאַנד ערשט דעם 23־טן דעצעמבער 1942 איבערגעפירט געוואָרן אין אַ ספּעציעל פאַר איר באשטימט הויז, וואָס האָט זיך געפונען בשכנות, אָבער אויסערן באַשטימטן נייעם ווין־שטח, כּדי די אַרבעטער פון דער אַמוניציע־פאַבריק זאָלן נישט קענען זיין אין קאָנטאַקט מיט די איבעריקע יידן. אין אַ געוויסער צייט אַרום ערשט איז אויך דאָס הויז פאַרייניקט געוואָרן מיטן נייעם ארומגעצוימטן ווין־שטח, וואָס איז אָנגעפּופּן געוואָרן „קלײנע געטאָ". דאָ האָבן זיך איצט געפונען אַלע לעבנגעלאָזטע יידן און צווישן זיי 35 לעבנגעלאָזטע קינדער פון דאָקטוירים און פּאָליציאַנטן. יעדער האָט דאָ באַקומען זיין נומער. דעם נומער 1 האָט באַקומען דער יודענראַט־פאָרזיצער און דעם לעצטן נומער 5185 האָט באַקומען אַ געוויסע פרוי, פראַניע נייַמאַן, וואָס

PLAN
DZIELNICY
MIESZKANIOWEJ
ŻYDOWSKIEJ
W CZĘSTOCHOWIE.
SKALA 1:2500.
CHŁOPICK.
KRÓTKA
HIRSZBERGA
RYNEK
WARSZAWSKA
PODGÓRSKA
NARUTOWICZA
JÓZEFA
KRAKOWSKA
GARIBALDIEGO
GARIBALD.
SPÓŁDZ.
KOŚCIUSZKI
NADRZECZNA
3 MAJA
DWERNICKIEGO
BERKA JOSELEWICZA
WARSZAWSKA
PLAC
N. M. PANNY
MIROWSKA
DASZYŃSKIEGO
KATEDRALNA
PIŁSUDSKIEGO
PRZEMYSŁOWA
FABRYCZNA
ZORLICZ: DRESZERA
NARUTOWICZA
PRZEJAZD
TARGOWA
GARNCARSKA
NADRZECZNA
USTRZACKA
DĄBROWSKIEGO
Repr. Fot. L. KUSZNIR Cz-wa 49

Der ..- und Polizeiführer
im Distrikt Radom

Radom, den 21.9.1942

Tgb.Nr. 1968/42/Dr.Bö./Lg.

Verteiler IIIa
des Gouverneurs des Distrikts Radom
- Präsidialbüro - vom 21.Januar 1942.

Betr.: Beherbergung von geflüchteten Juden durch Polen.

Die Erfahrungen der letzten Wochen haben gezeigt, daß gerade aus den kleinen jüdischen Wohnbezirken des Flachlandes Juden, um sich der Evakuierung zu entziehen, fluchten.
Diese Juden müssen durch Polen aufgenommen worden sein.
Ich ersuche, baldmöglichst allen Bürgermeistern und Voigten aufzugeben, ihren Dorfangehörigen auf das Eindringlichste klar zu machen, daß jeder Pole, der einen Juden aufnimmt, sich schuldig macht nach der 3. Verordnung über Aufenthaltsbeschränkung im Generalgouvernement vom 15.10.41, VO.Bl.GG.Seite 595.
Ebenso sind als Gehilfen anzusehen die Polen, die den geflüchteten Juden wenn auch nicht Unterschlupf, so doch Beköstigung gewähren, oder ihnen Nahrungsmittel verkaufen.
In allen Fällen trifft diese Polen die Todesstrafe.
Weiter ersuche ich, in den Orten, in denen die Judenevakuierung bereits stattgefunden hat, den jüdischen Wohnbezirk auch offiziell aufzuheben, Ausnahmen bilden die Städte, in denen noch Restghettos verbleiben.

(gez.) Dr. B ö t t c h e r ,
-Standartenführer.

F.d.Richtigkeit:
Obltn.u.Adjutant

איז צוגעטיילט געוואָרן צו דער אַרבעט־גרופּע ביים סאַניטאַר־פונקט אין קליי־נעם געטאָ[103]. אַלע האָבן געגלויבט, אַז דאָ וועט מען זיי שענקען אַביסל מנוחה און דאָ וועלן זיי קענען באַווייזען זייערע טייערסטע און נאָענטסטע, אָבער אויך דאָ אין דעם קליינעם געטאָ זענען די לעבנגעלאָזטע געווען פאַרמשפט צו וווייטערדיקער טויט־שרעק און צו וווייטערדיקע „סעלעקציעס"...

דאָס קליינע געטאָ

אַלס וווין־שטח פאַר די העכער 5000 לעגאַל־לעבנגעלאָזטע יידן איז בא־שטימט געוואָרן די צפון־מזרחדיקע טייל פון געווען געטאָ. שוין אָנהויב סעפטעמבער 1942 האָבן די דייטשע גדולים אין טשענסטאָכאָוו אויף א גצי־כנטן פּלאַן פון געטאָ, וואָס זיי האָבן אַרויסגעפאָדערט ביים יודענראַט, באַצייכנט דעם שטח, וווּ עס זאָלן זיך געפונען די לעבנגעלאָזטע יידן. דער דאָזיקער שטח האָט אַרומגענומען עטלעכע הייזער פון דער מאָסטאָווע־גאַס, דאָס קליינע קאָזשע־גאַסל, א העלפט גאַס נאַדזשעטשנאַ, א העלפט גאַס פון גאָרנצאַרסקאַ און א פּאָר הייזער פון ספּאדעק. די עטלעכע הייזער אויף מאָסטאָווע זענען געווען דער סוף פּין די הייזער אויף גאָרנצארסקאַ און קאָזשא, וואָס האָבן געהערט צום נייעם געטאָ, נאָר האָבן זיך געגרענעצט מיט מאָסטאָווע און די הייזער פון ספּאדעק האָבן אויך געהערט צו די זעלבע גאַסן, נאָר האָבן זיך געפונען אויף דעם אָרט, וווּ די ספּאדעק־גאַס שניידט דורך די קאָזשע־גאַס. פּאַקטיש איז דאָס נייע געטאָ באַשטאַנען פון 3 ענגע, שמוציקע פאַראַלעל־ליגנדיקע גאַסלעך, וועלכע זענען אַרומגעצוימט געוואָרן מיט שטעקל־דראָט און באַוואַכט געוואָרן פון אוקראַיניש פאַשיסטן אונטער דער אָנפירונג פון דער שוץ־פּאָליציי. דעם דאָזיקן שטח האָט מען נאָמען געגעבן „דאָס קליינע געטאָ". אַהער האָבן די דייטשן סוף אָקטאָבער 1942 אָנגעהויבן איבערפירן די לעבנגעלאָזטע יידן, וואָס זענען געווען קאָשאַרירט אויף פאַרשידענע „פּלאַצווקעס".

דאָס קליינע געטאָ אויסגעזען ווי נאָך א שרעקלעכן פּאָגראָם. טיר און פענצטער אויפגעריסן. אַלע שטובן אויסגעלערט; בלויז אויף די הויפן האָבן זיך געוואַלגערט צעבראָכענע שטיקער פון אַלט אָרעם מעבל, צעבראָכענע קינדער־וועלעך, צעריסענע קישנס און איבערבעטן, צעבראָכן געפעס, אייני־קע שיך, פעדערן און גלאָט שמאַטעס. אויף יעדן הויף זעט מען ווי עס בלאָנדזשען אַרום מענטשן־שאָטנס און זוכן עפעס. ווער עס באַהאַלט א מעסער, ווער א לעפל און ווער עפעס אַן אַנדער חפץ. יעדן וווייזט זיך אויס, אַז ער האָט געפונען א זכר פון זיין אייגענער היים און ער באַהאַלט עס ווי עפעס א הייליקייט. האַלט א פרוי א קינדער־שיכל און כליפּענדיק מורמלט זי, אַז דאָס איז זיכער א שיכעלע פון איר קינד, שלעפּט א פרוי א קינדער־בענקעלע און רעדט צו זיך אַליין: „מיין קינד, מיין אָרעם קינד, נעבעך..." וווּ נישט וווּ באַמערקט מען דורכשלייכן זיך עמעצן מיט א באַהאַלטענעם חפץ אונטערן מאַנטל, אָדער טיכל. דאָס האָט א טאַטע, אָדער א מאַמע פול מיט פּחד גע־

טראָגן אַ געפונענע לייַטקע, אָדער אַן אַנדער שפּיל־צייג פּאַר זייערס אַ קינד, וואָס ליגט ערגעץ באַהאַלטן אין אַ בונקער. אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן דאָס לעבן פון די, וואָס זענען איבערגעשיקט געווארן פון די „פּלאַצווקעס", פון „מצטאַ־לורגיע" און פון קוואַראַנטאַננע אין קליינעם געטאָ אַריין. ביסלעכווייז האָבן פון קעלערן און בוידעמער אָנגעהויבן ארויסקריכן די, וואָס האָבן פאַר די „אַקציעס" געווויינט אין די דאָזיקע גאַסן און בעת די „אַקציעס" האָבן זיי זיך דאָרט אויסבאַהאַלטן. מיט אַרבעט־גרופן האָבן זיך אויך אָנגעהויבן אַריינשמוגלען אין קליינעם געטאָ אַ סך יידן, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אויף דער אַרישער זייט און האָבן שוין דאָרט ווייטער נישט געקענט פאַרבלייבן, ווי אויך אַ טייל פון די, וואָס האָבן אין קעלערס און אויף בוידעמער פון געוועזענעם געטאָ אויסגעמיטן דעם טויט און אויף ווייטער דאָרט נישט געקענט פאַרבלייבן. הונ־גער און אויסזיכטלאָזיקייט האָט זיי אַרויסגעיאָגט פון זייערע באַהעלטענישן און ווער פון זיי עס האָט געהאַט דאָס גליק אָנצוטרעפן אויף אַן אַרבעט־גרופּע האָט זיך אין איר אָנגעשלאָסן, אומבאַמערקט און אויף אַזאַ אופן אריינגעשמוגלט אין געטאָ. אַ סך זענען טאַקע ביי אַזעלכע „וויפּראַווע" אומגעקומען, עס האָבן זיך אָבער אויף אַזאַ אופן אויך אַ סך אָפּגעראַטעוועט, און סוף יאָר 1942 זענען שוין געווען אין געטאָ אַן ערך פון 6500 יידן, פון וועלכע העכער 3000 זענען געווען באַשעפטיקט אויף פּראָדוקטיוו־ארבעט, אַ טייל אין די געטאָ־ווערשטאַטן, מיט וועלכע עס האָט אָנגעפירט דער פּאַרקלענערט געווארענער יודענראַט און אַ טייל איז געווען אומלעגאַל און נישט רעגיסטרירט. זעקס און אַ האַלבער טויזנט אומעטיקע שאָטנס, וועלכע האָבן אַביסל לעבן געגנבעט ביים גורל, זענען איינגעשלאָסן געווארן אין אַ שטיקנדיקער שטייג.

* * *

דאָס לעבן אין קליינעם געטאָ נעמט אָן נייע פּאַרמען, קיין אייגענע ווירטשאַפט איז דאָ נישט דערלויבט צו פירן. אַלע מוזן ארבעטן און ציען די נעבעכדיקע חיונה זייערע פון דער קיך פון יודענראַט, וואָס איז איינגעאָרדנט געווארן אויף נאַדושעטשנע גאַס. דעם לוין פאַר דער אַרבעט, וואָס די פּלאַצווו־קעס צאָלן פאַר יעדן שקלאַף, נעמט צו די שוץ־פּאָליציי, וואָס איז געווארן דער איינציקער באַלעבאָס איבער אונדז. די שוץ־פּאָליציי קערט אום דעם יודענראַט צו האַלבע קילאָ ברויט טעגלעך אויף אַן ארבעטנדיקן, צו האַלבע ליטער קאַוועע אויף פרישטיק און אָוונט־ברויט און צו האַלבע ליטער זופּ אויף מיטאָג. די, וואָס ארבעטן נישט, קענען נישט זיין רעגיסטרירט און ממילא קענען זיי נישט געניסן פון דער דאָזיקער באַשפייזונג.

שוין 5 אַזייגער אינדערפרי מוזן אַלע זיין אויף די פיס און פאַרטיעסוויי, אונטער באַוואַכונג, מאַרשירן צו די באַשטימטע פאַר זיי ארבעט־פּלעצער, וועלכע געפונען זיך אויסערן געטאָ, וווּ דער גרעסטער טייל איז אויסגעשטעלט אויף פיין און חוזק און שפּאָט. 9 אַזייגער אָוונט צעטראָגט זיך איבערן געטאָ די אומעטיקע מעלאַדיע פון טרומפּייט, וואָס פאָדערט אויף צום שלאָף. ביים אַרויסמאַרשירן צו דער ארבעט און ביים קומען צוריק ווערן אַלע פאַרטיעס געצייילט און קאָנטראָלירט. פון צייט צו צייט הערט זיך ביים אַריינמאַרשירן

אין געטאָ אַ הילכיק געזאַנג פון אַרבעטער, וואָס איז נישט קיין אויסדרוק פון שיכרות, אָדער פריידיקייט. דאָס פאַרהילכן אַזוי די אַרבעטער-גרופן די געוויינען פון לעבנגעבליבענע קינדער, וועלכע ווערן דורך זיי אריינגעשמוגלט אין גרויסע בּרויט-טאָרבעס פון דרויסנדיקע בונקערס אין געטאָ אַריין, וווּ עס זענען פאַר זיי שוין צוגעגרייט געוואָרן נייע בונקערס. אין דער דאָזיקער אַקציע האָבן זיך צוממערסטן אויסגעצייכנט די אַרבעטער פון דער פּלאַצווקע „מעבל-לאַגער", וועלכע האָבן אין הויז אויף נאַדזשעטשנאַ 88 איינגעאָרדנט פיר גוט-פאַרקאַנ-ספּירירטע בונקערס. אָט איז אַ ביישפּיל פון אַזאַ סיטואַציע. אין אָנהויב נאָוועמבער 1942, ווען זיי האָבן אַריינגעשמוגלט אַ גרעסערע גרופּע קינדער. בייַם טויער פון געטאָ „וויליאַט", אויף ראָג נאַדושעטשנאַ און רינעק וואַרשאַוו-סקי, וווּ עס האָט זיך געפונען די „וואַכע", האָט זיך דאָן געפונען אַ גרעסערע גרופּע פון דער שוץ-פּאָליציי מיט דעגענהאַרטן בראש. די אַרבעטער האָבן אָנגעלאָדן אַ פור מיט אַ סך פּעק מלבושים, וואָס האָבן כלומרשט געהערט צו זיי, און מאכל בירנצווייג, דער אָנפירער מיט דער דאָזיקער אַרבעטער-גרופּע, איז מיט דער פור געפאָרן פאָראויס... די דייטשן האָבן זיך געמומען צום קאָנטראָלירן די פּעק און די „זינגער" מיט די געהיימניספולע טאָרבעס האָבן זיך דערווייל אריינגעשלייכט אין געטאָ און פאַרשוווּנדן. ענלעכע פאַלן זענען פאָרגעקומען בעתן אַריינשמוגלען שפּייז.

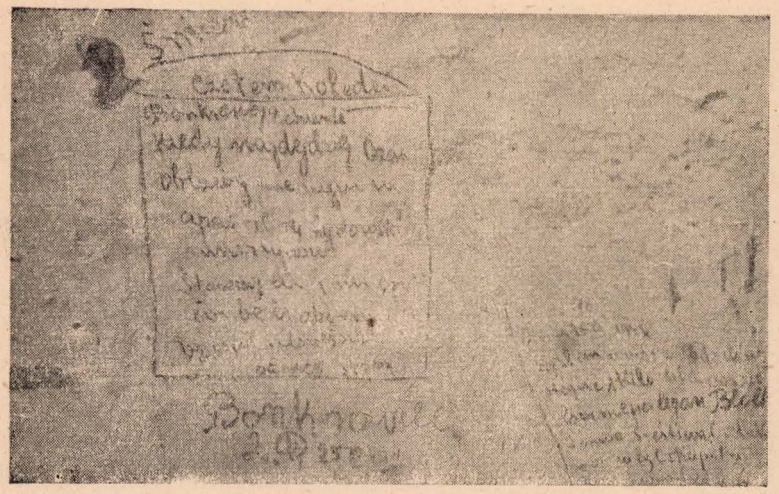
די צאָל אַרבעטנדיקע אויף פּלאַצווקעס איז די ערשטע צייט נישט געווען קיין געניע, ווייל עס זענען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן זיך צו קיין אַרבעט נישט געשטעלט. צווישן די, וואָס האָבן זיך צו קיין אַרבעט נישט געשטעלט זענען געווען: די מיטגלידער פון דער קאָמף-אָרגאַניזאַציע, וואָס האָבן געפירט זייער טעטיקייט אין געטאָ גופא, ווי בייַם גראָבן טונעלן פאַר דער קאָמף-אָרגאַניזאַציע, זקנים און קינדער, וועלכע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין בונקערס און סתם-מענטשן, וואָס האָבן סאַבאָטירט דאָס אַרבעטן פאַר די דייטשן, הגם עס זענען פון צייט צו צייט געווען צוליב דעם קרבנות. דער ערשטער קרבן פאַר נישט גיין צו דער אַרבעט איז געווען אַ ייִד מיטן נאָמען, פּלאַט, וואָס איז דערשאָסן געוואָרן אין געטאָ דורך אַ גראַנאַט-פּאָליציאַנט, סאַמעטקאָווסקי; עס איז אויך געבליבן בייַ יעדן אין זכרון דער מאָרד, וואָס די דייטשן זענען באַגאַנגען איבער אַ געוויסער פרוי צימערמאַן און איר 14 יעריק טעכטערל. די מאַמע איז נישט געגאַנגען צו קיין אַרבעט, ווייל זי איז אַרויסגעפאַלן אין אַ מעלאַנכאָליע, און דאָס קינד האָט נישט געאַרבעט, ווייל עס האָט געהיטן די מאַמע, וועלכע האָט עטלעכע מאָל געמאַכט זעלבסטמאָרד-פרווון. אַ שווערן איינדרוק האָט אויף אַלעמען געמאַכט די עקזעקוציע איבערן געוועזענעם סע-קרעטאַר פון האַנדלסאָנגעשטעלטן-פאַריין, וולאַדעק בלומענפרוכט. וולאַדעק איז געווען שווער קראַנק און נישט געקענט אַרבעטן. דעם 11-טן מערץ 1943 האָט דעגענהאַרט באַפוילן אים צו שיסן. בעת די שוץ פּאָליציאַנטן זענען נאָך אים געקומען, האָט ער אַראָפּגעשלינגען ציאַנקאַלי. די מערדער האָבן דאָך באַוויזן אים אַרויסצופירן, געצוווּנגען, ער זאָל אַראָפּציען פון זיך די מלבושים און שיך און נאָכדעם ערשט דערשאָסן. סוף נאָוועמבער 1942 האָט דער עס-עס

און פּאָליציי־פּירער פון ראַדאָמער דיסטריקט, בעטכער, דורכגעפּירט אַן אינ־ספּעקציע אין קליינעם געטאָ און עס דערקלערט פּאַר אַן „אַרבעט־לאָגער". פון דעמלט אָן האָט זיך דער רעזשים נאָך מער פּאַרשטאַרקט, די קאָנטראָל איז געווָארן א שטרענגערע און די צאָל אַרבעטנדיקע איז טאָג־טעגלעך גענויער פּאַרצייכנט געווָארן. די ערשטע גענויע רשימה פון די אַרבעטנדיקע אויף פּלאַצווואָקעס אויסערן געטאָ איז געמאַכט געווָארן דעם 5־טן דעצעמבער 1942. דעמלט האָבן אויף 27 פּלאַצווואָקעס געאַרבעט 2832 יידן (2474 מענער און 358 פרויען)[104]. די איבעריקע זענען געווען באַשעפטיקט אין געטאָ גופא[105] און א קליינער טייל איז וויטער געבליבן פּאַרשטעקט אין בונקערס.

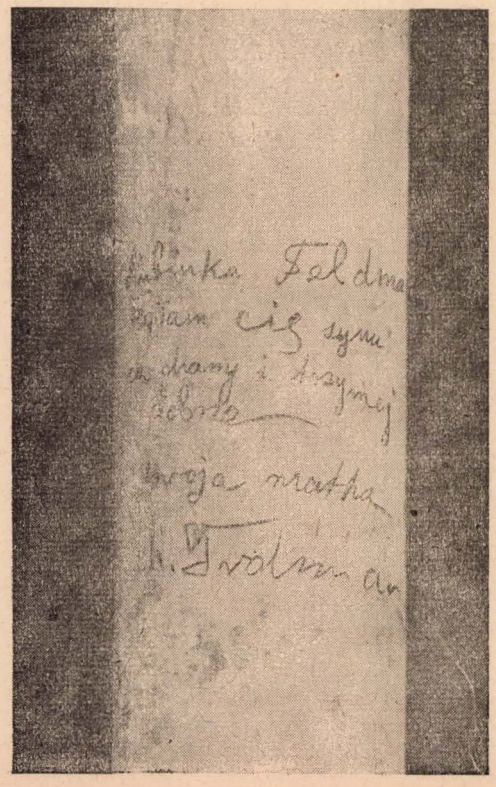
כמעט יעדן טאָג ביים אַרויסמאַרשירן צו דער אַרבעט זענען ביים „וויל־יאַט" געשטאַנען שוץ־פּאָליציאַנטן און אונטער דער אָנפירונג פון וואכמייסטער איבערשער, וועלכער איז געווָארן לאַגערפירער, אַרויסגעכאַפט פון די רייען מענטשן און אַריינגעווָארפן אין א געווועזענעם יאַטקע־געווער פון הויז 7-8. איבערשער אַליין האָט מיטן אייגנעבויגענעם הענטל פון זיין שטעקן געכאַפּט, ווי א הונטשלעגער, דאָ א איינעם, דאָ א צווייטן ביים האַלדז און אַריינגעשלעפּט אין יאַטקע. אין אַזעלכע אַקציעס פלעג זיך אָפט אויך באַטייליקן דער דעמאָלט־דיקער פּוילישער קאָמענדאַנט פון דער יידישער פּאָליציי, מייזנעראָוויטש, וועלכער האָט אויפן מוסטער פון איבערשערן אויך געאַרבעט מיטן שטעקן זיינעם. די אַריינגעווָארפענע יידן אין דער „יאַטקע" זענען נאָכדעם אין גרע־סערע גרופּן אַוועקגעשיקט געווָארן קיין סקאַרזשיסק און בליזשין, פון וואַנען זיי זענען שוין נישט צוריקגעקומען. אָפט האָט מען גאַנצע פּאַרטיעס אַראָפּגענו־מען פון די אַרבעט־פלעצער און אַוועקגעשיקט. יעדע „וויסילקע" איז באַגלייט געווָארן מיט קרבנות: אייניקע זענען געפאַלן אויפן אָרט, אַנדערע זענען געפאַלן ביים שפּרינגען פון די אויטאָס, אָדער פון די פאַרקראַטעווטע וואַגענען.

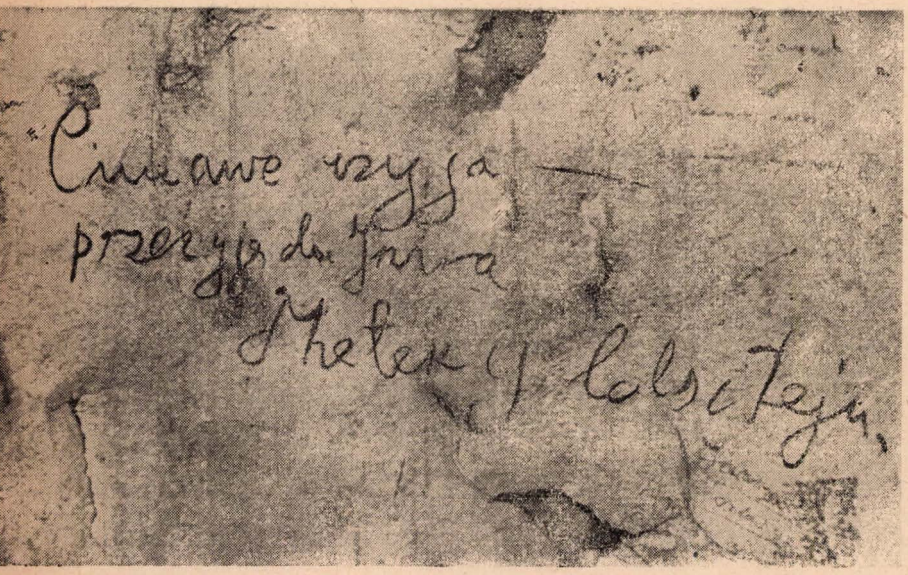
מלבושים פון דערשאָסענע, וואָס האָבן נישט פאָרגעשטעלט מיט זיך קיין גרויסן ווערט, האָט די שוץ־פּאָליציי איבערגעשיקט צום יודענראַט. אַוא טראַנס־פּאָרט מלבושים איז איבערגעשיקט געווָארן דעם 1־טן מערץ 1943, אין וועלכן עס האָבן זיך דאָ געפינען 80 שטיק מענער און דאַמען־זאַכן, 1 פּאָר שטיוול, 5 פּאָר פּאַנטאָפל אין 3 אייניקע שיך[106]. דער נומער פון דערשאָסענעם (יע־דער יד אין קליינעם געטאָ האָט געהאַט א נומער) פלעג איבערגעגעבן ווערן אין יידישן אַרבעט־איינזאַץ כדי דער דערשאָסענער זאָל ווערן אויסגעמעקט פון דער רשימה פון די, וואָס געפינען זיך אין געטאָ.

די ערשטע צייט איידער דאָס געטאָ איז פאַרוואַנדלט געווָארן אין אַן אַרבעט־לאַגער, האָט זיך די צאָל אַרבעטער אויף די פּלאַצווואָקעס געהאַלטן אין פאַרגרעסערן. יעדער האָט געגלויבט, אַז אַרבעטנדיק אויף א פּלאַצווואָקע, איז מען זיכערער. אָנהויב מערץ 1943, נאָך דעם ווי אַסך יידן זענען שוין געווען אַרויסגעשיקט אין די לאַגערן פון סקאַרזשיסק און בליזשין, זענען נאָך געווען 2304 מענער אוו 847 פרויען, וואָס האָבן געאַרבעט אויף פּלאַצווואָקעס אויסערן געטאָ[107]. די פּערמאַנענטע „אַקציעס", וואָס די דייטשן פלעגן דורכ־פירן און דאָס אַנטלויפן פון געטאָ אויף אַרישע פאַפּירן. האָט דערפירט דערצו,

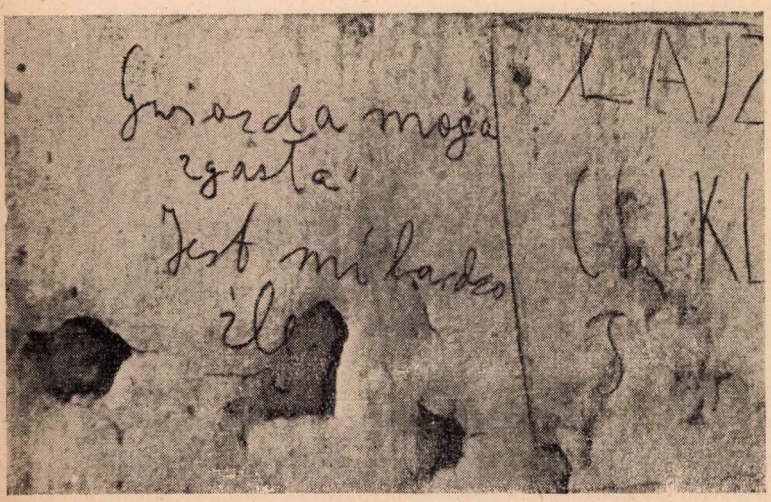
אין די קעלערן פון דער יידישער פּאָליציי אין קלייַנעם געטאָ

אין „יאַטקע"

איך בין נייגעריק צו איך וועל דערלעבן ביז מאָרגן – מיעטעק גאָלדשטיין

אין „יאַטקע"

מיין שטערן איז אויסגעלאָשן, עס איז מיר זייער שלעכט

אַז די צאָל יידן האָט זיך געגומען פֿאַרקלענערן. אָנהויב אַפּריל 1943, ווען פּמעט אַלע בונקערס אין געטאָ גופא זענען שוין געווען לִיקווידירט, האָבן זיך אין קלײנעם געטאָ געפונען נישט מער ווי 4043 מאַן. (2662 מענער 1346 פֿרויען און 35 קינדער פון פּאָליציאַנטן און דאָקטוירים)[108].

זייער אָפּט פלעגן זיך פֿאַרשפּרייטן קלאָנגען וועגן אַ טערמין פון פּול-שטענדיקער לִיקווידאַציע. איז איין טערמין איבערגעגאַנגען, האָט מען שוין אָנגעהויבן רעדן פון אַ צווייטן. די נעראָון האַלטן נישט אויס פון כסדרדיקער אומויכערקייט און אומרו. דער דראַנג צום לעבן און צום איבערלעבן שטאַרקט זיך פונדעסטוועגן פון טאָג צו טאָג און פון שעה צו שעה. די שטרעבונג איינצושאַפן זיך אַביסל גאַלט און מיטלען, כדי צו האָבן מיט וואָס צו אַנטלויפן און איבערלעבן די צייט אויסערן געטאָ, ווערט וואָס ווייטער אַלץ שטאַרקער. מען גנבעט זעק מיט זאָכן פון די פּאָליציי-מאַגאַזינען, ווו עס גיפינט זיך דאָס אָנגערויבטע יידישע „האָב אין גוטס" און מען פֿאַרקויפט צו פּאָליאַקן, מיט וועלכע מען טרעפט זיך אויף פלאַצווקעס. אין דעם פּרט צייכענען זיך אויס די יידן, וואָס אַרבעטן בײַ דער שוץ-פּאָליצײַ בײַם רוימען דאָס חרובע געווענדע גרויסע געטאָ און בײַם סאָרטירן דאָס אַלץ אין די מאַגאַזינען פון דער שוץ-פּאָליצײַ. פון דאָנען וועלן די אויסגעסאָרטירטע זאָכן אַוועקגעשיקט קיין דייטשלאַנד. טײל יידן זאַמלען טאָקע אָן גרויסע אוצרות און מען וויל פֿאַרטויבן דורך דעם דעם שרעקלעכן צער פון נעכטן און די לײַדן פון היינט. בײַ אָט די מענטשן ווערט דאָס לעבן הפקר... עס צעהוליעט זיך פּרעס און זנות. עס מאַכט דעם איינדרוק ווי די מענטשן וואָלטן גאָר אַנטוויקלט זיך דאָ אַ צווייט לעבן — אַ לעבן אין בונקערס און אין קעלערן. דאָ זיצן די יענע יוגנטלעכע, די יענע מענער און פרויען, וועלכע ווילן נישט פֿאַרגעסן אין זייער גפּיל פון נקמה און דראַנג צו קאָנטינואירן דעם קאַמף קעגן פּינצטערן היט-לערישן פֿאַשיזם. יינגלעך און מיידלעך, כּמעט נאָך קינדער, האָבן די דאָזיקע קע-לערן פֿאַרוואַנדלט אין אַ קוזשניע פון ווידערשטאַנדס-געדאַנק. טאָג און נאַכט ווערט דאָ אומדערמידלעך געאַרבעט. מען שאַפט איין געווער. מיט מסירת-נפש שמוגלט מען אַריין קויל און דינאַמיט, וואָס ווערט אַרויסגעגנבעט פון די דייטשע אַמוניציע-פאַבריקן. אָן דערפאַרונג און מיט הילע העכט ווערן אויסגעאַרבעט אייגנאַרטיקע גראַנאַטן. עס ווערן אויך צוגעגרייט גרויסע טונעלן מיט אַרויס-געגנ אויסערן געטאָ, וועלכע וועלן דאַרפן דינען אויפן פאַל, וועו מען וועט זיך מוזן צוריקציען פון קאַמף-פעלד. מען באַשטייערט און מען זאַמלט איין געלט אויף געווער און מען „ענדיקט אויס" פארעטער. די קאַמף-גרופּן מערן זיך און ווערן אַ כוח, מיט וועלכן אַלע אין געטאָ מוזן זיך רעכענען. די שטימונג אין געטאָ ענדערט זיך בּיסלעכווייז אונטערן איינדרוק פון דאָזיקן פאַקט, וואָס הייסט קאַמף-אָרגאַניזאַציע. די צאָל קעמפער ווערט פון טאָג צו טאָג גרעסער און זייער צוגרייטונגס-אַרבעט — אינטענסיווער.

אויפן געביט פון קולטור-טעטיקייט איז אין קלײנעם געטאָ זייער וויניק געטון געוואָרן. דאָס וואָס איז אָבער יאָ געטון געוואָרן איז כדאי צו דערמאָנען.

פון צייט צו צייט פלעגן זיך אין די אָוונטן צוזאַמענקומען אין פאַרשידענע ווינקלעך אַ פּאָר צענדליק מאַל, פאַרבעטן צו זיך איניקע לעבנגעבליבענע זינגער פון געוועזענעם „טאָג"־כאָר און דורכפירן אַ קאָנצערט. באַוונדערס האָבן זיך אויף דעם דאָזיקן געביט אויסגעצייכנט צוויי ברידער יאַקובאָוויטש, וועלכע האָבן דעקלאַמירט און געזונגען אייגענע שאַפונגען, אין וועלכע עס האָבן זיך אָפגעשפיגלט די גרויליקע איבערלעבענישן און געשעענישן. אייניקע לידער זייערע זענען געווען אַזוי פאָפולער, אַז אפילו דייטשן האָבן שוין נאָכגעזונגען. דאָס פאָפולערסטע ליד זייערס איז געווען: „וווהין זאָל איך גיין?". אויך די רעליגיעזע יידן האָבן געפירט אַ געוויסע טעטיקייט. זיי פלעגן איינאָרדנען מנינים און בציבור פראַווען יום־טוב־טישן. דעם איינציקן פסח, וואָס עס איז אויסגעקומען איבערצולעבן אין קליינעם געטאָ, האָבן זיי נישט אַדורכגעלאָזט. זיי האָבן געבאַקן מצות און געפראַווען די סדרים בציבור.

אַ באַוונדערׂ קאַפּיטל איז געווען דער באַשפייזונג־פונקט פאַר קינדער, וואָס איז איינגעאָרדנט געווארן אין הויז אויף מאַסטאָווע־גאַס נר. 9, וווּ עס האָבן געווינט די דאָקטוירים. דאָ איז איינגעאָרדנט געווארן אַ באַשפייזונג־פונקט פאַר די 35 לעגאַל־לעבנגעבליבענע קינדער פון די דאָקטוירים און פאַליציאַנטן מיט דער ווירטשאַפט האָט זיך פאַרנומען די פרוי פון דאָקטאָר סטאַמאַטאָג, קיאַק און מיט דער דערציונג – די פרעבליסטין העלטשע ווייניריך. ביסלעכווייז האָבן זיך די אומלעגאַלע, אויסגעהונגערטע און אָפגעצערטע קינדער אין די בונקערס אָנגעהויבן ארויסשאַרן פון זייערע באַהעלטענישן און מעלדן אויף דעם דאָזיקן פונקט נאָך עפעס עסן. אָנהויב נאָוועמבער 1942 איז דער דאָזיקער פונקט שוין באַזוכט געווארן פון איבער 60 קינדער. די אָנפירונג מיטן דאָזיקן באַשפייזונג־פונקט האָט דער שרייבער פון די שורות. דער באַשפייזונג־פונקט איז פאַרוואַנדלט געווארן אין אַ דריי־קלאַסיקער עלעמענטאַר־שול מיט אַ פּאָר־שול, וואָס האָבן אַרומגענומען 120 קינדער. אויסער די שוין דערמאָנטע, האָבן אַלס לערערינס דאָרט אויך געאַרבעט מאַניע בערנשטיין און טעניע וויינמאַן (געווען לעקטאָרינס אין דער יידישער גימנאַזיע) און די געווען צוויי לערערינס פון עלעמענטאַר־שולן: קייזער און מ. זאַמבעק. די לעצטע איז אַ טאַכטער פון פאָפולערן אין טשענסטאָכאָוו דאָקטאָר קיאַק. דער אַרבעטער־טוער, דער בלעכער הערשל פריימאַן האָט אין זעלבן הויז איינגעאָרדנט אַ באַד־צימער פאַר די קינדער פון דער דאָזיקער שול. אַלץ איז געגאַנגען פשורה, ביז עס האָט געטראָפן דער פאָלגנדיקער פאַל: אַ געווישן פאַרמיטאָג פון דער ערשטער העלפט נאָוועמבער 1942 האָט זיך אין צימער פון דער פרעבל־שול באַוויזן דעגענהאַרט אין דער באַגלייטונג פון איבערשערן. ביידע האָבן זיך אָפגעשטעלט אויף דער שוועל, געקוקט אויף די קינדער און געשוויגן. דעגענהאַרט האָט לסוף אויסגעשטאַמלט (ער איז געווען אַ ביסל אַ שטאַמלער): „וואַס מאַכן זי דען הירן?". אַלע האָבן געשוויגן און געווען זיכער, אַז עס וועט געשען אַן אומגליק. עמעץ פון די דאָקטוירים האָט מודיע געווען וועגן דעם קאפינסקין, וועלכער איז תיכף געקומען און אָנגעהויבן אויפקלערן דעגענהאַרטן, אַז דאָ ווערן באַשפייזט די לעגאַל־לעבנגעבליבענע קינדער.

דעגענהאַרט האָט מיט זיין צינישׂ־געמאַכטן ערנסט געפרעגט קאַפּינסקין פאַרוואָס די קינדער זענען אויס אַזוי בלאַס. איבערשער האָט דאַן זיך אָפּגערופן, אַז דאָס זענען זיכער קינדער פון בונקערס, וועלכע האָבן דאָרט גענונגערט אוֹן אַ לאַנגערע צייט נישט געזען קיין ליכט פאַר די אויגן. נאָך אַ קורצער, אָבער שווערער פאַרלעגנהייט פון אַלעמען, האָט דעגענהאַרט, צו יעדערנס שטוינונג, פאַראָרדנט צוּ קאָכן פאַר די דאָזיקע קינדער ספּעציעלע מיטאָגן אוֹן צוגעזאָגט וועכנטלעכע שפּייז־צוטיילונגען פאַר אַלע קינדער, אַפילו פאַר די, וואָס קומען נישט אויפן באַשפּייזונגס־פונקט. אַלע קינדער האָבן טאַקע פון דעמלט אָן באַ־קומען צוטיילונגען פון מעל, אייער, פוטער, צוקער אוֹן האָניק, וואָס איז אין מאַגאַזין פון יודענראַט אַרויסגעגעבן געווארן איין מאָל אַ וואָך אוֹן צו אַ גלאָז מילך אַ קינד יעדן טאָג. די אויפזיכט איבער דער שול אוֹן פרעבל־שול איז דורכן יודענראַט איבערגעגעבן געווארן דעם געווען דירעקטאָר פון דער יידישער גימנאַזיע, דעם דאָקטאָר אניספעלד, אָבער דאָס אַלץ איז געווען אַ נעץ. דער דאָזיקער „גן־עדן" פאַר די קינדער האָט געדויערט ביז אָנהויב יאַנואַר 1943. דעם 4־טן יאַנואַר 1943 אינדערפרי האָט מען באַמערקט, ווי דאָס געטאָ אינדרויסן איז באַשטעלט מיט באַוואָפנטע דייטשן. די לערער האָבן באַשלאָסן אָפּצושיקן די קינדער צו זייערע אָפּוטרופּסים, ווייל זיי האָבן גע־האַלטן, אַז יעדע מאַמע, אָדער טאַטע וועלן זיכער בעסער קענען אויסבאַ־האַלטן זייערע קינדער. אַזוי איז טאַקי געשען די קינדער האָבן באַווײַזן אַהיים צוקומען אוֹן זיך באַהאַלטן אין בונקערס. די גרעסטע טייל פון זיי איז אָבער מיט דער הילף פון אייניקע יידישע פּאָליציאַנטן אויסגעפונען געווארן דורך די דייטשן. צוזאַמען מיט זייערע מאַמעס האָט מען זיי אַוועקגעשיקט קיין רא־דאָמסק; פונדאַנען זענען זיי אַוועק קיין טרעבלינקע. די שול איז ליקווידירט געווארן, די לערער האָבן שוין מער נישט געוואָלט זיין די, וואָס גרייטן צו אַ „פּעטערן" רויב פאַר די דייטשע וועלדע חיות. אויך אַניספעלד האָט זיך אָפּגעזאָגט פון זיין אויפזיכט איבער די קינדער. פון די 35 לענגל לעבנגע־בליבענע קינדער זענען באַשפּייזונגס־פונקט געקומען בלויז 18. דאָס זענען געווען קינדער פון די דאָקטוירים, וואָס האָבן געווינט אין זעלבן הויז, וווּ די שול האָט זיך געפונען. אויך די דאָזיקע קינדער זענען שפּעטער דערמאָרדעט געווארן. דאָס איז געווען דעם 20־טן מערץ 1943, ווען עס איז ליקווידירט געווארן די יידישע אינטעליגענץ אין טשענסטאָכאָוו.

די אינטענסיווע צוגרייטונג־אַרבעט פון די קאַמף־גרופּן אוֹן דאָס אָרעמע ביסל קולטור־אַרבעט האָט זיך וויטער געפּירט אוֹן דאָס זענען נאָך געווען די איינציקע ליכטיקע שטראַלן, וואָס האָבן געשיינט אינעם פאַראומערטן אַרבעט־לאַגער.

די שוץ־פּאָליציי, וועמען דער עס־עס אוֹן פּאָליציי־פירער אין ראַדאָם האָט איבערגעגעבן דאָס אויסשליסלעכע רעכט איבער די יידן אין אַרבעט־לאַ־גער פון טשענסטאָכאָוו, האָט געהאַלטן אין „באַשענקען" די אַסורים מיט איין גזירה נאָך דער צווייטער. שוין אין דער צווייטער העלפט פון חודש דעצעמ־בער 1942 האָט דעגענהאַרט געמאָלדן דעם יודענראַט, אַז אַלע חתונות, וואָס

זענען פאָרגעקומען פון זינט דער אויסזידלונג פון גרויסן געטאָ, אָנגעפירט ער, און ווער פון די דאָזיקע פאַרלאַנג עס ווילּ ווייטער לעבן צוזאַמען, מוז זיך ווענדן דעם ספּעציעלן ווענדן, כדי אויפסנייַ דורכצופירן אַ חופה־צערעמאָניע אין זיין אָנווועזנהייט. פון דעמלט אָן האָט יעדעס פּאָרל, ווָאס האָט געוואָלט לעבן צוזאַמען און דורכפירן אַ לעגאַלע חתונה, זיך געמוזט ווענדן מיט אַ שריפט־לעכער ביטע ווענדן דעם צו דעגענהאַרטן דורך דער פאַרמיטלונג פון דעם יודענ־ראָט. די, ווָאס האָבן באַקומען אַזאַ דערלויבעניש, האָבן די חופה־צערעמאָניע געמוזט דורכפירן אין דעם טאָג, ווען דעגענהאַרט האָט באַשטימט. דעגענהאַרט פלעגט באַשטימען אויף דעם זעלבן טאָג און אין דער זעלבער שעה עטלעכע חופות, אַליין בייזיין און געבן זיין „ברכה". אין דער זעלבער צייט, ווען דעגענהאַרט האָט אַרויסגעגעבן די דאָזיקע פאַראַרדענונג, האָט ער אויך פאַר־אָרדנט, אַז נישט פאַרהייראַטע פרויען און מענער טאָרן נישט ווינען אויף איין און דער זעלבער גאַס. די קאָזשע־גאַס איז באַשטימט געווארן פאַר פרויען די נאַדזשעטשנע־גאַס — פאַר מענער, און די גאַרנצאַרסקע־גאַס, ווָאס האָט זיך געפונען צווישן קאָזשע און נאַדזשעטשנאַ, איז באַשטימט געווארן פאַר פא־מיליע־מענטשן. דעגענהאַרט האָט זיך געמוזט דאָס פאַרגעניגן צו געבן זיין „ברכה" אפילו אַזעלכע, ווָאס זענען שוין פון לאַנג געווען מאַן און ווייב, נאָר האָבן נישט געהאַט קיין חתונה־דאָקומענט.

די שוץ־פאָליציי האָט אין קליינעם געטאָ געפירט אַ סיסטעמאַטישע פאַר־ניכטונגס־אַרבעט. יעדער טאָג ברענגט זיין צאָל קרבנות. עס ווערן צעשאָסן די, ווָאס גייען נישט אַרויס צו קיין אַרבעט, עס ווערן געברענגט אין געטאָ די, ווָאס מען כאַפט אויף דער „אַרישער" זייט, כדי זיי דאָ צו דערשיסן, און אַלע יידן זאָלן פון דעם וויסן. עס ווערן געשאָסן מאַמעס, ווָאס זענען פון זינען אַראָפּ. עס ווערן געשאָסן יונגע קינדער, ווָאס היטן זייערע וואַזיניקע מאַמעס פון באַגיין זעלבסטמאָרד. עס ווערן געשאָסן מענער, ווָאס מען כאַפט אויף דער „פרויען"־גאַס. עס ווערן געשאָסן אַרבעטער פון מאַרשירנדיקע גרופּן צו די פלאַצווקעס, ווייל אַ ווערקשוץ, אָדער אַ זשאַנדאַרם, ווָאס באַוואַכט די דאָזיקע גרופּע אויפן וועג צו דער פלאַצווקע, האָט אויף זיי געווארפן עפּעס אַ חשד. עס ווערן צעשאָסן די, אויף וועמענס באַקן עס בליט דער טובערקו־לאָז־פיבער. עס ווערן צעשאָסן אַנדערע שווער קראַנקע א. א. וו. די דאָזיקע אַלע „קליינע אקציעס" האָבן אַריינגעברענגט חורבן אין דעם אַזוי אויך חרובן לאַגער־לעבן. דעם גרעסטן חורבן האָבן מיט זיך געבראַכט די גרעסערע „אַקציעס", ווען צוגעגרייט מיט דער אמתער דייטשער פינקט־לעכקייט. אַזאַ אַקציע איז פאָרגעקומען יאַנואַר 1943.

4־טער יאַנואַר 1943, צען אַזייגער פרי. דאָס געטאָ אין דרויסן איז גע־דיכט באַשטעלט מיט זשאַנדאַרמען און אוקראַינער אין פולער באַוואָפנונג. דאָס געטאָ ווערט אויפגעטרייסלט. עס רוישט, ווי אין אַ בינענשטאָק. מען לויפט פון אָרט צו אָרט. מיט אויגן פול פחד קוקט איינער אויפן צווייטן. מען אייַלט זיך אומרויק און עס מאַכט דעם איינדרוק ווי יעדער ווילּ, אז די שומרים פון דרויסן זאָלן עס נישט באַמערקן. עס פאַלן פראַגן: „ווָאס וועט שוין ווייטער

פּאָרקומען?" וואָס ווילן זיי שוין ווייטער מיט אונדז מאַכן?" אין דער זעלבער צייט שפּאַצירן זיך זשאַנדאַרמען אין העלמען אויף די קעפּ רויק, האַרט ביי די דראָטן, און קוקן מיט גלייכגילטיקייט אויף דעם, וואָס קומט איצט פּאָר אין גע-טאָ. פּלוצלינג ווערט דאָס געטאָ פול מיט אוקראַיניש פּאַשיסטן, שוץ-פּאָליצייַ און גראַנאַט-פּאָליציאַנטן. זיי טיילן זיך איין אין גרופּן און לאָזן זיך אין באַגלייטונג פון יידיש פּאָליציאַנטן איבערן געטאָ. שרעקלעכע קולות און גוואַלדן טראָגן זיך פון איין עק געטאָ צום צווייטן. עלטערע מענטשן, מאַמעס מיט קינדער און קינדער אַליין ווערן אַרויסגעשלעפּט פון די שטובן, פון די קעלערן און בוידעמער, אייניקע לאָזן זיך גלייכגילטיק פירן, אַנדערע – וואַרפן זיך אויף דער ערד און ווערן זיך מיט ציין און נעגל. איינער פון די בונקערס אויף נאַזשעטשנע 88 ווערט אַנטדעקט, מיט דער הילף פון יידישן פּאָליציאַנט לעסלער, און די קינדער מיט זייערע מאַמעס און באָבעס ווערן פון דאָרט אַרויסגעפירט. שרעקלעכע קולות פון פאַרצווייפלונג טראָגן זיך כּמעט פון יעדן הויז. דער גרויסער געיאָמער און געלייַרעם ווערט באַגלייט מיט געקנאַלן פון רעוואָלווערן. אַלע פון געטאָ, וואָס אַרבעטן נישט אויף קיין פּלאַצווואָקס אויסערן געטאָ, ווערן אַרויסגעטריבן אויפן „רינעטשעק וואַרשאַווסקי", וווּ עס ווערט דורכגעפירט אַ „סעלעקציע". די קעמפּער געבן אָפּ זייער ערשטן עקזא-מען. מענדל פישלעוויטש, וועלכער איז אַנטלאָפן פון טרעבלינקע און, קומענדיק קיין טשענסטאָכאָוו, זיך געשטעלט אין רשות פון דער קאַמף-גרופּע „נאַד-זשעטשנאַ 66", שיסט צו די זשאַנדאַרמען. עס טרעט אויך אַרויס זיין נאָענטס-טער חבר יצחק פיינער. ביידע פאַלן. עס ווערן אַרויסגעשלעפּט נאָך 26 יידן פון די רייען. 25 ווערן דערשאָסן און איינעם, מ. גאלסטער, אַ מיטגליד פון יודענראַט, באַפרייט מען. אים האָט אויסגעבעטן דער פאָרזיצער פון יודענראַט. מיטאָג-צייט איז די „אַקציע" איבערגעריסן געוואָרן און נאָכדעם אויפסניי זיך אָנגעהויבן מיט אַ נאָך שטאַרקערער אַכזריות. דער לייטער פון דער יידישער פּאָליצייַ, דער פּוילישער גראַנאַט-פּאָליציאַנט, מייזנעראָוויטש, באַווייזט מיט גרויס אייפער, אַז ער קאָן די „מלאכה" נישט ערגער פון זיינע דייטשע לערער. אַלע, וואָס ווערן געיאָגט צום „סעלעקציע"-פּלאַץ, ראַנגלען זיך מיט די לעצטע כּוחות. בלויז רבקה פריימאַן, וועלכע איז אין איר יוגנט געווען אַקטיוו אין די בונדישע באָיוווקעס און נאָך אין 1906-טן יאָר פאַרוונדעט געוואָרן און פאָר-לוירן אַ ברוסט, האָט איצט פון פאַרצווייפלונג, ווייל איר מאַן האָט זיך אַליין צוגעשטעלט צום טראַנספּאָרט אַוועקגעשיקט צו ווערן. אויסער די אומגעקו-מענע אויפן אָרט זענען העכער 300 מענער, פרויען, קינדער און אויך יוגנט-

לעכע קעמפער, געשיקט געווארן אונטער שטרענגער באוואכונג קיין ראדאמסק און פון דארטן קיין טרעבלינקע. תיכף נאך דער דאזיקער שחיטה מעלדעט איבערשער דעם פארזיצער פון יודענראט, אז נאך היינט וועט ער מיט זיינע קאמעראדן זיין ביי אים אויף א וויזיט לכבוד זיין, קאפינסקיס, זילבערנער חתונה. אנהויב אוונט האבן זיך ושאנדארמען מיט איבערשער אין דער שפיץ באוויזן ביי קאפינסקין אין שטוב און געפאדערט די שוין פון לאנג צוגעזאגטע סעודה. אויסער אניספעלדן, ווא"ס האט דערקלערט, אז ער איז קראנק און וועט זיך נישט באטיילקן, האבן זיך אין דער דאזיקער אויפנאמע באטיילקט אלע מיטגלידער פון יודענראט. אזוי האבן די דייטשע הענקער און די טעלער-לעקער פון יודענראט פארענדיקט די בלוטיקע שפיל אין קליינעם געטא דעם 4 יאנואר 1943.

דא"ס געטא באקומט אן אנדער געשטאלט. א סך גרייטן זיך צו אנטלויפן אין די פון פריער נאך צוגעגרייטע בונקערס. גרויע פרויען און מענער באקומען איבער נאכט פעך שווארצע האר – זיי מאכן זיך יונג; יונגע שווארץ-חנעוודיקע מיידלעך און יונגלעך ווערן מיטאמאל בלאנד – זיי מאכן זיך „אריש". מענער לאזן דורכפירן איבער זיך „קאסמעטישע אפעראציעס", פאר-ווישן פון זיך די „שפורן" פון יד, וואס זיי האבן באקומען אויפן אכטן טאג פון זייער געבוירן, כדי זיך קאנען אלס „אריער" שמוגלען קיין דייטשלאנד, אדער ארייגדרייען זיך אין א טראנספארט מיט פאליאקן, וואס ווערט געשיקט קיין דייטשלאנד אויף ארבעט. מען אנטלויפט מיט פאלשע דאקומענטן אויף דער פוילישער זייט. קינדער ווערן ארויסגעגעבן צו פאליאקן, אונטערגעווארפן אין קלויסטער-אינטערנאטן און אויך באהאלטן אין בונקערס אויסערן געטא. נישט וויניק פון די, וואס האבן פארלאזט דאס געטא, ווערן אויסגעגעבן, צו-פעליק דערקענט און קומען אום. דער דראנג צום אנטלויפן ווערט דאך נישט קלענער.

פעברואר 1943. פון אויער צו אויער ווערט איבערגעגעבן, אז . יידן, וואס האבן קרובים אין פאלעסטינע, וועלן ווערן אויסגעטוישט אויף דייטשן, וואס געפינען זיך אין ענגלאנד. קיינער ווייסט נישט, פון וואנען עס נעמען זיך די קלאנגען און קיינער גיט זיך נישט די מי צו קאנטראלירן וויפל אמת עס איז אין דעם פאראן. ווי א טרינקענדיקער אין א שטרוי, כאפט מען זיך אן אין דער שטראל פון האפנונג. נאך מער האבן זיך די האפנונגען פארשטארקט, ווען דער יודענראט האט טאקע אנגעהויבן רעגיסטרירן די אלע, וואס האבן קרובים אין ארץ-ישראל. אין רייען אין מען געשטאנען אין די פרייע שעהן פון אר-בעט און זיך פארשריבן, אנגעבנדיק אדרעסן פון די קרובים אין פאלעסטינע. די, וואס האבן דארט נישט געהאט קיין קרובים, האבן זיך אזעלכע „אויסגע-

באָרגט" ביי באַקאַנטע און זיך אויך פאַרשריבן. צווישן וואָכן האָט געדויערט די רעגיסטראַציע און איז פֿלוצים איבערגעריסן געוואָרן. הונדערטער שקלאַפֿן האָבן איבערגעלעבט אַ נייע אַנטוישונג. עס קומען ווייטער אָן טעג פון קלייגע „סעלעקציעס". דעגענהאַרט מיט זיינע מחבֿרים נישטערן אויפסניי דורך דאָס געטאָ און פאַרקלענערן די צאָל אַרבעט-מענטשן, אַרויסשיקנדיק די נישט „נוטיקע" קיין סקאַרזשיסק. צווישן די אַרויסגעשיקטע פאַלן אַריין ביידע ברידער באָטשאַן (די זין פון ארויסגעבער פון דער „טשענסטאָכאָווער צייטונג" – בערל באָטשאַן) און אַדוואָקאַט לייב פאָגעל מיט זיין ברודער אברהם, ביידע זין פון דעם אגודה-טוער מענדל פאָגעל. (לייב פאָגעל איז בעת דעם גרויסן גירוש אַנטלאָפן פון טראַנספאָרט קיין טרעבלינקע, זיך אויפגעהאַלטן אין וואַרשע אַ געוויסע צייט און דאָרט געווען טעטיק אין פּ. פּ. ס. אין קלייגעם געטאָ איז ער אָנגעקומען פון וואַרשע אין חודש יאַנואַר 1943). אברהם פאָגעל איז אויך געווען הן אין גרויסן געטאָ, הן אין קלייגעם געטאָ אַקטיוו אין דער אונטערערדישער באַוועגונג. ער איז אויך געווען איינער פון די דריי, וואָס האָבן געגומען אויף זיך צו פאַרשרייבן יעדע געשעעניש – יידישע מקורבים פון דעגענהאַרטן האָבן פֿרובירט אויסבעטן ביי אים די ברידער פאָגעל און די ברידער באָטשאַן; עס האָט געבעטן העלענקא טענענבוים, די „אסתר המלכה" פון קלייגעם געטאָ. קיין שום אינטערוועניצן האָבן נישט געהאָלפן. דעגענהאַרט האָט געהאַלטן, אַז זייערע דיפלאָמען זענען אַ גענוגנדיקער חטא און זיי האָבן נישט וואָס צו טאָן מער אין טשענסטאָכאָוו. אין סקאַרזשיסק איז די ווייט גרעסטע טייל פון די אַרויסגעשיקטע אומקגעקומען. עס זענען אויך אומגעקומען די ברידער באָטשאַן (אייניער פון טיפוס און דער צווייטער ביי אַ פרוון צו אַנטלויפן). עס איז אויך געפאַלן פין אַ קויל אברהם פאָגעל. לייב פאָגעל איז אומגעקומען, וועו ער האָט זיך אָפּגעזאָגט צו אַרבעטן און מיט הילע פויסטן זיך געוואָרפן אויף די פייניקער. אַ שרעקלעך צעממיתטער דורך אַ מייסטער, שוין לינגדיק אויף דער ערד, האָט ער נאָך מיט די לעצטע כוחות געמאַכט קעגן די מערדער אויסרופן און לסוף דערשאָסן געוואָרן דורכן דאָרטיקן דייטשן לאַגער-פירער, באטענשלאגער, וועלכער איז שפעטער, סוף יאָר 1944 געוואָרן לאַגער-פירער פון די טשענסטאָכאָווער קאָנצענטראַציע-לאַגערן: „האַסאַג-פעל-צערע" און „האַסאַג וואַרטאַ".

די ידיעה וועגן אומקום פון די דאָזיקע פיר יונגע מענטשן, וועלכע האָבן געשטאַמט פון אַלטע איינגעזעסענע באַקאַנטע יידישע פאַמיליעס, איז אָנגעקומען אין געטאָ און געמאַכט נאָך שווערער די אַזוי אויך געדריקטע שטימונג, וואָס האָט אָן אויפהער געהערשט אין קלייגעם געטאָ.

17-טער מערץ 1943. געשטאַפּאָ אַרעסטירט אַ יידיש יינגל (אַ זון פון דער פאַמיליע קאָנגרעסקי), וואָס האָט זיך צוזאַמען מיט זיין מוטער און קליין שוועסטערל אויסבאַהאַלטן אין די בונקערס פון „מעבל-לאַגער" אויף ווילסאָן-גאַס 34. די בונקערס ווערן אַנטדעקט. זעקס יידישע קעמפער, וואָס האָבן דאָרט געהאַט זייער אויפהאַלט-פונקט, ווערן אומגעריכט באַפאַלן און אַוועקגע-פירט. דעם 19-טן מערץ ווערן זיי דערשאָסן אין געראַנגל מיטן באַוואָפנטן שונא, אויפן יידישן בית-עלמין. די פרוי קאָנגרעסקי מיט איר קליין טעכטערל ווערן דעם זעלבן טאָג נאָך דערשאָסן אין זייער בונקער און דאָס אַרעסטירטע יונגל מיט אַ פעטער, יחזקאל קאָנגרעסקי, ווערן אומגעבראַנגט אין די קעלערן פון געשטאַפּאָ.

20-טער מערץ 1943, פורים — אַ זוניקער, שיינער טאָג. עס פילט זיך דאָס אָנקומען פון פרילינג. עס נאָגט עפּעס אַזאַ בענקעניש און עס ווערט שטאַרקער דער דראַנג צו לעבן. עולם, וואָס אַרבעט אין געטאָ, באַווייזט זיך אָפטער אינ-דרויסן און וואַרפט קנאה-בליקן איבער די דראָטן אין דער ריכטונג פון וואַר-שעווער גאַס, וווּ עס געפינט זיך שוין איצט די „אַרישע" זייט. אין די קעלערן פון דער יידישער קאַמף-אָרגאַניזאַציע איז אָבער די שטימונג אַ שוועריע. אַזוי-פיל שיינע ראַפּאָרטן כסדר אָפּגענומען פון זייערע זעקס קאַמף-חברים, וואָס האָבן געהאַט זייער באַזע אויף ווילסאָן-גאַס 34 און איצט זענען זיי שוין דער-מאָרדעט. די משפּחות פון די זעקס דערמאָרדעטע ווייסן נאָך נישט פון זייער אומגליק, ווייניען, לויפן אַרום, זוכן רעטונג פאַר זייערע קינדער און מענטשן פרוון זיי טרייסטן, אַז עס קאָן נאָך געשען אַ נס. די דאָקטוירים-משפּחה ווילְ זייערע קינדער ברענגען אַביסל יום-טובדיקייט און פייערן היינט דעם גע-בורטס-טאָג פון איינעם פון די שענסטע קינדער אין געטאָ — פון דער קליינער לילי ווינער. די קינדער שפּילן זיך, זינגען און טאַנצן. באַזונדערס פרייט זיך די קליינע לילי. דאָס שווארצע סאַמעטענע קליידעלע, די ווייסע, לאַנגע סקאַר-פעטלעך אויף אירע שלאַנקע פיסלעך און דער גרויסער, שניי-ווייסער באַנד אין די געדיכטע, בלאָנדע הערלעך אויפן קעפל געבן איר צו אַ ספּעציעלן חן. לילי שיינט איצט אינגאַנצן, היינט איז דאָך איר יום-טוב, היינט פייערט מען דאָך איר זיבן-יאָריקן געבורטס-טאָג. די גאַסט קענען נישט אָפּרייסן זייערע בליקן פון דעם צוואַרטן און פּראַכטיק-געבויטן קינד. די קינדער שפּילן זיך אָן אויפהער און ווערן גאָרנישט מיד, זיי לאָדן איצט אויס זייער ביז איצט דער-שטיקטע קינדערישע ענערגיע. די גאַסט — די דאָקטוירים פאַרזאַמלען זיך אין אַ צווייטער שטוב און שמועסן ווענן גורל פון די יידן. כּמעט יעדער איינער פון זיי שילדערט אַלץ אין שוואַרצערע פאַרבן, וואַרטנדיק, אַז אַ צווייטער זאָל

אַוועקמאַכן מיט דער האַנט זיינע אויספירן, כדי עס זאָל כאָטש אויף אַזאַ אופן אַביסל לייכטער ווערן אויף דער נשמה. אויך ביי די קינדער האָט זיך דאָס שפּילן געענדערט. זיי שטייען איצט אין אַ ראָד און שפּילן זיך אין „אַמאָל איז געווען אַ שרהלע, אַ שרהלע אַ קליין...“ די קינדער אַלע זינגען און לילי מיטן ברודערל בלאָנדזשען אין וואַלד און זוכן די מאַמע זייערע. די קינדער זינגען, וואָס ווייטער אַלץ שטילער און שטילער: „...פינצטער איז אין וועלדע לע, c'הערט זיך אַ געווין...“

פלוצים צעטראָגט זיך איבערן געטאָ אַ נייער באַפעל פון דעגענהאַרטן: אַלע מיטגלידער פון יודענראַט, אַלע דאָקטוירים, אינזשיניערן, אַדוואָקאַטן און בכלל דיפלאָמירטע אינטעליגענץ דאַרפן זיך תּיכף צושטעלן מיט זייערע משפּחות אויף דעם אַזוי שוין טרויעריק באַרימטן „רינעטשעק וואַרשאַווסקי“, וויל זיי דאַרפן נאָך היינט אַרויספאָרן קיין פאַלעסטינע. דאָס געטאָ איז אויפסניי שרעקלעך אויפגערודערט. מען גלויבט נישט און עס גנבעט זיך דאָך אַריין אַ געדאַנק — און אפשר?... די מיטגלידער פון יודענראַט, דאָקטוירים און אינזשיניערן מיט זייערע פרויען און קינדער איילן זיך פול מיט אומרו אויף דעם באַשטימטן פלאַץ. אויך לילי מיט אירע עלטערן און קליינעם ברודערל איילן זיך. לילים טאַטע איז דאָך אויך פאַררעכנט צו דער אינטעליגענץ. ער איז דאָך אַ באַקאַנטער דאָקטאָר... אויפן פלאַץ פון „רינעטשעק וואַרשאַווסקי“ דרייען זיך אומרויק אַרום הונדערטער מענער, פרויען און קינדער. זיי זוכן מיט די בליקן אין אַלעווינקלעך אַ רעטונג. פון ווייטן אויף דער וואַרשעווער גאַס שטייען גרויסע לאַסט-אויטאָס. די אויטאָס זענען נישט באַוואַכט און דאָך האָבן אַלע אָנגעהויבן פילן די דראָענדיקע געפאָר. אייניקע פרוון אויף פאַרשידענע אופנים זיך אַרויסדרייען פון דער טויט-נעץ, אין וועלכער זיי זענען אַרייngע-פאַלן. עס פרוווט גליק דער דאָקטאָר פאַלק. עס פרוווט זיין גליק אויך דער דאָקטאָר לעווין. זיי פרובירן זיך באַהאַלטן אין טויער, וווּ די דייטשן פלעגן דורכפירן עקזעקוציעס איבער יידן, כדי פון דאָרטן מיט די פעלדער זיך אַרויס-צובאַקומען פון שטאָט. עס גיט זיך זיי נישט איין. זיי ווערן באַמערקט און צו-ריקגעפירט. עס פרוווט אויסנוצן זייער קאַנטשאַפט מיט די זשאַנדאַרמען מיטגלי-דער פון יודענראַט, אָבער אָן דערפאָלג. איין מיטגליד פון יודענראַט, זעליג ראָטבאַרד, לויפט פון איין באַקאַנטן זשאַנדאַרם צום צווייטן און בעט מען זאָל כאָטש זיין טאָכטער, די 20-יאָריקע פעלאָ, צוריקלאָזן אין געטאָ. ער ווערט אָבער באַלדיקט און אויסגעלאַכט. אַלע מוזן אײַנשטייגן אין די אויטאָס. פון פאַרשידענע באַהעלטענישן באַווייזן זיך באַוואָפנטע זשאַנדאַרמען און הילף-פאָליציי. די אוי-

סאָס רירן פון אָרט און באַוועגן זיך מיט אַ שטאַרקער געשווינדקייט אין דער ריכטונג פון יידישן בית־עלמין. די קרבנות זענען באַשיינפערלעך דעם טויט פאַר די אויגן. דער צוואַנציקיאָריקער וולאַדעק קאפינסקי שפרינגט דער ערשטער פון לויפנדיקן אויטאָ. נאָך אים שפרינגען אַראָפּ אויך פיל אַנדערע, אָבער בלויז זעקס מאַן גיט זיך איין צו אַנטלויפן פון טויט. צווישן די אַנטלויפנדיקע האָט זיך חוץ וולאַדעקן געפונען דער אָנפירער פון יידישן אַרבעט־איינזאַץ אין קליינעם געטאָ — בערנאַרד קורלאַנד. די רעשט 127 מאַן — דאָס קליינע רעשטל פון דער דיפלאָמירטער אינטעליגענץ — איז געבראַכט געווארן אויפן יידישן בית־עולם. דאָס גאַנצע בית־עולם איז באַשטעלט מיט ווערקשוצן און אוקראַינישער הילף־פּאָליציי. אַלע קרבנות ווערן אַריינגעטריבן אין טהרה־שטיבל. דאָ ווערן זיי געצוואונגען אַראָפּצוציען פון זיך די מלבושים. די ערשטע ווערט אַרויסגעפירט די צוואַנציקיאָריקע פעלאַ. זי שטייט פאַרן גרויסן קבר פנים־אל־פנים מיט צוויי זשאַנדאַרמען. די זשאַנדאַרמען וואָגן עפעס נישט. אַ קורצע פאַרלעגענהייט... די פאַרלעגענהייט ווערט שנעל איבערגעריסן דורך אַ ווערק־שוץ. אַ קנאַל פון אַ ביקס און פעלאַ ליגט שוין אין גסיסה־קראַמפן מיט פנים צו דער ערד. ביידע זשאַנדאַרמען קוקן זיך איבער, דרייען איבער דעם אין די לעצטע אַנגסטן נאָך צאַפּלענדיקן קערפער, באַטראַכטן אים אַ ווייל, קוקן זיך איבער און לאָזן זיך צו זייער וויטערדיקער „הייליקער עבודה". די איבעריקע ווערן פון טהרה־שטיבל אַרויסגעפירט צו צוווייוויז. פריער ווערן „אויסגעגענדיקט" די עלטערע. מיט די קינדער האָבן די דייטשע הענקער נאָך צייט. מיט קינדער גלוסט זיך אַביסל צו שפילן. עס זענען דאָך פאָרט קינדער און זיי אַליין, די זשאַנדאַרמען, זענען דאָך אויך טאַטעס... פאַר די פיסלעך, אָדער פאַר די הערצלעך ווערן קינדער אויפגעהויבן אין דער הויך מיט איין האַנט און מיט דער צווייטער — צילט מען אין די הערצלעך זייערע, אָדער אין די קעפלעך. עס שאַדט נישט, וואָס אַלע קינדער הויכן נישט אויס תיכף זייערע נשמהלעך. נישקשה, די מאַמע־ערד דעקט צו אויך די, וואָס קאָנען נאָך אויסשרייען זייער לעצטן מאַ...

די קליינע לילי איז די לעצטע. אַלץ איז פון איר אַראָפּגעצויגן. בלויז דעם גרויסן ווייסן באַנד אויף איר קעפל — אַ זכר פון איר יום־טוב־האָט מען איר איבערגעלאָזט. לילי שטייט פאַרן קבר, אירע גרויסע הימל־בלויע אויגן בלאָנדזשען פון איין מערדער אויפן צווייטן. שווער צו באַצייכענען, וואָס עס שפיגלט זיך אָפּ אין די אויגן פון דעם קליינעם צארטן קינד. די זשאַנדאַרמען, שוין איבערגעזעטיקט מיט בלוט, וואָגן עפעס נישט אויפצוהויבן די הענט צום שיסן יעדער פון זיי ווארט, אַז אַ צווייטער זאָל פאַרענדיקן די היינטיקע בלוטיקע

שפּיל. אַ גרעסערע פּויזע... דער הויכער ברייט-בייניקער לאַגערפירער איבערשער שפּרייזט שנעל צו און רייסט איבער די פאַרלעגענהייט פון זיינע קאַמעראַדן. מיטן אויסרוף: „פאַרן פירער און פאָטערלאַנד!" צילט ער מיט זיין רעוואָלווער אין ברוסט פון דער קלייניר לילי. אַ קנאַל פון רעוואָלווער און לילי שליסט די קייט פון 127 קרבנות אין 7-טן יאָר-טאָג פון איר געבוירן.

127 מאַן האָבן אויסגעפילט אַ נייעם מאַסן-קבר, ווו שפּעטער אַביסל האָט אַן אומבאַקאַנטע אַוועקגעלייגט אַן אָפּגעבראָכענעם שטיין פון אַ געשענ-דערטער מצבה, אויף וועלכן ער האָט אויסגעקריצט: „טשענסטאָכאָווער יידישע אינטעליגענץ, פּורים, דעם צוואַנציקסטן מערץ 1943".

דאָס געטאָ איז דערדריקט, מען זעט נישט קיינעם זיך באַווייזן אין גאַס. בלויז זשאַנדאַרמען לויפן ווילד און רויבן אין די שטובן פון די נאָר וואָס אומגעברענגטע. יעדער פון זיי אייליט זיך וואָס מער פון די דאָזיקע ווינונגען אַרויסצונעמען, נאָך איידער דעגענהאַרט וועט קומען זיי פאַרחתמענען.

אין אייניקע טעג אַרום פאַלט די געשטאַפּאָ אויף די שפּורן פון די אַנטלאָ-פענע. 5 מאַן ווערן געכאַפּט אין זייערע באַהעלטענישן. בערנאַרד קורלאַנד ווערט דורך דעגענהאַרטן אַמנעסטירט און געברענגט אין געטאָ, ער זאָל דאָרט וויטער אָנפירן מיטן אַרבעט-איינזאַץ און די איבעריקע פיר, שוין געשלאָסענע אין קייטן, האָבן זיך געראַנגלט מיט די געשטאַפּאָ מערדער און זענען אומגעקו-מען בייַם קבר פון די 127.

נאָך דעם ווי בערנאַרד קורלאַנד איז געברענגט געוואָרן אין געטאָ, האָט זיך צו אים געווענדעט איבערשער ער זאָל אים שטעלן אַן אָוונט-ברויט פאַרן „חסד", וואָס מען האָט אים געלאָזט לעבן. דער פאַרלאַנג זיינער איז דערפילט געוואָרן. איבערשער שיכורט און רימט זיך מיט זיין „מענטשלעכקייט". ער האָט געזען ווי מען שפּרינגט פון די אויטאָס, דערציילט ער, און מען אַנטלויפט. אַנדערע זשאַנדאַרמען האָבן נאָכגעשאָסן. עס זענען אויפן אָרט געפאַלן דער-וואַקסענע, עס זענען געפאַלן קינדער, ער האָט אָבער נישט געשאָסן. ער האָט געזען קורלאַנדן שפּרינגען פון אויטאָ און אויך נישט נאָכגעשאָסן. ער האָט דאַן זיך דערמאָנט, אַז ער האָט אויך אַ פאַמיליע, אַז ער איז אויך אַ טאַטע פון קינדער און האָט נישט געקענט אויפהויבן די האַנט צום שיסן. ער שיכורט וויטער און דערציילט וועגן דער עקזעקוציע פון די 127, וואָס איז נאָכדעם פאָרגעקומען אויפן בית-עולם, וועגן דער „שפּיל" מיט די קינדער און וועגן אומקום פון דער קלייניר לילי ווינער. עס טוט אים „ווי" דאָס, האַרץ, זאָגט ער, אָבער וואָס האָט ער געקענט טאָן, אַז עס איז קריג און אַלץ ווערט געטאָן פאַרן פירער און פאָטערלאַנד. איבערשער שיכורט וויטער און דערציילט, אַז

אויפן באַפעל פון דאָקטאָר בעטכער פון ראדאָם זענען ענלעכע „אַקציעס" איבער דער יידישער אינטעליגענץ פאַרגעקומען דעם זעלבן טאָג אויך אין רַאדאָם, פּיאָטרקאָוו און טאָמאַשאָוו־מאַזאָוויעצק.

23־טער אַפּריל. די יונגסטע קאַמף־גרופּע „נאַדזשעטשנאַ 66" שיקט אַרויס עטלעכע יוגנטלעכע דורכצופירן דיווערסיע־אַקציעס. זיי גייען אַרויס פון געטאָ מיט די אַרבעטער פון דער „אָסט־באַן", ווערן פאַרהאַלטן אויפן וועג און 3 פון זיי קומען אום אויפן אָרט. עס קומט געשאַפֿן און שוץ־פּאָליציי, זיי נעמען אַרויס יעדן צווייטן אַרבעטער פון דער דאָזיקער „פּלאַצווקע" און דערשיסן.

ערשטער מאַי 1943, 6 אַ זייגער פרי. עס זאַמלען זיך די גרופּן לויט די פּלאַצווקעס, שטעלן זיך ווי שטענדיק אויס אין רייען און מאַרשירן צום טויער פון געטאָ. קיינער ווערט נישט אַרויסגעלאָזט. די רייען טוען זיך אַ וואַקל, ציען זיך צוריק און בלייבן דאָך שטיין, וואַרטנדיק אויף אַ באַפעל. צווישן עולם פילט זיך אָפּ אַ שטאַרקע דענערווירטקייט. אין אַ שעה אַרום קומט די אָפּיציעלע מעלדונג, אַז אַלע בלייבן אין געטאָ און וואַרטן אויף ווייטערדיקע פאַראָרדנונגען. אַלע פּלאַצווקעס בלייבן אָן יידישע אַרבעטער. אפילו די אַרבעטער פון די אַמוניציע־פאַבריקן בלייבן אין געטאָ. די פּלאַצווקעס, אויף וועלכע עס זענען באַשעפטיקט בלויז יידישע אַרבעטער זענען אינגאַנצן נישט טעטיק. דאָס „יידן־פֿראָבלעם" איז איבער אַלעם. די דאָזיקע געשעענישן ווערט פאַרשידן קאָמענטירט. אייניקע האַלטן, אַז דאָס איז אַן אַרײַנפּיר צו דער פולקאָמער ליקווידאַציע פון געטאָ, אַנדערע מאַכן אַוועק מיט דער האַנט און טרייסטן זיך, אַז דאָס איז נישט מער, ווי אַ מיטל צו פאַרהיטן, אַז דעם 1־טן און 3־טן מאַי זאָלן זיך אויף די אַרבעט־פּלעצער קיין יידן מיט פּאָליאַקן נישט צוזאַמענטרעפן. דאָס ערשטע מאָל ווערן אַלע קאַמף־גרופּן געשטעלט אויף די פיס און אויף אַן אָרגאַניזירטן אופן פונאַנדערגעשטעלט אויף די באַשטימטע פונקטן זייערע. די אומרויקייט שטייגט פון שעה צו שעה. מען קען נישט איינזיצן אין די שטובן. קיין עסן ווערט נישט אַרײַנגעשמוגלט און מען איז אויסגעשטעלט בלויז אויף דעם, וואָס די קיך פון יודענראַט גיט אַרויס. מיט דעם אָבער נעמט זיך קיינער נישט איבער, ווייל יעדער פילט, אַז עס דערנענטערט זיך אַ ספּנה. דאָקטאָר וואַלבערג, וואָס געפינט זיך אויסערן געטאָ, גיט צו וויסן, אַז ער האָט געניוע ידיעות, אַז דאָס מאָל וועט גאָרנישט געשען. וועגן זעלבן גיט אויך שריפטלעך צו וויסן מעכל בירנצווייג, וואָס געפינט זיך אויסערן געטאָ. די געמיטער באַרויקן זיך דאָך נישט און אייניקע מענטשן שמוגלען זיך אַרויס אין מיסט־קאַסטנס, וואָס ווערן אַרויסגעפירט פון געטאָ. אין די זעלבע קאַסטנס הויבט מען אויך אָן אַרײַנשמוגלען ביסלעך קאַרטאָפל און ברויט. דעם 4־טן

מאַי פאַרטאָג דערהערט זיך אויפסניי דער טרומפייט, וואָס רופט צו דער אַרבעט. די געמיטער באַרויקן זיך אַביסל, און עס הויבן זיך ווייטער אָן אַזוי שלעפן די טעג מיט זייער „נאָרמאַלן", און טראַגישן לעבנס-גאַנג.

דער רעזשים אין געטאָ ווערט שטרענגער. פאַר לאַגערפירער זענען באַ-שטימט געוואָרן די ממונים איבער פּאָליטישע ענינים ביי דער שוץ-פּאָליציי, קעסט-נער אין לאַשינסקי. ביידע האָבן געקענט גוט פויליש און האָבן אַזוי-אַרום גע-האָט בעסערע מעגלעכקייטן צו הערן און אָריענטירן זיך, וואָכ עס קומט פאָר אין געטאָ, מען האָט געוווסט, אַז זייער אויפגאַבע איז אויסצוגעפינען אַלע פעדעם פון דער קאַמף-אָרגאַניזאַציע. די קאַמף-אָרגאַניזאַציע האָט פאַרשטאַרקט די וואַכזאַמקייט, דורכגעפירט אָפּטערע צַפעלן פון די גרופּן און אָבסערווירט די האַלטונג פון די יידן, וועלכע האָבן זיך געטראָפן מיט די דאָזיקע צוויי לאַ-גערפירער. דער מצב פון די יידן אויף דער אַרישער זייט איז אויך געוואָרן שווערער. דאָס גייעג אויף יידן, וואָס האָבן זיך אויפגעהאַלטן אויף דער „אַרישער" זייט און זיך געהאַלטן אויפן אויבערפלאַך, ווי אויך אויף יידן, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין בונקערס אויסערן געטאָ, האָט זיך פילפאַכיק פאַרשטאַרקט. אַסך פון אַזעלכע געכאַפּטע יידן זענען דערשאָסן געוואָרן אוי-סערן געטאָ, אָדער געבּרענגט געוואָרן אויפן באַרימטן „רינעטשעק" און דאָ דערהרגעט געוואָרן. עס זענען אויך געווען פאַלן, ווען אַזעלכע יידן זענען אַריינגעלאָזט געוואָרן אין געטאָ אָן שום שטראָף. אַזעלכע פאַלן זענען אָבער געשען אין די לעצטע וואָכן בּאַר דער לִיקווידאַציע פון קלייניעם געטאָ. יידן פון די בונקערס און פון דער „אַרישער" זייט האָבן זיך אָנגעהויבן אַריינשמוג-לען אין געטאָ מיט מאַרשירנדיקע אַרבעטער פון די פּלאַצווקעס. עס האָט זיי געבּרענט דער באָדן אונטער די פיס און זיי האָבן נישט געוואָלט אומקומען איינזאַם. די צאָל יידן אין געטאָ האָט זיך אַזוי אַרום אָנגעהויבן פאַרגרעסערן אין אַ נישט באַדייטנדיקער מאָס, אָבער אויך די טויט-געפאַרן אין געטאָ האָבן זיך פאַרגרעסערט.

אַכטער יוני 1943. אָן איבערפאַל פון שוץ-פּאָליציי אויף די יידישע אַרבע-טער אין „מעבל-לאַגער". מיט דער דאָזיקער אַקציע פירט אָן דעגענהאַרט אַליין. מעכל בירנצווייג דערפילט די גענעראַל באַזונדערס פאַר אים פערזענלעך און פאַרשוינדט אין דער לעצטער מינוט. אַ שוץ-פּאָליציאַנט געפינט זיין מו-טער, בייל בירנצווייג, אויפן צווייטן הויף נעבן קלאָזעט און דערשיסט זי אויפן אָרט. עס ווערט אויך דערשאָסן דער סטאָלער-אַרבעטער פערשטער און נאָך אָן אַרבעטער פון טישלער-ווערשטאַט, וועמען מיר האָבן שפּעטער געפונען מיט אַ צעשמעטערטן שאַרבן צווישן אָנגעוואָרפענע ברעטער אויפן ערשטן

הויף פון „מעבל־לאַגער". די „קונסט" פון טרעפן אין ציל מיט איין שאָס בא־ווייזט צומבעסטן דער לאַגער־פירער לאַשינסקי. אויפן צווייטן הויף פון „מעבל־לאַגער" דערקענט אַ שוץ־פּאָליציאַנט מעכלס פרוי, האַניע בירנצווייג (די טאָכ טער פון ציוניסטישן עסקן, אַברהם־לאָזער שיינפעלד), און פאַרהאַלט זי. אין טישלער־ווארשטאַט ווערט געפינען אַ פאַלשע „קענקארטע". לויט דער פאָטא־גראַפיע ווערט אויסגעפינען אַ יונג מיידל, סאַבע ראָזענזאַפט, צו ווערן די „קענקארטע" געהערט. אויך זי ווערט אַוועקגעשטעלט באַזונדער. מיר שטייען אַלע אויסגעשטעלט אין אַ לאַנגער ריי און טרייסלען אויס אַלץ פון די טאַשן אין קוישן אַריין, וועלכע די שוץ־פּאָליציי האָט פאַר אונדז אַוועקגעשטעלט. די רעוויזיעס זענען פאַרענדיקט. מיר שטייען נאָך אַלץ אין אַ לאַנגער ריי אין אומרויקער אָפווארטונג אויף ווייטערדיקע געשעענישן. דורך דער גאַנצער ריי פאָרט דורך די פור, אויף וועלכער עס זיצן האַניע און סאַבע ארומגע־רינגלט מיט שוץ־פּאָליציאַנטן. מעכל איז באַהאַלטן אין אַ בונקער פון „מעבל־לאַגער" און בלויז אַ פאָר נאָענטע חברים זיינע ווייסן, ווו ער געפינט זיך. זיי ראַטן אים ער זאָל פארלאָזן טשענסטאָכאָוו, ווייל ער איז נאָך אַ געוויסער „קאָסמעטישער" אָפּעראַציע און צו דעם האָט ער נאָך „אַרישע" פּאַפּירן. אוי־סער טשענסטאָכאָוו וועט ער דעריבער קענען אָנגיין פאַר אַ פּאָליאַק. מעכל וויל טשענסטאָכאָוו נישט פארלאָזן, ביז ער וועט נישט ארויסראַטעווען זיין פרוי פון די מערדערישע הענט. האַניע און סאַבע זענען געהאַלטן געווארן צוויי מעת־לעת אין תפיסה און נאָכדעם דערשאָסן געווארן. אויך מעכל איז שפּעטער אומגעקומען. אין אייניקע טעג ארום קומט אַ צווייט אומגליק, עס ווערט אַנטדעקט אַ בונקער מיט יידן אין דער פאַבריק פון „האָלאָוויטש און שותפים". איין גרופּע פון זיי קומט אום און אַ צווייטע גרופּע ווערט איבער געפירט אין געטאָ.

דעם 9־טן יוני אויפצומאָרגנס נאָך די געשעענישן אין „מעבל־לאַגער", האָט זיך דער שטאָט־הויפטמאַן, פראַנקע, געווענדעט מיט אַ פאַרטרוילעכן בריוו צום גווועלטנער פון ראַדאָמער דיסטריקט, קונדט, מיט דער ביטע אויסצוזידלען פון טשענסטאָכאָוו דאָס רעשט ביסל יידן. אין דאָזיקן בריוו ווייזט אָן פראַנקע, אַז נאָך דעם 4־טן און 5־טן יוני האָט ער אויפמערקזאַם געמאַכט, אַז די אָנ־ווועזנהייט פון עטלעכע טויזנט יידן אין טשענסטאָכאָוו איז, לויט דער מיינונג פון אַלע באַפעלקערונג־קרייזן, נישט געווונטשן. פראַנקע פאַררופט זיך אין דאָזיקן בריוו אויף צווי באַגרינדונגען, צוליב וועלכע די אָנווועזנהייט פון די יידן אין טשענסטאָכאָוו אויף ווייטער איז אוממעגלעך: 1. „די יידן זענען אָן עלעמענט, וואָס פאַרשפרייט אין יעדער הינזיכט אומצופרידנקייט צווישן

9. Juni 1943.

Herrn
Gouverneur Kundt

Amt für Innere Verwaltung
Sei/Schl.

Radom

Einschreiben!
Vertraulich!

Sehr verehrter Herr Guverneur!

Wie ich Ihnen bereits anlässlich Ihres Besuches am 4. und 5. d. M. dargetan habe, wird die Anwesenheit von mehreren Tausend Juden in Tschenstochau von allen Bevölkerungskreisen als äusserst abträglich angesehen. Ich bitte darum, dass die Insassen des jüdischen Wohbezirks raschest aus Tschenstochau ausgesiedelt werden. Die besonderen Gründe für meine Bitte sind ausser den sonstigen allgemeinen ungünstigen Wahrnehmungen noch zwei Dinge, die die Anwesenheit der Juden in Tschenstochau auf die weitere Dauer für unmöglich erscheinen lassen:

1.) Die Juden sind hier das Element, das die Unzufriedenheit an den gegenwärtigen Verhältnissen in jeder Hinsicht an die nichtdeutsche Bevölkerung heranzutragen versucht. Wenngleich die Absonderung der Juden den Vorschriften entsprechend durchgeführt wird, kann doch nicht vermieden werden, dass hier und da immer noch Berührungsmöglichkeiten mit der nichtdeutschen Bevölkerung gegeben sind.

2.) Ich habe den dringenden Verdacht, dass die Juden zu einem wesentlichen Teil an den unruhigen Verhältnissen der letzten Zeit in Tschenstochau ein überaus grosses Mass Sschuld tragen. Diese Wahrnehmung ist mir von vielen Seiten der deutschen und polnischen Bevölkerung mitgeteilt worden. Es ist so, dass sowohl durch propagandistische Hetz- und auch durch aktive Tätigkeit die Juden die öffentliche Ruhe zu zerstören versuchen. Darüberhinaus versuchen sie durch Greuelpropaganda die Belange der Feindmächte in diesem Raume in jeder Weise zu fördern.

2.) Der Einwand, dass die Juden in der Kriegswirtschaft bzw. Krieksfertigung ein nicht zu verachtender Faktor sind, möchte ich dahingehend richtigstellen, dass der Arbeitseffekt der jüdischen Arbeiter von allen einschlägigen Kreisen als äusserst minimal bezeichnet wird. Durchschnittlich beträgt die tägliche Arbeitsleistung eines Juden nur etwa ein Drittel der Leistung eines normalen polnischen Arbeiters. Natürlich ist den Betriebsführern das Vorhandensein von wenig brauchbaren Kräften immer noch lieber als gar keine. Ich glaube jedoch, dass das Arbeitsamt bei entsprechender Weisung in der Lage ist, in sehr kurzer Zeit den Personalausfall durch Zuweisung nichtdetscher Arbeitskräfte wettzumachen.

Heil Hitler!
Der Stadthauptmann
m. d. F. d. G. b.:
Stadtrat

דער נישט דייטשער באַפעלקערונג. אפילו ווען מען וועט אײַנלירן די יידן לויט אַלע פּאַרשריפטן, וועט מען דאָך נישט קענען פאַרמיידן די יידן זאָלן קומען אין באַריר מיט דער נישט דייטשער באַפעלקערונג". לסוף פון דער דאָזיקער באַגרינדונג שטרייכט פּראַנקע אונטער, אַז ער האָט אַ שטאַרקן פאַרדאַכט, דאָס די יידן טראָגן אַ גרויסע שולד אין די אומרויקע פאַרהעלטענישן, וואָס הערשן די לעצטע צייט אין טשענסטאָכאָוו: „דורך העצן און דורך אַקטיוער טעטיקייט וויל די יידן צעשטערן די עפּנטלעכע רו". אַזוי פאַרענדיקט פּראַנקע זיין ערשטע באַגרינדונג. 2. „וואָס שייך דער מיינונג, אַז די יידן זענען נויטיק אַלס אַרבעטער אין דער קריג־ווירטשאַפט — שרייבט דער שטאָטהויפטמאַן — שטעל איך פעסט, אַז די אַרבעט־קראַפט פון די יידן איז אַ מינימאַלע, וויל דורכשניטלעך מאַכט אויס די יידישע אַרבעט־קראַפט איין דריטל פון דעם, וואָס עס גיט נאָרמאַל אַרויס אַ פּוילישער אַרבעטער. נאַטירלעך — שרייבט ווייטער אין זיין צווייטער באַגרינדונג דער שטאט־הויפטמאַן—אַז פאַר די באַטריבס־לייטער איז די יידישע אַרבעט־קראַפט בעסער ווי גאָרנישט, אָבער איך גלויב, אַז אונדזער אַרבעט־אַמט וועט זיי אין אַ קורצער צייט צושטעלן אַנדערע נישט־דייטשע קרעפטן"[109]. דער גורל פון דעם רעשטל יידן אין קלייַנעם געטאָ הָאט זיך געוואַקלט אויף דער וואָג־שאָל. עס איז אָנגעגאַנגען אַ שטילע, אָבער פאַרביסענע רייסעניש צווישן דעם שטאט־הויפטמאַן, וואָס האָט זינט דעם גרויסן גירוש אָנגעווירן די מאַכט איבער די יידן, און דעריבער געוואָלט עס זאָל דורכאויס דורכגעפירט ווערן די פולקאָמע ליקווידאַציע פון די יידן אין טשענסטאָכאָוו, כדי „זיין" שטאָט זאָל זיין „יודענריין", מיט די באַטריבס־לייטער און שוץ־פּאָליציי, וועלכע זענען געווען פאַרינטערעסירט דאָס ביסל יידן יאָ איינצוהאַלטן דאָ, כדי זיי זאָלן קענען אויפווייזן, אַז זיי אַליין זענען נויטיק אין טשענסטאָכאָוו, זיך אויף אַזאַ אופן „דעקן" און נישט גיין אויפן פראָנט. (אין סעפּטעמבער 1942 בעת דער אויסזידלונג־אַקציע זענען מיר געווען עדות ביי אַ מחלוקה צווישן אַ פאַרטרעטער פון דער שטאָט־הויפטמאַנשאַפט, לינדעמאַן, מיט דעגענהאַרטן, וועלכער האָט טריומפירט, אַז איצט האָט ער די אויסשליסלעכע רעכט צו שאַפן מיט די יידן. איצט ווידער איז אַלעמען געווען באַקאַנט, אַז דער שטאָט־הויפטמאַן האָט געוואָלט מאַכן טשענסטאָכאָוו „יודענריין" און דער לייטער פון דער אַמוניציע־פאַבריק „האַסאַג־פּעלצערע", ליהט, האָט אינטערווענירט אין ראַדאָם מען זאָל אים איבערלאָזן די יידן, וויל די יידישע אַרבעט־קראַפט איז דאָ נויטיק פאַר דער קריג־ווירטשאַפט). דערווייל איז פאַרגעקומען דאָס פערמאַנענטע אומברענגען פון די יידן.

דעם 18 טן יוני אַנטדעקט די געשטאַפּאָ דעם בונקער פון דער פאַמיליע סויקע. די געפינענע אין בונקער קומען אום. עס קומט אויך דאָ אום די טאָכטער פון שניידער ברוך באַום, די יונגע גוטע, וועלכע האָט אַקטיוו מיטגעאַרבעט אויפן קולטור־געביט פון „טאָז" אין גרויסן געטאָ. אין דער זעלבער צייט ווערט פאַרשלעפט און דערמאָרדעט דער טיכטיקער אַדאַם וואַלבערג. עס ווערן אַרעסטירט און דערמאָרדעט קנאַפּע צוויי צענדליק אַרבעטער, וועלכע זענען געווען באַשעפטיקט אין די מאַגאַזינען פון דער שוץ־פּאָליציי. דער דאָקטאָר וואַלבערג איז אַרויסגעפון געווארן פון סאַניטאַר־פונקט אין געטאָ, כלומרשט צו געבן שנעלע מעדיצינישע הילף אַ קראַנק געווארענעם יידישן אַרבעטער אין די פּאָליציי־מאַגאַזינען. אויפן וועג אַהין איז ער דערשאָסן געווארן. די גרופּע אַרבעטער איז דערשאָסן געווארן אונטער דער באַשולדיקונג, אַז זיי „באַגנבענען" די פּאָליציי־מאַגאַזינען. צוזאַמען מיטן דר. וואַלבערג זענען זיי באַגראָבן געווארן אין אַ מאַסן־קבר אויפן יידישן בית־עולם.

טאָג און נאַכט שוועבט דער טויט איבערן קליינעם רעשטל יידן אין געטאָ. דאָך שמוגלען זיך אַריין יידן פון דער „אַרישער" זייט צוריק אין געטאָ. טאַטעס און מאַמעס ברענגען אויך צוריק אַראָפּ זייערע קינדער פון דער אַרישער זייט און פון בונקערס אויסערן געטאָ. די עלטערן פילן דאָס דערנענטערן זיך פון אומקום און האַלטן פאַר נישט רעכט איבערצולאָזן זייערע קינדער ווי יתומים אין אַן אומבאַקאַנטער סביבה פאַר די קינדער. די קאַטאַרזשניקעס אין אַרבעטלאַגער פאַרשטייען און פילן, אַז עס קומט אָן פאַר זיי דער לעצטער עטאַפּ.

דעם 25 טן יוני 1943 פאַרנאַכט ווערט דאָס קליינע געטאָ אַרומגערינגלט. די בונקערס פון דער יידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע אויף נאַדזשעטשנאַ־גאַס 86 און 88 ווערן באַשאָטן מיט גראַנאַטן. כמעט אַלע קעמפער, וועלכע געפינען זיך דאָן דאָרטן, קומען אום. די אַרבעטער פון די פּלאַצווקעס, וואָס קומען אָן פון דער אַרבעט, ווערן פאַרהאַלטן אויפן „רינעטשק". שוץ־פּאָליציאַנטן, געשטאַפּאָוצעס, ווי אויך דייטשן און אוקראַינער פון אַנדערע פּאָליציי־פּאָרמאַציעס מאָרדן יעדן איינעם, וואָס זיי טרעפן אין גאַס און יעדן איינעם, וואָס זיי טרעפן אין די הייזער, וו׳ עס געפונען זיך די בונקערס. מענטשן שפרינגען דורך פענצטער פון הויכע שטאָקן, פון באַלקאָנען און פאַלן, ווי געשאָסענע פייגל אין פלי. די דייטשן שלעפּן אַרויס פון די בונקערס: לאַנג און קורץ געווער, גראַנאַטן, פאַרשידענע מכשירים און אויך דייטשע מונדירן. עס קומט אָן די נאַכט, די פאַרהאַלטענע יידן אויפן „רינעטשק" ווערן שוין אַריינגעלאָזט אין געטאָ. די אַרבעטער פון די אַמוניציע־פאַבריקן זענען דאָרט פאַרהאַלטן געווארן און מען האָט זיי דערקלערט, אַז מער אין געטאָ וועלן זיי שוין נישט

BEKANNTMACHUNG

Betrifft:

Beherbergung von geflüchteten Juden.

Es besteht Anlass zu folgendem Hinweis: Gemäss der 3. Verordnung über Aufenthaltsbeschränkungen im Generalgouvernement vom 15. 10. 1941 (VO. Bl. GG. S. 595) unterliegen Juden, die den jüdischen Wohnbezirk unbefugt verlassen, der Todesstrafe.

Gemäss der gleichen Vorschrift unterliegen Personen, die solchen Juden wissentlich Unterschlupf gewähren, Beköstigung verabfolgen oder Nahrungsmittel verkaufen, ebenfalls der Todesstrafe.

Die nichtjüdische Bevölkerung wird daher dringend gewarnt:

1) Juden Unterschlupf zu gewähren,

2) Juden Beköstigung zu verabfolgen,

3) Juden Nahrungsmittel zu verkaufen.

Tschenstochau, den 24. 9. 42.

OGŁOSZENIE

Dotyczy:

przetrzymywania ukrywających się żydów.

Zachodzi potrzeba przypomnienia, że stosownie do § 3 Rozporządzenia o ograniczeniach pobytu w Gen. Gub. z dnia 15. X. 1941 roku (Dz. Rozp. dla GG. str. 595) żydzi, opuszczający dzielnicę żydowską bez zezwolenia, podlegają karze śmierci.

Według tego rozporządzenia, osobom, które takim żydom świadomie udzielają przytułku, dostarczają im jedzenia lub sprzedają artykuły żywnościowe, grozi również kara śmierci.

Niniejszym ostrzega się stanowczo ludność niężydowską przed:

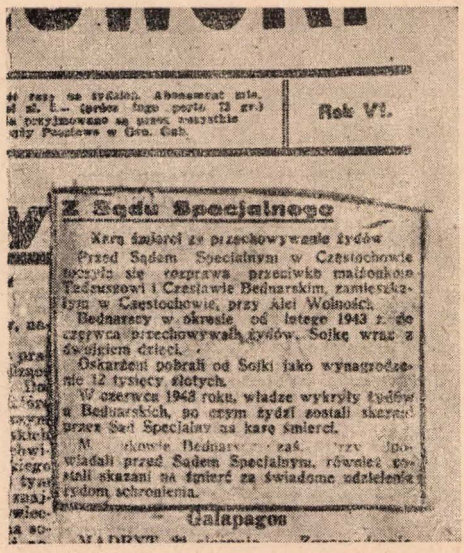
1) udzielaniem żydom przytułku,

2) dostarczaniem im jedzenia,

3) sprzedawaniem im artykułów żywnościowych.

Częstochowa, dnia 24. 9. 42.

Der Stadthauptmann
Dr. Franke

Rok VI.

Z Sądu Specjalnego

Kara śmierci za przechowywanie żydów

Przed Sądem Specjalnym w Częstochowie toczyła się rozprawa przeciwko małżonkom Tadeuszowi i Czesławie Bednarskim, zamieszkałym w Częstochowie, przy Alei Wolności.

Bednarscy w okresie od lutego 1943 r. do czerwca przechowywali żydów, Sojkę wraz z dwojgiem dzieci.

Oskarżeni pobrali od Sojki jako wynagrodzenie 12 tysięcy złotych.

W czerwcu 1943 roku, władze wykryły żydów u Bednarskich, po czym żydzi zostali skazani przez Sąd Specjalny na karę śmierci.

M[illegible]owie Bednarscy zaś, przy [illegible] stawali przed Sądem Specjalnym, również zostali skazani na śmierć za świadome udzielenie żydom schronienia.

Galapagos

קומען. ווערקשוץ פון די דאָזיקע פֿאַבריקן קומען נעמען נייע גרופּן פון געטאָ אויף נאַכט־שיכט אין "האַסאַג". מענטשן רייסן זיך פריוויליק צו גיין אויף דער דאָזיקער אַרבעט. אייניקע, וויל זייערע נאָענטע זענען דאָרט געבליבן, אַנדערע, וויל זיי זענען שוין די שרעקלעכע גענעראָ, וואָס איז אָנגעקומען און זוכן אַ מיטל צו בלייבן לעבן. מיט דער דאָזיקער „אַקציע" פירן אָן, אונטער דער אויפזיכט פון דעגענהאַרטן, די צוויי לעצטנס־נאָמינירטע לאַגערפֿירער, לאשינסקי און קעסטנער. זיי קענען יעדעסווינקעלע אין געטאָ, זיי ווייסן פון יעדן באַהעלטעניש און פון יעדן בונקער. זיי קענען די איינגענג און די אויסגענג פון יעדן טונעל און פון יעדן בונקער, וואָס די קאַמף־אָרגאַניזאַציע אונדזערע האָט אויפגעבויט. פֿאַר דעם, אַז זיי זאָלן דאָס ווייסן, האָט שוין „געזאָרגט" זייער קאָנפֿידענט, דער יידישער פּאָליציאַנט יאַקוב ראָזענבערג. דער דאָזיקער מנובל און פֿאַרעטער האָט נישט געשטאַמט פון טשענסטאָכּוו. ווי נאָר ער האָט זיך באַוויזן אין גרויסן געטאָ, האָט מען שוין געזען, אַז זיין ראָל איז אַ פֿאַרדעכטיקע. אָנהויב האָט ער געשפּילט די ראָל פון אַ טויב־שטומען און געטראָגן אַ ספּעציעלע געלע אָפּצייכענונג אויפן אָרעם. שפּעטער האָט ער געטראָגן אַ באַנד ווי אַ „נוצלעכער יודע" און געהאַט רעכט זיך צו באַוועגן אויסערן געטאָ אָן אַ מגן־דוד־אָפּצייכענונג. פֿאַרן גרויסן גירוש ווידער איז ער געווארן אַ פּאָליציאַנט. אין קליינעם געטאָ האָט ער געמאַכט דעם אייגדרוק פון אַן אומשולדיק מענטשל און גלייכצייטיק געדינט אין דער פּאָליציי און געוואַן דער אינפֿאָרמאַטאָר פון לאַשינסקין און קעסטנערן. אונדזער קאַמף־אָרגאַניזאַציע האָט אַרויסגעטראָגן אויף אים אַ טויט־אורטייל, דעם אורטייל אויסגעפירט, אָבער שוין צו שפּעט. די דייטשע פּאָליציי האָט שוין דאָן געהאַט אַלע פעדעם פון דער קאַמף אָרגאַניזאַציע אין אירע הענט.

זעקס און צוואַנציקסטער יוני 1943, צען אַזייגער פרי. אַלע מענער ווערן אַרויסגעטריבן אויפן „רינעטשעק". דער גאַנצער פּלאַץ איז אַרומגערינגלט מיט „שופאָווצעס", געשטאַפֿאָווצעס, גראנאט־פּאָליציאַנטן, לופט־שוץ־זעלנער, אוקראַי־נישע פאַשיסטן און ווערקשוצן פון די אַמוניציע־פאַבריקן אין טשענסטאָכּוו. די דייטשן מיט די העלמען אויף די קעפ שטייען אין פולער באַוואָפענונג. אַלע איבעריקע פּאָרמאַצייעס שטייען אַרום „רינעטשעק" און האַלטן די ביקסן מיט די לופעס געווענדעט צו די אַרומגערינגלטע יידן. אויפן פּלאַץ פֿאָרן אַרויף ווענענער פול מיט הרוגים, ווען טיילוויז פֿאַרדעקט מיט זעק. פון די ריען ווערן אַרויסגעשלעפּט זקנים און טאַטעס מיט קינדער, ווען אַוועקגעשטעלט באַזונדער אונטער אַ ספּעציעלער וואַך פון שוץ־פּאָליציי. די טאַטעס שטייען שטום, געבראָכן, און די קינדער ווינען. פון די ווייענדיקע

קינדער־שטימעלעך הערט זיך דאָס שטימעלע פון אשר שמולֿיעוויטש, אַן 8 יאָריק יינגעלע, ראפאלעק: „גיי נישט מיט מיר, דו קענסט דאָך בלייבן, פאַרוואָס זאָלסטו אויך אומקומען?“ מען שלעפט ארויס פון די רייען אַסך פון די, וואָס האָבן געווינט אין די הייזער אויף נאַדזשעטשנאַ 86 און 88, וווּ עס האָבן זיך געפונען די בונקערס פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע. אונטער קלעפ פון קאָלבעס ווערן זיי פאַרטיעסווייז געלאָדנט אויף לאסט־אויטאָס. פון די אויטאָס טראָגן זיך געבעטן, געווייגען, קללות, דראָונגען, און עס באַווייזן זיך אויך פויסטן אויפגעהויבענע אין דער הויך. שוין אויף די אויטאָס „אַרבעטן“ די דייטשן מיט די קאָלבעס. דער שוידערלעכער געלֿיאַרעם, וואָס טראָגט זיך פון די אויטאָס מישט זיך אויס מיטן געיאָמער פון די מחנות פרויען, וועלכע שטייען נאָך אין געטאָ ביי די דראָטן. די געפאַקטע אויטאָס פאָרן אָפּ אין דער ריכטונג פון יידישן בית־עולם, און באַשפריצטע מיט בלוט קומען זיי צוריק נאָך נייע פאַרטיעס.

די דייטשן פאָדערן דערווייל אויף אַלעמען, אונטער דראָונג פון דער־שיסן, אָפּצוגעבן אַלץ, וואָס עמעץ האָט ביי זיך. געלט, צירונג, גאָלד און זייגערס ווערן געטרעטן מיט די פיס און אויך אַריינגעוואָרפן אין די קוישן, וואָס די שוץ־פּאָליציי האָט דאָ ספּעציעל אוועקגעשטעלט.

די „אַקציע“ אויף די מענער ווערט פאַרענדיקט. עס וואַקלט זיך נאָך דאָס לעבן פון אַ גרופּע יונגלעך אין עלטער פון 12–15 יאָר, וועלכע דעגענערירט ווייל שיקן אויף אומקום. אויף דער וועג־דונג פון בערנאַרד קורלאַנד דערקלערט דער דירעקטאָר פון דער אַמוניציע־פאַבריק, לֿיהט, אַז אַזעלכע יונגלעך קענען אים שוין צונוץ קומען. דעגענהאַרט דערפילט לֿיהטס פאַרלאַנג און גיט איבער די יונגלעך אין זיין רשות.

די נאָך לעבנגלאָזטע מענער ווערן איבערגעשיקט אין די אַמוניציע־פאַבריקן: „האַסאַג־אַפאַראַטענבוי“ און „האַסאַג־אייזענהוטע“. איצט קומט אָן די ריי אויף די פרויען. זקנות און מאַמעס מיט קינדער ווערן, אונטערן געיאָמער פון אַלע פרויען, וואָס שטייען אויסגעשטעלט אויפן „רינעטשעק“ געלאָדנט אין די זעלבע פאַרבלוטיקטע אויטאָס און אַוועקגעפירט אויף אומקום. מאַמעס פאַרלירן זייערע קינדער, קינדער לויפן אַרום אויפן פלאַץ און פאַרגייענדיק זיך אין גע־ווייַן, רופן זיי די מאַמעס זייערע, וועלכע זענען שוין פון פריער אַוועקגעפירט געווארן אויף אומקום און דאָ געלאָזט זייערע קינדער, קלערנדיק, אַז כאָטש זיי אַליין קומען אום, קאָן דאָך אין דער לעצטער מינוט מיטן קינד געשען עפּעס אַ נס... ביז די אויטאָס קומען צוריק ווערן דערווייל פרויען אַריינגעשלעפּט אין „יאַטקע“, וווּ זיי קריצן אויס אויף די וועגנט, פונקט ווי פריער די מענער,

וואָס זענען דאָרט געווען פאַרשפּאַרט, זייערע לעצטע געדאַנקען: „איך בין נייגעריק צו איך וועל דערלעבן דעם מאָרגנדיקן טאָג" – מיעטעק גאָלדשטיין, אָדער „מיין שטערן איז אויסגעלאָשן, עס איז מיר זייער שלעכט", אָדער: „בונקראָווצעס דרייסטע, עס וועט קומען אַ צייט פון אָפּרעכנונג". אויך קינדער וועלן אהין אריינגעוואָרפן. אין מיטן פּלאַץ פון „רינעטשעק" ליגט אַ קינד אויף דער ערד, וואַרפט מיט די הענטלעך און פיסלעך, פאַרגייט זיך אין געווײַן און רופט אָן אויפהער די שוין אַוועקגעפירטע מאַמע. צום וויינענדיקן קינד דערנענטערט זיך אַ הויכע שלאַנקע פרוי, די אַלעמען גוט באַקאַנטע דאָקטאָרין האָראָוויטש, וועלכע האַלט איר אייגן יונגעלע ביי אַ הענטל. זי הויבט אויף דאָס וויינענדיקע קינד פון דער ערד, באַרויקט עס און, פירנדיק בײדע, קינדער שוין ביי די הענטלעך, באַוועגט זי זיך מיט רויקע שריט און מיט אַן אויפגעהויבענעם קאָפּ אין דער ריכטונג פון די פאַרבלוטיקטע אויטאָס. דעגענהאַרט פאַרהאַלט זי, ראַט איר אָפּצוגעבן די קינדער און זי אַליין זאָל גיין אויף „האַסאַג". די דאָקטאָרין–איצט די מאַמע פון צוויי קינדער–רעאגירט לגמרי נישט אויף זיין „חסד", לאָזט די קינדער נישט אָפּ און גייט וויטער. די מערדער לייגן שוין מער נישט קיין אַכט אויף איר האַנדלונג. בלויז די מחנה יידישע פרויען אויפן „אַקציע"-פּלאַץ באַגלייטן מיט יללה די הויכע שטאָלצע פרוי מיט די צוויי קלײנע קינדער, וועלכע שפּאַנען אויף דעם לעצטן וועג זייערן... די „אַקציע" איבער די פרויען איז פאַרענדיקט. אַלע נאָך לעבנדיקע פרויען וועלן, ווי די מענער פריער, אַוועקגעפירט ווערן אין דעם אמוניציע-פאַבריקן פון „האַסאַג-אַפּאַראַטענבוי" און „האַסאַג-אייזענהוטע".

נאָך די „אַקציעס" האָבן זיך די דייטשן געגומען צו דער לויקווידאַציע פון די קראַנקע אין די שפּיטעלער, וואָס זענען געווען טעטיק אין קלײנעם געטאָ. אויסער קראַנקע זענען אין די שפּיטעלער אויך געווען באַהאַלטן קינדער. די דאָקטאָרין וויסבערג און דער דאָקטאָר שפּערלינג האָבן דאָרט אויסבאַהאַלטן אַביסל קינדער. לייַדער האָט זיי אויך דאָרט טויט נישט געמיטן. שוץ-פּאָליציאנטן האָבן אַרומגערינגלט דאָס שפּיטאָל פאַר אָנשטעקנדיק קראַנקע און צוויי זענען אַריין אינעווייניק. מיט קלאַפּ פון קאָלבעס און שפּיצרוטן האָבן זיי „איינגעשטילט" די געבעטן און געווײַנען פון די קראַנקע פרויען און אין אונטערוועש זיי אַרויסגעטריבן אויפן הויף. אַ סעריע שאָסן פון מאַשינען-געווער האָט איבערגעריסן דאָס לעבן פון די אומגליקלעכע פרויען. די מענער זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן איינציקוויז. ווי נאָר אַ קראַנקער מאַן איז איבערגע-טרעטן די שוועל פון שפּיטאָל האָט זיך דערהערט אַ קנאַל פון אַ רעוואָלווער, וואָס האָט אַ סוף געמאַכט צו זיין לעבן. דער לעצטער איז געווען אַ הויכער

יונגער בחור, וועלכער האָט שטאָלץ אויסגעשריגן צו די מערדער: „אונדזער אומשולדיק בלוט וועט אייך קיין רו נישט געבן און תמיד פאָדערן נקמה! מיט שאַנד וועט איר אַלײן אויך אומקומען!" אין שפיטאָל פאַר אינטערנישטיק האָבן די שוץ-פאָליציאַנטן שוין אַלע קראנקע נישט געטראָפן. דער געהילף-לייטער פון די וועקשוצן אין דער אַמוניציע פאַבריק „האַסאַג-אייזענהוטע", מילהאָף, וועלכער האָט אויף זיין דינסט-פלאַץ די גאַנצע צייט אַרויסגעוויזן מענטשלעכע באַציונג צו די געפייניקטע דאָרט יידישע אַרבעטער, האָט זיך געפעדערט און אַרויסגעראַטעוועט פון דאָרט אַ גרויסע צאָל קראַנקע.

אויף מאָרגן דערקלערט דעגענהאַרט אַן „אַמנעסטיע" פאַר די אַלע, וואָס לײגן נאָך באַהאַלטן אין געטאָ, אויב זיי וועלן אַלײן אַרויס פון די בונקערס. איבער דעם אָפּגעטוטן געטאָ צעטראָגן יידישע פאָליציאַנטן די „בשורה", פון אַמנעסטיע. 84 מאַמעס, 60 טאַטעס און אַן ערך הונדערט קינדער קריכן אַרויס פון זייערע באַהעלטענישן און שטעלן זיך צו. זיי ווערן אַרײַנגעלאָזט אין אויס-געוויטן בנין פון שפיטאָל. דאָ ווערן זיי געהיטן. גאַנצע צוויי מעת-לעת לאָזט מען זיי זיך טרייסטן מיטן גלויבן אין דער „אַמנעסטיע". אויפן דריטן טאָג און די „אַמנעסטירטע" ווערן אומגעבראַכט. אַזוי האָט מען ווידעראַמאָל אָפּגע-שווינדלט די יידן.

הויז נאָך הויז איז מיט דינאַמיט אויפגעריסן געוואָרן. הונדערטער באַהאַל-טענע קומען אום אונטער די חורבות. צענדליקער, וואָס באַקומען זיך איצט אַרויס פון די חורבות ווערן דערשאָסן אויפן אָרט און פאַרברענט. דער זעלבער גורל טרעפט אויך די יידן וואָס זענען נאָך דעם 26-טן געשפרונגען פון די לויפנדיקע אויטאָס און דאן נישט געפאלן פון די נאָכגעשאָסענע קויל. די דאָזיקע אָפּגעראַטעוועטע האָבן נישט געוווסט וועגן גורל פון די געבליבענע יידן אין געטאָ. אַרומבלאָנקענדיק עטלעכע טעג, האָבן זיי נישט געפונען קיין אַנדערן אויסוועג, ווי זיך אַריינצובאַקומען צוריק אין געטאָ און דאָרט זיין מיט די לעבנגעלאָזטע יידן. אַרויסגעריסענע פון טויט, האָבן זיי זיך אַרײַנגע-גנבעט אין געטאָ און דאָ דעם טויט געפינען אויפן שייטער-הויפן צוזאַמען מיט אַלע געכאָפּטע נאָך דער „אַמנעסטיע".

דאָס שרעקלעכע לעבן אין קליינעם געטאָ האָט זיך פאַרענדיקט און עס האָט זיך אָנגעהויבן דאָס גרויזאַמע לעבן אין די לאַגערן פון די אַמוניציע-פאַבריקן פון „האסאג".

דאָס קלײנע געטאָ נאָך דער ליקווידאַציע

קעסטנער–דער ליקווידאַטאָר פון קלײנעם געטאָ פאַרן פוילישן פאָלקס־געריכט
עס זאָגט עדות זיינוול וועקשטיין

וידערשטאנד-באוועגונג אין קלײנעם געטא

שוין אין חודש אָקטאָבער 1942, ווען די גרויסע אויסזידלונג-אַקציע איז נאָך געווען אין גאַנג, האָבן פיר קאָמוניסטישע טוער: העניעק טענצער, דאַניעל וואַרשאַווסקי, ווילִיק צעלניק און סומעק אַבראַמאָוויטש אָנגעהויבן אָרגאַניזירן אַ קאַמף גרופּע. די דאָזיקע גרופּע איז אַנטשטאַנען אין „מעבל-לאַגער" און צו איר זענען צוגעשטאַנען אַקטיוויסט טוער פון אַנדערע פּאַרטייען און אויך אומ-פּאַרטייאישע. אונטער דער פירמע „דאַר נאַראָדאָווי" האָט די דאָזיקע גרופּע נאָך פּ־יער, נאָך אין גרויסן געטאָ, געזאַמלט געלט אויף געווער. בראש פון דע־ אויפסנייי אָרגאַניזירטער קאַמף-גרופּע איז געשטאַנען העניעק טענצער, וועלכער איז געווען באַקאַנט ווי אַן אַקטיוויסט קאָמוניסט נאָך מיט יאָרן פאַר דער מלחמה. העניעק איז געווען אַן אייניקל פון באַקאַנטן טשענסטאָכאָווער תושב זיסער. אין לערניאָר 1930/29 איז ער צוזאַמען מיט נאָך 11 גימנאַזיע תלמידים, צווישן וועלכע עס האָט זיך אויך געפונען מיעטעק פּרץ (זון פון באַקאַנטן דענטיסט אהרן פּרץ) און נאָך צוויי חברים זייערע: אָלעק בעהם און פּרושיצקי, אַרעסטירט געווארן פאַר קאָמוניסטישער טעטיקייט צווישן דער שול- יוגנט. נאָך דעם, ווי ער איז אַרויס פון תפיסה, איז ער וויטער געווען טעטיק אין די קאָמוניסטישע רייען ביז ער איז פאַרשיקט געוואָרן קיין בערעזע. פון אָנפאַנג פון דער דייטשער אָקופּאַציע האָט ער זיך געשטעלט אין רשות פון דער אַנטיפאַשיסטישער אונטערערדישער באַוועגונג. ווי נאָר מען האָט אָנגעהויבן איבערפירן פון די פלאַצווקעס די יידן אין קלײנעם געטאָ אַריין, איז העניעק טענצער באַשטימט געוואָרן אלס הויז-וועכטער אויף נאַדזשעטשנאַ 88, ווו עס האָבן געדאַרפט ווינען די אַרבעטער פון „מעבל-לאַגער" און ווו די דאָזיקע אַרבעטער האָבן אויפגעבויט בונקערס פאַר די מאַמעס, קינדער און זקנים, וואָס זענען בעת די „אַקציעס" אָפּגעראַטעוועט געוואָרן. העניעקן איז דורך די אַרבעטער אין „מעבל-לאַגער" איבערגעגעבן געוואָרן דאָס הויז-וועכטעריי צוליב צוויי טעמים: 1. מען זאָל האָבן אַ פאַר-אַנטוואָרטלעכן מענטשן אין אַ הויז, ווו עס זענען איינגעאָרדנט בונקערס, און 2. כדי ער זאָל נישט דאַרפן אַרויסגיין פון געטאָ צו קיין אַרבעט אויף פלאַצווקעס און זאָל זיך מער אָפּגעבן מיט זיין אונטערערדישער טעטיקייט. אין אַ געוויסער צייט אַרום איז דאָס הויז-וועכטעריי אויף נאַדזשעטשנע 88 איבערגעגעבן געוואָרן דעם שרייבער פון די שורות און העניעק מיט זיין פרוי זענען אַריבער אין אַ בונקער אויף ווילסאָן-גאַס 34. פון דאָרט זענען זיי אַרויס אויף דער „אַרישער" זייט, ווו זיי זענען וויטער געווען טעטיק. לסוף זענען זיי

אומגעקומען און יעדער שפּור פון זיי איז פאַרשוווּנדן. העניעק טענצער איז פאַררעכנט געווָארן אַלס פּיאָנער פון דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג, וואָס איז אַנטשטאַנען נאָכן גרויסן ליקווידאַציע-חורבן.

אָנהויב נאָוועמבער 1942 האָבן די דייטשן אָנגעהויבן איבערפירן די גרו-פּעס קאָשאַרירטע יידן פון די פּלאַצווקעס אין קלייַנעם געטאָ אַריין. דאָ האָט זיך ערשט יעדער לעבנגעבליבענער אָפּגעגעבן אַ דין-וחשבון פון דעם גרויזאַמען, וואָס איז פאָרגעקומען אין משך פון דעם לעצטן פינף-וואָכיקן "אַקציע"-פּעריאָד. עס זענען ביי אַ סך צעריסנען די לעצטע האָפּנונגען, אַז זיי וועלן זיך נאָך טרעפן מיט אַ נאָענטן, וואָס האָט זיך אפשר אָפּגעראַטעוועט אויף אַ צווייטער פּלאַצווקע. אויך די געציילטע לעבנגעבליבענע אונטערערדישע טוער פון גרויסן געטאָ האָבן זיך אַרומגעזען, אַז פון זייערע רייען האָט די שרעק-לעכע „מגפה" אַרויסגעריסן דעם וויט-גרעסטן טייל פון די איבערגעבליבענע אַקטיוויסטן. קיינער האָט אָבער נישט גענוי געווּסט, וואָס עס איז פאַקטיש געשען מיט די פיר צענדליק טויזנט יידן. עס האָט לאַנג נישט געדויערט, און אין געטאָ זענען שוין געלייענט געוואָרן בריוו פון הערש מענדל ווילינגער און פון לובלינג, וואָס זיי האָבן איבערגעשיקט פון טרעבלינקע מיט אַ פוילישן באַן-קאָנדוקטאָר, וועגן זעלבסטמאָרד פון זייער חבר און מיטאַרבעטער שימשל יאַקובאָוויטש און וועגן פאַקטישן גורל פון אַלע יידן, וואָס ווערן געשיקט קיין טרעבלינקע. זיי האָבן געפאָדערט, מען זאָל אַלץ טאָן, די וועלט זאָל געווויער ווערן, וואָס אַזוינס קומט דאָרט פאָר מיט די יידן. דאָס וואָרט „טרעבלינקע", וואָס איז אין טשענסטאָכאָוו ערשט דאַן באַקאַנט געוואָרן, האָט צוגישט גע-מאַכט אַלע האָפּנונגען פון די, וואָס האָבן די גאַנצע צייט זיך געגאָרט און נישט צוגעלאָזט צו זיך דעם שרעקלעכן אמת...

שווער צו באצייכענען די שטימונג, וואָס האָט פון דעמלט אָן אָנגעהויבן הערשן אין געטאָ, עס האָט אויסגעזען, ווי יעדער וואָלט באַהערשט געוואָרן פון אַן אָפּאַטיע און עס איז אים שוין אַלצאיינס, וואָס עס וועט ווייטער געשען. דאָך האָט זיך די ווידערשטאַנד-באַוועגונג אָנגעהויבן צעמענטירן. סוף נאָוועמ-בער אויף גאָרנצאָרסקע-גאַס 56 אין דער וועשעריי, מיט וועלכער עס האָט אָנ-געפירט ראַזינע, איז פאָרגעקומען אַ באַראַטונג, אין וועלכער עס האָבן זיך באַטייליקט: ד"ר אַדאָם וואַלבערג, ישראל שימאָנאָוויטש, יאָקוב ראַזינע, ווילק צעלניק און דער שרייבער פון די שורות. אויף דער באַראַטונג איז באַ-שלאָסן געוואָרן אָנצוהויבן זאַמלען געווער און פאַרשידענע מכשירים, מיט וועלכע מען זאָל זיך קענען אַנטקעגנשטעלן די דייטשן אין פאַל פון עפּעס אַן „אַקציע". עס איז אויך איבערגעגעבן געוואָרן די חברים פריימאַן און יאַ-

כימעק, זיי זאָלן אַלס פאַכמענער צוגרייטן שערן און צוועגלעך, מיט וועלכע מען זאָל קאָנען דורכהאַקן די דראָט-פאַרצוימונגען. אויסער דעם איז באַשלאָסן געווארן אַרײַנצושמוגלען בענזין און פונאַנדערשטעלן אין אַלע ווינקעלעך פון געטא, כדי אין פאַל פון פאַרשפּילטן קאַמף זאָל דאָס געטא אונטערגעצינדן ווערן פון אַלע זייטן. די מילִיטעריש אָנפירונג האָט געמומען אויף זיך ד״ר וואַלבערג. צו אָט דער גרופּע האָבן געהערט קאָמוניסטן, בונדיסטן און אומפּאַרטייאישע.

אין דער זעלבער צייט האָבן זיך אויף נאַדזשעטשנאַ 66 איינגעאָרדנט אַ קאָלעקטיוו זעקס יונגע מיידלעך: רישאַ גוטגאָלד, סאַבאַ ריפשטיין, פּאָליאַ שטשעקאַטש, דאַשאַ שטשעקאַטש, שרה גוטגאָלד און לוסיאַ גוטגאָלד. די דאָזיקע זעקס יונגע מיידלעך האָבן באַשלאָסן אַרײַנצוציען אין זייער קאָלעקטיוו וואָס מער יוגנטלעכע, מיט וועלכע אייניקע פון זיי האָבן אין גרויסן געטא מיטגעאַרבעט אין די „טאָז״-שוויעטליצעס, אין די הויף-קאַמיטעטן און אויך ביים פאַרשפּרייטן לִיטעראַטור. אינגיכן האָט זיך טאַקע דער קאָלעקטיוו פאַרגרעסערט מיט פּאָלִגנדיקע חברים זייערע: קובאַ ריפשטיין, מיעטעק פערלעגער, מענדל פישלעוויטש, יצחק ווינדמאַן („לאלא״). שפּעטער זענען צוגעקומען: לאָלעק פראַנקענבערג („פראַנצעק״), מיעטעק ווײַנטרויב („מארדוק״), היפּעק היימאַן, אביב ראזינע, מאַרישאַ ראָזענצווייג, פּאָליַע הירש, יאַדזשאַ מאסס, לוניאַ ווידיסלאַווסקאַ, און נאָך שפּעטער זענען אַריין אין דער דאָזיקער גרופּע: איזידאָר פיינער („פּאיא״), וולאַדעק קאפּינסקי, האַררי געשאַנאָוויטש און לסוף – פעליַא זבאָראָווסקאַ און פּינעק סאַמסאָנאָוויטש. אַלע 23 יוגנטלעכע זענען געווען אין עלטער פון 17 – 20 יאָר, פון וועלכע דער גרעסטער טייל איז געווען קאָמוניסטיש געשטימט. זיי האָבן זיך גלייך געמומען גרייטן צו ווידערשטאַנד. זיי האָבן זיך באַגנוגנט מיט עסן בלויז טרוקן ברויט און אָפּגעשפּאָרט און געזאַמלט געלט אויף געווער. נאָך דעם ווי זיי האָבן שוין געהאַט אָנגעזאַמלט אַ ביסל געלט, איז מיעטעק פערלעגער, מיט דער הילף פון שולמאַן, צווייק אין קעלצער געגנט און אייניגעקויפט צוויי רעוואָלווערן. זיי האָבן זיך דערקלערט פאַר אַ קאַמף-גרופּע, אייניגעטיילט זיך אין „פינפטלעך״ און באַשטימט מיעטעקן פאַרן קאָמענדאַנט פון דער גאַנצער גרופּע. דאָס איז געווען די צווייטע און יונגסטע קאַמף-גרופּע, וואָס איז אָנהויב דעצעמבער אַנטשטאַנען אין קלייניעם געטא און זיך גערופן: „נאַדזשעטשנאַ 66״.

די דריטע גרופּע איז אַנטשטאַנען שפּעטער אויף נאַדזשעטשנאַ-גאַס נר. 70 אונטערן נאָמען „קיבוץ״, דאָס איז געווען אַ חלוצישע גרופּע, מיט וועלכער עס האָבן די ערשטע צייט אָנגעפירט: רבקה גלאַנץ, יהודה גליקשטיין און דער שומר אברהם זילבערשטיין.

עס איז געווען נאָך איין קאָמוניסטישע קאַמף־גרופּע אין באַשטאַנד: שטיינבערג, שוויצרטשעווסקי, רייך, שטראסבערג, יאַנעק, יאַנקל בעסערמאַן און בזשאָסקי.

כוף דעצעמבער 1942 איז פאָרגעקומען אַ קאָנפערענץ פון פאָרשטייער פון אַלע קאַמף־גרופּן. די קאָנפערענץ איז פאָרגעקומען אין אַ אָטמאָספער פון פולּ־שטענדיקער פאַרשטענדיקונג. עס איז געגרינדעט געוואָרן דער „זשאָב". עס איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ קאָמענדאַטור, וועלכע האָט זיך געשטעלט פאַר אַ ציל: אָנקניפן אַ קאָנטאקט מיט דער אַלגעמיינער „אונטערערד" אין טשענסטאָכאָוו גופא און אויך אויסער טשענסטאָכאָוו, שאַפן געווער און געלט מיטלען אויף דעם צוועק. אַלע צוגעהעריקע צו די גרופּן זענען איינגעטיילט געוואָרן אין פינפטלעך. אַלס קאָמענדאַנט פון די „פינפטלעך" איז באַשטימט געוואָרן מרדכי זילבערבערג –אַ יונגער בחור, וועלכער האָט זיך נאָך פון פריער אויסגעצייכנט מיט ענערגיע און געוויסע פאַך־קענטענישן און וואָס האָט נאָך בעתן קאָנשפּירירט זיין אין „האַסאַג" אָנגעהויבן אַן אונטערערדישע טעטיקייט (זיין פסעוודּ. „מויטעק"). פאַרטרעטער פון קאָמענדאַנט איז געווען סימעק אַבראַמאָוויטש. פאַרבינדונג־מאַן צווישן אַלע גרופּן איז באַשטימט געוואָרן דער חלוץ העניעק פייסאק. די ערשטע צייט האָבן זיך די יידן אין געטאָ באַצויגן צו די קאָמף־גרופּן מיט אַ געוויסן סקעפטיציזם, אייניקע – מיט חוזק און אַנדערע – אפילּו מיט שנאה. דער געפיל פון שנאה האָט זיך אַרויסגעפילט בייַ די יידן, וואָס האָבן נאָך אַלץ געגלויבט איבערצולעבן און מורא געהאַט, אַז די „משוגעים" וועלן דערנענטערן דעם סוף... ביסלעכווייז האָט די טעטיקייט פון דער קאָמף־אָרגאַניזאַציע אַזוי אָנגעהויבן ווירקן, אַז עס האָט אַרויסגערופן בייַ אַלע יידן אַ געפיל פון דרך־ארץ און אויך – מורא. די קאָמף־אָרגאַניזאַציע איז אויסגע־וואַקסן צו אַזאַ כוח, מיט וועלכן אַלע אין געטאָ האָבן זיך געמוזט רעכענען. אַלע קאָמף־גרופּן, וואָס האָבן ביז דער פאַרייניקונג געציילט אַן ערך 70 מאַן, זענען נאָך דער פאַרייניקונג אויסגעוואָקסן צו אַ צאָל פון 300, פון וועלכע 120 האָבן זיך געפונען כסדר ביי אַקטיוואָר אַרבעט. געלט אויף געווער איז געשאַפן געוואָרן פון באַשטייערונגען און „גנבות". באַשטייערט זענען געוואָרן די בעסער־סיטואירטע יידן, וועלכע האָבן געמוזט ביז אַ באַשטימטן טערמין איינצאָלן די אַרויפּגעלייגטע אויף זיי סומעס. די יידן, וואָס האָבן נישט אויס־געפירט די פאָדערונגען זענען אַרעסטירט געוואָרן און מען האָט זיי באַפרייט ערשט דאַן, ווען זייערע קרובים האָבן איינגעצאָלט די געפאָדערטע סומע. „גנבות" זענען דורכגעפירט געוואָרן פערמאַנענט אין די אָנגעגלטע מאַגאַזינען פון דער שוץ־פּאָליציי אויף גאַריבאַלדי־גאַס. צווישן מאָל זענען אויך „באַגנבעט"

געווָארן די מאַגאַזינען פון יודענראַט און איין מאָל – די אַפּטייק ביים יודענ־
ראַט, וווּ עס האָבן זיך צווישן די מעדיקאַמענטן געפונען כעמישע שטאָפֿן, וואָס
האָבן געהאָלפֿן צו די גראַנאַטן. די „גנבות" אין די מאַגאַזינען פון יודענראַט און
אין דער אַפּטייק האָבן אויסגעפירט: אַבראַמעק טשאַרנע („טשאַרע"), העניע
ווערניק („יאַצעק"), בנימין ערענפריד, פינעק סאַמסאָנאָוויטש און לאָלעק פּראַנ־
קענבערג („פּראַנצעק"). דאָס איז דורכגעפירט געווָארן אין די חדשים מערץ
און אַפּריל 1943. מיטן איינקאַסירן די באַשטייערוגגען האָבן זיך פאַרנומען:
האַררי פּאטאשעוויטש, אַבראַמעק קצפּלאַן, הילל פרידריך („כילעק"), מלאָדאַ־
נאָוו און אַנדערע פון די קאַמף־גרופּן, וועמען זיי אַליין האָבן זיך געזומען צו
הילף. מיט אַרויסגעבענען ביי דער שוץ פּאָליציי מונדירן און אַנדערע נויטיקע
זאַכן האָט זיך פאַרנומען הערשל פראזער ביי דער מיטהילף פון משה שמואל
לאַנדסבערג, לעאָן פוקס און אַ געווייסן גוטערמאַן. מיטן גראָבן אונטערערדיקע
טונעלן האָבן אָנגעפירט „יאַצעק" און יאָסעק קאַנטאָר. מיטן גראַנאַט וואָס שכאַט
האָבן אָנגעפירט „יאַצעק" און „באסטעק". מיטן צוגרייטן דעם אויפריים מאַטע־
ריאַל פאַר די גראַנאַטן האָט זיך פאַרנומען דער כעמיקער קויפמאַן („מיקרוס").
מיטן צוזאַמענשטעלן, פאַרריכטן און ריניקן דאָס געווער האָט זיך פאַרנומען
מיכאל וויסקאָפּ. פאַר פאַרבינדונג־מענער מיטן „זשאָב" אין וואַרשע זענען בא־
שטימט געווָארן: רבקה, היפּעק און „פּראַנצעק".

* * *

דאָס איינקויפן געווער איז געווען פאַרבונדן מיט גרויסע געפאַרן און
קרבנות. שוין אין דעצעמבער 1942 איז מיעטעק פערלעגער, גייענדיק אויף
יאַכנאָגורסקע־גאַס צום אָפּגערעדטן פונקט נאָך געווער, פאָר האַלטן געווָארן
דורך אַ „באַן־שוץ". נאָך אַ קורצן געראַנגל האָט ער דעם דייטש אומגעווָארפן
און אַנטלאָפן. ער איז אָבער לסוף געכאַפּט נעווָארן דורך דער געשטאַפּע.
אַ גאַנצן מעת־לעת האָבן זיי אים געפייניקט און נאָכדעם דערשאָסן. דער דא־
זיקער דורכפאַל האָט אויף אַלעמען שרעקלעך געווירקט און אַ באַזונדער שווע־
רער קלאַפ איז דאָס געווען פאַר דער גרופּע „נאַדזשענשנאַ 66", וועלכע האָט
אָנגעווויזן אַ נאָענטן חבר און טיכטיקן און דרייסטן קאָמענדאַנט. עס האָט
אָבער דאָך נישט אָפּגענומען ביי קיינעם דעם מוט און די אַרבעט אויף איינ־
שאַפן געווער איז לגמרי נישט אָפּגעשוואַכט געווָארן.

אַן ענלעכער פאַל איז פיל שפּעטער פאָרגעקומען מיט דער קוריערין
„זאָשע", וועלכע האָט געפירט געווער פאַרן טשענסטאָכאָווער „זשאָב". שוין
אין טשענסטאָכאָוו זייענדיק, האָט זי זיך געווָארפן אויף אַ שפּיאָן, וואָס האָט,
זי פאַרפאַלגט פון וואַרשע אָן, און אין נישט גלייכן קאַמף מיט די דייטשן

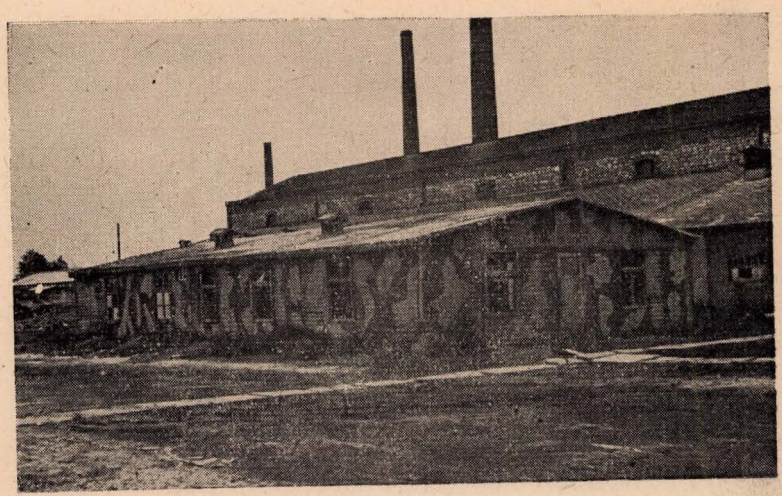
זואָס האָבן זי אַרומגערינגלט, איז זי געפאַלן. דער דריטער פאַל פון קרבנות ביים אייקויפן געווער איז געווען אויף „קאַמיאָנקאַ", 5·4 קילאָמעטער הינטער טשענסטאָכאָוו. זילבערבערג, קאַנטאָר און רעני לענטשנער זענען אַהין געשיקט געוואָרן אָפצונעמען אַ טראַנספּאָרט קורץ געווען, וואָס איז דאָרט באַשטעלט געוואָרן דורך דער פאַרמיטלונג פון אַ געווער-מעקלער, פאַר 250 טויזנט זלאָטע. וואַרשיינלעך איז דער מעקלער געווען אַן אַגענט פון דער דייטשער זשאַנדאַרמעריע. ווי נאָר זיי זענען אַרויס פון דעם באַשטימטן אָרט מיטן אָפּגענומענעם געווער, זענען זיי אַרומגערינגלט געוואָרן דורך זשאַנדאַרן און געשטאַפּאָוצעס, וועלכע האָבן גלייך געעפנט אויף זיי אַ שיסעריי. בעת דער קעגנזייטיקער שיסעריי זענען עטלעכע דייטשן פאַרוווּנדעט געוואָרן. עס זענען צו אונדז דערגאַנגען נישט קאָנטראָלירטע ידיעות, אַז צוויי זשאַנדאַרן זענען געפאַלן טויט. זילבערבערגן און קאַנטאָרן האָט זיך איינגעגעבן אַרויסצוקריגן פון דער דייטשער אַרומרינגלונג און צוריק אָנקומען אין געטאָ אַריין. רעניע איז אַ שווער פאַרוווּנדעטע געווען לעבעדיקערהייט ערשט דעמלט, וועג זי האָט שוין געהאַט אויסגעשאָסן אַלע קויל פין אירע צוויי רעוואָלווערן. אַ גוססדיקע איז זי נאָך געפייניקט געוואָרן אין די קעלערן פון געשטאַפּאָ און איר הייליקן סוד נישט אויסגעגעבן. אַלע דורכפאַלן האָבן אויפגערופן דערט דאָס גאַנצע געטאָ. פאַר די קאַמף-גרופּן ווידער איז יעדער דורכפאַל געווען אַ שווערער קלאַפּ, די העלדישע האַלטונג אָבער פון די אומגעקומענע חברים האָט אַלעמען אָנגעפּילט מיט שטאָלץ און געוועקט צו נייע מעשים.

* * *

דער ערשטער בצוואָפנטער אָבער שוואַך אָרגאַניזירטער אַרויסטריט פון דער קאַמף-אַרגאַניזאַציע איז פאַרגעקומען דעם 4-טן יאַנואר 1943. אויפן באַפעל פון דעגענהאַרטן האָבן דאַן אַלע יידן, וואָס האָבן געארבעט אויף פּלאַצווואקס אין געטאָ גופא, זיך געמוזט צושטעלן אויפן „רינעטשעק". פון דער קאַמענדאַטור פון דער קאַמף-אַרגאַניזאַציע איז אין געטאָ געווען בלויז מענדל פישלע-וויטש פון דער קאַמף-גרופּע „נאַדזשעטשנאַ 66", אין וועמענס נאָמען ער איז געווען פארטרעטן אין דער אַלגעמיינער קאַמענדאַטור. פון די קאַמף-גרופּן ווידער זענען אין געטאָ געווען דער גרעסטער טייל פון דער גרופּע „נאַדזשע-טשנאַ 66" און אייניקע מיטגלידער פון די אַלגעמיינע קאַמף-גרופּן. נאָך אַ לענגערן ישוב-הדעת האָבן די קעמפער מיט אַ מערהייט שטימען באַשלאָסן אויך אַרויסצוגיין אויפן „רינעטשעק". קיין געווער האָבן זיי נישט געהאַט. די גע-ציילטע רעוואָלווערן, וואָס די אַרגאַניזאַציע האָט שוין דעמלט יאָ געהאַט, זענען געווען פארטיילט צווישן די מיטגלידער פון דער קאַמענדאַטור, וואָס

דענקמאָל אויפן מאַסן-קבר פון די אומגעקומענע בעתן ערשטן באַוואָפנטן אַרויסטריט. גלעטלט דורך די לעבנגעבליבענע יידן אין טשענסטאָכאָוו

באַראַקן אין לאַגער „האַסאַג-אַפאַראַטנבוי"

האָבן זיך געפונען אויסערן געטאָ מיט ספּעציעלע אויפגאַבן. איין רעוואָלווער האָט בלויז געהאַט פישלעוויטש. דעם דאָזיקן רעוואָלווער האָט ער טאַקע מיטגענומען מיט זיך, און זיין נאָענטסטער חבר, איזידאָר (יצחק) פיינער האָט מיטגענומען בלויז אַ מעסער. אָט מיט דעם דאָזיקן געווער זענען די יונגע קעמפער אַרויס אויפן „רינעטשעק". אויף דער וואך אין געטאָ איז בלויז געבליבן פּאָליאַ שטשעקאַטש.

אַלע יידן פון געטאָ זענען שוין לאַנג געווען צונויפגעזאַמלט אויפן פּלאַץ. די „אַקציע", מיט וועלכער עס האָט אָנגעפירט דער לויטענאַנט ראהן, איז שוין געווען אין גאַנג. צענדליקער זקנים, מאַמעס און קינדער זענען שוין געווען באַזונדער אָפּגעשלאָסן אויף דער וואַכע פון די אוקראַיניש פאַשיסטן. אויפן באַפעל פון ראהנען איז די גאַנצע גרופּע יוגנטלעכע גלייך ארומגערינגלט געוואָרן און אַלס שטראָף, וואָס זי איז אָנגעקומען שפּעטער וויי אַלע יידן, איז זי איבערגעפירט געוואָרן צו דער גרופּע יידן, וואָס איז שוין געווען פאַרשפּארט. דאָ האָט די דאָזיקע גרופּע קעמפער אויפן אָרט באַשלאָסן אומצוקומען מיט כבוד. ווי נאָר מען האָט זיי אַרויסגעפירט אויפן פּלאַץ און אָנגעהויבן אויסצושטעלן אין אַ ריי אויף אַוועקצופירן, האָט פישלעוויטש זיך געוואָרפן מיטן רעוואָלווער אויף ראהנען און פיינער—מיטן מעסער אויפן לויטענאַנט סאפארט. ראהן איז פאַרוווּנדעט געוואָרן אין האַנט און סאפארט האָט זיך אַ צעשטאָכענער, מיט אַ צעשניטענעם מונדיר און צעשניטענע שטיוול, צוריקגעצויגן פון פּלאַץ. דער רעוואָלווער ביי פישלעוויטשן האָט זיך פאַרהאַקט, ווייל די גילזע פון דער אויסגעשאָסענער קויל איז געבליבן שטעקן אין דער לופּע. פישלעוויטש האָט אָנגעהויבן קעמפן מיט ציין און נעגל און איז געפאַלן אַ דורכגעלעכערטער פון אַ סעריע קויל, וואָס די דייטשן האָבן אויף אים אַרויסגעלאָזט פון אויטאָמאַטיש געווער. אויך פיינער איז געפאַלן אַ שווער פאַרוווּנדעטער.

דערמיט האָבן די מערדער זייער בלוטיקע לעקציע נאָך נישט פאַרענדיקט, אָך 25 מאַן האָבן זיי אַרויסגעצויגן פון דער ריי, אייניגעטיילט זיי אין צוויי גרופּעס און דערשאָסן פאַר אַלעמען אין די אויגן. 27 יונגע לעבנס זענען וויייטער פאַרשניטן געוואָרן און צווישן זיי: די צוויי יונגע קעמפער פישלעוויטש און פיינער, הערשל פרידמאַן—דער באַקאַנטער באָקסער פון זינט 1905, אַדוואָקאַט נאַטאַן ראָזענשטיין, ווערניק, ראדאל, שעלצער, טרעמבאַצקי, האַפטקע שטאל, וויגאָדזקי, זילבערשאַץ, עקשטיין, גאָלדבערג, ראדאָשיצקי און נאָך 9 מאַן, וועלכע זענען נישט אַלעמען געווען באַקאַנט. נישט אַלע פון די גפּאַלענע זענען פון די קויל תיכף אומגעקומען. אייניקע פון זיי, צווישן וועלכע עס האָט זיך אויך געפונען פיינער, האָבן זיך שפּהן-לאַנג געמאַטערט אין טויט-קאָנוווּלסיעס.

ערשט נאָך דעם, ווי אַלע האָבן אויסגעהויכט זייערע נשמות, זענען די רעשט פֿאַרזאַמלטע יידן צוריק אַריינגעלאָזט געוואָרן אין געטאָ. די אָפּגעשלאָסענע מחנה יידן פון אַן ערך 300 מאַן איז אַוועקגעפירט געוואָרן אויף פּילסודסקי-גאַס 21, ווו עס האָט זיך געפונען דער קאָמיסאַריאַט פון דער פּוילישער פּאָליציי. צווישן די 300 מאַן האָט זיך אויך געפונען אַ גרופּע קעמפּער, ווָאס האָט בעתן טראַגישן געראַנגל נישט באַווּיזן זיך אַרויסצובאַקומען פון דער אַרומגערינגלטער מחנה יידן, וועלכע איז באַשטימט געוואָרן אַוועקגעפירט צו ווערן. פון קאָמי-סאַריאַט האָט זיך שפּעטער בלויז אַרויסבאַקומען די יונגע קעמפּערין דאשא שטשעקאטש.

די קאָמענדאַטור פון דער קאַמף-אָרגאַניזאַציע האָט נישט געוווּסט. זי האָט אַריינגעשיקט צו זייערע חברים און חבֿרטעס מכשירים אויף דורכצוזעגן די קראַטן. אויף מאָרגן זענען אַלע פאַרהאַלטענע, אונטער אַ שטרענגער באַוואַכונג פון זשאַנדאַרן, איבערגעפירט געוואָרן קיין ראדאָמסק, ווו עס איז דעמלט פאָרגעקומען דער גירוש פון די לעצטע דאָרט צונויפגעזאַמלטע יידן. די קעמפּער האָבן באַשלאָסן צו אַנטלויפן פון ווען. די ערשטע איז אַנטלאָפן שרה גוטגאָלד. די צווייטע האָט געזאָלט זיין יאַדזיא מאסס, וועלכע האָט זיך בעתן לויפן אויסגעגליטשט און געפאַלן. זי איז באַלד צוריק געכאַפּט געוואָרן און די ווַאך אַרום דעם טראַנספּאָרט איז פילפּאַכיק פאַרשטאַרקט געוואָרן. דער דאָזיקער פאַל האָט שוין צונישט געמאַכט דעם ווייטערדיקן פרווו פון אַנטלויפן.

די קאָמענדאַטור האָט אָבער אַלץ נישט געוווּסט און ארויסגעשיקט צוויי שליחים, יצחק ווינדמאַן און צבי לוסטיגער, קיין ראַדאָמסק, כדי אויפן אָרט אָנצוווּוענדן אלע כוחות אויף ארויסצובאַקומען זייערע חברים און חבֿרטעס. קיין ראדאָמסק זענען די שליחים אָנגעקומען אין סאמע ברען פון דער „אַקציע" און עס איז זיי געווען אוממעגלעך עפּעס אויפצוטאָן. די אוקראינער, וועלכע זענען יאָ איבערגעקויפט געוואָרן, האָבן דאָס געלט צוגענומען און נאָכדעם זיי גע-דראָט מיט דערשיסן, אויב עמעץ וועט פֿרובירן פון דאָרט אַנטלויפן. די קעמ-פערינס האָבן דאַן באַשלאָסן צו באַגיין זעלבסטמאָרד און נישט גיין אין די ווַאגאָנען. די ערשטע האָט זיך אויפגעהאָנגען יאַדזיא מאסס, די צווייטע האָט געזאָלט זיין מאַרישאַ ראָזנצווייג. די רעשט יידן, וועלכע זענען געווען צוזאַמען מיט זיי, האָט זיך מיט כוח אַנטקעגנגעשטעלט און נישט דערלאָזט צו קיין ווייטערדיקע זעלבסטמאָרדן. די קעמפערינס האָבן דעריבער באַשלאָסן זיך צו באַנוצן מיטן לעצטן מיטל—שפּרינגען פון לויפּנדיקן צוג. מיט די מכשירים, ווָאס די קאָמענדאַטור האָט זיי נאָך אַריינגעשיקט אין טשענסטאָכאָוו, האָבן זיי זיך אַלע אריינבאַקומען אין איין וואגאָן. אויפן וועג האָבן זיי דורכגעפיילט די

פּאַרקראַטעווטע פענצטער־לעכער פון די פערד־וואַגאָנען און איינציקוויז אָנגעהויבן אַרויסשפרינגען. פון דער דאָזיקער מעגלעכקייט האָבן אויך אַנדערע געפאָסן. בלויז געציילטע פרויען, צווישן וועלכע עס האָט זיך אויך געפונען די אַקטיוול קעמפערין צעשיא בּאָרקאווסקאַ, זענען אָנגעקומען צוריק קיין טשענסטאָכאָוו. דער גרעסטער טייל, איז דערשאָסן געוואָרן בעתן שפרינגען פון די וואַגאָנען און די רעשט איז אומגעקומען בעתן וואַנדערן צוריק קיין כשענסטאָכאָוו.

* * *

נאָך די דאָזיקע טראַגישע געשעענישן האָט די קאָמענדאַטור בּאַשלאָסן אָנצוהויבן מיט מער ענערגיע איינצושאַפן געווער. אַלע האָבן זיך אָפּגעגעבן אַ געוויסע דין־וחשבון פון די געפאַרן, וואָס לויערן בייַם איינקויפן געווער דורך דער פאַרמיטלונג פון נישט זיכערע מעקלער, וואָס נוצן אויס די ספּעציפישע לאַגע פון די קעמפער אין געטאָ און פאָדערן לעגענדאַרע פרייזן פאַר יעדן שטיקל אַלט געווער. עס איז שוין אויך קלאָר געוואָרן. אַז אייניקע מעקלער זענען נישט מער ווי אונטערגעשטעלטע דייטשע שפּיאָנען. כּדי צו זיין וואָס ווייניקער אָפּהענגיק פון מעקלער און ממילא אויסמיידן סיורפריזן, איז באַשלאָסן געוואָרן צו קאָנצענטרירן די גרעסטע ענערגיע אויף אויסצוארבעטן גראַנאַטן מיט אייגענע כוחות.

אין די שפּעטע נאַכט־שעהן. וועלן די אַסורים פון געטאָ זענען, נאָכן טאָג פּיין, באַלייַדיקונג און שווערער אַרבעט, געשלאָפן מיט אַ האַרטן, אָבער אומרויקן שלאָף, האָבן זיך פון אַלע געטאָ־ווינקעלעך אָנגעהויבן אַרויסרוקן שאָטנס, וואָס האָבן זיך שנעל און מיט פאָרזיכט באַוועגט אין דער ריכטונג פון אַ פאַרלאָזט חרוב הייזל. דאָ איז דער וואַרשטאַט, דאָ שטייט די קוזשניע, וווּ עס ווערן אויסגעגאָסן די פאָרעמס צו גראַנאַטן. דער רויך פרעסט טאַקע די אויגן, אָבער אין יעדנס פנים שפּיגלט זיך אָפּ פאַרביסנקייט, מענלעכע ערנסטקייט, ענערגיע און ברען צו מעשים.

פעברואַר 1943 — די ערשטע גראַנאַטן זענען פאַרטיק. עס ציטערן פון פרייד די שוין כמעט גרויע קעמפער. עס גלאַנצן די אויגן בייַ די יונגע און גאָר יונגינקע קעמפער־מעכאַניקער. עס הויבט אָבער אָן נאָגן אַ צווייפל: און אפשר? אפשר איז די גאנצע אַרבעט גאָר אַן אַרויסגעוואָרפענע? די גראַנאַטן זענען דאָך אויסגעפאַרטיקט געוואָרן מיט הויל העמט און אָן דער מינדעסטער דערפאַרונג! „מיר מוזן די גראַנאַטן אויספּרובירן!" — פאַלט אַ באַפעל. מיטגלידער פון דער גראַנאַטן־גרופּע שמוגלען זיך אַרויס קיין מירוווּ, הינטער טשענסטאָכאָוו, פרווון אויס די אויפּרייס־קראַפט פון די גראַנאַטן און אויפּצו־

מאָרגנס בּרענגען זיי אַ דערפרייענדיקן גרוס... דער „גרוס" דערמונטערט אַלע־מען. מען הויבט זיך אָן פּילן זיכערער און שטאַרקער. ביז איצט האָט מען זיך געפילט ווי מען וואָלט געהאָנגען איבער אַ שרעקלעכן תּהום, און איצט האָט מען דערפילט אַ פעסטן אָנשפּאַר. מען הויבט אָן שפּינען די שיינע חלומות פון אָפענעם קאָמף מיט די הונען פון צוואָנציקסטן יאָרהונדערט. „איצט וועלן מיר שוין נישט גיין אין די וואַגאָנען, ווי געהאָרכזאַמע שעפּסלעך צו דער שחיטה! מיר וועלן שוין נישט וואַרטן, ביז די מערדער וועלן קומען צו אונדז, מיר וועלן גיין צו זיי און זיי פאַרטיליקן: אויפרייסן בריקן, צעשרויפן שינעס, אויפרייסן צוגן מיט מילִיטער און אַמוניציע, טויטן די דייטשע פאַרבּרעכער און אַליין אומקומען מיט געוויער אין האַנט!" — דאָס זענען איצט געוואָרן די שענסטע טרוימען פון די יידישע קעמפער אין טשענסטאָכאָווער קליינעם געטאָ. מען נעמט זיך איצט מיט פיל מער ברען צו דער אַרבעט. עס ווערט אויסגע־בילדעט אַ פלוטאָן קעמפער פאַר ספּעציעלע אויפגאַבן. לייבל צוקערמאַן, ביידע ברידער נאָסעק, אַבראַמעק, טשאַרנע, ביידע ברידער שמולעוויטש, „באָסטעק" האַררי פּאטאשעוויטש, „מיקרוס", יאַצעק" אַ. א. רוען נישט. זיי גנבענען אין די אמוניציע־פאַבריקן און אויף אַנדערע פלאַצווקעס: אַלומיניום, בלייַ, קאַרבּיט, קוועקזילבער, דינאַמיט און אַנדערע כעמיקאַליעס, וואָס זענען נויטיק צו גרא־נאַטן. דאָס אַלץ ווערט אַריינגעשמוגלט אין געטאָ אין פעסלעך, מיט וועלכע מען פאָרט נעמען די מיטאָגן אין דער געטאָ־קיך פאַר די אַרבעטער אויף די פלאַצווקעס.

יעדע נאַכט ווערט די אַרבעט געפירט אויפן זעלבן אופן. אייניקע גיסן אויס די פאָרעמס, וועלכע וואַנדערן איבער צו די מעכאַניקער און פון זיי צו די, וואָס אַרבעטן אין דער כעמישער אָפּטיילונג און פון דאַנען — צו די, וואָס ענדיקן אויס די גראַנאַטן און פּאַסן אַפּילו צו די הענטלעך, וואָס ווערן אויסגעאַרבעט אין דער טאָקעריי פון „מעבל־לאַגער" און אין די סטאָליער־וואַרשטאַטן אין געטאָ גופא. עס אַרבעטן דאָ יינגלעך און מיידלעך, כּמעט נאָך קינדער, וועלכע האָבן זיך דאָ דערהויבן צו דער הויך פון די ענומענע אויף זיך הייליקע אויפגאַבן. נאַכט בייַ נאַכט גייט אָן די אַרבעט. די אויסגעפאַר־טיקטע גראַנאַטן ווערן אַפילו געלאָקירט און נאָכדעם וואַנדערן זיי איבער אין דעם הויפט־אַרסענאַל פון דעם, מיט שווערער מי, אויסגעבויטן טונעל נומער 1. קאַיאָר ווערן די וואַרשטאַטן דעמאָנטירט און אויפגערומט, כּדי, מיטן אָנקומען פון דער טיפער נאַכט, אויפסנייַ זיי צו מאָנטירן און אויפסנייַ צו גיסן גראַנאַטן, מיט וועלכע עס זענען פאַרבונדן אַזעלכע שיינע האָפנונגען...

אין דער זעלבער צייט, וען איין טייל קעמפער איז געווען פאַרנומען מיטן אויסאַרבעטן גראַנאַטן, איז אַ צווייטער געווען פאַרנומען מיטן בויען אונטער־

ערדישע טונעלן. דער ערשטער און וויכטיקסטער טונעל האָט זיך אָנגעהויבן אויף גאַרנצאַרסקע-גאַס נר. 42 און געהאַט זיין אַרויסגאַנג אויסערן געטאָ אויפן אַלטן מאַרק נר. 17. דער צווייטער טונעל האָט זיך אָנגעהויבן אויף נאַדזשעטש-נאַ 82/80 און געהאַט דעם אַרויסגאַנג אויף אַ פּוסט פּלאַץ אויסערן געטאָ אויפן ראָג יאסקראווסקע-גאַס. די טונעלן האָבן אויך געהאַט אריינגענג אין די הייזער אויף גאַרנצאַרסקאַ 40, אויף נאַדזשעטשנאַ 86, 88 און 90. הן די אַריינגענג, הן די אַרויסגענג זענען געווען גוט פאַרקאָנספּירירט און עס האָט נישט געדאָרפט קיין געפאַר, אַז אַ „בייז-אויג" זאָל דאָס קאָנען באַמערקן. טאָג און נאַכט איז געגאַנגען די אַרבעט בייַם בויען די טונעלן. עס איז געאַרבעט געוואָרן אויף צוויי שיכטן צו הונדערט מאַן אין אַ שיכט. דאָ האָבן אויך געאַרבעט יוגנטלעכע, וואָס זענען נאָך נישט געווען אַריינגעצויגן אין די רייען פון דער קאַמף-אָרגאַניזאַציע און דאָך געווען גרייט אויף יעדן רוף פון דער קאָמענדאַטור.

* * *

די קאָמענדאַטור האָט אויך אַרויסגעגעבן ביולעטינען און אויפרופן. איין אויפרוף איז אַרויסגעגעבן געוואָרן צום ערשטן מאַי און אַ צווייטער — צו דער פּוילישער אַרבעטערשאַפט וועגן הילף פאַר דער קאַמף-אָרגאַניזאַציע. די ביולעטינען זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן אויפן סמך פון ראַדיא-ידיעות. דער ראַדיאָ איז געווען אינסטאַלירט אין „מעבל-לאגער". די ידיעות זענען דאָ אויפגענומען געוואָרן דורך פּראַנטוואָרטלעכע אונטערערדישע טוער. וויכטיקע ידיעות פלעגן באַזונדער איבערגעגעבן ווערן אויף די ספּעציעל געראָפענע אַפּעלן פון די קאַמף-גרופּן. צווישן די וויכטיקע ידיעות, וואָס זענען איבערגעגעבן געוואָרן אויף די אַפּעלן זענען געווען: די ידיעה, וואָס דער פּוילישער אונטערערדישער ראַדיאָ האָט איבערגעגעבן אין דער צווייטער העלפט פון חודש אַפּריל 1943 אַז בעתן גירוש פון די יידן אין האָלאַנד האָבן האָלענדישע פרויען אַרויסגעכאַפט יידישע קינדער פון די רייען און מיט זיי אַנטלאָפן, וועגן גאַנג פון אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ און באַזונדער וועגן אומקום פון מיכאל קלעפּפיש. דעם זעלבן אָוונט נאָך האָט די טשענסטאָכאָווער קאַמף-אָרגאַניזאַציע באַאַרט דעם אָנדענק פון די געפאַלענע וואַרשעווער געטאָ-אויפשטענדלער.

* * *

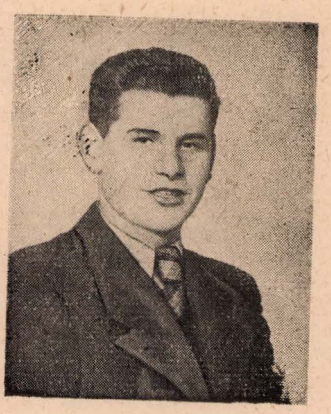
סוף פעברואר 1943 זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן די ערשטע אויסשפּירער, „פראנצעק", „מארדוק" און שולמאַן, וועלכע האָבן געדאַרפט אויספאָרשן די מעגלעכקייטן פון אַרויסשיקן גרופּן אין די וועלדער פון אָלשטין און „זלאָטי פּאָטאָק", נאָך צווי מעת-לעת זענען זיי צוריקגעקומען מיט דער איינשטעלונג,

אַז עס איז נאָך פריצייטיק ארויסצושיקן גרופּן אין די וועלדער. ווייטערדיקע אויסשפּירער זענען שוין מער נישט אַרויסגעשיקט געווָארן, ווייל שולמאַן, וואָס האָט זיך אָריענטירט אין דער גאַנצער קעלצער געגנט איז געכאַפּט געווָארן דורך שוץ־פּאָליציי און אַוועקגעשיקט געווָארן אין די סקאַרזשיסקער לאַגערן און עס איז פאַרשוווּנדן פון אים יעדער שפּור. אָנהויב מערץ איז אַרויסגעשיקט געווָארן אין די וועלדער אַן אויסשפּירער „פינפטל". דאָס „פינפטל" איז באַשטאַנען פון די יונגע קעמפּער: מאָניעק פּלאַמענבוים, אָלעק הערשענבערג, יאנעק קרויזע, העניעק ריכטער, דער זון פון באַקאַנטן קאָמוניסטישן טויער דוד ריכטער און יעזשיק ראָזענבלאַט. שפּעטער איז צו דער דאָזיקער גרופּע צוגעקומען שלייאַמעק שיין, וועלכער איז שוין לאַנג געזוכט געווָארן פון געשטאַפּא. די ערשטע צייט האָבן זיי אָנגעהאַלטן אַ קאָנטאַקט מיט גרופּן פון גווארדיא לויי־דאָווא. שפּעטער האָט זיי אָנגעהויבן ברענען דער באָדן אונטער די פיס, ווייל זיי זענען פאַרפאָלגט געווָארן פון רעאקציאָנערע א.ק. גרופּן (ארמיא קראיאָווא). זיי האָבן זיך אומגעקערט פון וואַלד און זיך באַפּעסטיקט אין אַ בונקער אינעם הויז אויף ווילסאָן־גאס נר. 34, וווּ עם האָבן זיך געפונען סקלאַדעס פון אַלט, אָנגערויבט יידיש מעבל; די דאָזיקע סקלאַדעס האָבן איצט געהערט צום „מעבל־לאַגער". פון דאַנען פלעגן זיי פון צייט צו צייט מאַכן זייערע „אַרויספאַלן". אין זעלבן הויז האָבן זיך אויך געפונען בונקערס, וווּ עס האָבן זיך אויפגעהאַלטן עטלעכע יידישע פאמיליעס מיט זייערע קליין קינדער. צווישן אַנדערע האָט זיך דאָרט אויך געפונען די פרוי פון דוד קאָנגרעסצקי מיט אירע צוויי קינדער. צוליב אַן אומפּאָרזיכטיקייט פון קאָנגרעסצקיס עלטער קינד, האָט די געשטאפּאָ אָנטדעקט דעם בונקער פון די 6 יונגע קעמפּער דעם 17־טן מערץ 1943. זיי זענען באַפאַלן געווָארן פלוצלינג און נישט באַווייזן צו מאַכן קיין געבּרויך פון זייער געווער. דעם 19 טן מערץ זענען זיי דערשאָסן געווָארן אויפן יידישן בית־עולם.

אָנהויב אַפּריל 1943 האָבן זיך אומגעקערט פון וואַרשע מיט ליטעראַטור און אינסטרוקציעס, רבקה גלאַנץ, היפּעק היימאַן און יצחק ווינדמאַן. רבקה מיט יצחקן האָבן זיך אַרייגבאַקומען אין געטאָ און היפּעק, וואָס האָט געזאָלט אַרייגבאַקומען זיך אין געטאָ מיט די אַרבעטער פון דער פּלאַצווקע „ענרא" איז פאַרהאַלטן געווָארן פאַרן „ווילאָט" (געטאָ־טויער). מען האָט ביי אים געפונען ליטעראַטור און אַ קענקארטע. ער איז גלייך איבערגעפירט געווָארן אין אַרעסט־הויז ביי דער יידישער פּאָליציי אויף קאָזשע־גאַס און איבערגעגעבן געווָארן אונטער דער אויפזיכט פון יידישע און פוילישע פּאָליציאַנטן. דאָ האָט ער געדארפט געהאַלטן ווערן איבער נאַכט, כדי אויף מאָרגן איבערגעגעבן צו

מיצטעק ווייטרויב „מארדוק"

שליאמעק שיין

ווערן צו דער דיספּאָזיציע פון דעגענהארטן. די גרופּע „נאַדזשעטשנאַ 66", צו וועלכער היפּעק האָט געהערט, האָט געגומען אויף זיך די אויפגאַבע אים פון דאָרט אריסצובאַקומען. די דאָזיקע מיסיע האָבן געגומען אויף זיך: הארי גער-שאָנאָוויטש, לאָלעק פראַנקענבערג, אַביב ראזינע, מיעטעק ווייַנטרויב און קובאַ ריפשטיין. די 5 יונגע קעמפער האָבן זייער אויפגאַבע אויסגעפירט בשלימות און היפּעק איז נאָך די זעלבע נאַכט אַוועק קיין וואַרשע. מיט וואָכן שפּעטער איז ער מיט יצחק ווינדמאַן, גייענדיק נאָך אַ באַשטעלטן טראַנספּאָרט געווער, פאַר-האַלטן געוואָרן דורך „שמאַלצאָווניקעס", ווינדמאַנען האָט זיך איינגעגעבן צו פאַרשוווּנדן און היפּעקן האָבן די „שמאַלצאָווניקעס" איבערגעגעבן אין די הענט פון געשטאַפּאָ, וועלכע האָט אים ארויסגעשיקט אין לאַגער קיין טראַוניק, ווו ער איז אומגעקומען.

* * *

דער פאַל מיטן באַפרייען היפּעקן האָט אויפגערודערט דאָס גאַנצע געטאָ. דער פרעסטיזש פון דער קאַמף-אָרגאַניזאַציע האָט זיך שטאַרק געהויבן, מען האָט זיך גענפּילט און גלייכצייטיק זיך געשראָקן פאַר רעפּרעסיעס. קיין רעפּרעסיעס זענען פונדעסטוועגן נישט געקומען, ווייל לאַשינסקי און קעסטנער — ביידע לאַגער-פירער, וועלכע זענען נאָך די געשעענישן פון 4-טן יאַנואַר באַשטימט געוואָרן איבערן געטאָ אַלס אויפזיכער מיט ספּעציעלע פול-מאַכטן, ווי אויך מאַרדער, דער דייטשער קאָמענדאַנט פון די אוקראַינישע וועכטער איבערן געטאָ, האָבן דעם ענין מיטן באַפרייען היפּעקן פאַרטושט, מורא האָבנדיק פאַר קאָנסעקווענצן פאַר זייער אייגענעם „לייכטזין". זיי האָבן אָבער אָנגעהויבן אויסשפּרייטן אַ געדיכטע נעץ כדי אויסצוגעפונען אלע פע-דעם פון דער קאַמף-אָרגאַניזאַציע. זיי האָבן טאָג-ביי-טאָג און נאַכט-ביי-נאַכט אַליין באַזוכט דאָס געטאָ און גענישטערט אין אַלעווינקעלעך. גלייכצייטיק האָבן זיי אָנגעהויבן אַרייַנציען און דער שפּיאָניר-אַרבעט זייערע באַקאַנטע יידן, פון וועלכע זיי וועלן קענען אַרויסבאַקומען די וויכטיקסטע סודות. די אָרגאַניזאַציע האָט דעריבער באַשלאָסן אָנצונעמען מיטלען קעגן פאַרעטער.

צום ערשט האָט מען צוויי מאָל געוואָרנט די באַנדע, וועלכע האָט טע-ראָריזירט די יידן אין געטאָ און אויסגעפרעסט ביי זיי געלט, באַנוצנדיק זיך אויף אַן אומדערהערטן אופן מיטן נאָמען פון דער קאַמף-אָרגאַניזאַציע. אין שפּיץ פון דער באַנדע זיך געפונען די צוויי ברידער שוימער (די זין פון אַ געוועזענעם דינער אין דער מקווה). וועלכע האָבן זיך געהאַלטן פאַר „שטאַרקע", זיך נישט געריכט מיט די וואָרנונגען און וויטער געפירט זייער טעראָר-אַרבעט. עס איז ארויסגעטראָגן געוואָרן אויף זיי אַ טויט-אורטייל, וואָס

איז טאַקע אויכגעפירט געוואָרן. שפּעטער איז אַרויסגעטראָגן געוואָרן אַ צוויי־טער טויט־אורטייל אויף דעם בעקער מאָטל הערמאַן „קוליבייקי", וועלכן מען האָט שוין פון לאַנג חושד געווען, אַז ער שטייט אין קאָנטאַקט מיט געשטאַפּאָ און וועמענס אַ בריוו צו דער געשטאַפּאָ עס האָט איבערגעכאַפּט מעכל בירנ־צוויג. אויך דער אורטייל איז אויסגעפירט געוואָרן. צו יעדן פאַרעטער אין קבר האָט מען אַרייַנגעלייגט אַ פאַרקאָרקעוועט פלעשל מיט אַ פאַפּיר. אויף וועלכן עס זענען געווען אויפגעשריבן די מאָטיוון פון אַרויסגעטראָגענעם אורטייל.

וואָס ווייטער איז די אַרבעט פון דער אָרגאַניזאַציע געוואָרן שווערער און גיפּערלעכער. עס האָט אָבער דאָך ביי קיינעם דעם מוט נישט אָפּגענומען, און יעדער איז גרייט געווען אויסצופירן אַלץ, וואָס אויף אים איז אַרויפּגע־לייגט געוואָרן.

* * *

אין דער ערשטער העלפט אַפּריל 1943 האָבן די חברים אַבראַמעק טשאַר־נע (קאָמוניסט) און מאַניע שלעזינגער (קאָמוניסטין) באַקומען דעם אויפטראָג אויס צוזאַרבעטן שליסלען, וואָס זאָלן דינען אויף צעשרויפן באַן־שינעס. אין דער אַמוניציע־פאַבריק „האַסאַג אַפּאַראַטנבוי" („פעלצערע"), וווּ זיי האָבן געאַרבעט, האָבן זיי די מכשירים אויסגעאַרבעט און אַליין אַריבערגעשמוגלט אין געטאָ אַריין. דעם 22־טן אַפּריל זענען אַרויס 5 דיוווערסאַנטן מיט די אַריינגעשמוגלטע מכשירים, כּדי צעשרויפן די שינעס ביי „בלעשנא" הינטער טשענסטאָכאָוו, דורך וואַנען עס פלעגן דורכגיין פיל טראַנספּאָרטן מיליטער און אַמוניציע. די דיוווערסאַנטן זענען געווען: אַביב ראַזינע, צבי לוסטיגער, לאָלעק פּראַנ־קענבערג, האַררי גערשאָנאָוויטש און דוד אַלטמאַן. זיי זענען אַרויס פון געטאָ מיט די אַרבעטער פון דער פלאַצווקע „אָסט־באַן", אַיינציקווייז האָבן זיי זיך באַדאַרפט „אָפּרייסן" און זיך שפּעטער צוזאַמענטרעפן אין „בלעשנא". דאָ דאַרפן זיי צעשרויפן די שינעס און דאָ דאַרפן זיי אָפּוואַרטן אויף די רעזולטאַטן פון זייער דורכגעפירטן שטיקל אַרבעט, פון דאַנען דאַרפן זיי ברענ־גען אַ דערפרייענדיקן ראַפּאָרט.

דער ערשטער האָט זיך „אָפּגעריסן" לאָלעק און עס איז אַדורך בשלום. דוד אַלטמאַן האָט געדאַרפט זיין דער צווייטער. ער איז אָבער פאַרהאַלטן געוואָרן דורך דעם „באַן־שוץ" קאַרנאַ, אַ פאַלקס דייטש פון ווישעראָפ הינטער טשענסטאָכאָוו). צו ערשט האָט מען קאַרנען פרובירט איבערקויפן, עס האָט זיך אָבער באַלד צוגעטשעפּעט אַ צווייטער דייטש פון דער „באַן־שוץ". קאַרנא האָט זיך צוריקגעצויגן פון נעמען אויסקויף־גאַלט, און ביידע האָבן אָנגעהויבן פירן דודן אויף דער „וואַכע".

כדי צו באַפרייען דודן, האָט האַררי געעפנט אַ שיסערייַ אויף די צוויי „באַן־שוצן". א־ינער פון זיי איז גלייך געפאַלן אַ שווער פאַרוווּנדעטער און דוד איז אַנטלאָפן. האַררי, אביב און צבי האָבן נישט באַווייזן צו אַנטלויפן, ווייל זיי זענען אַרומגערינגלט געוואָרן פון אַ מחנה דייטשן, וועלכע האָבן זיי באַשאָסן פון אַלע זייטן. האַררי און אביב זענען געפאַלן אויפן אָרט, צבי האָט זיך פאַרבאַריקאַדירט אין אַ פויערישן שייער און אַזוי לאַנג זיך פאַרטיידיקט, ביז ער איז שווער פאַרוווּנדעט געוואָרן פון די גראַנאַטן, וואָס זענען אַהין אַריינגעוואָרפן געוואָרן. לעבערדיקערהייט, אָבער אַ שווער פאַרוווּנדעטן, האָט אים די געשטאַפּאָ געכאַפט און אַריינגעוואָרפן אין אירע קעלערן, וווּ מען האָט אים פריער געפייניקט, ער זאָל אויסגעבן זיינע חברים. צבי האָט זיך נישט איינגעבראָכן און איז דערשאָסן געוואָרן אויפן יידישן בית־עולם.

אַלס שטראָף האָט די געשטאַפּאָ און שוץ פּאָליציי דעם זעלבן טאָג דער־שאָסן נאָך 25 מאַן, דאָס הייסט – יעדן צווייטן ייד, וואָס האָט געאַרבעט אויף דער פלאַצווואָקע, מיט וועלכער די דיווערסאַנטן זענען אַרויס פון געטאָ. צווישן די 25 דערשאָסענע האָבן זיך געפונען: יעקב משה געלבער־ליטווין, נחמן ענזעל, בערל זעליגמאַן, סטעפאַן מאָנטאַג, גאָלדבערג (וואַרשאוויאק), רוסין (אַ געוועזענער תלמיד פון דער י. ל. פרץ שול אין טשענסטאָכאָוו), און דודעק לעווקאָוויטש. אין דער זעלבע צייט איז געשטאַפּאָ אַרויף אויף די שפורן פון וולאַדעק קאַפּינסקי, אים אַרעסטירט און אויך דערשאָסן אויפן יידישן בית־עלמין. ווי געשטאַפּאָוועס אַליין האָבן שפעטער איבערגעגעבן, האָט זיך וולאַדעק מיט זיי געראַנגלט בעתן אַרעסט און אַפילו דעמלט, ווען ער איז שוין אַ געשלאָסענער אין קייטן געשטאַנען פאַר זיין אייגענעם קבר.

שווער זענען געווען די קלעפ, וואָס זענען כסדר געפאַלן אויף די קעפ פון די קעמפער. יעדער איז אָבער געווען פול מיט שטאָלץ און אויך מיט קנאה, וואָס זיינע חברים קומען אום אויף דעם אופן, ווי אַלע פון זיי טרוי־מען – אין קאַמף מיט געווער אין האַנט.

* * *

צוליב די טראַגישע פאַלן זענען פאַרגעקומען ענדערונגען אויף די אַמטן פון דער קאַמף־אַרגאַניזאַציע. סומעק (קאָמוניסט) האָט זיך אָפט געפונען אויף דער „אַרישער" זייט און זיך באַמיט אָנצוקניפן וואָס מער קאָנטאַקטן מיט פוילישע ג"ל־גרופּן, כדי וואָס מער יידישע קעמפער זאָלן קענען אַרויסגעשיקט ווערן אין וואַלד אַריין, יהודה האָט זיך אַוועקגעלאָזט אין דערפער אַרום קא־ניעצפאָל, כדי דאָרט אויסצוגעפונען בונקערס פאַר אַרויסגעשיקטע גרופּן. „פראַנצעק", סטאַשעק האוזע און העניעק ווידיסלאַווסקי זענען באַשטימט גע־

וואָרן פאַר פאַרבינדונג־מענער צווישן וואַרשע און טשענסטאָכאָוו. משה רא־זענבערג („צוקונפטיסט" פון ראַדאָמסק) און פייגענבלאַט (ציוניסט) זענען בא־שטימט געוואָרן פאַר קאָמענדאַנטן פון דריי „פינפטלעך", וועלכע זענען ארויס־געשיקט געוואָרן אין די וועלדער פון אלשטין און „זלאטי־פאטאק". לויט אַ שפעטערדיקע ידיעה, וואָס עס האָט געבראַכט אַ שליח פון אַ פוילישער ג"ל־פאַרטיזאַנער־גרופּע זענען אַלע 15 מאַן אומגעקומען אין קאַמף מיט די רעאַקציאָנערע פאַרטיזאַנער פון א. ק. פאַר, בעת און נאָך דער ליקווידאַציע פון קליינעם געטאָ זענען ארויס אין די וועלדער העכער 50 מאַן, וועלכע זענען געווען איינגעטיילט און 10 גרופּן. דער וויט גרעסטער טייל פון זיי איז אומגעקומען אין קאַמף מיט דייטשן און מיט רעאַקציאָנערע א. ק. גרופּן. אייניקע פון זיי זענען געווען אין דער באַקאַנטער לינקער פאַרטיזאַנער־אָפּטיי־לונג פון „האניס" און געזומען אַנטייל אין פאַרשידענע אַקציעס קעגן דייטשן.

* * *

דעם 1־טן מאַי 1943 איז דאָס געטאָ אָפּגעשלאָסן געוואָרן און קיינער איז נישט ארויסגעלאָזט געוואָרן צו דער ארבעט. די קאַמף־ארגאַניזאַציע האָט, פונקט ווי די מערהייט יידן אין געטאָ, געהאַלטן, אַז די דייטשן וועלן איצט ליקווי־דירן דאָס געטאָ און זיך געגרייט אויפצונעמען דעם קאַמף. עס איז פונאַנדער־געטיילט געוואָרן דאָס געווער צווישן אַלע קאַמף־גרופּן, וועלכע זענען פונאַנ־דערגעשטעלט געוואָרן אויף די באַשטימטע פונקטן: ביי די דראָטן אויף ספּא־דעק גאַס, וואָס האָבן זיך געפונען אין דער ריכטונג פון וואַרשעווער־גאַס, ביים קאָמיסאַריאַט פון דער יידישער פּאָליציי אויף קאָזשע־גאַס, אויף מאָסטאָווע, אויף דער גאַנצער מזרחדיקער לענג פון געטאָ ביי דער „וואַרטאַ" און אויף אַלע וויכטיקע פונקטן אין געטאָ, וואָס האָבן געקאָנט האָבן אַ סטראַטעגישע באַדייטונג. אויפצומאָרגנס, דעם 2־טן מאַי פאַרנאַכט, זענען דערהאַלטן געוואָרן צוויי בריוועלעך: איינס פון ד"ר וואַלבערג און דאָס צווייטע — פון מאַכלען (ביידע האָבן זיך געפונען אויסערן געטאָ), אַז זיי האָבן געוויע ידיעות, דאָס די איצטיקע דייטשע בלאָקאַדע איז פאַרבונדן בלויז מיטן ציל נישט צו דערלאָזן, אַז אין די טעג פון 1־טן און 3־טן מאַי זאָלן זיך יידן קאָנען צונויפטרעפן מיט פּאָליאַקן. די בריוועלעך האָט דערהאַלטן יאָקוב ראזינע און ער האָט זיי גלייך איבערגעגעבן צו דער קאָמענדאַטור. די קאָמענדאַטור האָט פונדעסטוועגן איר מאָביליזאַציע נישט אָפּגערופן. ערשט דעם 4־טן מאַי אינדערפרי, וועו די בלאָ־קאַדע פון געטאָ איז צוריקגעצויגן געוואָרן און די יידן זענען ארויסגעלאָזט געוואָרן צו דער ארבעט אויף די פלאַצווקעס אויסערן געטאָ, איז די מאָבילי־זאַציע פון דער קאַמף־ארגאַניזאַציע אָפּגערופן געוואָרן. די געמיטער אָבער האָבן

זיך ווייט נישט באַרויקט. די שוץ־פּאָליצייַ און־געשטאַפּאָ האָבן געזוכט פון צווישן זייערע באַקאַנטע יידן „צוטרעגער" און דער שטאָט־הויפּטמאַן האָט געַ־אַרבעט מעשים, אַז טשענסטאָכאָוו זאָל ווערן „יודן־ריין". די קאַמף־אָרגאַניזאַציע ווידער האָט באַשלאָסן זיך כסדר געפינען אין אַליאַרם־גרייטקייט און זיך אינ־טענסיוו געגרייט אויפצונעמען דעם אַנטשיידענעם קאַמף. די שוץ־פּאָליצייַ און די געשטאַפּאָ האָבן טאַקע געפונען צווישן מנוולים פון צווישן די יידישע פּאָלי־ציאַנטן, וועלכע האָבן זיי געדינט מיט ענוויע ידיעות וועגן דער קאַמף־אָרגאַני־זאַציע. דער ערשטער איז געווען דער פּאָליציאַנט ראָזנבערג, וועלכער האָט געדינט לאַשינסקין און קעסטנערן, און דער צווייטער – דער פּאָליציאַנט פּלאַוונער, וועלכער האָט געדינט דער געשטאַפּאָ.

דעם 8־טן יוני 1943 האָט די שוץ־פּאָליצייַ, אונטער דער אָנפירונג פון דעגענהאַרטן אַליין, געמאַכט אַן איבערפאַל אויפן „מעבל־לאַגער" מיטן ציל צו ליקווידירן מאַכלען מיט זיינע נאָענטע מיטאַרבעטער. מיט אַ בליץ־שנעלקייט האָבן די שוץ־פּאָליציאַנטן באַשטעלט אַלע וואַרשטאַטן. אין דער שטוב, וווּ מאַכל האָט זיך געפונען, זענען אַריין עטלעכע שוץ־פּאָליציאַנטן מיט דעגע־האַרטן בראש. קיינער האָט זיך נישט געטאָרט רירן פון דעם אָרט, וווּ ער האָט זיך געפונען, וועו די פּאָליצייַ איז אָנגעקומען. זיי האָבן דורכגעפירט אַ רעוויזיע און נישט געפונען קיין שום „פּאַרדעכטיקס". דעגענהאַרט האָט דעריבער פּאַר־אָרדנט נישט צו שיסן אָן זיין באַפעל. מאַכלען אָבער האָט דעגענהאַרט בא־פוילן, ער זאָל צונויפרופן אַלע זיינע פּאַמיליע־מיטגלידער. מאַכל האָט זיך גלייך אָריענטירט, אַז דעגענהאַרט ווילּ אומבאַרעגען אים מיט זיין גאַנצער פּא־מיליע. ער האָט דעריבער אויסגענוצט דעם מאָמענט, כלומרשט צונויפצורופן זיינע נאָענטע און אויסדופּנדיק צו אונדז: „מיך וועלן זיי קיין לעבעדיקן נישט נעמען!" – איז ער פּאַרשווונדן. דריי מאָן זענען דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט און צוויי האָט די שוץ־פּאָליצייַ מיטגענומען מיט זיך און שפּעטער אומגעבראַכט.

די זעלבע נאַכט נאָך האָט זיך מאַכל צוריק אַריינבאַקומען אויפן פּלאַץ פון „מעבל־לאַגער", זיך פּאַרמאַכט אין אַ בונקער אויף אַן אָרט, פון וועלכן עס האָבן געווּסט בלויז אַ פּאָר חברים. אַ קאָנטאַקט האָט ער אָנגעהאַלטן בלויז מיט פייוויש אַלטמאַן און מיט מיכאל וויסקאָפּ, וועמען ער האָט איבערגעגעבן די ערטער פון באַהאַלטענעם געווער און געלט. וועו אַלע וויכטיקע ענינים זע־נען שוין געווען דערלידיקט, איז באַשלאָסן געוואָרן מאַכלען פון דאָרט אַרויס־צופירן, כדי ער זאָל זיך פּאָרלויפיק אויפהאַלטן ביי אַ באַקאַנטן פּאָליאַק, מיט וועלכן ער אַליין איז די גאַנצע צייט געשטאַנען אין קאָנטאַקט.

דאָס אַרויספירן מאַכלען פון „מעבל לאַגער" האָבן געוואלט אויף זיך: אהרן בירנבוים, חיים דער פריזיער־אַרבעטער, קאָבריענער דער מאַלער־אַרבעטער און פייוויש אַלטמאַן. זיי האָבן אים אַרויסגעפירט אויף אַ פור אין אַ קויל־קאַסטן. זיי האָבן זיך אָפגעשטעלט מיט די פור אויף אָגראָדאָווע־גאַס ביי אַ פאַרבן געשעפט, זיך אַרומגעקוקט, צי קיינער זעט נישט, און געגעבן דעם אָפגעראַדטן צייכן. מאַכל איז אַרויס פון קאַסטן און פאַרשוווּנדן. אַ פוילישע פרוי, וואָס האָט געווינט אויף דעם הויף, וווּ זיי האָבן זיך אָפגעשטעלט מיט דער פור, האָט דאָס באַמערקט און געמאָלדן וועגן דעם אַ גראנאט־פאָליציאַנט. דער דאָזיקער פאָליציאַנט האָט אַלע פיר חברים פאַרהאַלטן און איבערגעגעבן צו דער שוץ־פאָליציי. מען האָט זיי אַוועקגעפירט אין פאָליציי־הויז אויף דער דריטער אַלייע נר. 75. אויף דער אויספאָרשונג האָבן זיי אַלע געלייקנט און געטענהט, אַז זיי זענען געשיקט געוואָרן דורכן אַלטן מאַלער־מייסטער, אברהם גרייצער, אָפצונעמען אַ טראַנספאָרט קרייד, וואָס איז באַשטעלט געוואָרן דורכן „מעבל־לאַגער" אין דעם פאַרבן־געשעפט, וואָס געפינט זיך אויף דעם דאָזיקן הויף.

דער „מעבל־לאַגער" איז נאָך דעם זעלבן טאָג באַשטעלט געוואָרן פון דער שוץ־פאָליציי און דעגענהאַרט אַליין האָט אָנגעפירט מיט דער אויספאָרשונג. די אַרעסטירטע האָבן געגעבן צו וויסן דעם שרייבער פון די שורות וועגן אופן פון זייער פאַרטיידיקן זיך און דאָס איז איבערגעגעבן געוואָרן דעם אַלטן יידישן מאַלער־מייסטער גרייצערן, וועלכער האָט דערקלערט זיינע מיטאַרבעטער, אַז ער וועט די גאַנצע שולד נעמען אויף זיך. אויפן געהיין און געבעט פון זיינע קינדער (אַ זון מיט אַ טאָכטער), ער זאָל אויף זיך אַליין קיין „שטריק נישט אַרויפציען", האָט גרייצער געהאַט בלויז איין ענטפער: „איך האָב שוין מיינע יאָרן אויסגעלעבט און וויל זיין דער אָפלייזער פון פיר יונגע לעבנס". גרייצער האָט זיך טאַקע בעת דער אויספאָרשונג נישט איינגעבראָכן און דער־קלערט דעגענהאַרטן, אַז ער האָט אַלס מאַלער־מייסטער אויף אייגענער האַנט געשיקט די פיר מאַן נאָך קרייד און זיין שולד איז, וואָס ער האָט פאַרגעסן זיי מיטצוגעבן אַן אָפיציעלן קוויט אויף אָפצונעמען דאָס קרייד, זיין שולד איז אויך אין דעם, וואָס זיי זענען געפאָרן אָן באַגלייטונג פון אַ דייטש (גרייצער האָט דערלעבט די באַפרייונג). גרייצער האָט מיט זיין מוטיקער האַלטונג אָפ־געראטעוועט דאָס לעבן פון אַלע 4 יונגע מענטשן און ער אַליין איז אויך אָפגעקומען אָן אַ שטראָף. די פיר אַרעסטירטע זענען באַפרייט געוואָרן. בעת דער לִיקווידאַציע פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע אין קלייַנעם געטאָ איז איינער פון זיי, חיים דער פריזיער, אומגעקומען. דעם 28־טן יוני 1943 איז די שוץ־

פּאָליציי אַרויף אויף די שפּורן פון מאַכלעך, וואָס איז געווען באַהאַלטן ביי אַ פּוילישער פאַמיליע, מען האָט אים אַרעסטירט און דערשאָסן.

* * *

דעם 16-טן יוני איז אויסערן געטאָ געכאַפּט געוואָרן גדליה (אַן אַקטיוווער מיטגליד פון דער קאַמף-אָרגאַניזאַציע) מיט ליטעראַטור. דעם זעלבן טאָג איז אויך אַרעסטירט געוואָרן אַ געוויסע פרוי טאָשא ווײַנבערג ביים אַרויסנעמען סחורות פון די גאַלאַנטעריע-מאַגאַזינען אויף גאַריבאַלדי-גאַס. מיט איר צוזאַמען האָט מען אַרעסטירט אַלע אַרבעטער, וואָס האָבן געהערט צו דער „גאַלאַנטער-יע"-גרופּע. אַלע אַרעסטירטע האָט מען איבערגעשיקט אויף פּילסודסקי-גאַס אין אַרעסט-הויז ביים קאַמיסאַריאַט פון דער גראַנאַט-פּאָליציי. די קאַמף-אָרגאַניזאַציע האָט באשלאָסן אַלץ צו טאָן, כדי אַרויסצובאַקומען פון דאָרט זייער קאַמף-חבר און אויך די רעשט אַרעסטאַנטן. הערשל פּראזער און לייב צימערמאַן זענען באַוויסטראַגט געוואָרן די אויסגעאַרבעטע פּלענער דורכצופירן. הערשל און לייבל האָבן צוגעגרייט אַ פּלאַן, וווּ די אַרעסטירטע דאַרפן זיך אויפהאַלטן, אויב עס וועט זיך זיי איינגעבן צו אַנטלויפן, אריינגעשיקט מכשירים, מיט וועלכע זיי זאָלן אַדורכפיילן די קראַטן פון פענצטער-לעכער אין די אַרעסט-קעלערן און גלייכצייטיק איבערגעקויפט די וואַך פון די פּוילישע גראַנאַט פּאָליציאַנטן.

דער טערמין פון אַנטלויפן איז באַשטימט געוואָרן אויפן 23-טן יוני ביינאַכט. דער פּלאַן איז אָבער דורכגעפאַלן צוליב דער פּחדנות פון איין אַרעסטאַנט, מאָניעק קרויזע, וועלכער האָט זיך אין לעצטן מאָמענט איינגעבראָכן. די גאַנצע גרופּע און אויך גדליה איז דעם זעלבן טאָג, וועו ס'איז אויפגעדעקט געוואָרן זייער פּלאַן ד.ה. דעם 23-טן יוני, דערשאָסן געוואָרן אויפן יידישן בית-עלמין. דעם זעלבן טאָג נאָך האָט די שוץ-פּאָליציי אויפגעפּאָדערט דעם דאָקטאָר וואלבערג, ער זאָל גלייך זיך מעלדן אויף גאַריבאַלדי-גאַס, כדי צו דערטיילן מעדיצינישע הילף אַ קראנק געוואָרענעם אַרבעטער, וואָס איז באַשעפטיקט אין די פּאָליציי-מאַגאַזינען. אויפן אָנגעוויזענעם פּלאַץ האָבן אים שוין אָפּגעוואַרט צוויי דייטשע שוץ-פּאָליציאַנטן, קליפש און בוללע. מיט אַ פּריינטלעכער מינע האָבן זיי אים באַגעגנט, איינער האָט אים געפירט ווייזן, וווּ דער „קראַנקער" ליגט, און דער צווייטער, וועלכער איז נאָכגעגאַנגען אַ פּאָר טריט הינטער זיי, האָט אויסגעשאָסן פון זיין רעוואָלווער, צילנדיק אין קאָפּ פון וואַלבערגן, וועלכער איז גלייך געפאַלן אַ טויטער. אין דער זעלבער צייט, וועו ס'איז געשען דער פּאַל מיט וואלבערגן, האָט די שוץ-פּאָליציי אַרעסטירט דאָס יונגע יידישע פּאָרפּאָלק, וואָס האָט אויף פּאַפּירן פון פּאָלקס-דייטשן, געאַרבעט אַלס הויז-וועכטער אין פּאָליציי-הויז אויף דער דריטער אַלייע נר. 75 און גלייכצייי-

טיק מיטגעאַרבעט מיט דער פּוילישער אונטערערדישער באַוועגונג. אין טשע־
סטאָכאָוו. בעתן פּירן זיי צום שיסן האָט זיך דעם מאַן איינגעגעבן צו אַנטלויפן
און די פרוי איז געבליבן אויפן יידישן בית־עלמין, וווּ זי איז
דערהרגעט געוואָרן צוזאַמען מיט דער „גאַלאַנטעריע"־גרופּע. אויך דער קערפער
פון וואַלבערגן איז געבראַכט געוואָרן אַהין און צוזאַמען מיט דער גאַנצער
גרופּע דערשאָסענע, באַגראָבן געוואָרן אין אײַן ברודער־קבר.

לויט דעם, ווי עס האָבן שפּעטער איבערגעגעבן יידישע אַרבעטער,
צווישן וועלכע עס האָט זיך אויך געפונען הערשל פּראַזער, ווָאס האָבן אַלס
פאַכלייט געאַרבעט ביי דער שוץ־פּאָליציי, האָבן אייניקע שוץ־פּאָליציאַנטן זיך
באַרימט פאַר זיי, אַז זיי האָבן דערשאָסן „באַנדיטן" און דערביי איבערגעגעבן
די פאָלגנדיקע געשיכטע: אַ געוויסער מיטגליד פון א. ק. אין טשענסטאָכאָוו
און גלייכצייטיק אַן אַגענט פון געשטאַפּאָ אין ראַדאָם האָט אויסגעגעבן, אַז
ד"ר וואַלבערג איז אַ וויכטיקער פירער פון דער אונטערערד אין טשענסטאָכאָוו
און אויך, אַז דאָס פּאַרפּאַלק, ווָאס דינט אַלס וועכטער אויף אַלייע 75, זענען
גאָר יידן, ווָאס שטייען אין קאָנטאַקט מיט דער פּוילישער אונטערערדישער
באַוועגונג.

די קאַמף־אָרגאַניזאַציע אין געטאָ איז אַרויף אויף די שפּורן פון די צוויי
פאַרעטער, ראָזנבערג און פּלאָונער, און אַרויסגעטראָגן אויף זיי אַ טויט־אור־
טייל. עס איז אויך פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט דער יידישער פּאָליציאַנט
דאָמב פאַר זיין ספּעציעלן אייפער בעת „אַקציעס" אויף יידן אין קלייניעם
געטאָ. דעם 21־טן יוני 1943 האָבן די חברים: אַבראַמעק, פּינעק, וואַשילעוויטש
און „באַסטער" אויסגעפירט דעם אורטייל איבער ראָזנבערגן. נאָך דער ליקווי־
דאַציע פון קלייניעם געטאָ איז אויך אויסגעפירט געוואָרן דער אורטייל איבער
דאָמבן. פּלאָונערן ווידער האָט די געשטאַפּאָ אַליין דערשאָסן נאָך דער ליקווי־
דאַציע פון קלייניעם געטאָ, ווייל זי האָט זיך שוין נישט מער גענויטיקט אין
זיינע אינפאָרמאַציעס.

די קאַמף־אָרגאַניזאַציע האָט באַשלאָסן אַרויסצושיקן אַ טראַנספּאָרט גע־
וער צו די גרופּן, ווָאס האָבן זיך געפונען אין די וועלדער. צו דעם צוועק
זענען באַשטימט געוואָרן 3 חברים: פינעק סאַמסאָנאָוויטש, האַררי פּאטאשע־
ויטש און לאָלעק בלאַנק. לייבוש טענענבוים, אַ געוועזענער מיטגליד פון דער
פּרץ־שול־פאַרוואַלטונג און מיטגליד פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע, האָט זיך
אונטערגענומען צו צושטעלן אַן אויטאָ אויף דעם דאָזיקן צוועק. טענענבוים
האָט דורך דער פאַרמיטלונג פון צוויי יידישע פאָראַרבעטער אין דער אַמוניציע־
פאַבריק „האַסאַג־פּעלצערע" (אַפאַראַטנבוי), ווויסלאָווסקי און ווינטער, אי־

בערגעקויפט אַ דייטשן שאָפער פון אַ לאַסט־אויטאָ, וואָס האָט זיך אונטער־
געזומען ארויסצופירן די דריי חברים מיטן געווער. ווי עס האָט זיך שפּעטער
ארויסגעוויזן האָט דער שאָפער פריער אַלץ איבערגעגעבן דער געשטאַפּאָ.

דעם 24־טן יוני זענען די דריי חברים אַרויסגעפאָרן מיטן טראַנספּאָרט
געווער. אויפן וועג זענען זיי אַרומגערינגלט געוואָרן דורך אַ מחנה געשטא־
פּאָוצעס. בעת דער קעגנזייטיקער שיסעריי איז פינעק געפאַלן טויט, לאָלעק
האָט זיך געראַטעוועט דורך אנטלויפן און האַררי איז אַ לעבעדיקער אַריינגע־
פאַלן אין די הענט פון שונא. אַ גוסן האָבן זיי האַררין געבראַנגט אין געטאָ
אַריין, אַוועקגעזעצט ביי אַן אָפן פענצטער אין בנין פון דער יידישער פאָליציי
און באַפוילן, אַז אַלע יידן פון געטאָ זאָלן פאַר אים אַדורכמאַרשירן. נעבן
האַררין זענען געשטאַנען 3 געשטאַפּאָוצעס, אים שרעקלעך געפעיניקט ער זאָל
אָנווייזן, ווער פון צווישן די דורכמאַרשירנדיקע זענען זיינע מיטאַרבעטער.

ביי יעדן מאָל, וועלן ער האָט אָנגעהויבן חלשן, האָבן זיי אים באַגאָסן
מיט קאַלט וואַסער און וויטער געשלאָגן. צוממערסטן האָט זיך ביים פייניקן
האַררין אויסגעצייכנט דער געשטאַפּאָוויץ ווינקלער. האַררי האָט זיך געהאַלטן
מיט די לעצטע כוחות און זיך נישט איינגעבראָכן. לסוף האָט די געשטאַפּאָ רעזיג־
נירט עפעס פון אים אַרויסצובאַקומען, און אים אַוועקגעפירט צום דערשיסן. אויפן
וועג צום יידישן בית־עלמין האָט האַררי אַ פאַרפיניקטער אויסגעהויכט זיין נשמה.

דער שאָפער האָט אויך אויסגעגעבן ווויידיסלאַווסקין און ווינטערן. ביידע
זענען אזוי פאַרפיניקט געוואָרן אין די געשטאַפּאָ־קעלערן, אַז זיי האָבן זיך
איינגעבראָכן און אויסגעגעבן טענענבוימען. געשטאַפּאָ האָט טענענבוימען
אַרעסטירט, געפיניקט און נאָכדעם צוריק געבראַנגט אויף „האַסאַג", כדי ער
זאָל אָנווייזן אויף זיינע מיטאַרבעטער. כדי אויסצומיידן אַ פאַרדאַכט, האָט
אים איבער דער פאַבריק אַרומגעפירט נישט געשטאַפּאָ, נאָר דער פאַרטרעטער
פון ווערקשוץ־לייטער, דער קריפּל שטיגליץ. מיט די טאָרטורן איבער טענע־
בוימען האָט די געשטאַפּאָ גאָרנישט דערגרייכט. זיי האָבן אים צוריק אַוועקגע־
פירט און דערשאָסן צוזאַמען מיט ווויידיסלאַווסקין און ווינטערן.

* * *

25־טער יוני פאַרטאָג. אַלע אַסורים פון געטאָ ווערן, ווי יעדן טאָג, גע־
פירט צו דער אַרבעט אויף זייערע פלאַצווואָקעס. קיינער פילט נישט פאַראויס
קיין ספּעציעלע ענדערונגען אין שייכות מיט די נעכטיקע געשעענישן. עס
מאַכט דעם איינדרוק ווי נעכטן וואָלט גאָרנישט פאָרגעקומען. אַ גענויסער טייל
פון דער קאָמאַ־אָרגאַניזאַציע גייט אויך אַרויס מיט די פלאַצווואָקעס, כדי נישט
צו פאַרלירן דעם קאָנטאַקט מיט דער אויסערלעכער וועלט און כדי ווייטער

אַריינצושמוגלען פון די פאַבריקן און פלאַצווקעס דאָס, וואָס איז נויטיק צום אויספארטיקן גראַנאַטן. דער גרעסטער טייל קעמפער בלייבט אָבער דאָך אין געטאָ. נאָך די נעכטיקע געשעענישן מוז מען שטיין אויף דער וואַך! אַלע זענען מאָבילייזירט, אַלע געפינען זיך אין די טונעלן אויף זייערע באַשטימטע אַפּעל־פלעצער. די גרעסטע גרופּע איז פאַרוואַלט אינם טונעל נר. 1, וווּ עס געפינט זיך דער געווער־אַרסענאַל. צענדליקער רעוואָלווערן, צענדליקער גראַנאַטן, צוויי ביקסן, פלעשלעך מיט קאָקטייל „מאָלאָטווקעס", קאַרבידלעמפלעך און אפילו דייטשע מונדירן זענען דאָ פאַראַן.

עס ווערט פאַרטיילט דאָס געווער צווישן אַלע גרופּן און עס הויבן זיך אָן די אַפּעלן. אין טונעל נר. 1 נעמט אָפּ דעם אַפּעל מאַרעק פּאַלמאַן פון וואַרשעווער „זשאָב". אַלע זענען ערנסט. אַלע געבן זיך אָפּ אַ קלאָרן דין־וחשבון פון דער ערנסטער סיטואַציע און פון די פליכטן, וואָס יעדער האָט אויף זיך געוואָרן. מען פילט און מען ווייסט, וואָס עס דערווארט בקרוב דעם גאַנצן און מען איז גרייט צו גיין די נאָענטסטע געשעענישן אַנטקעגן.

אין איטליקן אַפּעל באַטייליקן זיך שליחים פון די גרופּן, וואָס געפינען זיך שוין אין די וועלדער. עס באַטייליקט זיך אויך אַ שליח פון די קאַמף־גרופּן אין אויבער־שלעזיע. מען ראַפּאַרטירט און מען דערמאָנט אומגעקומענע חברים און חברטעס. עס שווימען אויף נעמען פון אומגעקומענע חברים פון די טשענסטאָכאָווער קאַמף־גרופּן און עס שווימען אויך אויף נעמען פון אומגעקומענע מענע יידישע קעמפער און קעמפערינס פון אַנדערע קאַמף־גרופּן. עס שווימט אויף דער נאָמען „זאָשיאַ" — דער פסעודאָנים פון דער 19־יאריקער שניידער־אַרבעטערין, רחל שאַבשעווסקאַ פון סאָסנאָווצע, וואָס איז געווען איינע פון די טיכטיקסטע און דרייסטע קעמפערינס אין די „גווארדיאַ לְיודאָוואַ"־גרופּן (ג"ל) פון „גארבאַטי", וואָס האָבן אָפּערירט אין קעלצער געגנט. „זאָשיאַ" איז דערמאָרדעט געוואָרן ביי וולאָשטשאַווע דורך צוויי פאַרעטער יוזעף לאַסקאָווסקי און טשעסלאַוו סטאָליאַרטשיק, אַגענטן פון א.ק. (זי איז דערמאָרדעט געוואָרן אין אַ מאָמענט, וועו זי איז געלעגן שווער קראַנק).

עס שווימען אויף נעמען פון געפאַלענע העלדן אין וואַרשעווער געטאָ. מאַרעק דערציילט וועגן די מוטיקע קאַמף־חברים אין וואַרשעווער געטאָ און וועגן די פאַרביסענע קאַמפן דאָרטן. ער דערציילט, גיט אַרויס אינסטרוקציעס און רופט צו גיין אין וועג פון די וואַרשעווער געטאָ־העלדן. ער רופט צו קעמפן ביז דער לעצטער קויל. מען איז פאַרכאַפּט פון זיינע שילדערונגען און מען איז פול מיט קנאה צו די וואַרשעווער געטאָ־גבורים, וועלכע האָבן געהאַט דאָס גרויסע גליק אומצוקומען אויף אַזאַ הערלעכן אופן.

די אויסשפירער ברענגען יעדע 15 מינוט גרוסן פון געטאָ. פאָרלויפיק איז אין געטאָ רויק. 3 אַזייגער בייטאָג מעלדן אַלע אויסשפיר־אָפּטיילונגען, אַז די אַרבעטער פון די פּלאַצווקעס קערן זיך, ווי נאָרמאַל, אום פון זייער אַרבעט און עס מערקט זיך נישט קיין שום פאַרדעכטיקס.

די מאָביליזאַציע ווערט אָפּגערופן. אייזיקוויץ פאָרלאָזן די קעמפער די טונעלן. עס בלייבט בלויז אין טונעל נר. 1 דער קאָמענדאַנט „מויטעק", וואָס איז קראַנק געוואָרן און לויטעק גליקשטיין, וועלכער האַלט איצט וואַך ביים געווער־מאַגאַזין. אין געטאָ איז געווען שטיל און די קעמפער האָבן זיך נישט אָפּגעגעבן קיין רעכענונג, אַז דאָס קאָן זיין אַ שטילקייט פאַר אַ שטורם.

מיט בלויז איין שעה שפּעטער צעטראָגט זיך איבערן געטאָ אַ געוואַלטיקע שיסעריי פון מאַשין־געווער. אָט מיט דער שיסעריי האָט געשטאַפּאָ און שוץ־פּאָליציי אָנגעזאָגט זייער אָנקום אין געטאָ אַריין. די הייזער אויף נאַדושעטש־נאַ 86, 88 און 90–די וויכטיקסטע פונקטן פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע – זענען ארומגערינגלט און ווערן באשאָטן מיט אַ האָגל פון קוילן. עס גיסט זיך בלויט אין די גאַסן. די מיטגלידער פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע, וואָס האָבן ערשט מיט אַ שעה פריער פאַרלאָזט די טונעלן, איילן זיך, כדי צוריק אַהין זיך אַריינ־צובאַקומען. זיי איילן זיך, כדי צו כאַפּן געווער און צאָלן מיט בלויט פאַר בלויט, מיט טויט פאַר טויט! זיי פאַלן אָבער נאָך איידער זיי באַווייזן זיך אַריינצובאַקומען. עס פאַלט ישראל אַביגדור שולדהויז, עס פאַלט יאָסעק קאַנטאָר, עס פאַלן צענדליקער אַנדערע חברים, נישט באַווייזנדיק צו נעמען נקמה פאַרן אומשולדיק פאַרגאָסענעם בלויט פון זייערע נאָענטע, פון זייערע קאַמף־חברים און פון ז׳יערע טאַטע־מאַמע.

די דייטשן באַוואַרפן די טונעלן מיט גראַנאַטן, זיי מאָרדן דאָס קליינע הייפל קעמפער, וואָס שטעלן אַ פאַרצווייפלטן וויידערשטאַנד. עס פאַלן אויך אַנדערערע יידן, וואָס געפינען זיך אין די דערמאָנטע הייזער. 30 גראַנאַטן, 18 רעוואָלווערן און צוויי ביקסן פאַלן אַריין אין די דייטשע הענט. עס באַקומט זיך בלויז אַרויס פון דאָנען לויטעק, וואָס האָט געהאַלטן וואַך ביים געווער־מא־גאַזין. „מויטעק" באַגייט אין דעם לעצטן מאָמענט זעלבסטמאָרד, כדי נישט אַריינצופאַלן אַ לעבעדיקער אין זייערע הענט. די דייטשן נעמען שפּעטער נקמה שוין אין טויטן קערפער פון „מויטעקן" און הענגען אים אויף אין טונעל מיטן קאָפּ אַראָפּ. פון די קעמפער, וואָס געפינען זיך אין געטאָ, בלייבן דערווייל לעבן בלויז די, וועלכע געפינען זיך אין טונעל, וואָס האָט געהאַט דעם אַריינ־גאַנג דורכן הויז אויף גאַרנצאַרסקע 40. די דאָזיקע גאַנצע גרופּע אונטער דער אָנפירונג פון מאַרעקן, באַקומט זיך אַרויס דורכן טונעל אויסערן געטאָ און

פֿאַרבאַריקאַדירט זיך אין הויז אויפן אַלטן מאַרק נר. 17. דאָ וואַרטן זיי אָפּ מיט זייער קלייַנער צאָל געווער דעם שונא.

אויפצומאָרגנס פרי, דעם 26-טן יוני 1943, האָט די גאַנצע גרופּע באַשלאָסן צו פאַרלאָזן זייער פאָזיציע, מיטנעמענדיק מיט זיך דאָס אָפּגעראַטעוועטע געווער, כדי מיט זייערע חברים אין די וועלדער געמיינזאַם אויפנעמען דעם קאַמף ביי פאַרהעלטנישמעסיק באַקוועמערע באַדינגונגען. דרייווייז האָבן זיי אָנגעהויבן צו פאַרלאָזן די באַריקאַדע.

ווען דער גרעסטער טייל פון זיי איז שוין אַרויס און עס זענען נאָר געבליבן זעקס קעמפער אונטער דער אָנפירונג פון רבקה גלאַנץ, זענען זיי אַרומגעראינגלט געוואָרן פון שוץ-פאָליציי און געשטאַפּאָ. מיט צוויי רעוואָלווערן און איין גראַנאַט האָבן די זעקס קעמפער געפירט אַ פאַרביטערטן פאַרטיידיקונג-קאַמף. נאָכן אויסשיסן אַלע קויל פון די רעוואָלווערן, האָבן זיי זיך ערשט באַנוצט מיטן גראַנאַט. עס איז געפאַלן איין געשטאַפּאָוויץ און עס איז פאַרוווּנדעט געוואָרן דער שוץ-פאָליציאַנט לעבעל, וועלכער האָט שפּעטער אַליין דערציילט די איינצלהייטן פון דאָזיקן קאַמף פאַר עטלעכע יידישע אַרבעטער, וואָס זענען געווען באַשעפטיקט אין דער שוץ-פאָליציי אויף דער דריטער אַלייע נר. 75. די זעקס קעמפער האָבן וויייטער געפירט זייער קאַמף שוין אָן געווער, נאָר מיט שטיינער און לסוף זענען אַלע אומגעקומען. דאָ זענען געפאַלן: רבקה, העניעק, פאָליע, דאשיא, רישיא און „מארדוק". פון די, וואָס זענען בעת די דאָזיקע קאַמפן נישט אומגעקומען, זענען ווינציק געבליבן לעבן. מאַרעק איז שפּעטער אומגעקומען, פאַרנדיק מיט דער באַן, „פראַנצעק" און סומעק זענען געפאַלן אויף דער „אַרישער" זייט, יצחק ווינדמאַן איז אָנגעקומען בשלום צו דער גרופּע אין קאָניעצפאָל און דערמאָרדעט געוואָרן מיט 2 וואָכן שפּעטער, וועג ער איז געפאָרן מיט אַ גצווייסן קושאַק קיין סקאָרזשיש ך געווער (די ידיעה וועגן אומקום פון יצחקן האָט טאַקע געבראַכט דער זעלבער קושאַק. די חברים האָבן אָבער געהאַלטן, אַז ער אַליין האָט יצחקן דערמאָרדעט, וויל קושאַקס דערקלערונגען האָבן אויסגעזען מטושטש). פעלא זבאָראָווסקא, יהודה און בעלא בראם זענען דערשאָסן געוואָרן דורך פוילישע גראַנאַט-פאָליציאַנטן, קובא ריפשטיין און לוטעק גליקשטיין זענען געפאַלן אין די קאַמפן, וואָס די קאָניעצפאָליער גרופּן האָבן געפירט קעגן די רעאַקציאָנערע „א.ק.-אָווצעס".

אין דער זעלבער צייט, וועג די קלייַנע גרופּע האָט אויף אַלטן מאַרק 17 געפירט אַ פאַרביטערטן קאַמף, איז פאָרגעקומען די מערדערישע ליקווידאַציע פון קלייַנעם געטא. צענדליקער יידן זענען דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט און הונדערטער -- זענען מיט לאַסט-אויטאָס אַוועקגעפירט געוואָרן אויפן יידישן

בית־עלמין און דאָרט דערהרגעט געוואָרן. צווישן די דערשאָסענע אויפן אָרט און צווישן די אַוועקגעפירטע האָבן זיך אויך געפונען מיטגלידער פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע.

הערשל פראזער איז שוין געווען אַוועקגעשטעלט באַוונדער אויפן „רי־נעטשעק" און גענאָלט דערשאָסן ווערן, ערשט אויף דער באַמערקונג פון אַ שוץ־פּאָליציאַנט, אַז ווי אַ גוטער שניידער קאָן ער זיי נאָך צונוץ קומען אין די פּאָליציי־וואַרשטאַטן אויף גאריבאַלדי־גאַס, האָט מען אים אַהין איבער־געפירט און געלאָזט לעבן. משה לעווענשטיין האָט, שוין שטייענדיק אויפן אויטאָ, וועג אַנדערע האָבן זיך געבעטן און געיאָמערט, מיט אַן אויפגעהויבע־נער פויסט געמאַכט אויסרופן קעגן די מערדער. אויף זלאָטע־גאַס, אויפן וועג צום בית־עולם האָבן לעווענשטיין, חיים דער פריזיער, מיט נאָך אייניקע יידן אויפגעריסן דעם קאַסטן פון אויטאָ און אָנגעהויבן אַנטלויפן. פון דעם פייער, וואָס די זשאַנדאַרמען האָבן געעפנט אויף די אַנטלויפנדיקע, זענען עטלעכע געפאַלן אויפן אָרט. זעקס פון זיי האָבן באַווייזן אויסצומיידן די קויל. זיי האָט פאַרפאָלגט דער זשאַנדאַר קינדעל, וועלכער האָט זיך ערשט צוריקגעקערט, וועג די פאַרפאָלגטע האָבן אים צעשטאָכן מיט זיין אייגענעם באַגנעט.

די זעקס מאַן זענען אָנגעקומען צוריק אין געטאָ אַריין מיט דער זיכער־קייט, אַז אין געטאָ זענען נאָך געבליבן יידן, ווי אויך אייניקע פון זייערע קאַמף־חברים. אין געטאָ זענען שוין אָבער קיין יידן נישט געווען, אויסער עטלעכע צענדליק מענטשן, וואָס זענען נאָך געהאַלטן געוואָרן צום דערשיסן. די זעקס אַנטלאָפענע זענען אויפכניי אַריינגעפאַלן אין דער נעץ פון טויט, און צוזאַמען מיט די שוין צום טויט פאַרמשפּטע איז איבערגעריסן געוואָרן זייער לעבן.

אין די לעצטע טעג פון חודש יוני 1943 איז ליקווידירט געוואָרן דאָס קליינע גענאָ אין טשענסטאָכאָוו, און עס האָט זיך פאַרענדיקט דאָס הערלישע קאַפּיטל פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע אין קליינעם גענאָ. געבליבן לעבן, פאַר־מאַכט אין די לאַגערן פון „האַסאַג", איז אַ קליינע צאָל יידן. עס זענען אויך געבליבן לעבן געצייַלטע קעמפער אין די וועלדער אזן אין די לאַגערן. אָט די דאָזיקע קליינע גרופּע לעבנגעבליבענע קעמפער איז נישט אָפּגעשטאַנען און וויטער געפירט די אונטערערדישע אַרבעט הן אין די וועלדער, הן אין די לאַגערן פון „האַסאַג"[110].

אין די לאגערן פון „האסאג"

נאָכן ליקווידירן דאָס „קלייניע געטאָ" זענען די קנאַפּע 4000 נאָך לעבנ־געבליבענע יידן איבערגעשיקט געוואָרן אין לאַגערן פון די אַמוניציע־פאַבריקן „האַסאַג־אַפאַראַטנבוי" (פעלצערע) און „האַסאַג־אייזנהוטע" (ראַקווו). דאָס זענען געווען פאַבריקן, וואָס האָבן געהערט צו פוילישע און פראַנצויזישע קאַציען־גע־זעלשאַפטן. די דייטשן האָבן די דאָזיקע פאַבריקן קאָנפיסקירט און זיי פאַר־וואַנדלט אין אַמוניציע־פאַבריקן. די שוץ־פאָליציי האָט זיך פאָרלויפיק אויסגע־בארגט ביי די אַמוניציע פאַבריקן 230 מאַן, וועלכע זענען קאָשאַרירט געוואָרן אויף גאַריבאַלדי־גאַס. צום ערשט זענען די דאָזיקע אויסגעבאָרגטע יידן געווען באַשעפטיקט ביים רוימען דאָס יידישע האָב־און גוטס, וואָס איז געבליבן אין „קלייניעם געטאָ", ווי אויך ביים אויפרוימען די הרוגים, וואָס האָבן זיך דאָ געוואַלגערט. אויך די יידישע פאָליציאַנטן זענען געווען באַשעפטיקט ביים זעלבן. פון די אַלע אויסגעבאָרגטע יידן איז אַ טייל שפּעטער איבערגעשיקט געוואָרן אין „האַסאַג־פעלצערע", וווּ זיי זענען מיט פיל אַנדערע יידן דערמאָר־דעט געוואָרן, און אַ טייל איז אויף אַ לענגערע צייט געבליבן קאָשאַרירט אויף גאַריבאַלדי־גאַס און ווי פאַכלייט געארבעט פאַר די דייטשן אַלס שניידער, שוס־טער, טישלער, שלאָסער און סאָרטירער אין די מאַגאַזינען פון דער שוץ־פאָליציי.

אין „האַסאַג פעלצערע" איז דער רעזשים געווען שטרענגער, ווי אין „האַסאַג־אייזנהוטע". צווישן די דייטשע אָנפירער אין דער אַמוניציע־פאַבריק „האַסאַג־אייזנהוטע" האָט זיך געפונען אַן אָבערוואַכמייסטער, מילהאָף, וואָס האָט אין אַ געוויסער מאָס פארלייכטערט דעם גורל פון די יידן, וואָס זענען איבערגעגעבן געוואָרן אין זיין רשות. דער זעלבער האָט אפילו בעת דער ליק־ווידאַציע פון קלייניעם געטאָ אַרויסגעראַטעוועט קראַנקע פון שפּיטאָל און זיי גע־בראַכט אויף לאַסט־אויטאָס אין דער פאַבריק „האַסאַג־אייזנהוטע". מילהאָף איז שפּעטער אַראָפגענומען געוואָרן פון זיין אַמט און אַוועקגעשיקט געוואָרן אויפן פראָנט. דער יונגער יידישער דאָקטאָר גלאַטטער, וואָס האָט אים געהאָלפן אָפּ־ראַטעווען די קראַנקע און בכלל אַ סך געטאָן צו פארלייכטערן דעם גורל פון די אסורים, איז צוזאַמען מיט אַלע יידן פון דאָרטיקן לאַגער אין יאַנואַר 1945 אַוועקגעשיקט געוואָרן אין אַן אַנדערן לאַגער אין דייטשלאַנד, וווּ ער איז אומגעקומען.

דער גאָלאָטע־וועג פון די יידישע אסורים אין לאַגער פון „האַסאַג־אַפּא־ראַטנבוי" האָט זיך אָנגעהויבן נאָך בעת דעם גרויסן יידן־גירוש אין סעפּטעמ־בער 1942. פון די אַלע פלאַצווקעס, וווּ מען האָט קאָשאַרירט די לעבנגעלאָ־

טע יידן, איז די דאַזיקע געווען די ערגסטע. איצט איז די גרעסטע צאָל פון די 4000 לעבנגעבליבענע יידן איבערגעשיקט געוואָרן אַהער. די שטימונג דאָ ביי די „האַסאַגאָווצעס" איז אַ דערדריקטע. ווער ס'האָט פאַרלוירן זיין לעצט קינד, ווער—זיין לעצטן קרוב און ווער— זיין לעצטן פריינט. אַלע פילן זיך איינזאַם.

די ערשטע צייט שלאָפט מען אין די פאַבריק-האַלעס אויף דער הוילער ערד אוּן עסן ווערט געבראַנגט פון חרובן קלייניעם געטאָ אויף פלאַטפאָרמעס פון די שפייז-זאַפאַסן, ווָאס זענען דאָרט נאָך געבליבן. אַלע פאַרנאַכט נאָך דער אַרבעט זאַמלען זיך די „האַסאַגאָווצעס" אויף די פוסטע פאַבריק-פלעצער. דאָ שטעלט מען אויף פרימיטיווע קיכן פון עטלעכע ציגל אוּן אין די מיטגע-ברענגטע טעפלעך קאָכט מען אָפּ אַביסל קאַרטאָפל, אָדער אַ ביסל קאַווע. נישט יעדער אָבער האָט דאָס גלּיק צו באַקומען ביי באַקאַנטע פוילישע אַר-בעטער אַ ביסל קאַרטאָפל אוּן נישט יעדער האָט אויך מיטגענומען מיט זיך אַ טעפל פון געטאָ. די מייסטערס אוּן די ווערקשוצן קענען דאָס אָבער נישט פאַרטראָגן אוּן די „פרייהייט" פון זאַמלען זיך נאָך דער אַרבעט אויף די פוסטע פאַבריק-פלעצער ווערט שנעל צוגענומען. מען בלייבט ביים דורכשטופן דעם טאָג מיט אַ האַלבן ליטער זופ, געקאָכט מערסטנטייל פון גערטריקנטע בורַקעס („זוילן-זופ" - אויף האַסאַג-לשון), מיט אַ האַלבן ליטער קאַווע פון געבראַנטע אוּן פאַרדומפענע גערשטן אוּן 20 דעקאָ ברויט אויף א מאָן.

אָן אויפהער דערטראָגן זיך אַהער די אויפרייסן פון דינאַמיט-באָמבעס אוּן קראַכן פון די הייזער אין קלייניעם געטאָ. אין דער זעלבער צייט, ווען די שוץ-פאָליציי רייסט אויף הייזער, מאָרדעט אוּן רויבט, לאָזן זיך אַרויס פון „האַסאַג" אין געטאָ אַריין: דער ווערקשוץ-לייטער קלעם אוּן זיינע נאָענטסטע פאַרטרויונגס-מענער: שטיגלּיץ (אַ דייטש), קמיטשיקעוויטש (אַ פוילישער פאַרע-טער, וועלכער איז דורכן פוילישן געריכט פאַרמשפט געוואָרן צו טויט-שטראָף), שטיינינגער (אַ דייטש), דאראשענקא אוּן פאַוועלּיאַק (אוקראַינער). זיי נישטערן דאָרט, זוכן אויף בונקערס, באַרויבן אוּן מאָרדן, נעמען אָנטייל אין מאַסן עק-זעקוציעס. בערנאַרד קורלאַנד ווערט דאָ באַשטימט פאַר דעם יידישן פאָרשטיי-ער, מיט וועמען די פאַבריק-דירעקציע שטעלט זיך אין קאָנטאַקט. עס גיט זיך אים איין איבערצייגן דעם פאַבריק דירעקטאָר ליהט, אַז די אַסורים דאַרפן בעסער באַשפייזט ווערן, כדי די פראָדוקציע זאָל קאָנען זיין אַ בעסערע. די פא-בריק-דירעקציע אָרדנט איין אַ פרייעם ברויט-האַנדל. זי אַליין שטעלט טאַקע צו דאָס ברויט. יידן קויפן אוּן די דירעקציע מאַכט דערביי נישט קיין שלעכטע געשעפטן. מיט דער דערלויבעניש פון דער דירעקציע אָרדנט קורלאַנד אויך איין שניידער אוּן שוסטער-וואַרשטאַטן, ווי אויך אַ וועשעריי, ווו עס ווערן

באַשעפטיקט יידישע פּאָליציי, וואָס דערפֿון בּאַדינען די אַסורים. דער איינגע־שטעלטער רעזשים אָבער ווערט ווייט נישט פֿאַרלייכטערט. ווי ווילדע חיות פֿאַלן אָן ווערקשוצן און מייסטערס אויף זייערע קרבנות. וזי צו פויגל ווערט געשאָסן צו גרופּעס, וועלכע זאַמלען זיך אויף איין פּלאַץ. אָט פּאַלט פון אַזאַ שיסן די יונגע פרוי וואָלסקאַ (פונדערהיים וויינרייך) און אין שרעקלעכע יסורים גייט זי אויס אין דעם פרויען־זאָל נאָכן אָפּפֿיניקן זיך העכער צווישן וואָכן. אָט טרעפט מען אַן אַרבעטער מיט צעבראָכענע ריפּן, וועלכן דער בוי־מייסטער אַפּעלט, האָט אַזוי „צערעכט־געמאַכט", און אָט טרעפט מען זיך קורט־שען אין וווייען אַרבעטער מיט אונטערגעהאַקטע זייטן, וועלכע זענען דורך ווערקשוצן מיט ביקסן־קאָלבעס צעממיתט געוואָרן.

די „האַסאַגאָווצעס" הויבן זיך אָבער אָן צוגעווינען צום נייעם גיהנום און דאָס גענעלט פון טיפער פיין הויבט אָן אַטראָפירט צו ווערן. עס גנבעט זיך אַריין אַ געדאַנק: אפשר? אפשר וועט מען כאָטש דאָ בלייבן לעבן? עס איז דאָך עפעס אַן אמוניציע־פאַבריק, און הענט צו אַרבעט דערפֿן זיי דאָך!".

הונגעריקע, צעבראָכענע, אָבער מיט אַ שיין פון נייער האָפענונג האָט מען דאָ אַזוי אָפּגעלעבט 3 וואָכן מיט 2 טעג. דריי וואָכן מיט צוויי טעג געהונגערט, צעפרעסן פון לייז און פון וואַנצן און געפֿיניקט פון ווערקשוצן און מייסטערס.

19־טער יוני 1943. עס איז נאָך נישט פֿאַרשטילט געווארן דאָס קראַכן פון די הייזער אין קלייניעם געטאָ און דאָ —אין דער אמוניציע־פאַבריק פון „האַסאַג־אַפּאַראַטנבוי" אַ נייע אויפרודערונג. יעדער דייטשער מייסטער שטעלט עפעס צוזאַמען רשימות פון אַרבעטער, וועלכע געפינען זיך אין זיין רשות. דער מייסטער אַפּעלט „מאַרש" (דעם צונאָמען האָט ער געקריגן פון די אַרבעטער דערפאַר, וויל נאָכן צעשלאָגן עמעצן פּלעג ער שרייען: „אויפשטיין און מאַרש" אָנשטאָט מאַרש) ווייזט אָן אויף אַן אַרבעטער. וואָס טראָגט שטיוול און רימט זיך פּאַר אַ צווייטן מייסטער, אַז די דאָזיקע שיינע שטיוול וועלן מאָרגן זיין זיינע. אַסורים טייטשן אויס, אַז מען וועט צונעמען ביי יעדן זיינע פערזע־לעכע מלבושים און פּאַרטוישן אויף לאַגער־מלבושים, אַנדערע האַלטן, אַז מען וועט נאָר צונעמען שטיוול, אָבער קיינער שטעלט זיך נישט פּאָר, אַז עס גרייט זיך אַ נייער אומגליק, וואָס וועט וויטער ברענגען מיט זיך הונדערטער קרבנות. די זעלבע נאַכט צווישן 11 און 12 ווערן אַלע אַסורים אויפגעוועקט פון שלאָף און אַרויסגעטריבן אינדרויסן. אַלע מוזן אַדורכמאַרשירן דורך אַ שמאָל געסעלע, וווּ עס קומט פּאָר אַ „סעלעקציע", דאָס מאָל ווערט דאָס דורכגעפירט דורכן פאַבריק־דירעקטאָר, ליהט; דורכן טעכנישן דירעקטאָר, ברעטשניידער; דורכן פּאָליטישן אָפּיציר, אַרנט; דורך די טעכנישע לייטער־

אינזשיניערן: שפּאַלטענהאָלץ, פּראנצקע, פּאסאלד; דורך די מייסטערס: גינטער, אפּעל, ניציאלעק, ווירבאץ, קעהלער, וואלטער און פּיל אַנדערע מייסטערס. עס פּירט אויך אָן מיט דער „סעלעקציע" דער ווערקשוץ-לייטער קלעם, ווע־מען עס העלפן צו די ווערקשוצן: שטיגלין, שעווטשענקאָ, דאראשענקא, קמיט־שיקעוויטש, פּאַוועלייאַק א. א. אויפן פּלאַץ געפינען זיך אויך די צוויי שוץ־פּאָליציאַנטן: האנטקע און לאשינסקי, וועלכע אַסיסטירן און פּאַסן אויף, אַז אַלץ זאָל וועלן ווי געהעריק אַדורכגעפּירט. אויף דער „קאָלאָניע" (דאָ ווינען די דירעקטאָרן מיט די מייסטערס) געפינט זיך דעגענהאַרט מיט אַ גרעסערער גרופּע שוץ־פּאָליציאַנטן. האנטקע און לאַשינסקי געבן כסדר אָנווייזונגען ווי אַזוי די „מלאכה" צו פירן. מען קוקט יעדן פון אונדז באַזונדער אַריין אין פּנים און מען שאַצט. ווער ס'איז לויט זייער איינזען צו אַלט, צו יונג, אָדער זעט אויס שוואַך ווערט אַוועקגעשטעלט באַזונדער. איינער „קוואַליפּיצירט" זיך אויפן טויט, וויל ער האָט אַ פּלייץ און אַ צווייטער – וויל ער האָט אַ צו שיינעם און געדיכטן קאָפּ האָר און זעט אויס חוצפּהדיק; איינער – וויל ער טראָגט ברילן און אַ צווייטער – וויל ער גייט אַ ביסל געבויגן; אייניקע פרויען ווערן אַרויסגעשלעפּט פון די רייען, וויל זיי זענען צו יונג און שיין און וויל זיי זענען נישט גענוג שיין. יעדער מייסטער באַזונדער איז איצט דער הער פון לעבן און טויט איבער זיינע שקלאַפן. יעדער מייסטער שלעפּט אַרויס פון זיין גרופּע אַרבעטער די, וואָס דאַרפן אַלס „פוילענצע" גיין אויף אומקום. אָט שלעפּט אַפּעל אַרויס צווישן אַנדערע א יונגן בחור, וואָס טראָגט שיינע שטיוול, אָט שלעפּט שפּאַלטענהאָלץ אַרויס פון דער רייַ די 18 יעריקע ביאַלאָ־גורסקאָ און פירט זי צו די אַוועקגעשטעלטע אויף אומקום, רופּנדיק בעת מעשה: „דו בלאָנדע, ביסט צו שיין צו דער ארבעט, אַזעלכע ווי דו זענען בלויז צום אַמוזירן!" אָט שלעפּט קלעם דעם יונגן סאַניטאַר גאלסטער, וויל ער האָט אַרויסגעגעבן אַ באַשיניקונג פאַר אַ קראַנקן, יענער דאַרף אַ פּאָר טעג פריי זיין פון אַרבעט. פאַר איין וועג נעמען שוין פּאסאָלד און דער ווערקשוץ־לייטער מיט גאלסטערס יונגע פרוי, וועלכע האָט זיך צו זיי געוועדעט וועגן באַפרייען איר מאַן. אַלע אַוועקגעשטעלטע אין אַ זייט ווערן אַוועקגעפירט אויף דער „קאָלאָניע", וו עס געפינען זיך בונקער-קעלערן, וואָס דינען אויך צו האַלטן די אַסורים אין אַרעסט און דאָרט זיי צו פיניקן. אויך אַלע יידישע פּאָליציאַנטן פון קליינעם גטאָ, ווערן געוופן און פּאַרשפּאַרט אין די דאָזיקע בונקער-קעלערן. קורלאַנד, וועלכער האָט וויי דער יידישער לאַגער-פירער אַסיס־טירט בעת דער גאַנצער סעלעקציע, ווערט אויך פּאַרנומען און אַריינגעווארפן אין אַ בונקער-קעלער.

אַ שוידערלעך געיאָמער טראָגט זיך איבער דער גאַנצער פאַבריק. עס יאָ־מערן איצט די, וואָס זענען אַוועקגעפירט געווארן אויף אומקום, עס ווייניגען קלאָגן אויך די איבריקע – די פאַרלויפיק נאָך לעבנגעלאָזטע. צוויי הונ־דערט מיט זעכציק מאַן זענען איצט אַרויסגעשלעפט געווארן פון די רייען, צוויי הונדערט זעכציק מאַן זענען אין אַ פינצטערן קעלער אַרײַנגעווארפן גע־ווארן און לעבן איבער זייער לעצטע נאַכט פון שרעקלעכן קאָשמאַר. צומאָרגנס פרי האָבן מייסטערס געשלעפט אייניקע אסורים, וואָס האָבן זיך צו זיי גע־וענדעט וועגן רעטונג פאַר זייערע נאָענטע. צוויישן אַנדערע זעט מען, ווי שפּאַלטענהאַלץ פירט דעם גענוועזענעם פּאָרזיצער פון די לאָדזשער פּליטים אין גרויסן געטאָ, יאָראָטשינסקי, וועלכער האָט ביי שפּאַלטענהאַלצן געזוכט רע־כונג פאַר זיין פרוי, וואָס איז די פאַרגאַנגענע נאַכט אַרײַנגעווארפן געווארן אין „בונקער". אַלע, וואָס האָבן נאָיוו געגלויבט אין דעם, אַז זייערע מייסטערס וועלן זיי מיטהעלפן אַרויסרייסן זייערע נאָענטסטע פון די נעגל פון טויט, זענען דורך די זעלבע מייסטערס אַוועקגעפירט געווארן אין „בונקער", ווו זיי האָבן שוין געטיילט דעם גורל פון זייערע נאָענטע...

20־טער יולי 1943, 11 אַזייגער פרי. צענדליקער מענטשן רייסן זיך צו זיין וואָס נאָענטער צו די פינצטערע קעלערן, כדי כאָטש צו ווארפן אַ לעצטן בליק אויף זייערע טאַטעס, מאַמעס, ברידער, שוועסטער, אָדער קינדער. ווערק־שוצן און מייסטערס לויפן ארום איבערן פאַבריק־פלאַץ און זוכן נאָך קרבנות. אָט פירט קלעם די אַזוי גוט באַקאַנטע און פון יעדן געאַכטעטע דאָקטאָרין וויסבערג; אָט שלעפט אַ ווערקשוץ אַ יונג שיין יונגל מאַרקאָוויטש, צו וועלכן קלעם אַליין האָט די גאַנצע צייט אַרויסגעוויזן פאַרינטערעסירונג; אָט שלעפט מען אַ קליין 8־יאָריק מיידעלע, וואָס איז ערשט צוריק מיט עטלעכע טעג „אַ־ייגעגנבעט" געווארן אין „האַסאַג", מיט וועלכער אפילו דער סאַדיסטישער מייסטער קעהלער פלעג זיך אָפט שפּילן; אָט שלעפן ווערקשוצן אַרויס פון אַ באַהעלטעניש דעם אַזוי באַגאַבטן 18־19־יאָריקן יוזשעק יונג („גייענדיקע ענ־ציקלאָפּעדיע" – האָט מען אים גערופן) און ווארפן אים אַריין צו די פאַרמש־פּטע צום טויט.

אין דער זעלבער צייט מעלדעט דעגענהארט די יידן, וואָס זענען קאָשאַ־רירט אויף גאַריבאַלדי־גאַס ביי די פאָליציי־מאַגאַזינען, אז ווער פון זיי עס האָט קרובים אין „האַסאַג־אַפּאַראַטנבוי" און ווילן מיט זיי זיין צוזאַמען, קאָן זיין פאַרלאַנג אויסדרוקן און זיין ביטע ווערן גלייך דערפילט ווערן. עס מעלדן זיך פרויען, וואָס האָבן דאָרט מענער; עס מעלדן זיך מענער, וואָס האָבן דאָרט פרויען; עס מעלדן זיך מאַמעס, שוועסטער, ברידער און קינדער. דעגענהארט

דערפילט זייער פאַרלאַנג. העכער הונדערט מאַן באַקומען די דערלויבעניש און די מעגלעכקייט צו קומען אין „האַסאַג", כדי צו זיין צוזאַמען מיט זייערע איינציקע פאַרבליבענע נאָענטע מענטשן. מיט פריידיקער הארץ־קלאַפונג שטייגן איין העכער הונדערט „גליקלעכע" אין די אויטאָס, וואָס דעגענעראַרט האָט צוגעשטעלט פאַר זייערט וועגן. די אויטאָס פליען שנעל איבער די אַזוי גוט באַקאַנטע טשענסטאָכאָווער גאַסן: גאַריבאַלדי, ווילסאָן־גאַס, צווייטע אַלייע און אַלייע וואָלנאָשטשי. עס ווערן מענטשן געפירט מיט דער האָפנונג זיך צו טרעפן מיט זייערע נאָענטסטע און ווערן אַרײַנגעווארפן אין די פינצטערע קעלערן, וווּ עס שוועבט שוין דער טויט. אויך די פרויען און קינדער פון די יידישע פאָליציאַנטן ווערן לסוף אַוועקגעפירט אוּן פאַרשפאַרט אין די זעלבע קעלערן (בלויז די פרוי פון דעם פאָליציאַנט קאהן מיט איר קליין יינגעלע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן).

אין די פינצטערע קעלערן אויף דער „קאָלָניע" פון „האַסאַג־אַפאַראַטנבוי" האָט זיך אָנגעהויבן אַ שרעקלעכער געראַנגל. דאָ ראַנגלען זיך קנאַפּע 500 צום טויט פאַרמשפּטע יידן מיט דייטשע מייסטערס און ווערקשוצן; זיי לאָזן זיך נישט פירן צום טויט. דער געראַנגל איז אַ ביטערער, אָבער אויך דאָס מאָל זענען די זיגער די דייטשע הענקער... פאַרן אַרויסגעלאָפּט ווערן צו די אויטאָס, וואָס דאַרפן די קרבנות אַוועקפירן אויפן יידישן בית־עלמין צום דערשיסן, ווערט יעדער קרבן פאַרטויבט מיט אַ האַמער. אין דעם דאָזיקן "פאַך" צייכנט זיך צומבעסטן אויס דער מייסטער אפּילו "מאָרזש". (פון דעם איז געקומען זיין שפּיטערדיקער צונאָמען — „העמערל"). „מאָרזש" טראָגט שוין די שטיוול, וואָס ער האָט נאָך נעכטן באַמערקט אויף די פיס פון אַ יונגן אַרבעטער און אויך אַנדערע מייסטערס שפּאַצירן ארום שכורע אויף דעם פאַבריק־פלאַץ און באַרימען זיך מיט זייער „גבורה".

שטיל ווייַנען די לעבנגעבליבענע און צוזאַמען מיט זיי ווייַנען אויך די פינצטערע קעלער־וועגט פון די אַרעסט־בונקערס מיט אייניקע קוים לעזבאַרע אויסגעקריצטע אויפשריפטן פון די נאָר וואָס אומגעברענגטע:

„רובינקו פעלדמאַן, איך זעגן דיך, זון, האַלט זיך גוט!
דיין מאַמע ח. פעלדמאַן"

„טייערער רובין, איך גיי אַוועק רויק אויפן טויט,
פאַרליר נישט די האָפנונג! איך קוש דיך! דיין מאַמע חנה"

„איך גיי אַוועק רויק! יוושע יונג"

„זאָשע וויגדאָר זעגנט איר מאַן קלמן, איך גיי אַוועק רויק!
זאָשע וויגדאָר"

„הער זאַלצבערג! איך האָב געגלויבט, אַז איר וועט מיך אַרויסראַטעווען. איך האָב זיך אַנטוישט!“ (אונטערשריפט נישט לעזבאַר, וואַרשיינלעך — פרוי בעאטוס)

„איך בין שוין מיד צו אַנטלויפן פון טויט. איך גיי אַוועק רויק. ווי אַזוי וועלן מיינע קינדער לעבן? וואָס וועט מיט זיי זיין?

אונטערגעשריבן — ח.ש.“

דער יידישער בית-עלמין האָט זיך ווייטער פאַרגרעסערט מיט אַ מאַסן-קבר פון קנאַפּע 500 מאַן. די דייטשע ציווילי-מייסטערס, דער לאָמער וועבער-שוץ לייטער קלעם מיט זיינע וועבערקשוצן און די גאַנצע פאַבריק-דירעקציע האָבן באַווּיזן, אַז זיי קענען די הילליקע „עבודה“ נישט ערגער ווי די שוץ-פאָליציי און געשטאַפּאָ.

אין לאַגער פון „האַסאַג-אַפּאַראַטנבוי“ אויף אַ שטח פון אַ קנאַפּן קוואַ-דראַט קילאָמעטער ווערן איצט אויף שנעל אויפגעשטעלט הילצערנע באַראַקן. דער דאָזיקער פּלאַץ ווערט אַרומגעצוימט מיט שטעכל-דראָט און אייניריכטונגען אויף עלעקטרישן שטראָם. אין דער דרויסנדיקער זייט פון די דראָטן זענען אויפגעשטעלט אָבסערוויר-ביידלעך. אויסער דעם ווערט דער גאַנצער שטח פון דרויסן געדיכט באַוואַכט דורך ווערקשוצן. אין די באַראַקן ווערן אויפגעשטעלט לאַנגע איינשטאָקיקע פּריטשעס, וווּ אונטן און אויבן שלאָפן הונדערטער מענטשן איינער נעבן צווייטן. דאָ ווערט דער ווויז-פּלאַץ פאַר קנאַפּע 3000 מענער און פרויען.

יעדער טאָג ברענגט זיין צאָל קרבנות: ווער עס ווערט געשאָסן פון אַ ווערק-שוץ גלאַט אַזוי זיך צולייב פאַרווייַלונג, ווער — דורך געשטאַפּאָ פאַר עפעס אַ חטא, ווער פאַר אַ פרווו צו אַנטלויפן פון לאַגער און ווער — דורך אַ מייסטער אַלס „פויל־ענצער“. ווערט געבוירן אַ קינד, מוז עס גלייך דערמאָרדעט ווערן. איז עמעץ שווער קראַנק גיט זיך אויך מיט אים דער לאַמער ווערקשוץ־לייטער אן עצה...

שוין אין די ערשטע טעג נאָך דער דורכגעפירטער „סעלעקציע“ זענען געווען פאַלן פון אַנטלויפן פון לאַגער. אַלס רעפּרעסיע זענען זעקס יונגע אַרבעטער געבונדן געווארן מיט דראָט און אַזוי געווארן אָפּגעהאַלטן אויפן פּלאַץ אַ גאַנצן טאָג אונטער דער דראָונג פון דערשיסן, אויב די אַנטלאָפענע וועלן זיך נישט אומקערן. שפּעטער האָט מען פאַר אַנטלויפן געמאַכט פאַר-אַנטוואָרטלעך די יידישע גרופן-אויפזעער (קאַפאָס), צו וועלכע די אַנטלאָפענע האָבן געהערט.

די ערשטע וואָכן איז דאָ אויסגעבראָכן בויך-טיפוס און אַדאַנק דער אומדערמידלעכער אַרבעט פון דער דאָקטאָרין ווייסבערג, די יונגע יידישע

דאָקטוירים: יולעק פשיראווסקי פון טשענסטאָכאָוו און ד״ר לונסקי פון לאָדזש און אויך אַדאַנק די קראַנקנשוועסטער, וואָס האָבן זיך דאָ געפונען צוויישן די אַסורים, איז די לאַגע באַהערשט געווארן אַזוי, אַז עס זענען נישט געווען קיין קרבנות און די דייטשן זענען פון דעם פאַל נישט געווייער געווארן. עס זענען אויך געווען אייניקע דייטשע מייסטערס, זעלטענע אויסנאַמען, וועלכע האָבן אַרויסגעוויזן מענטשלעכקייט צו די אַסורים, ווי: דער מייסטער פון טראַנספאָרט, הוליטש, וועלכער האָט קיין איין מאָל נישט אויפגעהויבן די האַנט אויף אַן אַרבעטער, און פאַרקוקט, וועו אייניקע פון זיינע אַרבעטער האָבן געפירט געהיים וואַרשטאַלעך און זיך פאַרדינט דערמיט עטלעכע גילדן; דער מייסטער בערגער האָט אויך קיין אַרבעטער נישט געשלאָגן, ער האָט אָבער ליב געהאַט אַרומצוגיין איבער די באַראַקן אויפזוכן פרומע יידן, וואָס דאַוונען און אויסלאַכן זיי, אַז זיי „בעטן צו אַ גאָט, וואָס די אַמעריקאַנער יידן האָבן פאַרכאַפט״, און דער מייסטער הארן פון מעכאַנישן וואַרשטאַט, וועלכער האָט אַפילו צוגעהאָלפן יידן אַנטלויפן פון לאַגער און איז דערפאַר אַרעסטירט געווארן. הוליטש און הארן זענען געבליבן לעבן און אַרויסגעטרעטן אַלס עדות פון דער בא־שולדיקונג קעגן די דייטשע מערדערישע מייסטערס פון טשענסטאָכאָווער „האַסאַג״ אויפן פראָצעס אין לייפציק, וואָס איז פאָרגעקומען זומער 1949. אָבער דער ווייט גרעסטער טייל פון די דייטשע מייסטערס און באַזונדערס מייסטערינס זענען געווען סאַדיסטן און מערדער. א באַזונדערן סאַדיזם האָבן אַרויסגעוויזן די מייסטערינס: טיעטגע מאַריאַנא, רעטגע פרידע, קלאַראַ („די שיינע קלאַראַ״), מאַרכעווקא און פיעטרוכא. טיעטגע מאריאנא האָט זיך צוזאַמען מיט די מייס־טערס און ווערקשוצן באַטייליקט אין דער „אַקציע״ אויף די יידן, וואָס איז דורכגעפירט געווארן אין „האַסאַג־אַפאַראַטנבוי״ דעם 19־טן יולי 1943. די פרויען־מייסטערינס פלעגן אָפהאַלטן זייערע אַרבעטער צו 12 שעה ביי דער אַרבעט. נאָך דעם ווי די אַרבעטערינס פלעגן אָפשלאָפן אין די באַראַקן איין, אָדער צוויי שעה, זענען זיי אויפגעוועקט געווארן און פאַרשלאָפענע, האַלב־אָנגע־טאָענע אַוועקגעפירט געווארן אויף דער ווערקשוצן־וואַכע, כדי דאָרט „איינ־צוקאַסירן״ זייער פאָרציע שמיץ פאַר נישט אויספירן די אַרבעט־נאָרמע. די מייסטערינס אַליין פלעגן באַשטימען די צאָל שמיץ, וואָס יעדע אַרבעטערין דאַרף באַקומען און אָפט, בעת די שמיץ־עקזעקוציעס, צוהאַלטן די געשמיסענע ביי די פיס, אָדער ביי דעם קאָפּ. „די שיינע קלאַראַ״ האָט זיך באַרימט גע־מאַכט מיט איר דראַנג צו שלאָגן מענער־אַרבעטער און דאָס נישט בלויז מיט די פויסטן, נאָר אויך מיט די קעסטלעך פון אַמוניציע. שפּאַלטענהאַלץ האָט זיך נישט באַגנוגנט מיט בלויז שלאָגן און פירן אויף דער וואַכע, נאָר ער האָט

אויך געצוונגען זיינע געהילפן צו דער זעלבער האַנדלונג. מאַרטין קעהלער פלעג די אַרבעטער מערדערלעך שלאָגן, פירן אויף דער וואַכע צום שמייסן און בייַ פרויען אָפשערן די האָר פאַר יעדן „חטא". פּוילישע אַרבעטער פלעג ער פיניקן אויף אַן אַנדערן אופן. ער פלעג זיי פירן כלומרשט צום באָדן. דאָרט פלעג ער זיי אָנזייפן און רייבן זייערע קערפער מיט אַ פּאָדלאָגע-באַרשט. גוסטאַוו האָט אין זיין באַציונג צו די יידישע אַרבעטער שטענדיק אַרויסגעווויזן, אַז ער איז אַ געטרייער מיטגלידּ פון דער „נסדאפּ" און בעת דער יולי-„סעלעקציע" אַליין געשיקט 40 אַרבעטער אויף אומקום. וואַלטער פראָסע פלעג זיך באַזונדער איזדעקעווען איבער פרויען. יאָהאַננעס ניקקע האָט געפיניקט די אַרבעטער און בייַם שמייסן האָט ער זיך נישט באַגנוגנט מיט דער נאָרמאַלער נאָרמע פון 25 שמיץ; בייַ אים איז די נאָרמאַלע שמיץ-נאָרמע געווען 50. באַזונדערס שווער האָט ער געשלאָגן מיט אַ גומענעם שטעקן אַ געוויסן וואַלמאן. יעדן צווייטן זונטיק פלעגן געוויסע גרופּעס אַרבעטער באַקומען אַ פרייען טאָג. ניקקע פלעג דאַן די דאָזיקע גרופּעס אַרויסנעמען פון די באַראַקן און זיי צווינגען צו וואַשן די צעמענטענע פּאָדלאָגעס. אין די פאַבריק-האַלעס. אַלס שמאַטעס צו וואַשן די דאָזיקע פּאָדלאָגעס האָבן זיי באַקומען אויסגעוונטע דינע הענטשקעלעך, וואָס האָבן פרייער געדינט צום קאָנטראָלירן די גילזן צו קוילן. די „פרייע" זונטיקן זענען דעריבער געווארן שרעק-טעג בייַ די פרויען-אַרבעטערינס, וועלכע זענען אים געווען אונטערגעוואָרפן.

דעם גרעסטן סאַדיזם האָבן אַרויסגעווויזן אפּעל און פאסאלד. אפּעל האָט אָן שום סיבה געשלאָגן יעדן איינעם, וואָס איז אים אונטערגעקומען אונטער דער האַנט. ער איז אָנגעפאַלן אויף אַרבעטער און זיי געשלאָגן מיט אַלץ, וואָס אים איז אין דעם מאָמענט אונטערגעקומען: מיט אַ ברעט, מיט אַ שטיק אייזן, מיט אַ האַמער. מערסטנטייל האָט ער געשלאָגן מיטן פוס אין בויך און אין די געשלעכט-אָרגאַנען. פאסאלד („באָקסער") פלעג אָן שום סיבה אָנפאַלן אויף אַרבעטער, זיי שלאָגן און נישט שוינען קיין פרויען און קינדער. באַזונדערס איז יעדן געבליבן אין זכרון דער אופן ווי ער האָט געשלאָגן דעם 15 יעריקן טוביה ניעמיצע. טוביה האָט געאַרבעט אין דער אינפאַנטעריע-אָפּטיילונג. קעסטלעך מיט קאַליע-געוואָרענע גילזן פון קוילן האָט ער געדאַרפט צונעמען פון די לויפּנדיקע אויטאָמאַטן און אַוועקטראָגן אויף אַ צווייט אָרט, וווּ עס זענען געשטאַנען גרויסע פעסער צו דעם צוועק. צוועלף שעה האָט דער קליינער אויסגעהונגערטער און אויסגעמאַטערטער טוביה, געמוזט אַזוי „שפּאַצירן" מיט די שווערע קעסטלעך הין און צוריק. צוועלף שעה בייטאָג – בעת דער טאָג-שיכט און צוועלף שעה ביינאַכט—בעת דער נאַכט-שיכט. פון מידקייט פלעג טוביה,

טראָגנדיק די קעסטלעך, גיין מיט צוגעמאכטע אויגן. דער וועג הין און צוריק איז אים שוין געווען אזוי באקאנט, אז ער האָט זיך אויף אזא „שפּאס" געקאָנט דערלויבן. אסך מאל האָט ער דערפילט, אז די פיס ווילן אים מער נישט דינען, ער האָט דעמלט אוועקגעשטעלט דאָס קעסטל, זיך אוועקגעזעצט אויף דעם און געווארפן מיט די אויגן אויף אלע זייטן צו „עמעץ" קומט נישט אָן. געווען אָבער מאָמענטן, וועו די אויגן האָבן זיך געקלעפט און טוביה האָט אָנגעהויבן דרימלען. ביי אזא „חטא" האָט אים געכאפט פאסאלד. ביי אַן אויער האָט ער טוביהן אויפגעהויבן פון קעסטל, דערלאַנגט אַ באָקס מיט דער רעכטער האַנט אין דער לינקער באַק, טוביה האָט זיך א וואַקל געטאָן אויף רעכטס, און איידער ער האָט נאָך באַוויזן אומצופאלן, האָט ער שוין דערפילט דעם צווייטן באָקס אין דער רעכטער באַק. עטלעכע מאָל האָט זיך טוביה אונטער פאסאלדס קלעפ געווואַקלט פון לינקס אויף רעכטס און פון רעכטס אויף לינקס, ביז ער איז אומגעפאלן. פאסאלד כאפט אים פאר די פיס, הויבט אים אויף אין דער הויך און טראָגט אים שנעל אַוועק. טוביה שטרענגט זיך אָן אויפצוהויבן די הענט, כדי זיי זאלן זיך נישט נאכשלעפן אויף דער צעמענטענער פּאָדלאָגע. ער הויבט אויף די הענט און דריקט זיי צו די זייטן זיינע, אָבער זיי פאלן מאכטלאָז אראָפּ און שלעפן זיך ווייטער נאָך. ביי אַ נישט פולן פאס מיט קויל־גילזן שטעלט זיך פאסאלד אָפּ מיט זיין קרבן און וואַרפט אים אהין אריין מיטן קאָפּ אראָפּ. בלויז אַ האלבער קערפער איז אריין אין פאס. פאסאלד, משוגע פון זיין איבערמאכט איבערן קליינעם יונגל, הויבט אָן מיט איין האַנט דריקן טוביהס געשלעכט־אָרגאַן און מיט דער צווייטער האַנט הויבט ער אָן דריקן דעם צווייטן האלבן קערפער טיפער אין פאס אריין. טוביהס געוואלדן האָבן זיך דערטראָגן צו די ארבעטער, וואָס זענען געשטאַנען ביי די מאשינען, און דער רויש פון די אויטאָמאַטן וועדט איבערגעשטיגן פון דעם שרעקלעכן געליאַרעם פון די פרויען־ארבעטערינס. פאסאלד כאפט זיך אויף פון זיין ווילד־קייט, קוקט זיך ארום, ווי ער וואָלט געזוכט די „חוצפהדיקע" פרויען, וועלכע האָבן געוואגט איבערצורייסן זיין סאדיסטישן פארגעניגן, און גייט שנעל ארויס פון פאבריק־האל. פון דאַן אָן האָט דער קליינער טוביה זיינע מידע פיס נישט געוואלט מער פאָלגן און דערפילט זיינע פליכטן „בשלימות"...

יעדער טאָג, אָדער נאכט האָט געברענגט אַן אנדערע וויסטע בשורה: דאָ האָבן וועדקשוצן אריינגעשאָסן אין די פרויען־בארַקן דורך די פענצטער און עס זענען געווען קרבנות; דאָ האָט דער מייסטער הויזנער דערשאָסן אַ פרוי, ווייל זי איז געווען „פויל" צו דער ארבעט; דארטן האָט אַ וועדקשוץ דערשאָסן אַ יונגל, ווייל ער איז צו לאַנג געזעסן אין קלאָזעט; דאָ האָט קלעם

אַוועקגעפירט קראַנקע אויפן יידישן בית־עולם, ווו די ווערקשוצן האָבן זיי דערשאָסן; דאָרטן האָט אַ שיפורער מייסטער זיך אַרײַנגעכאַפט אין דעם פרויען־זאַל, זיך אויסגעקליבן דאָרט דאָס יונגסטע מיידל און זי אַוועקגעפירט אויף אַ גאַנצער נאַכט; דאָ האָט געשטאַפּאָ עמעצן אַוועקגעפירט, און יענער איז שוין מער נישט געקומען צוריק; דאָרט האָט מען אַרעסטירט דריי יונגע אַרבעטער פֿאַר „גנבענען" אַ פּאָר שטיקלעך ברויט און זיי אומגעברַאַכט; דאָ האָט שטיגלין (פֿאַרטרעטער פון ווערקשוץ־לייטער) צעשלאָגן מיט זיין שטעקן אַ פרוי, ביז זי האָט אָנגעהויבן חלשן, און דאַן ערשט האָט ער זי אַוועקגעשלעפּט און דערשאָסן; דאָ האָט דער ווערקשוץ מיכאל סקאלענקאָ געשלאָגן לײַבערמאַנען, אים אַוועקגעשלעפּט אין קעלער־בונקער און דאָרט צוזאַמען מיט שטיגליצס הילף פֿאַרפיניקט צום טויט. מען האָט אויפגעהערט גלויבן, אַז מען וועט דאָ קענען איבערלעבן, און עס האָט זיך בלויז געשטעלט די פֿראַגע: ווער פריער און ווער שפּעטער? פון צייט צו צייט האָט מען קלענערע גרופּעס אַסורים פֿאַרמאַכט אין אַ נישט פֿאַרענדיקטן באַראַק און פון דאָרט אַוועקגעפירט אין אַנדערע טויטן־לאַגערן.

* * *

די טעג אין לאַגער זענען „איינטאָניק", הגם עס קומען פּאָר אָפּטע אויפּטרייסלונגען. יעדן טאָג 5 אַזייגער פרי מוזן שוין אַלע זיין אויף דער ציללונג (אַפּעל). דער יידישער לאַגער־פירער מיט זיינע צוויי געהילפן פירן דורך די ציללונג אין דער אָנוועזנהייט פון ווערקשוצן און מייסטערס. יעדער „קאַפּאָ" מעלדעט די צאָל „העפטלינגען", פֿאַר וועלכע ער איז פֿאַראַנטוואָרטלעך, און שטעלט צו באַשטעטיקונגען פון אַ דאָקטאָר פֿאַר די קראַנקע פון זיין גרופּע, וואָס פעלן ביי דער ציללונג. דער ווערקשוץ־לייטער מיט שטיגליצן צום אַפּעל אויף אַ פּאָר סעקונדן צווינגט ער די פֿאַרשפּעטיקטע מענער זיי זאָלן אזוי לאַנג ווארפן זייערע היטלען אויפן דאַך ביז זיי בלייבן דאָרטן ליגן. נאָכדעם מוז דער „שולדיקער" זיך אַהין אַרויפדראַפּען אַראָפּצונעמען עס. פּאַרן זעלבן חטא צווינגט ער, אַז עלטערע פרויען זאָלן זיך אויסקלויבן פון די רייען יונגע יונגלעך און זיך מיט זיי קושן. פֿאַר ענלעכע „חטאים" צווינגט ער, אַז יונגע מיידלעך זאָלן דאָס זעלבע טאָן מיט עלטערע יידן. פֿאַרשפּעטיקטע ווערן אויך פֿאַרשריבן, כדי נאָך 12 שעה אַרבעט זאָלן זיי זיך אַליין מעלדן אויף דער ווערקשוצן־וואַכע און דאָרט „אייניקאַסירן" צו 25 און מער שמיץ. אייניקע קומען אָפּ בלויז מיט אַ „קראַטקע" (צייכנס אויפן געזעס) און אַנדערע וואַנדערן פון דער וואַכע גלייך אין שפּיטאָל אַריין. בעת די אַפּעלן פרוווון אויך אויס יונגע

ווערקשוצן זייער קונסט פון פֿאָרן אויף ראָווערן. זיגזאַגיש פֿאָרן זיי איבער די פּינגער פון די פּיס פון די אַסורים, בעת יענע שטייען אין אַ גראָדער ריי. וואָגט דאָן דער געליטענער אַ מורמל צו טאָן, באַקומט ער זיין פּסק אויפֿן אָרט, אָדער שפּעטער אויף דער וואַכע.

אין דער זעלבער צייט קומט פֿאָר אין שטאָט, אויסערן לאַגער, אַ שטאַרקער געיעג אויף יידן. די שטאָט־הויפּטמאַנשאַפֿט אַרדנט איין אַ ספּעציעלע יידן־העצעריש אויסשטעלונג א"נ „די יידישע וועלט־פּעסט", וווּ די יידן ווערן פֿאָרגעשטעלט פֿאַר געפֿערלעכע פֿאַרברעכער. דערביי זענען פֿאַרשפּרייט גע־ווארן אויפֿהעצעריש פּלוג־בלעטלעך און קאַלענדאַרן מיט קאַריקאַטורן, וועל־כע האָבן פֿאַרגעשטעלט די יידן ווי שווינדלער, פֿאַרברעכער, קאָמוניסטן און ווי אַזעלכע, וואָס הערשן מיט דער וועלט. עס ווערן געמשפט און דערשאָסן פֿא־ליאַקן, ביי וועלכע מען האָט געפונען אויסבאַהאַלטענע יידן. אין לאַגער בא־קומט זיך אַריין אַ בריוועלע פון דעם געווען אַקטיוון „זשאָבאָוויץ" אב־רהם קאַפּלאַן, וועלכער באַהאַלט זיך אויס ביי פּאָליאַקן, אַז זיין לאַגע איז אַ שווערע און מען זאָל געפונען אַן אופן, ווי ער זאָל זיך קאָנען אַריינבאַקו־מען אין „האַסאַג". אינגיכן אָבער איז דערהאַלטן געווארן אַ ידיעה, אַז דער אַקטיוור זשאָבאָוויץ אַבראַמעק קאַפּלאַן מיט נאָך יידן זענען דערמאָרדעט גע־ווארן אין אַ בונקער דורך אַ רויבער־באַנדע, בראש פון וועלכע עס איז גע־שטאַנען דער באַקאַנטער טשענסטאָכאָווער אַנטיסעמיטישער סוחר, וואַלאשטשיק, וואָס האָט נאָך פֿאַרן קריג אָנגעפֿירט מיט באָיקאָט־ און פּיקעטן־אַקציעס קעגן יידישע סוחרים (דאָס פּוילישע פֿאָלקס־גערעכט האָט די מערדער אויסגעמאָסטן די פֿאַרדינטע שטראָף). יידן, וואָס האָבן שוין נישט קיין אויסוועג אויף דער „אַרישער זייט", שמוגלען זיך אַריין אין די לאַגערן מיט פֿאַרטיעס פּוילישע אַר־בעטער, וואָס בארגן דערווייל אויס די יידן אַרבעט־קאַרטן פון קראַנק־געווארע־נע פּוילישע אַרבעטער. בכלל דאַרף מען דערמאָנען, אַז פּוילישע אַרבעטער האָבן אַריינגעשמוגלט פֿאַר די יידישע אסורים שפּייז, פֿאַפּיראָסן, פּעטס און אפילו מעדיקאַמענטן. פון די, וואָס האָבן אַקטיוו מיטגעהאָלפֿן איז געווען דער פּוילישער קאָמוניסט אימיאָלעק, וועלכער איז אין נאָמען פון פּפּר געשטאַנען די גאַנצע צייט אין קאָנטאַקט מיט די יידישע קאָמוניסטן. די יידן, וואָס שמוג־לען זיך אויף אַזאַ אופן אַריין אויף „ראַקווו", בלייבן דאָרטן, וויל מילהאָף נעמט זיי גלייך אַריין אין דער רשימה פון די יידישע אסורים און די דייטשן אויסער אים, ווייכן נישט וועגן דעם. ערגער איז מיט די, וואָס שמוגלען זיך אַריין אויף „פּעלצערע". דאָ ווערן זיי דורכן ווערקשוץ־לייטער איבערגעגעבן צו דער געשטאַפּאָ, וווּ זיי קומען אום. די שרעקלעכע לאַגע פון די יידן, וואָס

באַהאַלטן זיך אויס אויף דער „אַרישער זייט", נעמט אָפּ דעם דראַנג ביי די „האַסאַגאָווצעס" צו אַנטלויפן פון לאַגער, כאָטש די לאַגע דאָ איז אויך אַ שרעקלעכע. צווישן די אַנטלאָפענע פון לאַגער האָט זיך געפונען דער אַק-טיוער „זשאָבאָוויץ" מיכאל ווייסקאָפ, וועלכער האָט זיך געוואָלט פאַרייניקן מיט זיינע קאָמף-חברים אין די קאָנצענטראַלער וועלדער. ער האָט זיין ציל נישט דערגרייכט און אומגעקומען אויפן וועג.

אין דער זעלבער צייט קאָן מען אָבסערווירן אָט די נעגאַטיווע דערשיי-נונג: וואָר עס קאָן זיך באַנוצן מיט מער ניבול-פה פילט זיך אַלס „שטאַרקער" און עס אַנטוויקלט זיך אַ „קאָנקורענץ" אויפן דאָזיקן געביט. מען לערנט אפילו אויס שטיגליצן „געשמאַקע" וויצן. באַזונדערס האָט בײַם לערנען שטיגליצן די יידישע נבול-פה-אויסדרוקן זיך אויסגעצייכנט דער קליינער גליקסמאַן, וואָס איז, צולויב זיין דינען די ווערקשוצן מיט מסירות, געוואָרן שטיגליצעס ליבלינג און זיך אויך אָנגעהויבן איזדעקעווען איבער די אסורים.

דער ווייט גרעסטער טייל פון דעם בײַסל יידן איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גרויסער פאַרגליווערטער מרה-שחורהדיקער מאַסע. די קאַטאָרזשנע אַרבעט צווישן די גרויע פאַבריק-וועגן, די מערדערישע מייסטערס און ווערקשוצן; די שווערע מאַשינען, בײַ וועלכע מען מוז גאַנצע צוועלף שעה אַרבעטן שטייענ-דיקערהייט, צייטנווייז אַלס שטראָף בלייבן אויף נאָך אַ שיכט און נאָך דער צווייטער שיכט ערשט מוזן בלייבן אַרבעטן אויף נאָך צוועלף שעה מיט דער גרופע אַרבעטער, צו וועלכע מען געהערט, ווי אויך דער הונגער, מיט וועלכן בלויז אַ טיילל האָט זיך אַן עצה געגעבן — ברענגען זייערע טרויעריקע רעזול-טאַטן. מען מרעפט מענטשן איינגעטריקנטע, וואָס די הויט זייערע האַלט קוים איין די ביינער זאָלן זיך נישט צעפאַלן. מען טרעפט אויך אַזעלכע, וואָס שלעפן קוים זייערע, פון הונגער געשוואָלענע, פיס אין די גרויסע טרעפעס (שיך מיט האָלצערנע פאָדעשוועס), אָדער אין די „האָלענדערקעס" (שיך בלויז פון האָלץ). טובערקולאָז און אַנדערע מחלות האָבן דאָ זייער פעטן שניט. שמאַטענע מלבו-שים און האָלץ-שיך, געבראַנגטע פון אַנדערע אויסגעענדיקטע לאַגערן, איז דאָ די נאָרמאַלע קליידונג. מלבושים-סאָרטירער געפינען בריוועלעך, וואָס די פרי-ערדיקע, און איצט שוין דערהרגעטע אינהאָבער האָבן אין די קעשענעס אַריינ-געלייגט אין די לעצטע מינוטן פון זייער לעבן. זיי ווערן געכאַפט בעתן לייע-נען די בריוולעך און קומען אום.

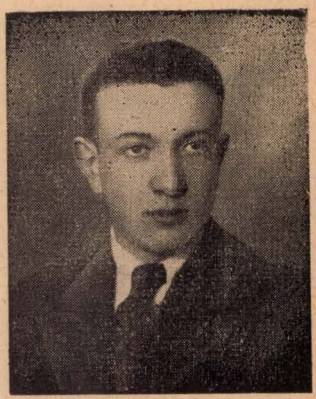
אַפאַטיע און רעזיגנאַציע האָבן זיך וואָס ווייטער אַלץ מער פאַרשפרייט און געהאַלטן אין איין באַהערשן וואָס מער אסורים. געווען אויך אַ זעלבסט-מאָרד-פאַל. עס האָט זיך אַ יונגער בחור, פייערמאַן, דערטרונקען אין קליינעם

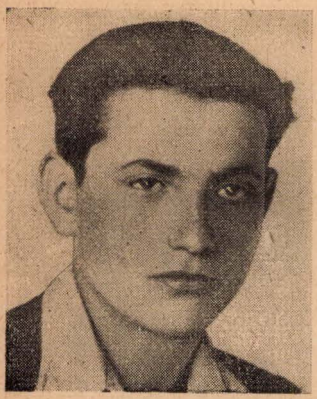
„זאשיא" רחל שאבשעווסקא

מיכאל ווייסקאף

אבראמעק ווייסקאף

לייזער שידלאווסקי

טייכל, וואָס פלײסט נאָענט פון דער פאַבריק־עלעקטראָווניע. און דאָך האָט אַ גרופּע עקשנותדיקע ווידערשטענדלער זיך באַמיט אַלץ צו טאָן צו פאַרטרייבן דעם יאוש. עס פלעגן פאָרקומען אין די באַראַקן פאָלִיטישע שמועסן, איינגע־אָרדנטע דורך די אונטערערדישע טוער פאַר ענגע קרייזן און אויך אָוונטן פון געזאַנג און רעציטאַציעס. די אויספירער פון אַזעלכע קולטור־אָוונטן, אָדער קולטור־זונטיקן זענען געווען די עטלעכע לעבנגעבליבענע זינגערינס פונעם גע־וועזענעם „טאָז"־כאָר און די צוויי ברידער יאַקובאָוויטש.

אין אַ צייט ארום האָט מען גענומען אויסשטיין געבראַנטע צרות פון דעם נייעם ווערקשוץ־לייטער הערמאַן. ער איז פון פאַך געווען אַ פעלדשער און געהאַלטן, אַז ביי יעדער אָפּעראַציע אין לאַגער־שפיטאָל דאַרף ער אַסיסטירן. צו די דאָזיקע אָפּעראַציעס פלעגן קומען אויך אַנדערע דייטשע גדולים און דער דאָקטאָר־כירורג האָט געדאַרפט דורכפירן אַ „פראַקטישע לעקציע". די קראַנקע פלעגן אין אַזעלכע פאַלן באַקומען גרעסערע דאָזעס שלאָף־געטראַנק, כדי דער כירורג זאָל זיין „לעקציע" קענען לענגער פאַרציען. אָפט זענען אַזעלכע „לעק־ציעס" געווען געלונגענע, די אָפּעראַציעס האָבן זיך איינגעגעבן (דער הויפט־דאָקטאָר — דער כירורג, שפּערלינג, איז געווען אַ פעיקער פאַכמאַן), דער חולה האָט אָבער באַצאָלט מיטן לעבן. נישט קיין קלייניע שולד האָט אין אַזעלכע פאַלן געטראָגן שפּערלינג אַליין. אין זיין אַרויסגעוויזענער אונטערטעניקייט צו די דייטשן האָט ער זיך געקאָנט דערלויבן, נאָך אַ פאַרנדיקטער אָפּעראַציע אויף דער בלינדער קישקע, צו עפענען נאָכאַמאָל דעם בויך ביים חולה, כדי פאַר די פאַרשפּעטיקטע דייטשע „אַסיסטענטן" צו דער אָפּעראַציע דעמאָנסטרירן זיינע פאַך־קענטענישן. אין לאַגער האָט מען אַ סך גערעדט וועגן דער שולד פון שפּערלינגן אינעם טויט פון אַ געווייסער בראָנקע באַים, וואָס איז אָפּע־רירט געוואָרן דורך אים און צוליב זיין אופן פון אַדורכפירן די אָפּעראַציע איבער איר, איז זי שפּעטער, אַפּליגנדיק אין שפיטאָל עטלעכע טעג, געשטאָרבן. שפּערלינג איז געווען איינער פון די געצייטלטע יידן אין לאַגער, וואָס האָט אַרויסגערופן צו זיך אַ שנאה פון דעם גרעסטן טייל אסורים. פון די גרויסע זאַפאַס מעדיקאַמענטן, וואָס האָבן זיך געפונען אין דער לאַגער־אַפּטייק, וועלכע האָבן נאָך געשטאַמט פון די אַפּטייקן ביים יודענראט און ביים „טאָז" אין גרויסן געטאָ און שפּעטער אין קלייניעם געטאָ, ווי אויך פון דערהאַלטענע מעדיקאַמענטן פון קראַקעווער „יוס", האָבן די אסורים זעלטן גענאָסן; אפילו פּראָשקעס קענן קאָפּווייטיק האָבן זיי זעלטן באַקומען. דאָקטער שפּערלינג מיט אַ ברייטער האַנט געטיילט די טייערסטע ספּעציפיקן פאַר דייטשן און ווערקשוצן. זיין אונטערגעאָרדענטן פערסאָנאַל האָט ער באַהאַנדלט נישט בעסער

ווי דער ערגסטער דייטשער מייסטער, באַזונדערס האָט ער זיך איזדעקאוועט איבער זיינע אונטערגעאָרדענטע יידישע דאָקטוירים און קראַנקנשוועסטער. אין אַ בעסערער לאַגע האָבן זיך ביי אים געפונען זיינע אונטערגעאָרדנטע פיזישע אַרבעטער פון פערסאָנאַל, וועלכע ער האָט זיך טאַקע דערלויבט צו שלאָגן אין מאָמענטן פון אויפרעגונג און דאָך טאָן פאַר זייערט וועגן עפעס גוטס אויך, באַזונדערס אין די מאָמענטן, וועו ער איז געווען גוט געשטימט, זיך באַרימט פאַר זיי מיט זיינע אייגנפאַלן און אויפטוען און אויסגעלאָדן זיין לעקסיקאָן, וואָס האָט פילפאַכיק איבערגעשטיגן דעם לעקסיקאָן פון די באַרימטע נבול־פהניקעס אין לאַגער.

* * *

די טראַגישע לאַגע פון די יידן אין „האסאג" האָט דאָך נישט אָפגעטויט ביי אַלעמען דעם דראַנג צום לעבן און אויך נישט אטראפירט ביי אַלעמען די מענטשלעכע געפילן און בריידערלעכע סאָלידאַריטעט. די ערשטע, וועלכע האָבן אָנגעהויבן אַריינשיקן הילף אין לאַגער פון „האסאג־אַפּאַראַטנבוי", זענען געווען די „גאַריבאַלדטשיקעס"—די קליינע צאָל יידן, וואָס זענען געווען קאָשאַרירט אויף גאַריבאַלדי־גאַס. די דאָזיקע גרופע יידן האָט געגנבעט אין די מאַגאַזינען פון דער שוץ־פּאָליציי מלבושים אין סחורות און אויף פאַרשידענע אופנים פאַרקויפט צו פּאָליאַקן. די „גאַריבאַלדטשיקעס" האָבן זיך באַשטייערט לטובת די יידן פון „האסאג" און אַהין אַריבערגעשיקט צו די, דורך זיי, באַשטימטע פאַרטרויונג־מענער: יחיאל גאמולינסקי און איטשע ברענער, וועלכע פלעגן די צוגעשיקטע סומען פאַרטיילן צווישן הונגער־ליידנדיקע און צווישן די, וואָס די „גאַריבאַלדטשיקעס" האָבן אָנגעוויזן לויט זייער צוגעשיקטער רשימה. אויסער דעם האָט זיך אין לאַגער גופא אָרגאַניזירט אַ גרופע פרויען, וועלכע האָבן געזאַמלט וואָכן־אָפּצאָל, פאַר וועלכן זיי האָבן אָנגעהויבן פירן אַ קיך פאַר קינדער און קראנקע. ביי דער דאָזיקער אַרבעט האָבן אַסך איניציאַטיוו אַרויס־געוויזן די פרויען: פעלאַ אפמאַן און זאַשאַ וועקשטיין.

* * *

נאָך דער ליקווידאַציע פון קליינעם געטאָ איז די פאַרבינדונג מיט דער יידישער אונטערערד אין וואַרשע איבערגעריסן געווארן. שוין אין דעם צווייטן חודש נאָך דער ליקווידאַציע האָט די קוריערין פון וואַרשע מינדזשיזשעצקאַ („ולאַדקאַ") אויסגעפונען דעם בונקער פון די קאָמף־גרופן אין די קאניעצפּאָליער וועלדער און דורך דער גרופע אָנגעבונדן אַ קאָנטאַקט מיט „יאַצעק", וואָס איז געווען קאָשאַרירט אין לאַגער פון "האסאג־אייזנהוטע". דורך „יאַצעקס" פאַר־מיטלונג האָט „ולאַדקאַ" אויך געפונען אַ קאָנטאַקט מיט די טשענסטאָכאָווער

אונטערערדישע טוער, וואָס האָבן זיך געפונען אין לאַגער פון „האַסאַג-אַפּאַראַטנבוי". „וולאַדקאַ" האָט אָנגעהויבן אַריינשיקן אין די לאַגערן געלט און ליטעראַטור. פון דעמלט אָן האָט די קאָאָרדינאַציע פון די לינקע אונטערערדטוער אין לאַגער פון „האַסאַג-אַפּאַראַטנבוי" איבערגענומען כּמעט די גאַנצע אויסהאַלטונג פון דער אומלעגאַלער קיך און זי פאַרגרעסערט אַזוי, אַז כּמעט אַלע קראַנקע, קינדער און יוגנטלעכע האָבן פון איר געגאָסן. אַ פּוילישע אונטערערדישע טוערין פון טשענסטאָכאָוו, פרוי דזיובאַ, האָט אויך אייניקע מאָל אַריינגעברענגט געלט אין לאַגער אַריין. די פרוי דזיובאַ פלעגט זיך אַריינבאַקומען אויף דער „קאָאָניע", איבערגעבן דאָס געלט דעם טוער העלמאַן און ער פלעגט דאָס איבערענטפערן די אונטערערדישע טוער אין לאַגער. די קעכין און די פירערין פון דער קיך אין שפּיטאָל איז געווען די קראַנקנשוועסטער מאַניע אַלטמאַן (פון דער היים – קאַלין), און איר האָבן מיטגעהאָלפן די אַנדערע קראַנקנשוועסטער, וואָס האָבן דאָרט געאַרבעט. צוליב דעם, וואָס די קראַנקע האָט זיך זעלטן איינגעגעבן צו דער צייט אַרויסבאַקומען די נויטיקע מעדיקאַמענטן פון לאַגער-אַפּטייק, האָבן די דאָקטוירים פשיראָווסקי און לונסקי אָנגעוויזן וואָס פאַראַ מעדיקאַמענטן זענען פאַר וועלכן קראַנקן נויטיק, און דורך באַקאַנטע פּוילישע אַרבעטער אין פאַבריק פלעגן עס איינגעקויפט ווערן אין שטאָט און אַריינגעשמוגלט ווערן אין לאַגער.

* * *

אַ הילף-טעטיקייט אין אַ קליינעם מאַשטאַב האָבן אויך געפירט די רעליגיעזע יידן. בראש פון דער רעליגיעזער גרופּע זענען געווען: נח עדעלסט און יחיאל לאַנדוי. עס איז אויך געווען אַ קליינע גרופּע יוגנטלעכע, געווענען „זשאַבאָווצעס", וועלכע האָבן זיך איינגעאָרדנט אַ קאָלעקטיוו לעבן. בראש פון דער דאָזיקער גרופּע זענען געווען: נאַטקע וויערניק (יאצעקס פרוי), אַבראַמעק טשאַרנע און רוזשקע דזיאַלאָווסקאַ – „דאָס מאַמעלע" (דעם נאָמען „מאַמעלע" האָט זי באַקומען פאַר איר אָפּפערווילליקייט און מאַמישער זאָרג, וואָס זי האָט אַרויסגעוויזן צו די חברים). אַבראַמעק און רוזשקע האָבן געהערט צו דער פּ. פּ. ר.-גרופּע. אַ צווייטע גרופּע, וואָס האָט געפירט אַ קאָלעקטיוו לעבן, איז געווען אַ בונדישע. אין שפּיץ פון דער דאָזיקער קאָלעקטיווער גרופּע זענען געשטאַנען עלי שטיינין, לייב לעבער, יאָסל קרויזע און דער בעקער-אַרבעטער בצלאל אַלטמאַן. יידישע טוער האָבן אויסגענוצט זייער קאַנטשאַפט מיט פּוילישע אַרבעטער, וואָס זענען געווען באַשעפטיקט אין די פאַבריקן „פעלצער" און „ראקווי", און די דאָזיקע אַרבעטער האָבן אַריינגעשמוגלט פאַר די יידן: שפּייז, מעדיקאַמענטן, לעגאַלע דייטשע צייטונגען, אומלעגאַלע

לייטעראַטור און דאָס אַלץ, וואָס איז אָנגעקומען פון וואַרשע מיט די קוריערן. דורך דער פאַרמיטלונג פון פוילישע אַרבעטער איז אויך אָנגעקניפט געוואָרן א קאָנטאַקט צוויטן די יידן פון איין לאַגער מיט די יידן פון צווייטן לאַגער.

* * *

דער לאַגער-רעזשים, וואָס האָט דערפירט דערצו, אַז קראַנקע מיט הויכער טעמפּעראַטור האָבן מורא געהאַט זיך אָנצוגעבן פאַר קראַנקע און מיט די לעצטע כוחות אַפילו וויייטער געשטאַנען ביי די מאַשינען; די פיין און באַליידיקונג, וואָס עס איז אויסגעקומען איבערצוטראָגן מצד יעדן מייסטער און פון יעדן לאַגער-שומר; דער הונגער און די אומזיכערקייט מיטן היינט און מיטן מאָרגן — דאָס אַלץ האָט דערפירט צו א שטאַרקער אָפּאַטיע, וואָס האָט זיך געהאַלטן אין איין אויסבריטערן. די טעטיקייט אָבער פון די אונטערערדישע קעמערלעך האָט אַריינגעבראַכט די מאָמענטן, וועלכע עס האָבן זיך באַוויזן סאָוויעטישע אַראָפּלאַנען. ווי נאָר די פאַבריק-סירענעס האָבן אויפגעהויבן זייער טרויעריקן אַלאַרם און די לאַגער-שומרים מיט די מייסטערס זענען אַנטלאָפן אין די לופט-שוץ-קעלערן, האָבן די יידן זיך דערפילט, ווי זיי וואָלטן א נייע נשמה באַקומען, מען האָט זיך דערפילט עפעס פרייער. אייניקע האָבן אָנגעהויבן גלויבן, אַז עס וועט פאָרט נעמען א סוף צו די גרענעצלאָזע צרות, און אַנדער האָבן געהאָפט, אַז די פאַבריק וועט באָמבאַרדירט ווערן און מען וועט זוכה זיין אומצוקומען אונטער די פאַבריק-חורבות און נישט פון די פאַרברעכערישע דייטשע הענט...

אין די פינצטערע נעכט פלעג מען נישט קאָנען איינשטיין ביי די מאַשינען און אויך נישט איינלייגן אין די באַראַקן. יעדער האָט געוואָלט ווישן, וואָס עס קומט פאָר אין דרויסן. אין די באַראַקן זענען אַלע מאָל אַנדערע אַראָפּגעקראָכן פון די פריטשעס און בגנבה געכאַפט א קוק, ווי עס זעט אויס אין דרויסן. אין פאַבריק ווידער האָט זיך יעדע פאָר מינוט אַן אַנדער אַרבעטער אָפּגעריסן פון דער מאַשין און זיך אַרויסגעשאַרט אין דרויסן. מען האָט געוואָלט ווישן ווי עס זעט אויס, וועלכע די גרויסע און לאַנגע פייערדיקע פינגער פון די דייטשע פראָזשעקטאָרן טאַפּן אין די פינצטערע הימלען, זוכן אוֹן זוכן. אָט די דאָזיקע לאַנגע פייערדיקע פינגער, וואָס האָבן נאַכט-בייַ-נאַכט געזוכט אין די הימלען, האָבן אָנגעווארפן א פחד אויף די דייטשן און אַרויסגערופן האָפענונג און פריידיקע הערץ-קלאַפונג ביי די יידן. און אפשר דאָך — האָבן פיל געטראַכט און זיך געטרייסט. אפשר דאָך וועט דער שרעקלעכער גיהנום זיך פאַרענדיקן? אַלע זענען געווען זיכער, אַז די סאָוויעטישע „פייגל" וועלן סוף-

פֿל סוף ברענגען די אויסלייזונג. די דאָזיקע געפילן ווערן אויך געשטאַרקט מיט די ידיעות, וואָס די אַריינגעשמוגלטע לעגאַלע און אומלעגאַלע צייטונגען ברענגען טאָג-טעגלעך וועגן זיגרייכן מאַרש פֿאָרויס פון דער רויטער אַרמיי.

* * *

יאַנואַר 1944 הויבן אָן אָנקומען טראַנספּאָרטן יידן פון לאָדזשער געטאָ און אויך פון פּלאַשאָווער לאַגער. די יידן אין לאַגער פון „האַסאַג-אַפּאַראַטנבוי" זאָגן זיך אָפּ פון זייערע פּאָרציעס ברויט לטובת די אָנגעקומענע. די יידן פון לאָדזש זענען גליקלעך, זיי האָבן שוין פון לאַנג נישט געזען פּאַר זיך אַזויפיל ברויט ווי זיי באַקומען דאָ. די מיינונגען צווישן די טשענסטאָכאָווער אין לאַגער און די געבּרענגטע יידן פון לאָדזשער געטאָ זענען פאַרשידן: די לאָדזשער האַלטן, אַז אין פאַרגלייך מיט דער לאַגע, וואָס הערשט אין לאָדזשער געטאָ, איז אין „האַסאַג" אַ גן-עדן. דאָ עסן זיי צו דער זעט... די טשענסטאָכאָווער יידן האַלטן, אַז דאָס ברענגען נאָך יידן איז אַ סימן, אַז מען שאַפט דאָ אַ נייעם זאַמל-פונקט, וווּ מען וויל אַלעמען אומבּרענגען. דער וועקשון-לייטער מעלדעט, אַז די געקומענע פון לאָדזש האָבן רעכט צו שרייבן בריוו אַהיים און זיי וועלן אויך קאָנען באַקומען פון דאָרט ענטפערס. די לאָדזשער נוצן אויס די געלעגנהייט, שרייבן אַהיים וועגן „גליק" זייערן און באַקומען טאַקע תשובה. ביי די לאָדזשער שטאַרקט זיך דער גלויבן אין זייער נייעם „גליק", און ביי די פּרידערדיקע „האַסאַגאָווצעס" שטאַרקט זיך דאָס געפיל, אַז דאָס דערלויבן צו פּירן קאָרעספּאָנדענץ איז אויסגערעכנט אויף אַריינצונאַרן נאָך יידן פון לאָדזש און זיי דאָ אומצוברענגען. דאָס קאָרעספּאָנדירן וועלט אינגיכן פאַרוועלט און די געמיטער ווערן שווערער אויך ביי די ניי-צוגעקומענע פון לאָדזש און פּלאַשאָוו.

* * *

צוליב דעם, וואָס אָנהויב 1944 האָט מען געבראַכט טראַנספּאָרטן יידן פון פּלאַשאָווער לאַגער און פון לאָדזשער געטאָ, האָט זיך די צאָל יידן אין די טשענסטאָכאָווער לאַגערן פאַרגרעסערט און עס זענען אַנטשטאַנען נאָך צוויי אַמוניציע-פאַבריקן און נאָך צוויי לאַגערן פאר יידן: „טשענסטאָכאָוויאַנאַ" און „האַסאַג-וואַרטאַ". די רעזשימען אין די ניי-אַנשטאַנענע לאַגערן זענען פיל שווערער, ווי אין די צוויי פריערדיקע. באַזונדערס שווער איז די לאַגע פון די „האַסאַגאָווצעס" אין לאַגער פון „וואַרטאַ", וווּ עס באַשוווערט נאָך מער די לאַגע זייערע דער דאָרט באשטימטער יידישער לאַגער-פירער, אַ דייטשער ייִד, יאָלעס.

יולי 1944, צוליב דער אָפענסיווע פון דער רויטער אַרמיי ווערן אין סקאַרזשיסק אויף שנעל ליקווידירט דורך די דייטשן די אַמוניציע-פאַבריקן. אויך

די יידן לאַגערן דאָרטן ווערן ליקווידירט. די מאַשינען פון דאָרט ווערן גע־ברענגט קיין טשענסטאָכאָוו און עס ווערט אויך אַהער געשיקט אַ געוויסע צאָל יידן פון די סקאַרזשיסקער לאַגערן. אין אַלע פיר טשענסטאָכאָווער לאַגערן זיך די צאָל יידן פאַרגרעסערט, און נאָכן איבערשיקן אַ געוויסע צאָל פון די ניי־געבראַנגטע יידן קיין דייטשלאַנד, בלייבן נאָך אין די טשענסטאָכאָווער לאַגערן אַן ערך פון 11000 יידן. די גאַנצע מאַכט איבער די לאַגערן: „האַסאַג־וואַרטע" און האַסאַג־אַפּאַראַטנבוי" האָט איבערגענומען דער געווען־טער דייטשער לאַגער־פירער און ווערקשוץ לייטער אין סקאַרזשיסק, דער טרויעריק־באַוווסטער סאדיסט און מערדער, בארטענשלאגער, וועלכער האָט זיך נאָך אין סקאַרזשיסק בארימט געמאכט מיטן מאָרדן מאסן יידן און דער עיקר מיט די נאכט־הוליאנ־קעס, וואָס ער פלעג דאָרטן איינאָרדנען. בעת אַזאַ „הוליאַנקע" פלעג ער דאָרט מאַכן אַן אַפעל פון פרויען, אויסקלויבן די יונגסטע און שענסטע, אָפ־האַלטן זיי אַ גאַנצע נאכט צו דער דיספּאָזיציע פון זיינע שיכורע קאַמעראַדן און אינדערפרי זענען די דאָזיקע פרויען דורך אים אַליין דערמאָרדעט געוואָרן. אָט דער דאָזיקער סאַדיסט האָט אָנגעהויבן הערשן אין די צוויי טשענסטאָכאָ־ווער לאַגערן און איינפירן זיינע באַקאַנטע פיניקונג־מעטאָדן.

* * *

20־טער יולי 1944. אייניקע יידן פון דער נאַכט־שיכט אויף „האַסאַג־אַפּא־ראַטנבוי" קומען צולויפן אין די בּאַראַקן און גיבן איבער, אַז די מייסטערס היטן נישט אַזוי שטאַרק ביי דער אַרבעט און האַלטן זיך אין איין סודען. אַנ־דערע גיבן איבער, אַז זיי האָבן אויפגעכאַפּט שמועסן צווישן די מייסטערס ווען עפעס אַן אַטענטאַט. קיינער ווייסט אָבער נישט גענוי ווען וואָס פאַר אַן אַטענטאַט עס האַנדלט זיך. מען שלאָפּט נישט און מען וואַרט מיט אומגעדולד אויף דעם, וואָס דער פרימאָרגן וועט מיט זיך ברענגען. אויפצומאָרגנס פאַרטאָג זענען אַלע יידן אַרויס צום אַפעל פריער ווי געווינלעך. די מייסטערס דרייען זיך אַרום באַזאָרגט און די יידן פילן זיך עפעס דרייסטער. מען ווייסט שוין, אַז עס איז פאַרגעקומען אַן אַטענטאַט אויף היטלערן, און די דאָזיקע קלאַנגען גייען איבער פון מויל צו מויל. יעדער איינער קלאַמערט זיך אין דער נייער האָפענונג און שטעלט פעסט, אַז דער לאַגער־רעזשים איז שוין שוואַכער געוואָרן. עס זענען אַזוי אַריבער צוויי מעת־לעת. מען ווייסט שוין אַלץ, וואָס ס׳איז גע־שען און די האָפענונגען זענען צעריינען געוואָרן. מען האָט אויפסניי דערפילט דעם מערדערישן לאַגער־רעזשים און די אַנטוישונג האָט נאָך שווערער געמאַכט די געמיטער. דאָך קלאַמערן זיך פיל אין דעם גלויבן: אויב מען האָט די יידן אין די סקאַרזשיסקער און פּלאַשאָווער לאַגערן נישט אויסגעענדיקט, נאָר אי־

בערגעשיקט אין די טשענסטאָכאָווער לאַגערן, וועט מען אויך אין טשענסטאָ־כאָו די יידן שוין נישט אומבאַרעכנגען. אַזוי האַלטן זיך אין איין ענדערן די אויסטייטשונגען פון יעדער באַזונדערער געשעעניש און צוזאַמען מיט דעם אויך די שטימונגען.

אין יולי 1944 איז דער קאָנטאַקט מיט וואַרשע אינגאַנצן איבערגעריסן גע־וואָרן און די הילף־טעטיקייט האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף אַ געוויסע צייט. אין לאַגער גופא האָט מען שוין געפירט די הילף־אַרבעט מיט די לעצטע רעזערוון. סוף 1944 האָבן די וואַרשעווער יידישע אונטערערדישע אָרגאַניזאַציעס אויפסניי געשיקט אַ קוריער „סטעפאַן" און אויפסניי אָנגעקניפט אַ קאָנטאַקט מיט דער לאַגער־אונטערערד. עס זענען דערהאַלטן געוואָרן בריוו, לייטעראַטור, צען טויזנט גילדן שטיצע פאַר סתם־יידן און ספעציעלע פאָנדן פאַר חברים, וואָס ווילן אַנטלויפן פון די לאַגערן. צוזאַמען מיט דעם אַלעם זענען אויך דערהאַלטן גע־וואָרן צוויי בריוו וועגן לִיקווידאַציעס פון די יידן אין די לאַגערן פון פּיאַנקע און טראָווניק און אַן אויפפאָדערונג, אַז אויב מען איז נישט צוגעגרייט צו אַ באַוואָפנטן אַרויסטריט, זאָלן די אַקטיוויסטן אַנטלויפן. דאָס איז געווען דער לעצטער גרוס, וואָס איז דערהאַלטן געוואָרן פון דרויסן ביזן מאָמענט, וועו די רויטע אַרמיי האָט פאַרנומען טשענסטאָכאָוו און מיר זענען באַפרייט געוואָרן.

אונטערערדישע ארבעט אין „האסאג" און אין די קאָניעצפּאָל'יער וועלדער

דעם 25־טן יוני 1943, אין דער זעלבער צייט וועו שוץ־פּאָליציי און געש־טאַפּע זענען איבערגעפאַלן די בונקערס פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע אין קלייַנעם געטאָ, זענען אַלע יידישע אַרבעטער, וואָס האָבן זיך געפונען בייַ דער אַרבעט אין די אַמוניציע־פאַבריקן, דאָרט פאַרהאַלטן געוואָרן און נישט צוריקגעלאָזט אין געטאָ. אויף „האַסאָג־אַפּאַראַטנבוי" האָט דער דאָרטיקער הויפּט־דירעקטאָר ליהט דורכגעפירט אַן אַפּעל פון אַלע יידישע אַרבעטער און זיי געמאָלדן, אַז „דאָס קומען פון די יידן צוריק אין געטאָ קומט נישט מער אין באַטראַכט". צווישן די פאַרהאַלטענע אַרבעט־גרופן אין די אַמוניציע־פאַבריקן האָבן זיך געפונען עטלעכע טיכטיקע מיטגלידער פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע, וואָס האָבן דאָרט געהאַט ספעציעלע אויפגאַבן אין שייכות מיט דער גראַנאַטן־אויסאַרבעטונג. צו זיי זענען שפּעטער נאָך צוגעקומען די קעמפער און טוער פון דער אונטערערדישער באַוועגונג, וועלכע זענען על־פּי־נס נישט דערהרגעט געוואָרן בעת דער לִיקווידאַציע פון קלייַנעם געטאָ. אויך אין די וועלדער

זענען געבליבן 23 קעמפער, וועלכע האָבן זיך אויפגעהאַלטן אויף דריי באַזונדערע פונקטן.

די ערשטע צוויי־דריי וואָכן האָבן די קעמפער אין די לאַגערן נישט אַרויסגעוויזן קיין שום טעטיקייט ביי אייניקע האָט זיך קאָנטיק אָנגעזען אַ דעפרעסיע. און אַנדערע האָבן זיך ווי געשעמט מיט דעם, וואָס זיי זענען געבליבן לעבן, אויסדריקנדיק אויף די זעלטענע און קורצע צוזאַמענטרעפן זייערע קנאה־געפילן צו די, וועמען דער גורל האָט יאָ דערמעגלעכט אומצוקומען אין קאַמף. ביסלעכווייז האָבן זיך אין די לאַגערן פון „האַסאַג־אַפאַראַטנבוי" און „האַסאַג־אייזנהוטע" אָננעהויבן שאַפן גרופן, וועלכע האָבן אָנגעהויבן פירן אַ געוויסע טעטיקייט.

דער סאַמע אַקטיווסטער — אין פאָליטישן זין — עלעמענט איז געווען די ענגע קאָמוניסטישע גרופע, וועלכע איז באַשטאַנען פון עטלעכע־און־דרייסיק פערזאָן, אייגעטיילט אין פינף קעמערלעך. אין שפיץ פון דער דאָזיקער אָרגאַניזאַציע זענען געשטאַנען: שטיינברעכער, וועלכער איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער אַרבעט, וויינרייך (אומגעקומען שפעטער אין בוכענוואַלד), יאַדזשאַ (איטא) ברענער, שטראַסבערג און שוויערטשעווסקי. די אָרגאַניזאַציע פלעג באַאַרבעטן פאָליטישע רעפעראַטן און געפירט אַ סאַבאָטאַזש־אַרבעט אין דער פראָדוקציע. אַרום דעם קערן האָבן זיך גרופירט סימפּאַטיקער. צו די טעטיקסטע אַקטיווויסטן האָט געהערט דער קאָמוניסט קובאַ לִיפשטיין. אין „האַסאַג" איז דערגרייכט געווארן אַן אייניהייטלעכער פראָנט, און שפּיץ פון וועלכן עס איז געשטאַנען אַ קאָמיטעט מיטן פאָלגנדיקן צוזאַמענשטעל: שטיינברעכער און וויינרייך (פּפּר), דיאַמאַנד (השומר הצעיר), שימאָנאָוויטש (לינקע פ"צ) און ל. ברענער (בונד). צו די איבערגעגעבנסטע אומפּאַרטייאישע אַקטיווסטן פון דער וידערשטאַנד־באַוועגונג האָט דאָ געהערט דער אַרבעטער יוזעפאָוויטש, אַ שלאָסער־מעכאַניקער, וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט אין סאַבאָטאַזש־אַרבעט, ווי אויך די קעמפער: הלל פרידריך, מלאָדינאָוו, וואלטשינסקי, פראָזער, צימערמאַן, ווערניק, יאַצעק א. אַ. די ערשטע צייט איז פאַרבינדונג־מאַן צווישן די לאַגער־גרופן מיט דער קוריערין פון דער וואַרשעווער אונטערערד געווען דער פּויליישער אַרבעטער יאַן ברוסט, וועלכער פלעג אַלץ, וואָס „וולאַדקא" פון וואַרשע האָט אים איבערגעגעבן, אַריינשמוגלען אין דער פאַבריק „ראַקוו" און דאָרט עס איבערענטפערן וועריקן. די יידישע חברים פון דאַנען פלעגן שוין דורך דעם פויליש אַרבעטער וויטצעך נאַביאַלעק אַרויסשיקן אַלץ, וואָס איז געווען באַשטימט פאַר אונדז אויף די „פעלצערע". וויטצעך פלעג דאָס איבערגעבן זיין ברודערן־זון, עוגעניוש נאַביאַלעק, וואָס האָט געאַרבעט אויף די

„פּעלצערע". עוגעניש פּלעג דאָס אהין אַריינשמוגלען און אונדז איבערגעבן. די אָפּטע רעוויזיעס, וואָס זענען דורכגעפירט געוואָרן ביי די פּוילישע אַרבעטער בעתן איבערטרעטן דאָס פּאַבריק-טויער, האָבן געפּאָדערט אַ סך פּאָרזיכט. אַ לענגערע צייט איז דאָך אַלץ אַדורכגעגאַנגען בשלום. איין מאָל, בעת ברוסט האָט געהאַט מיט זיך בריוו און געלט, איז דורכגעפירט געוואָרן אַ זייער שטרענגע רעוויזיע. ברוסט באַמערקנדיק ווי מען קאָנטראָלירט אַרבעטער, וואָס שטייען פּאַר אים, האָט זיך גלייך אָנגעהויבן צוריקציען פון טויער און פּאַרניכטעט די בריוו. ווערקשוצן האָבן דאָס באַמערקט און אים געוואָלט פּאַרהאַלטן. ער האָט אָנגעהויבן אַנטלויפן. די ווערקשוצן האָבן אָנגעהויבן נאָכשיסן, און ברוסט איז געפאַלן אַ שווער פּאַרוווּנדעטער. די בריוו זענען דאַן שוין געווען צעריסן אויף קלייניע שטיקעלעך און צעזייט מיטן ווינט. עטלעכע שטיקלעך פון די בריוו, וואָס זענען ביי אים נאָך געבליבן בעתן פּאַלן האָט ער אַראָפּגעשלינגען. דאָס געלט אָבער האָט מען ביי אים געפונען און צוגענומען. דער יידישער פּאַרבינדלער „יאַצעק" איז ווען דעם תיכף געווויער געוואָרן און האָט אַרויסגעשיקט פון זיינע רעזערוון אַ סומע געלט, כדי אָפּצוראַטעוון ברוסטן. די וווּנד איז אָבער געווען אַזאַ געפערלעכע, אַז קיין שום דאָקטאָר האָט אים נישט געקאָנט אָפּראַטעוון. אין אַ פּאָר טעג אַרום איז יאַן ברוסט געשטאָרבן. ער איז אומגעקומען אויפן פּאָסטן, טראָגנדיק הילף די יידן. נאָך דעם דאָזיקן טראַגישן פּאַל איז דער קאָנטאַקט איבערגעטראָגן געוואָרן אויף די „פּעלצערע". דער פּאַרבינדונג-מאַן איז דאָ געווען דער פּוילישער מייסטער מענדזשער און זיין טאָכטער, וועלכע זענען נאָך פון פריער געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט דעם שניידער-אַרבעטער יאַנקל גוטמאַן.

די הילף-טעטיקייט האָט זיך דערווייל געהאַלטן אין איין אויסבריטערן. כדי פון דער הילף זאָלן קאָנען גינניסן אויך אַזעלכע, וועלכע מען האָט נישט געקאָנט אַריינציען אין קאָנספיראַטיווער אַרבעט, פלעגן די אייגענע זיכערע גרופּן-פירער, „קאַפּאָס", וועלכע האָבן מיטגעאַרבעט אין דער אונטערערדישער באַוועגונג, באַקומען געוויסע סומעס געלט אויף אייגנצוקויפן ברויט און פּאַרטיילן צווישן זייערע גרופּעס אַרבעטער און אויף אייגנצושאַפן ספּעציעלע מיטאָגן פּאַר די קראַנקע אַרבעטער פון זייערע גרופּן. געווען אויך אַזעלכע טוער, וואָס האָבן געהאַט צו זייער דיספּאָזיציע סומעס געלט און זיי פלעגן דאָס, אונטער דער פּאָרם פון אויסבאָרגן מענטשן אויף אָפּצונעמען נאָכן קריג, פּאַרטיילן צווישן אַזעלכע נויט-ליידנדיקע, וועלכע האָבן נישט געדאַרפט וויסן, פונוואַנען דאָס געלט שטאַמט. נאָכדעם ווי עס זענען אָנגעקומען די יידן פון לאָדזשער געטאָ און שפּעטער פון סקאַרזשיסק, האָט די הילף-אַרבעט געמוזט ווערן אינ-

טענסיוער, הגם די מיטלען זענען געווען געגנוג באַגרענעצט. מיט דער הילף אַרבעט צווישן די אסורים פון סקאַרזשיסקער לאַגער האָבן זיך פאַרנומען עט לעכע מאַן מיטן אינזשיניער אפרת בראש, וועלכע זענען געווען באַפולמעכטיקט פון וואַרשע נאָך אין די סקאַרזשיסקער לאַגערן. מיט דער הילף אַרבעט אין לאַגער „האַסאַג־וואַרטאַ" האָט זיך פאַרנומען דער דאָקטאָר טרייוויטש (שטאַמט פון ביאַליסטאָק, אָנגעקומען מיט די יידן פון סקאַרזשיסקער לאַגער) און די קראַנקנשוועסטער פּאָליאַ קאָזשאָל, וועלכע איז פריער געווען אויף „ראַקוּוו", דאָרט מיטגעאַרבעט מיטן דאָקטאָר גלאַטטער און מיט ווערניקן און ווילטשינסקין און שפּעטער איז זי איבערגעשיקט געוואָרן אויף „וואַרטאַ", וווּ זי האָט וויטער געאַרבעט אלס קראַנקנשוועסטער אין דאָרטיקן לאַגער־שפּיטאָל, מיט וועלכן עס האָט אָנגעפירט ד"ר טרייוויטש. צוליב דעם רעזשים, וואָס האָט געהערשט אין „וואַרטאַ"־לאַגער און צוליב דער מורא פאַר דעם דאָרטיקן יידישן לאַגער־פירער און יידישע פּאָליציאַנטן, וואָס האָבן געהערשט „ביד חזקה, ווי די דייטשן האָבן געבאָטן", ווי אויך צוליב די באַשרענקטע מיטלען, וואָס זיי האָבן געקאָנט באַקומען איבערגעשיקט פון „פּעלצערע", איז זייער טעטיקייט געווען שטאַרק באַגרענעצט, הגם דאָרט איז דער מצב געווען ערגער ווי אין די רעשט לאַגערן. וועגן שאַפן דאָרט אַ קאַמף־גרופּע האָט קיין רייד נישט געקאָנט זיין. דער רעזשים אין „וואַרטע"־לאַגער איז געווען זייער אַ שווערער, ווייל דאָרט האָט דער לאַגער־פירער פון סקאַרזשיסק, באַרטענסלאָגער צוממערסטן געווּזן, וואָס ער קאָן אויפטון איבער די שוצלאָזע יידישע אסורים. אויך אין „פּעלצערע" איז דער רעזשים, וואָס ווייטער אלץ שטרענגער. די קאַמף־אָנפירונג אין די לאַגערן פון „ראַקוּוו" און „פּעלצערע" האָבן זיך אָפּגעגעבן אַ געוויסע דין־וחשבון פון דער סיטואַציע און זענען צוגעטרעטן אינטענסיוער צום אָרגאַניזירן די קאַמף־פינפטלעך און צוגרייטן פלענער פון ווידערשטאַנד אין פאַל פון אַן „אַקציע". די אָנפירונג פון די קאַמף־גרופּן אין „פּעלצערע" האָט אויסגעאַרבעט דריי פּלענער: צוגרייטן מכשירים, מיט וועלכע די „פינפטלעך" זאָלן זיך באַנוצן ביים אַרויסטרעטן אין קאַמף, אויפרייסן די פאַבריק דורך אונטערצינדן דעם דינאַמיט־מאַגאַזין און אָרגאַניזירן אַ צאָלרייכע גרופּע, וווּ עס וועלן זיך געפונען אַזעלכע דעצידירטע קעמפער, וואָס וועלן זיין גרייט מקריב צו זיין דאָס איינצנע לעבן, אָנפאַלן אין דעצידירטן מאָמענט אויף דער וואַכע פון די ווערק־שוצן, אַנטוואָפענען זיי, באַהערשן די פאַבריק אויף אַ געוויסער צייט, כדי אַ גרעסערע צאָל מענטשן זאָל קאָנען אַנטלויפן. דאָס אַחריות פאַרן אויסאַרבעטן ספּעציעלע שערן און צוועגלעך מיט איזאָלאַציע־הענטלעך, וועלכע וועלן קאָנען דינען איבערצוהאַקן די דראָט־פאַר־

צוימונגען אַפילו דאָרט, וווּ זיי וועלן זיין אָנגעפילט מיט עלעקטריזישן שטראָם, איז איבערגעגעבן געוואָרן דעם קאָמוניסט אַדאַש שטיינבערעכער. די רעשט מיטגלידער פון דער אָנפירונג האָבן צווישן זיך איינגעטיילט די באַראַקן, וווּ יעדער דארף ארגאניזירן און קערעווען מיט די „פינפטלעך".

די חברים אין וואַרשע האָבן אויסגעדריקט זייער גרייטקייט צו באַזאָרגן געווער און געפאָדערט מען זאָל זיי אָנגעבן דעם אופן, וויאַזוי דאָס געווער צו באַזאָרגן אין די לאַגערן אַריין. די רעוויזיעס ביי די פוילישע אַרבעטער אין די פאַבריקן זענען אָבער וואָס וויטער געוואָרן אַלץ אָפטערע און שטרענגערע. אין „פעלצערע" איז דעריבער געווען אוממעגלעך צו געפונען צווישן די פוילישע אַרבעטער אַזעלכע, וואָס זאָלן וועלן און קאָנען זיך אונטערנעמען אַזא גע-פערלעכן שמוגל. „יאַצעק", וואָס האָט זיך שטאַרק געריסן צו אַ באַוואָפנטן אַרויסטריט, האָט מיטגעטיילט, אַז אין לאַגער פון „אייזנהוטע" האָט זיך יאָ געפונען אַזא בעלן, וועלכער האָט אויך אויסגעפונען אַ פוילישן אָפיציר, וואָס האָט זיך אונטערגענומען צוצושטעלן געווער. אין אַ געוויסע צייט אַרום האָט „יאַצעק" מיטגעטיילט, אַז דער זעלבער האָט געמאָלדן דאָס ער איז אַן אָפיציר פון דער אַ.ק. און ער וועט פאַר יידן גאָרנישט טון.

* * *

פון אָפענעם קאַמף מיט געווער אין האַנט האָט מען געמוזט רעזיגנירן. די אונטערערדישע קעמערלעך האָבן וויטער געפירט זייער אַרבעט: עס זענען פאָרגעקומען צוזאַמענטרעפן, עס זענען איינגעאָרדנט געוואָרן גענעזאַמע שמו-עסן אין די גערענק-טעג פון די „אַקציעס" אין טשענסטאָכאָווער גרויסן און קלייניעם געטאָ און פון אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ. די פרעסע, וואָס פלעג ווערן אַריינגעשמוגלט, איז איבערגעגאַנגען פון האַנט צו האַנט און מען האָט זיך אויך באַמיט פון צייט צו צייט צו באַקומען ראַדיאָ-ידיעות. די ראַדיאָ-ידיעות האָט מען באַקומען דורך אַרבעטער און אַרבעטערינס, וועלכע פלעגן געמומען ווערן דורך דייטשע מייסטער אויף דער „קאָלאָניע" צום אויפרוימען זייערע ווינונגען. זיי האָבן זיך פון צייט צו צייט באַמיט אויפצוכאַפן דאָרט עפעס דורכן ראַדיאָ. אויסער דעם האָט פופעק ראָזנצווייג באַקומען אויף אַ גע-וויסן אופן ראַדיאָ-ידיעות אין וואַרשטאָט, וווּ ער האָט געארבעט. מיט וואַרשע איז מען געשטאַנען אין שטענדיקן קאָנטאַקט. אין נוויטקע פאַלן האָט מען נישט געוואַרט אויף די קוריערן פון וואַרשע, נאָר מען האָט דורך יאַנקל גוטמאַן אי-בערגעגעבן בריוו צום פארבינדונג-מאַן, מענדזשעץ, ביי וועלכן די וואַרשעווער קוריערין פלעג זיך אויפהאַלטן, און יענער פלעג עס מיט זיין טאַכטער, אָדער פרוי איבערשיקן קיין וואַרשע צו מאַריאַ באַרקאָווסקאַ אייף קראָכמאַלנאַ 83.

* * *

אין אַ געוויסן טאָג שוצן רווע באַפאַלן די באַראַקן אין לאַגער „האַסאַג-פּעלצערע" און קאָנפיסקירן אַלע אָנגעזאַמלטע מכשירים און אויך די מכשירים פון אַלע בעלי-מלאכות, וואָס פלעגן אויסאַרבעטן פאַרשידענע זאַכן צום פאַר-קויפן. עס זענען נישט פעסטגעשטעלט געווארן די סיבות פון אַזעלכע רעווי-זיעס, וואָס האָבן זיך עטלעכע מאָל איבערגעחזרט. אַלע מכשירים זענען אָבער צוגענומען געווארן און עס איז אויך אַרויס אַ פאַראַרדנונג, אַז אויפן באַראַקן-פּלאַץ און אין די באַראַקן גופא טאָרן זיך נישט געפונען קיין שום מכשירים, אַפילו אַזעלכע, וואָס זענען נויטיק צום רוימען דאָרטן.

* * *

דעם 4-טן נאָוועמבער 1944 איז בעת אַ רעוויזיע צווישן די פוילישע אַרבעטער ביים אַרויסגיין פון פאַבריק „פעלצערע" אַרעסטירט געווארן עוגע-ניוש נאַביאַלעק, ביי וועלכן מען האָט געפונען בריוו, וואָס זענען איבערגעשיקט געווארן דורך נאַטאַ ווערניק צו „יאַצעקע" אויף „ראקווו". אין שייכות מיט דעם איז אויך אַרעסטירט געווארן דער צווייטער פאַרבינדונג-מאַן, וויצעך נאַביאַלעק. די בריוו, וואָס מען האָט געפונען ביי עאוגעניוש האָבן ארויפגע-פירט אויף די שפורן פון נאַטקען מיט יאַצעקן, וועלכע זענען אויך אַרעסטירט געווארן. ביידע נאַביאַלעקס זענען אַרויסגעשיקט געווארן קיין גראָס-ראָזען אין קאָנצענטראַציע-לאַגער, וווּ וויצעך איז אומגעקומען. אויך יאַצעק מיט נאַטקען זענען פאַרשיקט געווארן. (עוגעניוש נאַביאַלעק, יאַצעק און נאַטקע זענען גע-בליבן לעבן. אַלע 3 זענען אָפגעראַטעוועט געווארן דורך דער רויטער ארמיי).

* * *

אין די לעצטע חדשים פאַר דער באַפרייונג האָט זיך די קאַמף-שטימונג ביי די אסורים אין די לאַגערן געענדערט. דאָס ברענגען די יידן פון די סקאַרזשיסקער און פלאַשאווער לאַגערן קיין טשענסטאָכאָוו און דאָס, וואָס עס איז דורך די דייטשן אינספּירירט געווארן, אַז יידן זאָלן אין די לאַגערן איינ-אָרדנען פאַרשידענע מעטשן, האָט געבראַכט דערצו, אַז אַסך האָבן פאַרגעסן אין די ביז איצטיקע טרויעריקע דערפארונגען און האָבן דאָס אויסגעטייטשט ווי אַ סימן, אַז מען וועט שוין מער קיין יידן נישט אומברענגען. וועגן די שטימונגען צווישן די אסורים און וועגן די געענדערטע באַציונגען אין לאַגער, האָבן מיר מיטגעטיילט צו די חברים אין וואַרשע. די ענטפערס פון די צענ-טראַלע פאַרטיי-אינסטאַנצן זענען געווען, אַז מען זאָל זיך נישט שאַפן קיין אילוזיעס, וויייל די פאָליטיק פון די דייטשע פאַשיסטן לגבי די יידן האָט זיך בכלל נישט געענדערט און אויב עס זענען נישטאָ קיין אויסזיכטן ארויסצוטרעטן אין אָפענעם קאַמף, זאָלן די אַקטיוויסטן אַנטלויפן פון די לאַגערן. צוליב דער

געפאַר פון קאָלעקטיוויזם פאַראַנטוואָרטלעכקייט, איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז די אַקטיוויסטן זאָלן נישט אַנטלויפן און מען האָט אויך פאַרשטאַנען, אַז עס וועט נישט זיין קיין שום מעגלעכקייטן אַרויסצוטרעטן אין אָפענעם קאַמף.

אין אויגוסט 1944 איז דער קאָנטאַקט מיט וואַרשע איבערגעריסן געוואָרן צולייבן וואַרשעווער אויפשטאַנד. אין אַ געוויסע צייט אַרום אָבער זענען ווידער געשיקט געוואָרן שליחים קיין טשענסטאָכאָוו און קיין קאָניעצפּאָל. די שטענדיקע קוריערין פון וואַרשע האָט זיך צוריק פאַרבונדן מיט דער טאָכטער פון מענדזשעץ, און כסדר זיך נאָכגעפרעגט וועגן „געזונט" פון אירע קרובים.

דער פאַרבינדונג־מאַן מיט די נייע שליחים פון וואַרשע איז געוואָרן בצלאל אַלטמאַן, וועלכן מען האָט אַלע אינדערפרי אַרויסגעפירט פון לאַגער, כדי ער זאָל אויסערן לאַגער, אַלס גוטער בעקער, באַקן ברויט פאַר די דייטשן. די בעקעריי, וווּ אַלטמאַן פלעג באַקן דאָס ברויט, איז געוואָרן דער טרעף־פונקט פון אים מיט די שליחים פון דער וואַרשעווער אונטערערד.

* * *

אין דער ריכטיקייט פון די וואָרענונגען פון די חברים אין וואַרשע, אַז די דייטשע פאָליטיק לגבי די יידן האָט זיך נישט געענדערט, האָבן מיר זיך איבערצייגט אין דעצעמבער חודש 1944. עס זענען אָנגעקומען עס־עס לייט, וועלכע האָבן איבערגענומען די גאַנצע אָנפירונג מיט די יידן לאַגערן. דער רעזשים איז געוואָרן אַסך ערגער אפילו פון דאַן, וועו באַרטענשלאָגער האָט געהערשט. עס איז געוואָרן אוממעגלעך זיך צו באַווײַזן הן אויפן פאַבריק פלאַץ, הן אויפן בארַאַקן־פלאַץ. בלויז גאַנצע אַרבעטער־גרופן האָבן געקענט נאָכן אָפּעל אַרויסמאַרשירן אין געשלאָסענע רייען פון בארַאַקן פלאַץ צו דער אַרבעט און אַריינמאַרשירן פון דער אַרבעט. עס איז אויך געוואָרן אוממעגלעך צו פירן ווייטער די קיכן פאַר קראַנקע און קינדער, וואָס האָבן געמוזט אויסמיידן, אַז די עס־עס לייט זאָלן זיי נאָר באַמערקן. צו הילף האָבן די עס־עס לייט געהאַט אַ געוויסן גאָלדשטיין, וועלכן זיי האָבן אַראָפגעבראַכט פון פלאַשאווער לאַגער. דער דאָזיקער פאַרשוין האָט זיי אַלץ צוגעטראָגן און געשלאָגן די אסורים נישט שוואַכער ווי די עס־עס לייט אַליין. די הילף־טעטיקייט פון דרויסן איז דעריבער אינגאַנצן איבערגעריסן געוואָרן. אויפן אָרט איז זי דאָך געפירט געוואָרן מיט די לעצטע רעזערוון, אָבער אין אַ באַגרענעצטער מאָס ביז דעם 15־טן יאַנואר 1945, וועו די רויטע אַרמיי האָט זיך דערנענטערט צו די טויערן פון טשענסטאָכאָוו, און די פריערדיקע אסורים זענען געוואָרן די באַלעבאַטים פון זייער אייגן לעבן און פרייהייט.

* * *

אין משך פון דעק צייט, וואָס מיר האָבן געפירט אונדזער טעטיקייט אין די לעצטע יאָרן זענען אויך די 28 קעמפער, וואָס האָבן זיך אויפגעהאַלטן אין די קאָנצענטראַציאָר־לאַגערן, נישט געזעסן מיט פאַרלייגטע הענט. זיי האָבן געמאַכט אירע־פאַרפאַלן אויף דייטשע משרתים, כדי איינצושאַפן פאַר זיך געווער און שפייז. יעדער איבערפאַל זייערער איז געווען גוט אָרגאַניזירט און איז געלונגען. זיי האָבן אָבער געהאַלטן, אַז אויך אייגענער האַנט וועלן זיי קיין גרעסערע אַקציעס קענן דייטשן נישט קענען דורכפירן און געזוכט וועגן און מעגלעכקייטן אָנצוקניפן קאָנטאַקטן מיט פויליש פאַרטיזאַנער־גרופן און זיך אין זיי אָנשלוסן.

אָבער אין דער קאָנציעצפאַליער געגנט האָבן גראַסירט אַנטיסעמיטישע א.ק־באַנדעס אונטערן נאָמען „אָזשעל". די יידישע קעמפער אין קאָנציעצפאָל, נישט וויסנדיק וועגן כאַראַקטער פון די דאָזיקע באַנדעס, האָבן אָנגעהויבן פירן מיט זיי אונטערהאַנדלונגען וועגן געמיינזאַמע ארויסטריטן קעגן די דייטשן. עס איז געווי אָפגעשמועסט געוואָרן דאָס אָרט און טערמין פון ערשטן צוזאַמענטרעף. צום באַשטימטן טערמין און אויפן באַשטימטן אָרט האָבן עטלעכע יידישע פאַרטיזאַנער, מיט קובאַ ריפשטיין בראש, אָפגעוואַרט די פויליש פאַרטיזאַנער־דעלעגאַציע. עס זענען אָנגעקומען צען פאַרטיזאַנער מיט רעוואָלווערן און אויטאָמאַטן. קובאַ מיט זיינע חברים, נישט חושד זייענדיק די פויליש פאַרטיזאַנער אין קיין שלעכטס, זענען מיט פרייד און ערנסט זיי געגאַנגען אַנטקעגן, נישט אַרויסציענדיק אַפילו די רעוואָלווערן פון די טאַשן. ווי נאָר זיי זענען שוין געשטאַנען פנים־אל פנים, האָבן די „אָזשעל"־לייט געעפנט אַ שיסעריי אויף דער יידישער גרופּע. בלויז אייניעם פון די יידישע פאַרטיזאַנער האָט זיך שוין אַ פאַרוונדעטן אייגעגעבן צו אַנטלויפן פון טויט. אַלע איבעריקע זענען אומגעקומען אויפן אָרט.

נאָך דעם דאָזיקן פאל זענען די יידישע קעמפער אין קאָנציעצפאָל געוואָרן פאָרזיכטיקער. זיי האָבן זיך דעריבער אייגעאָרדנט אין בונקערס ביי זיכערע פאָליאַקן און פלעגן אַרויסגיין פון דאָרטן בלויז ביי נאַכט, כדי אויף אייגענער האַנט דורכצופירן איבערפאַלן אויף באַשטימטע פונקטן, וווּ עס האָבן זיך געפונען דייטשן. אויך אין די בונקערס האָבן די קליינע גרופּן יידישע קעמפער נישט געהאַט קיין מנוהה פון די רעאַקציאָנערע, אַנטיסעמיטישע א.ק־באַנדעס. די „אָזשעלאָווצעס" האָבן ארומגעזוכט די בונקערס פון די רעשט יידישע פאַרטיזאַנער. אַ גרויסע גרופּע פון זיי איז אין אַ געוויסער צייט אַרום באַפאַלן דעם בונקער, אין וועלכן עס האָבן זיך געפונען: יהודה גלויקשטיין, בעלא זבאראווסקא און בעלא בראם. אַלע דריי האָט זיך איינגעגעבן אַרויסצו־

12.Juli 1941

An
den J u d e n r a t ,
Tschenstochau.

- GR. -

Betr.: Ihr Schreiben vom 5.Juli 1941 - 3772/41 -

Das Gesuch, jüdischen Schauspielern, Musikern, Sängern usw. eine Betätigung in Konzert-Vorstellungen usw. zu geben, wird abgelehnt. Diese Leute sollen sich um irgend eine andere Beschäftigung umsehen. In ihrem bisherigen Beruf kommt eine Betätigung nicht mehr in Frage.

גירוש אַמסטעוו (Mstów) 25-טער סעפטעמבער 1942

באַקומען פון די מערדערישע הענט און פאַרשוווּנדן אין וואַלד. די „אָזשעלאָוו־צעס" האָבן איינגעאָרדנט אויף זיי אַ געיעג. צו הילף זענען זיי געקומען גרא־נאַט־פאָליציאַנטן, וועלכע האָבן געדינט אין קאָניעצפאָל. די דריי יידישע קעמ־פער זענען אַרומגערינגלט געוואָרן אויף אַן ענגן וואַלד־שטח, וווּ זיי זענען גע־נומען געוואָרן אונטערן פייער פון אויטאָמאַטן, מיט וועלכע די גראַנאַט־פאָלי־ציאַנטן האָבן זיך באַנוצט, און אומגעקומען.

אין דער קאָניעצפאָלייער געגנט האָט זיך אויך געפונען אַ פוילישע לינקע פאַרטיזאַנער־אָפּטיילונג פון „האניס", אין דער דאַזיקער פאַרטיזאַנער־גרופּע זענען אַריינגעטרעטן אייניקע „זשאָבאָווצעס", וועלכע זענען דאָ אויפגענומען געוואָרן אויף אַ בערידערלעכן און חבֿרישן אופן. דאָ ערשט האָבן די „זשאָ־באָווצעס" געהאַט די מעגלעכקייט אַרויסצוויזן זייער טעטיקייט און קרבֿנות־גרייטקייט. באַזונדערס האָט זיך דאָ אויסגעצייכנט, לייזער שידלאָווסקי. לייזער האָט גענטאַמט פון אמסטווו. דעם 25־טן סעפטעמבער 1942, וועו עס האָט זיך אָנגעהויבן דער גירוש פון די יידן אין אמסטווו, האָבן זיך די פאַמיליע־מיטגלידער זיינע אויסבאַהאַלטן אין אַ בונקער, וווּ — ווי לייזער האָט שפּע־טער איבערגעגעבן — זיי זענען, צוליב רויב־צוועקן, דערמאָרדעט געוואָרן. לייזער האָט זיך פון דעמלט אָן אַרומגעטראָגן מיטן געדאַנק פון זעלבסטמאָרד. דער דאָזיקער געפיל איז פון אים פאַרשווּנדן מיטן מאָמענט, וועו ער איז שטאַרקער אַריינגעצויגן געוואָרן אין דער אַרבעט פון „זשאָבֿ" אין קליינעם געטאָ. זיין אויסערלעכער אויסזען האָט אים דערמעגלעכט, ער זאָל זיך פרייער וויּ אַנדערע קענען באַוועגן אַלס „אַריער" און אויספירן די געפערלעכסטע שליחותן פון דער אָרגאַניזאַציע. ער איז שוין געווען אַזוי איינגעאיבט אין זיין „פאַך" פון אויספירן די אויפגאַבן, וואָס די אָרגאַניזאַציע האָט אויף אים ארויפגעלייגט, אַז אַפילו דעמלט, וועו ער איז ביים „ווילאָט" (געטאָ־טויער) פאַרהאַלטן געוואָרן אין אַ מאָמענט, וועו ער האָט געהאַט ביי זיך געווער, האָט ער זיך אויך אויף אַ פלינקן אופן אַרויסגעדרייט, און דאָס געווער דאָך דורכגעשמוגלט און אַריינגעבראַנגט אין געטאָ. מיט זיין דרייסטקייט האָט לייי־זער באַווּיזן אַסך העלדישקייט הן אין די ריייען פון „זשאָבֿ", הן אין די ריייען פון „גוואַרדיאַ לודאָווא". אין קאַמף מיט די דייטשן, וואָס די „האניס"־גרופּע האָט געפירט אין דער געגנט פון דאָרף „שוויענטאַ אַננאַ" (נאָענט פון קאָניעצ־פאָל) האָט לייזער שוין אַ פאַרוווּנדעטער זיך אויך שטאַרק אויסגעצייכנט. ער איז געפאַלן אין יאָר 1944.

דער זיכערסטער בונקער ביי קאָניעצפאָל, וווּ די קעמפער האָבן זיך אויפגעהאַלטן איז געווען אין דאָרף מיכאַלווו. דאָרט זענען זיי געווען אין

חויז פון דער פויערישער פאַמיליע פינדעלאיאק. ווי דו פרוי צעלינא פינדעלאיאק האָט איבערגעגעבן, זענען ביי זיי געווען 15 „זשאַבאָווצעס" אונטער דער אָנפירונג פון באָלשעוויק געווערצמאַן. די זעלבע פרוי האָט איבערגעגעבן, אַז פון די 15 מאַן זענען לעבנגעבליבן בלויז 8. סוף יאַנואַר 1945 זענען אייניקע פון זיי אָנגעקומען קיין טשענסטאָכאָוו און זייער פאַרשטייער געווערצמאַן האָט זיך אָנגעהויבן באַטייליקן אינעם אויפבוי פונעם באַנייטן יידישן ישוב אין טשענסטאָכאָוו.

די לעצטע טעג אין די טשענסטאָכאָווער „האסאג"-לאגערן

דעם 14-טן דעצעמבער 1944 זענען די לאַגערן אין טשענסטאָכאָוו איבער-געגומען געווארן דורך עס-עס לייט. דער רעזשים אין די לאַגערן איז ווי גע-זאָגט געווארן אַ סך שטרענגער. דער גענעראַל פון עס-עס און פאָליציי-פירער אין ראַדאָמער דיסטריקט, בעטכער, האָט אויך אָפטער אָנגעהויבן באַזוכן די לאַגערן. צו די אַפעלן האָט מען געמוזט אַרויסגיין נאָר באַראַקנווייז. ד.ה., אַז צום אַפעל האָבן זיך אַלע איינווינער פון יעדן באַראַק געמוזט־אויסשטעלן פאַר זייער באַראַק און ווארטן אַזוי לאַנג, ביז אַלע זענען נישט איבערגעציילט גע-ווארן. נאָכדעם ערשט האָט מען געדאַרפט אין געשלאָסענע רייען אַרויסמאַר-שירן פון לאַגער אויפן פאַבריק-פלאַץ צו דער אַרבעט. בייַם טויער פון לאַגער איז צווישן די עס-עס לייט געשטאַנען דער יידישער לאַגער-פירער גאָלדשטיין און אָפגענומען ראַפּארטן. יעדער „קאַפאָ" האָט געמוזט גיין אין שפיץ פון זיין גרופע אַרבעטער און פאַר גאָלדשטיינען אויסרופן: „קאַפאָ דער און דער (דאָ האָט ער געדאַרפט אויסרופן ווי ער הייסט), העפטלינגען אַזויפיל און אַזויפיל". די מענער האָבן געמוזט בעתן אַדורכמאַרשירן פאַר גאָלדשטיינען ציען די היט-לען. די, וואָס האָבן זיך אַביסל פאַרשפעטיקט מיטן אויסרופן זייערע נעמען, אָדער די צאָל העפטלינגען, ווי אויך די, וואָס האָבן שטיל און נישט געזונ דייט-לעך אויסגערופן, פלעגן פון גאָלדשטיינען באַקומען אַזוי „געדעקט", אַז אַפילו די עס-עס-לייט האָבן געהאַלטן, אַז ער מאַכט עס נישט ערגער פון זיי. די מל-בושים פון די אַסורים זענען דערווייל אויפסניי באַצייכנט געווארן מיט רויטע פאַסן פון אַ ספעציעלער צוגעגרייטער פארב און עס זענען שוין אַראָפגעברענגט געווארן ספעציעלע לאַגער-מלבושים (פאַסיאַקעס). אויך דאָס עסן איז געווארן קאַרגער און די צייט פון עסן, וואָס איז פריער אויך געווען געזונ באַגרענעצט, איז אינגאַנצן ליקווידירט געווארן. די „קאַפאָס" האָבן דאָס עסן צווישן זייערע

אַרבעטער געמוזט פֿאַרטיילן אין די פּאַבריק־האַלעס, און יענע האָבן זיך אויך דעמלט נישט געטאָרט אַוועקרירן פון די מאַשינען. ביים באַקומען דאָס עסן און בעתן עסן האָבן די אַרבעטער אַלץ געמוזט אויפפאַסן אויפן גאַנג פון די מא־שינען. דער קאָנטאַקט מיט דער דרויסנדיקער וועלט איז אינגאַנצן איבערגע־ריסן געווארן און דער קאָנטאַקט צווישן די לאַגערן אין טשענסטאָכאָוו גופא איז אויך ווי איבערגעריסן געווארן. די שטימונג ביי די אַסורים איז געווען זייער אָנגעשטרענגט. מען האָט דאָך געזוכט אופנים עפעס געווויער צו ווערן. פון צייט צו צייט האָט זיך איינגעגעבן צו באַקומען פון פוילישע אַרבעטער דייטשע צייטונגען, וואָס זיי האָבן אַדורכגעשמוגלט, נישט געקוקט אויף די גאָר שטרענגע רעוויזיעס בעת זייער אַריבערטרעטן דאָס טויער פון פּאַבריק. די קאַרגע ידיעות, וואָס די דייטשע צייטונגען האָבן דאָך אָפּגעגעבן וועגן די נצ־חונות פון דער רויטער אַרמיי, האָבן דערמוטיקט און געשאַפן דעם גלויבן, אַז גאָר בקרוב וועט קומען די אַזוי אויסגעבענקטע פרייהייט.

מאַנטיק דעם 15־טן יאַנואַר 1945, 10 אַזייגער פרי. אויף דעם באַראַקן־פּלאַץ פון לאַגער „האַסאַג־אַפּאַראַטנבוי" קומען עס־עס לייט און הויבן אָן פייפן. גאָלדשטיין קומט גלייך צולויפן און שטעלט זיך אויף אַכטונג. ער באַקומט אַ באַפעל אויפצוועקן אַלע מענער פון דער נאַכט־שיכט און זיי פאַרזאַמלען אויפן פּלאַץ נעבן שפּיטאָל. זייער באַפעל ווערט אויסגעפירט. די מענער פון דער נאַכט שיכט ווערן געיאָגט צום באַשטימטן פּלאַץ. ווער עס פאַרשפעטיקט זיך, באַקומט די געהעריקע „לעקציע" פון גאָלדשטיינען. אַלע פאַרזאַמלטע שטייען אויף אַכטונג און וואַרטן אין אויסערגעווייניקער אָנשטרענגונג אויף דעם, וואָס וועט געשען. עס־עס און ווערקשוצן שטייען אין פולער באַוואָפנונג הן. אויפן באַראַקן־פּלאַץ, הן אַרום די דראָטן פון דרויסן. עס קומט אָן דער פאַבריק־דירעקטאָר ליהט און האַלט אַ רעדע פאַר די צונויפגעטריבענע יידן, אז זיי מוזן איבערגעשיקט ווערן אין אַן אַנדערן לאַגער קיין דייטשלאַנד, ווייל די דייטשן ווילן די יידישע הצפּטלינגען פאַרהיטן פון דער באָלשעוויסטישער „סכנה", וואָס דערנענטערט זיך צו טשענסטאָכאָוו... ליהט באַטאָנט גלייכצייטיק, אַז אין די ערטער, ווהין זיי וועלן אָנקומען, וועלן די הצפּטלינגען פריער אויסגעבאָדן ווערן, נאָכדעם וועלן זיי באַקומען אַנדערע מלבושים און איבער־געפירט ווערן אויף אַרבעט אין אַזעלכע ערטער, ווו עס וועט זיי שוין קיין שום „בייז" נישט געשען. ער וואָרנט דעריבער, אַז אַלע דאָרפן זיין געהאָרכזאַם און גערן זיך גרייטן אין וועג אַריין. נאָך דער דאָזיקער רעדע פון דירעקטאָר זענען אַלע אָפּגעשיקט געווארן אין די באַראַקן זיי זאָלן זיך צוגרייטן טלומעק־לעך אין וועג אַריין. די באַראַקן זענען תיכף באַשטעלט געווארן מיט באַ־

וואָפנטע ווערקשוצן און זעלטן ווער עס האָט זיך געקאָנט אַרויסבאַקומען פון דער דאָזיקער אַרומרינגלונג. דעם זעלבן טאָג נאָך זענען אונטערגעשטעלט גע־ווארן וואַגאָנען אויפן פאַבריק־פלאַץ און אַלע פאַרהאַלטענע זענען, אונטער אַ שטרענגער באַוואַכונג, אַוועקגעפירט געווארן.

נייע טראַגעדיעס און נייער געיאָמער פון די געבליבענע. מענער, פרויען, בריידער און שוועסטער פון די אַוועקגעפירטע, מעלדן זיך פריוויליק, כדי זיי זאָלן נישט אָפגעריסן ווערן פון זייערע אייניקע נאָך לעבנגעבליבענע קרובים און בעטן מען זאָל אויך זיי מיטשיקן מיט זייערע נאָענטע. אויף מאָרגן פרי ווערט פון זעלבן לאַגער אַוועקגעשיקט אויך אַ טראַנספאָרט פרויען. אין דער זעלבער צייט ווערן אַוועקגעפירט אַלע אַסורים פון די לאַגערן „האַסאַג־אייזנ־הוטע" און „האַסאַג־טשענסטאָכאָוויאַנאַ".

צווישן די פאַרבליבענע יידן אין די לאַגערן פון „האַסאַג־אַפאַראַטנבוי" און „האַסאַג־וואַרטאַ", וועלכע ריכטן זיך אויך אַרויסגעשיקט צו ווערן, פאַר־שפרייט זיך אַ קלאַנג, אַז די דייטשן זענען שוין אַנטלאָפן פון קעלץ און אַז די באַפרייונג־אַרמיי געפינט זיך שוין אויך אין די שטעטלעך: וולאשטשאווא און קאָניעצפאָלי. יידן ווילן שוין נישט בלייבן אין די בארַאַקן און זוכן באַהעלטע־נישן אויפן פאַבריק־פלאַץ, ווייל מען ווייל אויסמיידן דעם גורל אַרויסגעשיקט צו ווערן. פלוצלינג ווערט די ערד אויפגעציטערט פון באָמבאַרדירונג. די דיי־טשע מייסטערס ווערן אומרויק. די באָמבאַרדירונג פאַרשטאַרקט זיך פון מינוט צו מינוט און מען זעט שוין פון ווייטן פלאַמען און זיילן רויך. די אומרויקייט ביי די דייטשן ווערט שטאַרקער. אויך די יידן זענען אומרויק. מען זאָגט אַרויס די מיינונג, אַז די דייטשן וועלן די אַמוניציע־פאַבריקן אויפרייסן און מיר וועלן אומקומען אונטער די חורבות. איין טייל יידן זאַמלט זיך אין די בארַאַקן, כדי נישט אומצוקומען אונטער די חורבות פון די פאַבריקן, און אַנדערע באַהאַלטן זיך אויס דווקא אין די פאַבריק־זאַלן, כדי אומצוקומען אַפילו אויפן אָרט, אַבי נישט אַוועקגעשלעפט ווערן דורך די דייטשן. עס פאַלט צו די נאַכט. די באָמ־באַרדירונג פאַרשטאַרקט זיך. די יידן, וואָס געפינען זיך אין די בארַאַקן פון לאַ־גער „האַסאַג־פעלצערע" (אַפאַראַטנבוי) ווערן אַרומגערינגלט פון ווערקשוצן אונטער דער אָנפירונג פון ווערקשוץ־לייטער הערמאַן און ווערן אויפגעפאָדערט מיטצו־גיין מיט זיי. בלויז אַן ערך פיר הונדערט מאַן האָבן זיך געלאָזט טעראָריזירן דורך די ווערקשוצן און זענען טאַקע אַוועקגעפירט געווארן. די רעשט יידן פון די בארַאַקן האָבן זיך אַרויסגעריסן אויף דעם פאַבריק־פלאַץ און ווערן דאָרט די באַלעבאַטים. די דייטשן ציען זיך אין אייַנעניש איצט אַרויס פון פאַבריק. די יידן רייסן זיך אַריין אויף דער „קאָלאָניע", באַוואָפנען זיך, עפענען אַלע

מאַגאַזינען און ווערן אויך דאָ די באַלעבאַטים. מען זוכט דייטשן, מען זוכט ווערקשוצן, עס קאָכט דאָס געפיל פון נקמה. אויך די יידן אין דעם לאַגער „האַסאַג-ווארטא" האָבן זיך נישט געלאָזט אַוועקפירן, צוהערנדיק זיך צום רוף פון די דאָרטיקע טוער מיטן דאָקטאָר טרייוויטש בראש.

דעם 17-טן יאַנואַר 1945 פאַרטאָג זענען אויפן פלאַץ פון דער „קאָלאָניע" אין די „פעלצערע" אויך אָנגעקומען די יידן פון דער „ווארטא". מען האַלדזט זיך, מען קושט זיך און מען ווויינט. מען ווויינט פון צער, מען ווויינט פון פרייד. עס מערקט זיך, אַז די צעטומלטקייט, דאָס געפיל פון צער און פון ווילדקייט איז פיל שטארקער פון דער פרייד, וואָס מען איז געבליבן לעבן.

פון די 11.000 יידן, וואָס האָבן זיך אין די לעצטע חדשים געפינען אין די טשענסטאָכאָווער לאַגערן, זענען געבליבן אַן ערך 5.200. די רעשט איז שוין אין די לעצטע טעג פאַר דער באַפרייונג פאַרשלעפט געוואָרן אין די לאַגערן פון בוכענוואַלד און גראָס-ראָזען, וווּ דער גרעסטער רוב פון זיי איז אומגעקומען.

דעם 17-טן יאַנואַר 1945 איז די סאָוויעטישע באַפרייונג-ארמיי שוין געווען אין טשענסטאָכאָו. 5.200 מאַן האָבן דאַן געפענט די טויערן פון די קאָנצענטראַציע-לאַגערן און ארויס אויף דער פריי. פינף טויזנט צוויי הונדערט שקלאַפן מיט טויט-אורטיילן, וואָס זענען געהאָנגען איבער זייערע קעפ אין משך פון העכער פינף יאָר, האָבן צוריק זייער לעבן און פרייהייט געווינען.

פון די 5.200 יידן, וואָס זענען באַפרייט געוואָרן אין טשענסטאָכאָו, זענען 1.518 געווען טשענסטאָכאָווער איינוווינער נאָך פון פאַר דעם מלחמה-אויסברוך, פון וועלכע 1.240 זענען געווען געבוירענע אין טשענסטאָכאָו. די יידן פון דער פרעמד האָבן ביסלעכווייז פאַרלאָזט טשענסטאָכאָוו, ארויספאָרנדיק אין זייערע געבורט-שטעט. דער רוב פון די טשענסטאָכאָווער איינוווינער איז געבליבן אין שטאָט און אָנגעהויבן בויען אויפסניי זייער לעבן אויף נייע יסודות אין דעם נייעם אויפקומענדיקן פרייעם פאָלקס-פוילן.

הערות

די אונטן אָנגעגעבענע דאָקומענטן זענען סרוב בעת דער אָקופאַציע דורכן מחבר געזאַמלט און אויסבאַהאַלטן געווָארן. איצט געפינען זיי זיך שוין טיילווייז אין אַרכיוו פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע, טיילווייז אין פריוואַטן אַרכיוו.

1. איבערגעגעבן זיינער צייט דורכן עד־ראיה חיים בירענהאָלץ.
2. אייגנהענטיקע שריפטלעכע ביטעס צום יודענראַט פון די פאַמיליעס באַרעמהערציק און פּעלטע.
3. שריפטלעכער באַריכט פון פּאָליציי־באַטאַליאָן 72 פון 26־טן דעצעמבער 1939.
4. שריפטלעכער באַריכט פון שטאָט־הויפטמאַן 17־טן דעצעמבער 1939
5. שריפטלעכער באַריכט פון געשטאַפּאָ פון 27 טן דעצעמבער 1939.
6. שריפטלעכער באַריכט פון שטאָט הויפטמאַן פון 26־טן דעצעמבער 1939.
7, 8, 9. שריפטלעכע באַריכטן פון געשטאַפּאָ און פּאָליציי־באַטאַליאָן 72.
10. איבערגעגעבן זיינער צייט פון די עדי־ראיה משה אש און יעקב ראָזינע.
11 סטאַטיסטישער בוך פון יודענראַט באַנד I.
12. איבערגעגעבן זיינער צייט דורך יעקב ראָזינע.
13. סטאַטיסטישער בוך פון יודענראַט באַנד I, II און III.
14 „ „ „ „ „ | זייטל 12.
15. 16. „ „ „ „ „ | זייטל 11.
17. „ „ „ „ „ || זייטל 228־259.
18. „ „ „ „
19. „ „ „ „ „ | זייטל 68.
20, 21. „ „ „ „ „ || זייטל 250.
22. שריפטלעכע וועגדונג פון יודענראַט צום שטאָט־הויפמאַן.
23. בריוו פון שטאָט־הויפטמאַן צום יודענראַט
24. סטאַטיסטישער בוך פון יודענראַט באַנד III זייטל 406־412.
25. באַריכט פון דער עווידענץ־אָפּטיילונג ביי דער שטאָט־פּאַרוואַלטונג נר. 47/I/891־A.
26. סטאַטיסטישער בוך פון יודענראַט באַנד II זייטל 163.
27. „ „ „ „ „ „ „ 163־165.
28. „ „ „ „ „ „ „ 167־168.
29. „ „ „ „ „ „ „ 135.
30. באַריכט פון שטאָט־הויפטמאַן.
31. טאָג־באַריכט פון שטאָט־הויפטמאַן פון 24־טן מערץ 1941 נר. 17/41.
32. בריוופון שטאָט־הויפטמאַן צום ד"ר לאַש אין ראַדאָם פון 21 פעברואַר 1940.

33. נאָטיצן פון שטאָט־הויפטמאַן (מאַשין־שריפט).

34. בריוו פון יודענראַט צו דער יידישער פאָליציי פון 29־טן מערץ 1941 נר. 828/41.

35. 36. באַריכט פון שטאָט־הויפטמאַן פון 8־טן מאַי 1941.

37. מעלדונג פון מייזנעראָוויטשן דעם פוילישן לייטער פון דער יידישער פאָליציי פון 8־טן אויגוסט 1941.

38. סטאַטיסטישער בוך פון יודענראַט באַנד II.

39. צוויי בריוו פון שטאָט־הויפטמאַן צו דער מיליטעריישער קאָמענדאַטור, פאַרופנדיק זיך אויף אַ געשפּרעך מיטן געניראַל זיבערט וועגן „געשלאָסענעם ווויינבאַצירק" פאַר יידן פון 25־טן אַפּריל 1941.

40. באַפעל פון מיליטעריישן קאָמענדאַנט אין טשענסטאָכאָוו וועגן „באַטרעטן דאָס געטאָ דורך וועראַכטגעהעריקע".

41. שריפטלעכע אויפפאָדערונג פון ד"ר גוטט אין ראַדאָם פון 2־טן מאַי 1941 צום שטאָט־הויפטמאַן אין טשענסטאָכאָוו.

42. בריוו פון שטאָט־הויפמאַן.

43. שריפטלעכער באַריכט פון וועגדלערן (שטאָט־הויפטמאַן).

44. סטאַטיסטישער באַריכט פון דער עווידענץ־אָפּטיילונג בײַ דער שטאָט־פאַר־וואַלטונג פון 8־טן פעברואַר 1947.

45. בריוו פון דער פאָליציי־דירעקציע צום שטאָט־הויפמאַן פון 11־טן אויגוסט 1941 און ענטפער פון שטאָט־הויפמאַן פון 18־טן אויגוסט 1941.

46. בריוו פון יודענראַט צו דער יידישער פאָליציי.

47, 48, 49. סטאַטיסטישער בוך פון יודענראַט באַנד II | זייטל 182, 189 און 190.

50. „ „ „ „ „ III „ 291.

51, 52, 53. „ „ „ „ „ II „ 195, 203 און 206.

54, 55, 56, 57, 58. „ „ „ „ „ III „ 317, 319 און 324.

59. בריוו פון באַזשיקאָווסקין צו קורלאַנדן (מאַשין־שריפט) מיט אַן אייגנהענדיקער צושריפט פון אדוו. פאהאריללע.

60. לויט אַ שריפטלעכן באַריכט פון אדוו. פאהאריללע.

61. טאָג־ראַפּאָרטן פון דער יידישער פאָליציי (פאָליציי־בוך).

62. בריוו פון מייזנעראוויטשן (פוילישער קאָמענדאַנט פון דער יידישער פאָליציי) צום יודענראַט.

63, 64, 65. סטאַטיסטישער בוך פון יודענראַט באַנד | זייטל 42, 43.

66. „דינסט אָנווייזונגען פאַר דער יידישער אָרדנונגס־דינסט" פון שטאָט־הויפט־מאַן ד"ר וועגדלער.

67, 68, טאָג־ראַפּאָרטן אין פאָליציי־בוך.

69. שריפטלעכע מעלדונג פון פאָליציי־קאָמענדאַנט.

70. סטאַטיסטישער בוך פון יודענראַט באַנד II | זייטל 178,

71. אָפשריפט פון רידיגערס פאַראָרדנונגען.

72. סטאַטיסטישער בוך פון יודענראַט באַנד || זייטל 225.

73. אָפיציעלע בריוו פון דער דעוויזנשטעלע אין קראָקע צו דער שוץ-פּאָליציי אין טשענסטאָכאָוו.

74, 75, 76, 77. סטאַטיסטישער בוך פון יודענראַט באַנד ||| זייטל 373, 391, 395 און 417.

78. בריוו פון פּליטים-קאָמיטעט פון 9-טן מאַי 1941 צום אַפראָווויזאַציע-אַמט ביים יודענראט.

79, 80. בריוו פון „טאָז" צום יודענראַט און צום אַפראָווויזאַציע-קאָמיסאַר ביים מאַגיסטראַט.

81. פון אַרכיוו ביים ייד. היסט. אינסטיטוט אין וואַרשע.

82. סטאַטיסטישער בוך פון יודענראַט באַנד || זייטל 154, 190.

83, 84. צווייַ בריוו פון יודענראַט צום שטאָט-הויפטמאַן.

85, 86. 87. סטאַטיסטישער בוך פון יודענראַט באַנד || זייטל 141,137 און 142.

88. באַריכט פון דער עווידענץ-אָפטיילונג ביי דער שטאָט-פּאַרוואַלטונג נר. 47/I/891A.

89, 90. סטאַטיסטישער בוך פון יודענראַט באַנד || זייטל 138.

91, 92, 93, 94 95. טאָג-ראַפּאָרטן אין פּאָליציי-בוך.

96. בריוו פון פּוילישן קאָמענדאַנט פון דער יידישער פּאָליציי צום יודענראַט.

97. בריוו פון דעגענהאַרטן צום שטאָט-הויפמאַן פין 10-טן אַפּריל 1942 מיט אַ בייגעלייגטן אָפשריפט פון דער דאָזיקער פּאַראָרדנונג.

98. פּלאַקאַט מיט דער אונטערשריפט פון שטאָט-הויפמאַן ד"ד פראַנקע אויפן סמך פון געזעצן בעטרעפנדיק אַ פּאַראָרדנונג פון 21-טן סעפּטעמבער 1942.

99, 100, 101. איבערגעגעבן דורך פּוילישע איינווינער אויף קאַוויע-גאַס, וועלכע זענען געווען לעבעדיקע עדות פון דער דאָזיקער רציחה.

102, 103, 104, 105. טאָג-ראַפּאָרטן פון יידישן אַרבעטס-איינזאַץ אין קלייניעם געטאָ.

106. אַ געזוויע רשימה מיט דער אייגנהענטיקער אונטערשריפט פון דוד-נתן בערלינער, אַז ער האָט דאָס דערהאַלטן.

107, 108. טאָג-ראַפּאָרטן פון יידישן אַרבעטס-איינזאַץ אין קלייניעם געטאָ.

109. צווייַ בריוו פון שטאָט-הויפטמאַן צום שעף פין ראַדאָמער דיסטריקט (קונדט) פין 9-טן און 26-טן יוני 1943.

110. די געשיכטע פון דער קאַמף-גרופּע „נאַדזשעטשנאַ 66" איז ס'רוב געשטיצט אויפן העפט זכרונות (ייד. היסט. אינסט.) פון שרה גוטגאָלד, אייניע פון די גרינדערינען פון דער דאָזיקער גרופּע. די רעשט איז געשטיצט אויף אייגענע נאָטיצן, אויף די זכרונות (מינדלעך איבערגעגעבן) פון אַבראַמעק טשאַרנע (אַקטיוויסט „זשאָבאָוויץ"), ווי אויך אויף די שילדערונגען פון דער אַקטיוויסט „זשאָב"-מיטגלידערין שלעזינגער.

רשימה פון אומגעקומענע "ידישע דאקטוירים אין טשענסטאכאוו
בעת דער ד"טשער אקופאציע

אאוגענפיש רייזל פון פלאצק, אומגעקומען צוזאמען מיט א 13 יעריק קינד אין טרעבלינקע.

ברעניאטאווסקי אייזיק פון סאסנאוויץ, אומגעקומען צוזאמען מיט דער פרוי און א 12 יעריק קינד אין טרעבלינקע.

בראם ארנאלד, ווו אומגעקומען נישט פעסטגעשטעלט.

בלומענפעלד דוד, אומגעקומען אין טשענסטאכאוו מיט דער פרוי און 2 קינדער אין יאר 1943 בעת דער אקציע אויף דער ייד. אינטעליגענץ.

בערנשטיין ניסן עוזר, ווו אומגעקומען נישט פעסטגעשטעלט.

באלאטנע שמואל פון בענדין, אומגעקומען אין מיידאנעק.

בארטשינסקי יולי וש, אומגעקומען אין טשענסטאכאוו בעת דער אקציע אויף דער יידישער אינטעליגענץ.

עפשטיין בערנארד, אומגעקומען אין טשענסטאכאוו צוזאמען מיט דער פרוי און 2 קינדער בעת דער אקציע אויף דער ייד. אינטעליגענץ.

פאלק חיים, אומגעקומען מיט דער פרוי און א 6 יעריק קינד אין טשענסטאכאוו בעת דער אקציע אויף דער יידישער אינטעליגענץ.

גליקשטיין סטעפאן, אומגעקומען אין טשענסטאכאוו צוזאמען מיט דער פרוי בעת דער אקציע אויף דער יידישער אינטעליגענץ.

גלאטטער לייזער, אומגעקומען אין בוכענוואלד.

גוטמאן לעאן, אומגעקומען אין טשענסטאכאוו אין קלייניעם געטא, דעם 27 טן דעצעמבער 1942.

גרונוואלד קרוזא, אומגעקומען אין טשענסטאכאוו, בעת דער אקציע אויף דער יידישער אינטעליגענץ.

האראוויטש אירענא, אומגעקומען אין טשענסטאכאוו צוזאמען מיט א 3 יעריק קינד בעת דער ליקווידאציע פון קלייניעם געטא.

האללעמאן משה און האללעמאן מרים (מאן און פרוי), אומגעקומען אין טשענסטאכאוו צוזאמען מיט זייער 6 יעריק קינד בעת דער אקציע אויף דער יידישער אינטעליגענץ.

איגעל הענריק, פון ראווי רוסקי, אומגעקומען צוזאמען מיט דער פרוי און צוויי דערוואקסענע טעכטער אין טשענסטאכאוו בעת דער אקציע אויף דער יידישער אינטעליגענץ.

קראוסקאפ הערש, אומגעקומען צוזאמען מיט דער פרוי און צוויי קינדער אין טרעבלינקע.

קאגאן דוד, אומגעקומען אין טשענסטאכאוו צוזאמען מיט דער פרוי און א 12 יעריק קינד בעת דער אקציע אויף דער ייד. אינטעליגענץ.

קייַק משה פייטל, אומגעקומען צוזאַמען מיט דער פרוי און אַ 10-יעריק קינד אין טשענסטאָכאָוו בעת דער אַקציע אויף דער ייד .אינטעליגענץ.

לעווין מיעטשיסלאַוו, אומגעקומען אין טשענסטאָכאָוו צוזאַמען מיט דער פרוי בעת דער אַקציע אויף דער ייד. אינטעליגענץ.

לעווין שמואל ליב, פון אַלעקסאַנדרוּוו בייַ לאָדזש, אומגעקומען אין מיידאַנעק.

ליפינסקי יודל, אומגעקומען אין טשענסטאָכאָוו צוזאַמען מיט דער פרוי בעת דער אַקציע אויף דער יידישער אינטעליגענץ.

ליפינסקי זיגמונד, אומגעקומען מיט דער פרוי און קינד אין טשענסטאָכאָוו בעת דער אַקציע אויף דער ייד. אינטעליגענץ.

פראפארט שלום, אומגעקומען אין טשענסטאָכאָוו צוזאַמען מיט דער פרוי און 8-יעריק קינד בעת דער אַקציע אויף דער ייד. אינטעליגענץ.

ראָזען נפתלי, אומגעקומען בעת דער אַקציע אויף דער ייד. אינטעליגענץ אין טשענסטאָכאָוו צוזאַמען מיט דער פרוי און אַ 10-יעריק קינד.

שאפער-שיידלינגער ריזל, אומגעקומען צוזאַמען מיט 2 קינדער אין טרעבלינקע.

שיקער אלפרעד, אומגעקומקן צוזאַמען מיט דער פרוי און אַן 11-יעריק קינד אין טשענסטאָכאָוו בעת דער אקציע אויף דער ייד. אינטעליגענץ

שיינץ מרדכי, אומגעקומען אין טשענסטאָכאָוו צומזאַמען מיט דער פרוי בעת דער אַקציע אויף דער יידישער אינטעליגענץ.

טראָונער הענריק פון בוטשאַטש, אומגעקומען צוזאַמען מיט דער פרוי און אַן 8-יעריק קינד אין טרעבלינקע.

טענענבוים בערל און טענענבוים יאָכעט (מאַן און פרוי), אומגעקומען צוזאַמען מיטן 10 יעריקן קינד אין טרעבלינקע.

טאַרבעטשקאדוד, אומגעקומען אין לודמיר (וולאַדימער וואָלינסק).

וואַלבערג אַדאַם אייזיק, אומגעקומען אין קלייַנעם געטאָ אין יאָר 1943.

ווינער עליאש, אומגעקומען אין טשענסטאָכאָוו צוזאַמען מיט דער פרוי און 2 קינדער בעת דער אַקציע אויף דער ייד. אונטעליגענץ.

וואַרמונד וואָלף, אומגעקומען אין טשענסטאָכאָוו צוזאַמען מיט דער פרוי און אַ 2-יעריק קינד בעת דער אַקציע אויף דער ייד. אינטעליגענץ.

וויסבערג רחל, אומגעקומען אין טשענסטאָכאָוו אין לאַגער פון „האַסאַג".

זאנדשטיין הילארי, אומגעקומען אין טשענסטאָכאָוו צוזאַמען מיט דער פרוי און 15-יעריקן זון בעת דער אַקציע אויף דער ייד. אינטעליגענץ.

זאנד יעקב און זאנד רבקה (מאַן און פרוי) אומגעקומען אין וואַרשע צוזאַמען מיט זייער 6 יעריק קינד,

זאנדבערג יחזקאל, אומגעקומען אין טשענסטאכאוו בעת דער אַקציע אויף דער יידישער אינטעליגענץ.

זייף יוסף פון קאליש, אומגעקומען מיט זיין פרוי און 7 יעריק קינד אין טשענסטאכאוו בעת דער אַקציע אויף דער יוד. אינטעליגענץ.

גייזלער היפאליט, " " " " "

גאלדמאן לעאן " " " " "

לעווקאוויטש תנחום " " " " "

סאבאל וולאדיסלאוו " " " " "

קאנארסקי אדאם " " " " "

דענעסענ:

בראניאטאווסקי ארטור, אומגעקומען אין טרעבלינקע.

בראניאטאווסקא טיסא, אומגעקומען אין טרעבלינקע, צוזאמען מיט א 6 יעריק קינד.

בראנדעס אסתר פון כעלם, אומגעקומען אין טרעבלינקע צוזאמען מיט א 5 יעריק קינד.

בעם גיטל, אומגעקומען אין טרעבלינקע

בלייוויס לאטטא " " "

צימערמאן גיטל " " "

עפשטיין ביילע רבקה " " "

פרענק העלענא פון קושעפיץ, אומגעקומען אין טרעבלינקע צוזאמען מיטן מאן און צוויי קינדער.

גרין מרדכי, אומגעקומען אין טרעבלינקע מיט דער פרוי און 2 קינדער.

קארנגאלד רבקה פון פלאצק, אומגעקומען אין טרעבלינקע צוזאמען מיט 2 קינדער.

קארטוז רחל, אומגעקומען אין טרעבלינקע צוזאמען מיט איר 8-יעריק קינד.

לאמפעל יהודית פון לאדזש, אומגעקומען אין טרעבלינקע.

לעווקאוויטש לאה, אומגעקומען אין טרעבלינקע צוזאמען מיט איר 12 יעריק קינד.

מינץ אמאליא, אומגעקומען אין טרעבלינקע.

ראזענאוויטש מיכאל " " "

זאלצבערג עאוגעניא " " "

תקון טעות

זייט	שורה	א י ז	דאַרף זיין
17	5–4	זעלבן ענין.	זעלבן ענין 17.
21	16	קאושאספאדעק	קאָושע, ספאַדעק
24	39	ארגאניזירן	אַנגאַזשירן
29	40	קראנקער אברהם	קראַנקער משה
30	32	ארבעטער האָבן	אַרבעטער האָט מען
35	21	פרעזידענט	פרעזידיום
48	4	דערמאטאלאגיע	דערמאַטאָלאָגישער קאַבינעט
„	31	כאַריראטיווע	כאַריטאַטיווע
50	17	שפראך־קורסן	פאַך קורסן
68	7	272	572
75	38	1924	1942
84	15	שטאָל	שטאָט
91	2	שירות	שיכרות
152	19	איטשע	איטטע